

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 03506894

01191

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SLAVISTIČNO SREČANJE
UNIVERZ V LJUBLJANI IN CELOVCU
LJUBLJANA, 16.—18. V. 1985

SRL 1985
2

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 33	ŠT. 2	STR. 137-304	LJUBLJANA	APR.-JUN. 1985
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE s Slavističnega srečanja univerz v Ljubljani in Celovcu (Ljubljana, 16.—18. V. 1985): Aktualne slavistične slovstvene in jezikoslovne raziskave

I. JEZIK

Jože Toporišič	Gutsmanova skladnja	137 <i>R</i>
Gerhard Neweklowsky	Sprachliche Differenzierung innerhalb Trubars Katechismus von 1550	153 <i>S</i>
Alojz Jembrih	Matija Valjavec kao leksikograf i prinosnik Akademijina rječnika	163 <i>N</i>
Heinz Dieter Pohl	Slavische und romanische Oronyme in den Karawanken (und umliegenden Gebirgsgruppen)	177 <i>S</i>
Tilmann Reuther	Verbalbedeutung und Imperativgebrauch: Zum Problem der Intentionalität	185 <i>S</i>
Velemir Gjurin	Priponsko obrazilo -aš v slovenščini	195 <i>N</i>
Herta Lausegger	Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem	225 <i>N</i>

II. KNJIZEVNOST

Franc Zadravec	Govorne oblike in jezik v Kranjčevem povojnem političnem romanu	231 <i>N</i>
Andreas Leitner	Wirklichkeitszerfall und Sinnverlust bei Hugo von Hofmannsthal's <i>Philipp Lord Chandos</i> und Miroslav Krležas <i>Filip Latinovicz</i>	239 <i>S</i>
Boris Paternu	Kosovelova faza slovenskega pesniškega modernizma	247 <i>N</i>
Pavle Zabltnik	Drabosnjakova <i>Komedija od zgubljenega sina</i>	259 <i>N</i>
Janez Rotar	Fiktivno v prozi Vladana Desnice in Danila Kiša	271 <i>N</i>
France Bernik	Novejši pogledi na srednjeevropske književnosti okrog 1900	281 <i>N</i>
Tone Pretnar	Kako mrčes naj ve, da vrtnica imena vrtnica zares je vredna (Jan Nepomucen Kamiński med Čopovimi poljskimi korespondenti)	289 <i>N</i>
Helga Glušič	Iz geneze Kosmačeve proze	300 <i>N</i>

CONTENTS

CONFERENCE PAPERS presented at the Meeting of the Slavists of the Universities of Ljubljana and Klagenfurt/Celovec (Ljubljana, May 16—18, 1985): "Current Researches into Slavic Languages and Literatures"

I. LANGUAGE

Jože Toporišič	Gutsman's Syntax	137
Gerhard Neweklowsky	Language Differentiation within Primož Trubar's <i>Katechismus</i> of 1550	153
Alojz Jembrih	Matija Valjavec as a Lexicographer and Contributor to the Zagreb Academy Dictionary	163
Heinz Dieter Pohl	Slavic and Romanic Oronyms in the Karawanken/Karavanke (and the Surrounding Mountains)	177
Tilmann Reuther	Verbal Meaning and the Use of the Imperative Forms: The Problem of Intentionality	185
Velemir Gjurin	The Derivational Suffix -aš in Slovene	195
Herta Lausegger	The Research into the Slovene Dialects in Carinthia, Austria	225

II. LITERATURE

Franc Zadravec	Speech Forms and Language in Miško Kranjec's Postwar Political Novels	231
Andreas Leitner	Decay of Reality and Loss of Meaning in H. v. Hofmannsthal's <i>Philipp Lord Chandos</i> and M. Krleža's <i>Filip Latinovicz</i>	239
Boris Paternu	Srečko Kosovel's Phase of Slovene Poetic Modernism	247
Pavle Zabltnik	Andrej Schuster Drabosnjak's Comedy of the Prodigal Son	259
Janez Rotar	The Fictitious in the Prose of Vladan Desnice and Danilo Kiš	271
France Bernik	Recent Views of the Middle-European Literatures around 1900	281
Tone Pretnar	Jan Nepomucen Kamiński among Matija Čop's Polish Correspondents	289
Helga Glušič	From the Genesis of Ciril Kosmač's Prose	300

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec.

Casopisni svet — Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Sifrer (predsednik — Chairman), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana.

Tehnični urednik — Managing Editor: Velemir Gjurin.

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo mag. Marjan Znidarič.

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. — 800 izvodov — 800 copies.

GUTSMANOVA SKLADNJA

Gutsmanova Skladnja je izvirnejši del njegove slovnice, sicer pa kot vse dotedanje tipa besednih zvez, ne stavčnih členov. Kot neke vrste kontrastivne podstava ji ne služi več latinščina, ampak nemščina. Podaja predvsem kategorije, v katerih je slovenščina drugačna od nemščine; je zelo konkretna, hkrati pa brez teoretičnih določitev svojih kategorij. — G. Skladnji so pridružena kritična poglavja h koroškona-rečno utemeljeni morfonologiji koroških besedil in k neustaljeni pisni in pravopisni normi dodatka k Vindski jezikovni knjigi 1758, pa tudi neke vrste stilistika besede ter začetek frazeologije (med drugim je G. tu puristični predhodnik Kopitarja).

Gutsman's Syntax is the more original part of his *Windische Sprachlehre* (1777): as all the earlier grammars, it deals with groups of words (constructions) rather than parts of the sentence (i. e. subject, object, etc.). It uses German, and no longer Latin, as a sort of basis for contrastive comparison. It presents most of all those categories in which Slovene differs from German; it is very concrete, but at the same time its categories lack theoretical definitions. — Appended to Gutsman's Syntax are critical chapters on the dialectal (Carinthian) morphonology present in the texts by Carinthian authors and on the orthographic norm in the Supplement to the *Windisches Sprachbuch* (1758), as well as chapters representing a kind of stylistics of words and a beginning of phraseology (among other things, these chapters show Gutsman as a predecessor of J. Kopitar's purism).

0 Gutsmanova Skladnja (Wörterfügung, 81—148) tvori Drugi del nje-ovega Slovenskega jezikovnega nauka (dalje SJN, to je *Windische Sprachlehre*, 1777), obsega pa nekaj manj kot polovico tega priročnika (na prvih 80 str. pa obravnava branje in pisanje /1—4/ ter oblikoslovje /4—81/). Predopombi (81—82) v poglavju O skladanju besed in posebnih lastnostih slovenskega jezika (81—148) sledi nato v 10 poglavjih skladnja, in sicer besednih vrst (82—124): 1. samostalnikov (182—184), pridevnikov (84—87) in števnikov (87—88), 2. zaimkov (89—95), 3. glagolov (96—107), 4. predlogov (108—113), 5. prislovov (114—120), 6. veznikov (120—124), 7. medmetov (124—125); nato pa v 8. do 10. poglavju (126—148) Gutsman obravnava še: 8. Posebne narečne in besednozvezne značilnosti (126—133) in 9. Splošnejše jezikovne napake (133—144) in 10. so Posebne opombe k pravopisu (145—148). Ta dodatek je v bistvu oblikoglasen in povzet nekako po zgledu na slovnice, ki so se zgledevale pri Gottschedu. Podobno ima skladnjo v Drugem delu svoje slovnice (126—149) tudi Pohlín, ki v 7. poglavjih najprej obdela vse besedne vrste (imenske, zaimke, glagole, predloge, prislove, medmete in veznike), medtem ko ima pravopis v 3. delu, v katerem s 4. poglavjem prehaja na Prozodijo (spevorečnost), kjer obravnava tudi metriko, rimo in Pesniške svoboščine (podobno kot npr. že Gottsched).¹

¹ Gottscheda pri nas v zvezi s Pohlínom menda prvi omenja I. Grafenauer (*Zgodovina novejšega slovenskega slovstva* — dalje ZNSS, 1909, 8): »Važnejša kot ti spisi /namreč neohranjeni abecednik iz l. 1765, računski knjiga iz l. 1781 in Kratkočasne uganke iz l. 1788/ pa je za slovstveno zgodovino njegova slovnica 'Kraynska grammatika', das ist: 'Die crainerische Grammatik' (1768). Kakor je hotel pri Nemcih Gottsched

Zadnji dve poglavji svoje skladnje² je torej Gutsman oblikoval bolj po svoje³ (kot bomo še videli, verjetno predvsem iz kritične misli na Slovensko jezikovno knjigo (dalje SJK, to je Windisches Sprachbuch) iz l. 1758).⁴ Da se je Gutsman pri razporedu snovi držal Pohlina,⁵ nam pove pogled v Slovensko jezikovno knjigo 1758, po kateri je sicer Gutsman poimenoval svojo slovnico (z zamenjavo besede *knjiga z nauk*) in uvedel na njenem začetku kazalo, razdeljeno v 6 knjig, od katerih šesta obravnava Slovensko skladnjo (194—246, od str. 203 z napačnim straničenjem, tj. 103), in sicer po načinu Bohoričevih Zimskih uric.

0.1 V predopombi Gutsman bralcu napoveduje obravnavanje samo takih skladdenjskih značilnosti,⁶ ki se ločijo od nemških. SJK 1758 je tu ome-

po zgledu francoske akademije s svojo 'pravilno' slovnico ustvariti 'pravičen' jezik, tako pri nas Pohlina. Kakor Gottsched je tudi Pohlina zaničeval ljudsko govornico 'in je delal tako kakor učenjaki in jezikoznanci, ki vedo ceniti kako besedo in si jo prisvojiti' ('Kraynska Grammatika', str. 15). Ker mu je pa manjkalo pri tem še jezikoslovnega znanja¹, ni moglo biti iz pokvarjene moke dobrega kruha. < Pod ¹ Grafenauer opozarja »na soroden češki vir« za Pohlino slovnico. — Glede Gottscheda prim. še M. Orožen sestavek Pohlino jezikoslovno delo (JiS 1970/71, 250—254), ki je nekako razširjen del njenega predavanja na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture 1970 (prim. VI. SSJLK, Ljubljana 1970, 86—88 v članku Razvoj slovenske jezikoslovne misli v normativnih opisih, n. d. 81—95, kjer pa se Gottsched še ne omenja): »Prepričan je bil, da jezik v 'kranjskih bukval' ni pravičen in je hotel nenavadno razdaljo premostiti na način, ki njegovih sodobnikov ni mogel zadovoljiti. /.../ se je/ Pohlina/ odločil za novo, sinhronično knjižno /prav.: sodobno, J. T./ podlago, za 'boljši' govor Ljubljane. Na to določitev pa je nedvomno neposredno vplival Gottsched, ki v uvodu svoje slovnice govori o tem, katero 'narečje' je najbolj primerno za knjižni jezik./« — Neposredno na skladnjo se nanaša naslednje mesto v članku M. Orožen: »Sintaktični del je izpopolnjeval in pomnoževal z novjšim slovenskim pogovornim gradivom. Pri tem se je že bolj opiral na nemščino kot na latinščino. Osrednja problema sta kongruenca in rekcija, pri čemer pa ga je že delno vodilo slovensko pomensko izhodišče in so se pokazale zakonitosti slovenske stavčne zgradbe.«

² I. Grafenauer (Zgodovina slovenskega slovstva — dalje ZSS, 1910, 105): »Slovnica je sestavljena na podlagi koroške narodne govornice in jezika 'Evangelijev in listov'; dodal ji opazke o koroških narečjih in vrsto narodnih pregovorov in rekov. Doživela je šest izdaj, poslednjo je l. 1829 oskrbel Urban Jarnik.«

³ F. Kidrič, Gutsman Ožbalt, SBL I, 1925—1932, 281: »Pohlinova izvajanja o proizvodnji /je Gutsman/ povsem izpustil; iznova dodal odstavke o narečjih, zlasti koroških, o 'napakah v rabi pravih besed' in o 'napakah v rabi tujk'; Pohlina prevod iz Katona in Pohlino razgovore /je/ nadomestil s 'posebnimi frazami', 'reki in pregovori'«.

⁴ Glede tega nasprotno mnenje ima F. Kidrič (v 3. op. n. d.): »Bohoriča iz 1584 in Hipolita iz 1715 pač ni imel v roki, poznal pa gotovo celovški prevod 1758, ki pa ni ostavil v njegovem delu skoro nobenih sledov; zdi se, da si je na neki način omislil nekaj prim. Pohlinove tabele z glag. in cir. alfabetom ter jo priložil nekaterim primerkom svoje slovnice, prim. v Stud. knjiž. v Lj. signaturo 19111 iz Kopitarjeve bibl.). Boljša izbira paradigem, pravilnejša določitev izjem, jasnejša in smotnejša razlaga so povsem njegova last.« Tisto o nevlivanju SJK na Gutsmana seveda ne drži, kakor bomo še videli.

⁵ F. Kidrič v pod 3 naved. delu, 279: »V/ Gradcu ok. 1751—1754. učitelj gramatik. razredov./ Nedvomno ga je Pohlina slovnica iz 1768 naklonila še h globljemu razmišljanju o slov. pisanju.«

⁶ Zanimivo je, da skladdenjska dela v pravem pomenu Gutsmanove slovnice (izjema je navedeni pasus iz Orožnove) doslej še nihče ni obravnaval, čeprav so o Gutsmanovi slovnici pisali že mnogi. Ne bo odveč, če te obravnave navedemo po časovnem zaporedju: 1. J. Scheinigg, Osvald Gutsman, Kres 1885, 526—529, 628—632; 2. K. Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva — dalje ZSS, I, Od početka do francoske revolucije,

njala latinščino, nemščino in laščino. V primeri s Pohlinovim⁷ je Gutsmanov uvod v skladnjo kar reven.

1 I m e n s k a s k l a d n j a.

1.1 Skladnja s a m o s t a l n i k o v (82—84) najprej (1) obravnava slovensko besedno zvezo namesto nemških zložen: *der Stadtrichter — miestni fodnik*. Deloma se tu kaže že paradigmatičnost slovenskih ustreznikov: a) *miestni fodnik*, b) *fodnik tega mefta* (83). Sledi obravnava (2) razmerja med nemško zvezo s *von* in slovenskim rodilnikom: *En mosh velikega bogafta/nifke poftate* (v nem. *von*), nato (3), kakor bi rekli danes, delnega rodilnika: *en kofs mefa = Ein Stück Fleisch*, govori pa se tudi že o razmerju med tožilnikom in rodilnikom pri zanikanem povedku: *jes nemam maflu, temuzh jaize — Jes nemam ognja bol* [= 'ali' / *luzhi* ali *jes nemam oginj bol luzh*. To omahovanje je deloma lahko posledica logicizma, tj. racionalizma, ki je pač težko prenesel nelogičnost, kakršna je slovensko spreminjanje vezave na podlagi nikalnice. Navajal je Gutsman tudi rodilnik za zanikanim *biti* 'obstajati': *ni prestora/ni prestor*. (83) V (4) je obravnavana samoedninskost glagolnikov (*to shelenje, to pitje*), in opozorjeno je na izražanje needninskosti s števniki (*dvoinu ali troinu vupanje*).

Gutsman je v primeri z bohoričev(sk)o slovnico res izpustil vse, kar je bilo enako v slovenščini in nemščini in kar je bilo predvsem latinsko: tako ne obravnava člena kot slovničarji pred njim po zgledu na Bohoriča,⁸ to in ono pa je prenesel od samostalnika k pridevniku.

1.2 Skladnja p r i d e v n i k o v (84—87) obravnava (1) najprej določnost: določna oblika se po Gutsmanu rabi, ko je v nemščini uporabljen člen *der*, torej: *te veliki/goripseti hlapcz — en moder/uzhen zhlovek*. V (2) je govor o izpadanju polglasnika (*sladek*) proti neizpadanju *e*-ja ali tudi polglasnika (*ershen(i), sgublen(i), podert(i)*), kar je skladenjsko seveda samo posredno. V (3) je obdelano ujemanje po spolu, številu in sklonu, pri čemer pa so obravnavani le priredno zloženi osebki in določeno ujemanje po najbližji sestavini, npr. *kruh, vinu in voda je meni napreiftaulena; Zrieuli inu nogavize so drage* — kar je (v prvem primeru) seveda logicistično. Primer *Hlapzi inu dekla so vedli* (4) Gutsman razlaga s formulo »več oživljenih sam/ostalnikov/< in ujemanje

1894, 190—192; 3. *I. Grafenauer*, ZNSS, I, Od Pohlina do Prešerna, 1909, 8; 4. *isti*, Zgodovina slovenskega slovstva — ZSS, 1910, 103; 5. *isti*, ZSS, 1920, 102—103; 6. *F. Kidrič*, Gutsman Ožbalt, SBL I, 1925—1932, 279—283; 7. *isti*, Zgodovina slovenskega slovstva, dalje ZSS, 1929—1938, 185—186; 8. *A. Gspan*, Ožbalt Gutsman, v: Zgodovina slovenskega slovstva, dalje ZSS, SM, I, 1956, 366—368; 9. *J. Toporišič*, Priče neenotnosti slovenskega knjižnega jezika v 18. stoletju, v: Slovenski knjižni jezik 2, 1966, 36—39, o Gutsmanu str. 37; 10. *J. Toporišič*, Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali, v: Jezikovni pogovori — dalje JP II, 1967, 9—74, konkretno str. 20; 11. *B. Pogorelec*, Nastajanje slovenskega knjižnega jezika, Od začetkov do konca 18. stoletja, JP, II, 1967, 75—105, konkretno str. 94, 97—98; 12. *J. Pogačnik*, Zgodovina slovenskega slovstva — dalje ZSS, 1969, str. 125, 155; 13. *M. Orožen*, Začetki slovenske jezikovne misli, JiS 1970/71, 193—200, konkretno 200; 14. *ista*, Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja, JiS 1971/72, 139—148, konkretno str. 141; 15. *I. Grafenauer*, Kratka zgodovina slovenskega slovstva — dalje KZSS, 1973, 181; 16. *T. Domej*, Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju, Obdobja 1, Razsvetljenstvo, 1979, 195—208, konkretno str. 201 in 204. — Na ta dela se bomo v nadaljnjem sklicevali kratično ali krajsavno, npr. ZSS ali Slovenska jezikovna misel... ipd.

⁷ Prim. *J. Toporišič*, Prva slovenska skladnja, SR 1984, št. 3: Ob 400-letnici slovenskega jezikoslovja, 159—181, konkretno 159.

po »prednostnem spolu«. (Vse 85.) Prim. še ustrezno ujemanje v primerih kot *Brat, festrta inu letu moshtou fo meni fourashni; mosh inu shena fta modra; fin inu hzhere fo fletne*. Spoštljivost: *Ozha inu mati fta bouna /.../ fo bouni*. (86)

V (5) je prikazana količinska raba pridevnika (Gutsman pravilno meni, da gre le za srednji spol pridevnika, ne prislova) tipa *Je grosnu fnega, malu to-plute*. Še opozorilo, da je v mestniku in orodniku »običajneje« merjeni samostalnik sklanjati: *'S'veliku fvinzem, Med vezh ludmi* (86—87). Ta »pridevniškost« prislovov je v slovenski slovnici tu prvič omejena (pri Pohlinu, 134, le tip *malu dobreh*).

Na koncu (87) Gutsman opozarja, da pravila o skladnji pridevnikov veljajo tudi za deležnike (trpne in tvorne), s čimer je nakazana pridevniškost določenih besednih vrst.

1.3 Skladnja števnikov (87—88) najprej opozarja na vzporednost s pridevnikom, sicer pa obravnava (1) razmerje med *eden* in *en* (*eden gre — en kerft*), v (2) pa je govor o ločilnih števniki (*dvoje, zhvetiru*). Ima jih za nesklonljive, rabili pa naj bi se posebno ob izrazih za mlado, kakor *dvoje shrebet* bolje kot *dva shrebeta*. Nenavadno je *Dvoje moshtou, zhvetiru shenftou* je *prifhlu*, prav pa *Troje goved je pitaneh/pitanu* in *Petiru/Pet je nafs bilu*. — V (5) meni, da so od glavnih števnikov sklonljivi le »prvi štirje«. S primeri kaže tudi na obliko povedka: *Defet ouz/ovez je she oftrisheneh* (prim. še zgoraj... *je naf bilu*). Odpadla je vsa vezljivost pridevniških (in že prej samostalniških) besed, izkazana še pri Pohlinu.

2 Zaimenska skladnja (89—95) obsega skladnjo »samostojnih zaimkov« (od tu se je pač razvil naš *samostalnik*) (89—92), vprašalnih (92—94) in svojilnih (94—95).

2.1 Pri »samostojnih« zaimkih kot prvo obravnava (1) ujemanje po prednostni osebi in številu: *Jes in ti pojdem* itd. Pri vezalnem priredju tako, pri ločnem pa je ujemanje le po zadnji sestavini: *Jes al pak ti dobišh; Ti bol pak ona je krivizhna; Ni jes, ni vi, ni on bo frezhen* (germanizem: *weder — weder — noch... mird* nam. slovenskega podvojenega zanikanja za nikalnim zaimkom, tj. *ne bo*). Tu je prvič v slovenski slovnici (torej pred Kopitarjem) omenjeno tudi na pol vikanje (*Vi ste piu; Vi ste pezh zhudna*), češ da se tako govori »tu in tam« (»am ein und andern Orte«). V (3) je na vrsti povratni zaimek (91): *Jes fem fam od sebe hudu govoriu*. Tu Gutsman opozarja tudi na pogosto sorabo zaimka *sam* (*On je od sebe famega tu mieniu — Mi sebi fame-mu terdobo delamo*) (91: od česar se je po mojem razvila z *jaz sam* raba *sam: Sam tudi tako mislim*, nam. *Jaz sam...*).

2.2 Pri vprašalnih zaimkih (92—94) sta obdelana *k(edu)* in *kai* (vsaj prvega ne loči od poljubnostnega: *Ali bi htu biu; Al je kdu biu?*). Za današnji čigav ima *zhega: Zhega je tu* (= »čigavo«). Opozorjeno pa je na oziralni *kar: kar eden ne vie, njemu nizh ne die* (prestave predmeta iz tožilnika v roditelnik zaradi zanikanja Gutsman tu spet ni upošteval).

2.3 Pri svojilnih zaimkih v teoriji (1) zapostavlja povratne: *mi fmo nafhe perjatele objifkali* (moral bi reči *svoje*, a te izrecno prepoveduje: »ne *svoje*«, seveda po nemščini in latinščini), pač pa navaja *svoj* v prenesenem pomenu: *ti ozhesf sam ftoi biti* (94). V (2) navaja še *vfakiteri vsemi fvoi krish na svoje rame proti vi bote oblaftnike v'njegovei jifpi nafhli*, iz česar se vidi,

da se Gutsman tu drži obsega rabe za nemški *sein* nasproti *mein* in *dein* itd. Poleg rodilniškega svojilnega zaimka *njih*, *nje* navaja tudi navade: *njihou*, *njen* (95).

3 In že smo pri skladnji glagolov.

3.1 V I. razdelku (O splošni skladnji glagolov, 96—100) najprej (1) obravnava ujemanje glagola z več imenovalniki za neživo: *On, voda inu shganje meni ne di/hi/ne di/hijo*, vendar samo *Denar, svojobodnost inu shenftou je mladenzha ispratalu*, pri živem pa *Jelen, koshuta inu tele fo vbieshali; Shenin inu nevesta bota rajala*. Nato (2) so na vrsti zveze z zbirnimi samostalniki: *Moshftou fo po red hodili, shenftou fo se pak smotile* (98), kar je pač logicizem, prav tako že iz Bohoriča znano *En diel ludi fo jedli*, saj na koncu Gutsman sam pravi, da je v takih primerih »vedno lahko tudi ednina« in navaja *voi/ka pruti nam vliezhe*. V (3) se obravnavajo spoštljivostne določitve med edninskim tretjosebnim osebkom in množinskim povedkom (98), npr. za 3. os. ed.: *Moi koter fo mene profili: „Svoja Vifokuft fo se vun pelali — torej podobno kot že prej (svoja = seine). — V (4) govori o večji svobodi slovenščine pri stavi (besednem redu) glagola (= povedka): Zefar je eno v/kašo vundau; Osdraulenik bouniku pomaga/pomaga bouniku* (nemško: Glag + Sam); *kir je on djau* (pomožnik pred os. zaimkom). — Pomembno je pravilo o nerabi golega glagola v pogojnem ali vprašalnem stavku: *aku tu diete spi, je enu dobru snaminje* (Vez + Sam + Glag, namesto nem. *Schläft das Kind, so ist . . .*, tj. Glag + Sam): *al konjar s'vosam she ne pride?* (nem. *Kömmt der . . .*). Pač pa da je taka raba v odgovoru na vprašanje: *kai on diela? brufi svojo kofo* (nasproti nem. *er schleift . . .*). Glagol brez vprašalnega členka pri vpraševanju mu je primeren za »posebno poudarjanje«: *Otepli ste ga?* (100)

3.2 V II razdelku (100—103) Gutsman obravnava glagolsko desno vezljivost (Skladnja glagolov s posebnimi skloni), spet zlasti glede na različnosti do nemščine: *bojim se R/ pred D* (nem. T) (*pred* je iz *strah pred*), itn. še za D in T. Pri rodilniku so navedeni še naslednji glagoli: *lotim se, navadim fe, navuzhim se, oddershim se, sdershim se, odvadim se, ogibam se, potrebujem, spounam se, spoviem se, se sdi, vefelim fe, vstrashim se* (ali pred O), *vshivam/vshiuulam*. Posebej so tu navedeni »glagoli dotika«: *doteknem se, primim se, perjemem se* (tudi sa T), *dershim se, se primi, se dopade*, ter glagoli manjkanja: *menka, nema, shada* (*se navelizha*). — Drugosklonska vezavnost je slabše obdelana. Dajalniška: (*sa*)*mersi, posmehujem se/fe mu smejim, (po)striesham, sdi se*. Tožilniška: *bogam, boli, nahajam* (vendar z dajalnikom: *Njemu mersliza nahaja*), *pezhejo, frezham, spomenem na*. Sicer za daj. in or. meni, da se je treba ravnati po nemškem in po nauku o predlogih, za primer pa navaja *jes po tistem jeleni stavim* (= 'zasledujem' ich *setze nach*); *vera mure s'nafhemi delami delati* 'vera se kaže v naših dejanjih'.

3.3 V III. razdelku (103—105) je govor o povratnih glagolih: (1) *fmo se resveselili, Al ste na zesti frezhali*. Navaja torej primer za pomen 'postati' + Prid B ter za recipročnost. Pri stavi tega *se* (2) navaja besednoredno tipologijo: *sem/fi . . . fe* proti *fe je/bom oz. je/bom se*; za zadnje navaja primer *Ta fant je se plakau* (tj. izenačevanje *sem/si . . . z je*); *Kdu se bo s'vami pezhau*; in ločeno *Jes bom s'tebo se skufiu*. Za *se* ob velelniku (3) ni uganil pravila: *Sadershi se dobru je prav, ne pa Hitru obrni se* — pač po načelu, da je *se* zmeraj za velelnikom. Primer *Ne pohujfhai se* nas opozarja na različnost v *Ne se pohujšati*.

3.4 V IV. razdelku (105—107) je na vrsti Skladnja nepravilnih in pomanjkljivih (nepopolnih) glagolov. Najprej (1) se obravnava razmerje med *sem* in *nifem* (*je — ni*), nato prihodnjiški sedanjik (*pobeshim* 'ich werde fliehen') proti *sem pobieshau* → *sem bieshau*, vendar v nekoliko »drugačnem pomenu«: *Vi bote nafh traunik zielu pojeshdili; On je vfo zefto podirjau; Al ne morefh ladjo naprei pognati*. Pod (3) so na vrsti neosebni (tu bi bilo prav reči tretjeosebni) glagoli tipa *boli*, ki pa lahko stojijo tudi v množini: *Mene noge bolijo* (tako še *mersijo, fo ferbeli, bojo ozhi /shzimile, bojo tlele*).

4 V 4. poglavju (108—113) je obdelana skladnja predlogov/predpon (108—113), in sicer najprej ob glagolu, nato ob imenskih in zaimenskih besedah. V (1) je opozorjeno na vezavno neujemanje predložene predpone in ustreznega celega glagola: *Dofeshem moi konz* (čepprav drugače gre *do z R, dofeshem s T*). V pravilu (2) pa je govor o ločljivih in neločljivih »predbese-dah«: *odbieshi, fzer te isklizhe* 'Flieh davon, fonst ruft er dich aus' proti *kei pak okulihodite/Jidi okul*. To je seveda po nemščini. Poleg *okul* so navedeni še *mimo, naprei, nasai, proti, fkus, super, zhres/zhries, sraven, snotra, fpoda, svuna, sgora, sdolei, preik, poleg*. Tu se torej ločijo predlogi od prislovov (*raz* je vendar predlog), primeri kot *proti — próti* pa so v bistvu nakazani z nasprotjem *zhres/zhries*, kjer je drugo prislov, prvo predlog (prim. *Jaz sem proti/za/zoper, Bil sem čéz/zraven/poleg*).

Predlogi so obdelani, kot bi rekli danes, za (1) prostorskost (in sicer mestovnost in ciljnost: *v'vu Zelouzi — v'Boroule; na Koratanji — na Ofstrovizo, na Lafhkem*, v (2) pa za povedkovo določilo: *on je sa frednika*. V (3) je pri predlogih *med, nad, pod, pred* Gutsman 'racionalistično uvedel razliko: *pod mojei strehi — pod mojo streho ena voda tezhe* (111); pozneje (112) navaja, da se v 6. sklonu *-o* »zelo opazno podaljša«, torej kot da je razliko med akutiranim in cirkumflektiranim *-o* slišal kot daljše nasproti krajšemu. V (4) navaja še nekaj posebnosti slovenskih predlogov v primeri z nemškimi: *Jes grem k'nogam, Hilamo k'dumu, Od mrasa trepezhe* (nem. *vor*), *od sheje* (nem. *vor*), *na ptuje(m)* (nem. *in*), *na vfe sguda* (nem. *in*), *po nozhi* (nem. *bey*), *po fili* (nem. *mit*), pa še *gladi* (*vor Hunger*), *krishama* (*übers Kreuz*), *nuzh nu den* (*bey Tage und Nacht*), *Buga* (*jime*) *dati* (Almosen 'miloščino').

5 Prislovi (114—120).

5.1 V I. razdelku (Składnja, 114—117) so najprej (1) na vrsti tisti, ki samostalniki prestavljajo v rodilnik: *dofti, kai, koliku, menje, nizh, telkai, teliku, veliku, vezh, narvezh, zhistu nizh, pridnu, fstrafhnu kai berazhou se naide; gre pridnu vode na mln*. To so tudi pri snovnih imenih (*pridnu vode*) neke vrste merni pridevniki količine (prim. *veliko vode, dofti vode* ipd.), torej pač tudi ne prislovi. — V (2) je temu dodano, da nikalni prislovi zahtevajo še eno nikalnico: *Nizh dobrega ni fo pounali* 'imeli v obravnavi'; *kar eden ni perkladen* (implicitno zanikanje, sicer pa je ta *kar* pač *nikar*); *Bug obenega /pokornega ne savershe*. (Omenjen je tudi *kar* v pomenu 'nikar' (115)). Seveda pa so to prislovi v tistem širšem smislu, ko se k prislovom prišteva ves ostanek glede na besedno vrsto nedefiniranih besed. Pravi primer s prislovom bi bil tipa *Nikjer na svetu ni lepše*. Odstavek (3) obravnava stavo prislova: *Tezi sad/sád tezi*, torej prosto; vendar naj bi bila pri nesedanosti raba prislova pred glagolom boljša: *on je delezh odjahau; Jes bom prei pifmu fkleniu*. — V (4) je obravnavan *enobart*, kar pa da je tudi sklonljivo: *od enebarti, k'enebarti*,

(na) *enebarti*, *k(at)iro bart*, itd. — Končno je v (5) govor o *koliku* in *koliker*, tj. o vprašalnosti oz. oziralnosti.

5.2 V II. razdelku (117—120) se v Seznamu značilnih prislovov v naštevajo časovni, krajevni in lastnostni prislovi, npr.: *dave*, *daunu*, *kaderbodi*, /.../ *kmalu*, /.../ *podnu*, *pogoftu* /.../ *se*, *se*, *sedai*, *fkosi* /.../ — *blisu*, *blishe*, *delezh*, *del*, *dele*, *dergam* /.../ — *bodili*, *bodifi*, *dofti* /.../. V tretji skupini so vsi, ki niso časovni ali krajevni, torej tudi členki. Tudi besednozvezni (včasih pisani skupaj kot sklopi): *predkratkem*, — *od kod*, *fkus no fkus* — *satojedelu*.

5.3 Skladenjsko pomembni so pač le časovni prislovi, ker stavku določajo čas, vendar Gutsman na to ne opozarja, ampak jih razvršča le abecedno: *dave*, *daunu*, *donefs*, *dopou(d)na* itd. (117) Seveda tudi ne misli na kako vrsto glagolskega dejanja, nemara tipa *Sedaj prihaja* proti *Zdajci pride* (118) oz. *Kmalu pride*. Skladenjsko bi bili važni seveda tudi členki, prostorski prislovi pa za smer ipd., npr. tipa *Sem gre/prihaja* proti *Od tod gre/odhaja* ipd.

6 Oveznikih (120—124).

6.1 Najprej (1) so obravnavani podredni v pripovednih in pogojnih stavkih: *Jes bom terkau*, *da meni odprejo* — *Zhe bi le tudi taku modri bili*, *de bi vezhnof bol premishlovali*. Nato (2) je govor o položaju »besedice« li: *aku li ti sam*, *Bug bi nam ne sanefeu*. Sledi (3) *da* v pomenu nem. *um* (*de njega na svojo stran perpravi*), navaja pa tudi *bres da bi za 'ohne zu'*. Za primer *k um'* navaja tudi nedoločniške zveze, s pripombo, da »zvenijo trše«: *Jes sem prifhel mojo saftavo riefhiti*; *Mi vse skufimo*, *njega potolashiti*, kjer bi bilo prvo danes namenilnik. — V (4) loči veznike, ki se stavijo spredaj oz. zadaj.

6.2 Stava veznikov je podrobneje obdelana v II. razdelku (122 do 124). Med vezniki, ki stojijo spredaj, je npr. tudi *bol 'ali'*, pri *pak* pa je opozorilo, da se zmeraj zapostavlja (123): *Al tu nainu*, *bol pak vainu*, brez *k* pa da *pak* stoji »samo v najpreprostejšem načinu govorjenja« (123). Opozarja tudi na zapostavljeni *tedaj* v pomenu 'tai' (po našem sklepalno vezniško sredstvo), vendar Gutsman zanj primera ne navaja. (Bil bi nemara: *Vsi so se zbrali okrog odra*, *jaz tedaj /torej/ nisem mogel ostati sam*.) Poleg *pak* navaja kot veznike, ki stojijo zadaj, še *li*, *namrezh*, *nifhtermenje*, /.../ *fai*, *fizer* (*fister*), *sategadelu*, *ta(da)i*, *tudi*, *vunder*: *Si li ti en Prerok*; *Al je tu nainu*, *bol pak vainu*. Pri *li* se mu mešata vprašalni *li* in *li* iz *glih* (*li ti fi te narvedlejshi 'najbolj len'*). Za *saj* navaja le primer na začetku: *Sai jes sim vain doushnik* (= *saj*), pa v sredi: *Ti fe bofh faj enobart sadovoljau 'vergnügen'*: prvič je 'saj', drugič je 'vsaj'.

7 V 7. poglavju je govor o medmetih (124—125). Definira jih kot razpoloženske. Opozarja tudi na njihovo vezavnost: *Joh tebi*, *Blagur vam* — kjer pa gre za povedkovnike. Sicer sledijo le še primeri, npr.: *Al!*; *hoi hoi!*; *kai she; leite!*; *oja! pezh zhudu!* Poleg naštetih, da jih je še več, a »takih se zaradi grde rabe naučimo še prehitro«.

8 V 8. poglavju je govor o posebnih narečnih značilnostih in rekih (Von besonderen Mund- und Redensarten, 126—133).

8.1 I. razdelek (126—130) ima naslov *Posebna narečja* (kjer pa narečje pomeni narečno posebnost). Narečno mu je tisto, »kar se sicer loči od splošnega pravila in čednosti, pa ne zveni tako zanič, da v širši skupnosti, ki je tako prevzela, to ne bi imelo veljave« (126). Pod (1) navaja dvojnico *tepejo* — *tepo*, *vuzhijo* — *vuzho* (tako še *pojo*, *tepo*, *bero*). Krajše oblike da niso v navadi pri

glagolih na *-em -ati*, pa tudi ne pri tistih s kratkim *-i* (torej ne *baŕho* ali *lubo*, 127). Pod (2) je obravnavan *-a-* namesto *-e-* kot sedanjiška glagolska končnica (*barata* nam. *barate*), v (3) je *-[a]* v končnici *-te* (*daite*, kar *dobite*), v (4) je obravnavan kratki nedoločnik (*reŕh*, *bit*, *jit*), v (5) slovensko nebnjenje: *Ti vboji imajo naje roke inu noje; drujemu, vbojeifhemu*, kar pa da lahko vodi k dvoumnosti.⁸

(Menda doslej pri nas še nihče ni opozoril na to, da so pojavi (2), (4) in (5) pogosti v dodatku k SJK 1758, pri slovenskem nebnjenju predvsem tudi *š — č* iz *h — k*.)⁹ — V (6) govori o *h* iz *g*: Gutsman je za etimološki izgovor po zgledu sosednjih Štajercev in Kranjcev, Hrvatov in Ilircev v celoti, nič manj pa tudi Poljakov in Rusov. Tu kaže široko poznavanje tudi v slovanskem okviru (129): »tega /tj. γ iz *g/* ne gre preveč grajati, ker je sprejeto na Češkem, Moravskem, pri Slovaki in Rusnjakih na Ogrskem, ki z *g* pišejo le *j /.../*; sicer pa *j-ja* v njegovem latinskem ali nemškem zvenu ni slišati v vsem jeziku teh ljudstev.«¹⁰

⁸ O tem je veliko, tudi napačnega, pisanega v obravnavah Gutsmanove slovnice. Navedimo npr. *J. Scheinigga* (katerega ugotovitve se potem velikokrat ponavljajo in variirajo, redko iz avtopsije dela): »L. 1768. je izšla slovnica p. Marka Pohlina. Gutsman se je ustavil prvi prav odločno in možato Pohlínovemu 'jezikobrodju'. Zgodilo pa se je to v dvojnem oziru. Jezik sam je bil v Kristjanskih resnicah tako uravnan, da je bil živ protest očetu Marku. Nanašajoč se na koroški govor (dobrega, dobremu; v mehkm oblačili; na svojej duši; pried, vrieden; *Buh*; den; reku), poskuša vendar približati se tudi drugim Slovincem; zato piše: *ciel*, *terpeu*, odgovorui, *sedla*, *poslušala*, *dopadlu*, mesto *cieu*, *terpou*, odgovorou, *sedva*, *poslušava*, *dopadvu*. Hotel je, da bi bila knjiga vsem Slovincem razumljiva; saj pravi v opombi stoječej v predgovoru: *dialectus et styli ratio in hoc opusculo usurpata talis est, quae non tantum a Vindis Carinthiacis, sed etiam a Styro-Vindis et Carniolis, uti experiantia ostendit, probe intelligitur.*« (528) (Podčrtal J. T., tudi nižje.) K temu nato (s koristno informacijo o opombah v Kristjanskih resn. in v posebni izdaji teh opomb) dodaja še: »Gutsmanovec /o/pazke v Kristjanskih resnicah obsegajo 10 strani, stran po 29 vrst; ponatis pa ima 16 strani po 31 vrst. Prvih deset strani stranj ponatisovih sklada se razven nekaj malenkostij od besede do besede z opazkami v Resnicah. Na ostalih šestih straneh pa je dodal Gutsman še pet toček, ki veljajo isto otcu Marku: »namreč 1. čednosti nam. *-ste*; brunni nam. brunne; lubim nam. lubem; 2. dal -o nam. *dall -o*; 3. *te ta to nam. ta ta to*; 4. 6 sklonov I R D T M O; 5. c, w in y so proglašeni za nepotrebne, le y 'naj rabi omehčanju črke j', npr. *oginy = oginj*, a nikdar se ne sme staviti y namesto i, kakor je to zahteval in rabil Pohlín.« (Ě-jevski refleks za dolgi polglasnik neupravičeno, enako za *c*, *w*, *j*; prim. moja razprava Gutsmanova slovnica.) — Scheinig še navaja: »/A/ ker je pisal za prosto ljudstvo, prisiljen je bil /Gutsman/ pisati: *gledau*, *peu*, *lubiu* ('doch ist man gezwungen dem Schwalle nachzugeben')«. (Vse 529.) In še en razlog za narečnost: »Pomisliti pa imamo tudi še, da slovnica ni bila namenjena samo slovenskim rojakom pisateljevim, temveč isto tako i nemških sodeželanov, ki bi se naj iz nje učili jezika, kakor ga narod govori. Iz teh prav premišljenih razlogov ohranil je Gutsman v slovnici več narečnih oblik, da si je sam pri sebi znal pravilno pisavo. Ni se hotel predaleč oddaljiti od narodovega govora. Pisal je torej: *biu /.../*, *gledau /.../* jes bom baran gratau /.../. Rabil je člen, katerega se prosto ljudstvo še do današnjega dneva ni moglo iznebiti.« (528—529)

⁹ O tem bo podrobneje govor pozneje.

¹⁰ V zvezi s tem se res lahko govori o širši Gutsmanovi razgledanosti po slovanskih jezikih. Prim. k temu iz *Glaserja*: »Po slovenskem tekstu od strani 236 naprej sledé opombe: 'Anmerkungen /.../'; tû pripoveduje v nemškem jeziku, da ne prihajajo te opombe od jedne osebe, nego od môž, ki dovolj znajo češki, hrvatski, kranjski in slovenski (windisch), in ki se ustavljajo Marku Pohlínu. Uže jezik sam, v katerem je bila pisana ta knjiga, je živo nasprotoval Marku; želel pa je, da bi knjigo razumeli tudi Slovenci iz drugih slovanskih dežel.« (190)

8.2 Rekel (130—135) iz Gutsmanove slovnice se je bilo treba pač le naučiti, čeprav tu in tam katero tudi popravi: (1) *Jes se doushen dam* (ne *doush-nega*); *Oni se vriedni fskashejo*; *Ona se sdrava snaide*; *On se njim mozhen sdi*; *Ti ni si kufs...*; *grede inu ftoje*; *fmo molili nam. gredejozh, ftojeozh*.¹¹ Razen v zadnjem primeru so glagoli teh stavkov pomožniki. V bistvu pa gre tu za posebnosti v povedkovnem delu (prim. še *En pou ljudi je sadi ftalu*, vendar z opombo, da je *pou* moškega spola).

Pod (2) so navedeni »lični reki in izrazi«, tj. res frazeološko blago. Rekla: *dobre vole, bob v'fsteno metati, rakam shvishgati, enemu v'ozhi vtekniti/vtikupati, norze pafti, na koga vsekati, siale predajati*. Rečenice: *Dobre vole mofhne kole*; *Kar mazhka rodi, radu mifhi lovi*; *Gofte fflushbe riedke fuknje*; *Shena je v'pot fhla*; *Lug vliezhejo 'es geht stark die Rede'*; *Bug te primi*; *Bug te shivi*; *Mafti Bug iz mafai tebi Bug*; *Bogu se fmili*; *Šram te bodi*; *Vela, kamer ferze pela*. S tem Gutsman začenja frazeologijo kot posebno vedo jezikoslovja.¹²

9 V 9. poglavju (O splošnejših jezikovnih napakah, 133 do 144) imamo dva razdelka.

9.1 V razdelku Napake v uporabi pristnih¹³ besed (133 do 140) so v 8 točkah obravnavani: (1) edninska oblika moškega deležnika na -l: *fem tlieku*, ne *tliekuv*; *fkerbeu*, ne *fkerbou*; *fhlifhau*, ne -uv: tu torej zagovarja večjo etimološkost glagolske pripone in neobstojni polglasnik. V (2) se upira švapanju (*Befieda je v'nami prebivava*),¹⁴ izgovoru in temu primerni pisavi etimološke zveze polglasnik + *u* iz trdega *l* za samoglasnikom in hkrati na koncu besede ali pred soglasnikom (torej proti *kosuv* in za *kosel* oz. vsaj *koseu*), kjer navaja za primere še *mifel*, *sibel*, *kopel*, *debel*, *vefiel*. Ne eno ne drugo seveda ni skladijsko, ampak gre za normativno oblikoglasje.

¹¹ Rekla pri Gutsmanu omenja in hvali *I. Grafenauer* (KZSS, 1973, 181): »Pouk ponazarjajo pristno domače rečenice in narodni pregovori.« To je povzel Gspan (ZSS, 1956, 367) tako: »/U/porablja k pravilom dobro izbrane in številne zglede, in sicer ljudske pregovore in reke.«

¹² Glede tega prim. *J. Toporišič*, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *JiS* 1973/74, 273—279; rekla imajo besednozvezno podobo (lahko tudi stavčno), rečenice podobo povedi, Prim. še istega avtorja Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov, XXI. SSJLK, Ljubljana, 1985, 51—46.

¹³ O pomenu besede »pristen« (pri Scheiniggu »pravilen«) prim. *T. Domej*, Slovenska jezikovna misel..., 1979, 204: »Veliko prostora Gutsman posveti jezikovni pravilnosti. Predvsem mu gre za razmerje govornih teritorialnih narečij do pismene in govornih oblike standardnega jezika. Ne dopusti nobenega dvoma o tem, kaj je zanj dana stvarnost in kakšna bi morala biti nadaljnja razvojna pot in cilj na področju slovenskega standardnega jezika. Normirani knjižni jezik Gutsman v nasprotju s teritorialnimi narečji označi kot 'pristni jezik'. Vendar mora ugotoviti, da je 'večina izdanih spisov polna pisnih napak, ker v njih ni bilo nobenega pravila' /./« V zadnjem delu ne preveč določno ali jasno.

¹⁴ K temu *M. Orožen*, Začetki..., *JiS* 1970/71, 199: Njej je, implicitno, švapanje tudi izgovor trdega *l* kot *u* na koncu besede v deležniku, pridevniku in samostalniku. O švapanju pa govorimo samo tedaj, ko se trdi *l* izgovarja kot *m/u* pred nesprednjimi samoglasniki. Glede tega prim. še iste avtorice Kultura slovenskega jezika..., *JiS* 1971/72, 141: »Vendar pojem «Pöbelssprache» ne pomenja pri nasprotnikih [namreč Pohlinu in Gutsmanu] istih pojavov. Pohlin je npr. hud nasprotnik koroško-gorenskega švapanja, ki je po Gutsmanovi presoji in odločitvi deloma prevladalo v pisavi (bil biu) /./« — Še o pompi Orožnove (Začetki..., *JiS* 1970/71, 199) »Izredno zanimivo je, da se 'Celovčani' sami izrekajo proti 'švapanju', ki je vendar v koroških narečjih splošen pojav.« — Prim. k temu iz *J. Toporišiča* Slovenski jezik, kakor..., JP II, 1967, 16: »Ravno zaradi vnašanja izrazito narečnih prvin v knjižni jezik opozarja oče Hi-

Tako tudi v (3): na namesto *ne*, v (4) *e* namesto *a* (*ne marei*), v (5) *a* namesto *e* (*tepam/tapam*, *vuzhan*, *ta*) — to je grajal, kot smo videli, tudi že prej. V (6) protestira proti nosnikom pri Velikovcu (ali je to prvo obvestilo o ohranjenih praslovanskih nosnikih na Slovenskem?) in o *â* namesto čistega *a*. V (7) je proti opuščanju *i*, *o* in *u* na koncu, v (8) pa opravičuje koroško premeno *u* — *o* (*muft* — *mofta*), *ie* — *e* (*liefs* — *lefa*), češ da to »opravičuje splošna raba« (240).

Vse to je v veliki meri kritični odziv na jezik dodatka v SJK 1758, kjer imamo naravnost velikansko število narečnih posebnosti, ki so prav malo v skladu z jezikom v prevedenem delu Hipolitove prireditve Bohoričeve slovnice. Poglejmo si najprej eno skupino teh posebnosti:

(1) švapanje: *megva* 248, *te muajshi* 258, *puamen* 269, *Súama* 271, *pukvaft* 273, *puaninja* 276, *davati* (delati) 284, *poshuatati* 284; pa še oblikoglasne posledice švapanja: *od Zerkle* 283, *lufh* 'uš' 276, *poshufhali* 280 (analogno razširjeni *l*, izguba *u*-ja v *u*);

(2) slovensko nebnjenje: *prafnizhi* 252, *shishni gospod* 261;

(3) ejevsko akanje: *lateti* 284, *pránefti* 268, *davati* 'delati' 284, *pojuterfshnam* 250;

(4) dalje premenjeno zvezo polglasnik + *u*: *Pekvu* 247 (kolikor ne gre celo za srednji spol *peklo*), *sebvu* 257, *bukou* 273;

(5) mehki *n* pisan različno: *ogen*, *ogain* 247 (pri čemer so neenotnosti tudi pri Gutsmanu, saj ni točno vedel, kdaj imamo mehki *n* in kdaj *ne*);

(6) prehod *o* v *ue*: *potuep* 249, *nuezh* 249;

(7) prehod *e* v *ö*: *öbahtnik* 241, *pök* 271;

(8) neenotno pisan *u* iz *l*: *stou/stol* 253, *fou* 236, *Stou* 269;

(9) neenotna pisava fonema /*v*/ ob samoglasniku: *fou* 236, *bidrou* 255, *Ouv-ezh* (ovec) 255, *sebvu* 257 — *fuezhinza* 253, 256, *uudoviz* 260, *vudova* 260; sem gre še izgubljeni *u*: *glonik* 263, *unshati* 'zeleti';

(10) glas *k* zapisan tudi s črko *c*: *capaun* 'kopun', *cura* 'kura' 255, *jacob-nik* 249;

(11) tako imenovani dolgi polglasnik v različnih odrazih: *dan/den* 249, *vefs/va/s* 277.

S presojo teh stvari glede njihove primernosti za knjižni jezik¹⁵ je Gutsman nekak predhodnik Kopitarjevemu razpravljanju o gorenjsko-dolenjskem obli-

polit na začetku 18. stoletja, natančno: l. 1715 v svoji izdaji Bohoričeve Slovnice, naj se nikar ne govori namesto glasu *l* glas *v* po načinu Gorenjcev in Korošcev tudi pred samoglasniki kakor v primeru *kobiva*, *masvu* in *pvatnu*, ker je edino prav *kobila*, *maslu* in *platu*. — Celovčani so torej tisto o švapanju verjetno povzeli iz Hipolita, katerega izdajo Bohoričevih Zimskih uric so prevedli v nemščino. Hipolit že kot Dolenjec švapanja ni mogel odobravati.

¹⁵ Pretirane pa so oznake, da bi bil Gutsman s to svojo morfonologijo posebno prispeval h knjižnojezikovni vseslovenskosti. I. Grafenauer sicer dokaj previdno (KZSS, 1973, 181): »Oblike in glasovi ustrezajo njegovi poti do obnove občeslovenskega knjižnega jezika, le Korošcem je treba to pot z nekaterimi prilagoditvami olajšati.« (Kar je nekako povzeto po Scheinigu.) — J. Scheinigg (O. Gutsmann, 628): »V Kristjanskih resnicah vidimo ga še na stališču celokupnosti slovenske, tekem malih let pa se je vzpel že tako visoko, da je vsaj slutil literarno vzajemnost vseslovensko.« — Prav ima I. Grafenauer (ZSS, 1910, 105): »Slovnica je sestavljena na podlagi koroške govornice narodne in pismenega jezika 'Evangelijev in listov' /,/« — K. Glaser (ZSS, 1894, 191): »Gutsman stoji na stališču slovenske celokupnosti in je pozneje bil navdušen za slovansko vzajemnost. Ker pa je slovnica bila namenjena tudi nemškimi...«

koglasju v slovenski knjigi do dobe, ko je Kopitar pisal svojo slovnico, zlasti pa neposrednega trenutka. (Zgled za to bo treba iskati pri Gottschedu, ki je enako obravnaval dvojnice zlasti gornje- in dolnjenemškega pisnega jezika svoje dobe.) — Obravnava številnih narečnih posebnosti pa dela Gutsmana tudi prvega koroškega narečjeslovca.

Tudi sicer je mogel Gutsman najti dovolj gradiva za svoje kritične pripombe k pisavi v omenjenem dodatku SJK 1758, kakor nam kaže naslednja lista značilnosti:

(12) glas *s* je pisan zelo različno: *fufhez* 251, *liftognoj* 251, *dones* 250, *mef-fenz* 250, *kofapersk* 252, *jefenski* 252, *mefsenz* 252, *nebiefs* 251, *oufs* 271, *s'kle-da* 236;

(13) sičnik *z*: *fimez* 251, *kosoperz* 251, *fima* 250, *kofapersk* 252, *prafnizhi* 252, *na miffi* 256;

(14) zlitnik *c*: *gnilz* 251, *fhlizha* 236, *Ouvezh* 255;

(15) šumevec *š*: *pojutershnam* 250, *fufhez* 251, *ftukl* 253, *fhphéh* 257, *fooger* 259, *kleshzhe* 269, *Fleishkar* 271, *shúfhtar* 272, *shribar* 277, *shpilat*, *sturmali* 286;

(16) šumevec *ž*: *po juffini* 250, *fhlizha* 236, *rofse* 272;

(17) šumevski zlitnik *č*: *foiezhnik* 251, *kleshzhe* 269 (vendar enotno). In vendar so bili sičniki in šumevci že v Bohoričevi slovnici, ki so jo Celovčani sami prevedli v isti knjigi, tako lepo urejeni, četudi v rahlem neskladju glede pisanja nezvenečega trajnega sičnika med samoglasnikoma. — So pa še druge neenotnosti v pisavi:

(18) pisava *jata* z *ei* in drugače: *veiter* 248, *letjo* 252;

(19) ustnični pripornik *f* je kdaj pisan tudi z *v*: *viertel* 236;

(20) nenavadno (po nemščini) pisan samoglasnik *i*: *viertel* 236, *vjnje* 256;

(21) svetli drsnik *j* pisan z *i*: tudi pred samoglasnikom *skurianz* 256;¹⁶

(22) mehkomembni pripornik *h* pisan s *ch*: *richte* 255;

(23) zapisovanje nekakega nemega *h*: *teleh* 255, *fhphéh* 257, *antvarth* 279;

(24) dvojni soglasniki (poleg *ff*): *tetta* 259.

S tega stališča bi bil torej Gutsman lahko bolj kot Pohlina, ki ga vsi, ki pišejo o Gutsmanu v tej zvezi, tako radi omenjajo, ošteval jezik tega dodatka SJK 1758, vendar tega izrecno ni storil. Ali iz strahu pred jezuitskimi predstojniki (saj so SJK vendar izdali jezuiti, ne pa kak bosonogi avguštinec)?

9.2 V II. razdelku tega poglavja (Napaake v sprejemanju tujih besed, 141—144) je Gutsman t.i. purist: Ljudje »iz okolice mest in trgov ter tisti, ki mejašijo z Nemci, sprejemajo precej besed, pa ne zaradi siromaščine

(Prim. še op. 8.) — Prim. še *Kidričevo* oznako Gutsmanovega pojmovanja besede Windisch (tu op. 22). — *J. Pogačnik* (ZSS, 1969, 125): »Vse to /tj. biele, nedoužnost, gledau, teku/ so bile posebnosti koroškega narečja, s katerimi je nameraval premostiti razločke med središčem in koroško jezikovno rabo.« (Seveda so nedoužnost, gledau, teku govorili tudi v središču.) — Za konec še *T. Domej* (Slovenska jezikovna misel ..., 201): »Leta 1761 srečamo Gutsmana kot prevajalca, ki še povsem zagovarja močno pokrajinski, na Koroško omejeni pisni jezik.« Ob prevodu Parchhammerjevega katekizma ugotavlja, da »je bilo potrebno jezik prilagoditi narečju na Koroškem živečih Slovencev«.

¹⁶ Glede napačnosti odločitve, da Gutsman piše fonetično variante fonemov *v* in *j* (za *j* niti ni gotovo, da bi bil na Koroškem imel fonetično varianto) prim. J. Toporišiča sestavek Gutsmanova slovnica, v: Wiener Slavistisches Almanach, Sonderband 13, Wien 1984, posebni naslov Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih, str. 209—227.

slovenščine.¹⁷ Za primer daje besedo *herfhaft*, ki da jo slovenščina lahko podaja z *gospodshina*, *gospodstou* (141). Nato navaja precej nemškimi besedami slovenske ustreznice, in sicer za *Andacht*, *Bauer*, *Bediener*, *Barbierer*, *Bestandmann*, *Bettler* itd.: *poboshnoft*, *kmet*, *frieshaunik*, *brivez*, *najemnik*, *barazh* ... Prevzete nadomestke za te besede imenuje barbarizme (143) in napake (141).

Tudi v tem je nekak odziv na SJK 1758 (dodatek), kjer imamo npr. uporabljene naslednje iz nemščine prevzete besede: *laihter* 236, *viertl* 236, *richte* 255, *spéh* 257, *fooger* 259, *pauer* 261, *kragen* 'šal' 262, *montl* 262, *stumpf* 262, *fhnole* 265, *zungel* 265, *Fleishkar* 271, *shnidar*, *shustar*, *kramar*, *mauar*, *zimerman*, *shlofffer* (vse 272), *pukvast* 273, *(pod)shribat* 277, *shrajat* 287, *plauđráti* 278, *antvath dati* 279, *shpilat* 282, *fehrtat* 'mečevati se' 282, *shoútuati* 'bitka', *ordnati*, *plindrati*, *rulati*, *stúrmati* (vse 286). Gutsman je dajal tudi besedilne primere za prevajanje, pri katerem so se ponujale prevzete besede: *Der Edelmann hat von seinem Schreiber Rechnung gefordert — shahtnik je od svoiga pisarja razhun tirjau; Das Volk will sich die Freiheit ertrotzen — ludstou ozhe febi svoibodnoft perfiliti* (143).

V tem oziru, tj. v purizmu, je torej Gutsman izrazil predhodnik Kopitarja, na kar naj bi pomislili tisti (B. Urbančič), ki v Kopitarjevem prizadevanju za odpravo po nepotrebnem prevzetih besed (in skladijskih lastnosti besed ter skladijskih vzorcev) vidijo samo negativno ali celo vpliv Metternichove reakcionarnosti.¹⁸

Tak spisek besed je nujno deloval kot program za odpravljanje nepotrebno prevzetega in to ni moglo ostati neopaženo ne pri Vodniku ne pri Kopitarju. Torej je Gutsman prvi, ki je po Hipolitu (morda prav iz poznanja Hipolitovih idej o vzrokih nemčevanja pri Slovencih)¹⁹ tako odločno in določno dvignil glas proti nepotrebnemu nemčevanju.

10 V 10. poglavju (P o s e b n e o p o m b e o p r a v o p i s u, 145—148) Gutsman pravi, da se pri zapisovanju jezika ne moremo »ravnati po preprostem izgovoru, temveč po jezikoslovnih merilih«, kar na svoj način spominja na Pohlino tozadevne nazore. Takih »razlogov« navaja Gutsman nekaj:

- (1) ne piši dvo-, tro- in štiričrkij s c, ampak le s h, k — fh, sh — zh;
- (2) ne mešaj v in u in torej piši *vmerov*, *verov*, a *udou*, *vliekeu*;
- (3) ne mešaj j in i, torej: *djanje*, *konj*, a v dvoglasnikih *dai*, *poidem*, *vei*;
- (4) prav je pisati *smieh* ipd.

Da se to očitno nanaša na SJK 1758 (dodatek), primerjaj zgoraj našete nedoslednosti v pisavi tega dodatka. Gutsman seveda ni imel prav, ko je fonem /v/ v nasprotju s Pohlino (in enako fonem /j/) pisal na dva načina, tudi pisava jata z *ie* je bila neustrezna, saj za pozneje podaljšani akutirani jat ni veljala, ipd.²⁰

¹⁷ Ta Gutsmanova misel je s strani naših slovstvenih zgodovinarjev velikokrat citirana, pa nikoli prav ponazorjena in postavljena na trdna tla jezikovne prakse na Koroškem konec 18. stoletja.

¹⁸ Prim. J. Toporišiča oceno Urbančičeve knjige O jezikovni kulturi: O Urbančičevi jezikoslovni kulturi, SR 1977, 359—371. O Gutsmanu kot puristu prim. M. Orožen, *Kultura* ... JiS 1971/72, 141.

¹⁹ Prim. mesto o Hipolitu v mojem sestavku Slovenski jezik v luči tistih, ki so ... zgoraj v opombi 14, str. 16—17.

²⁰ Popolnoma pretirano pa je v tem smislu staviti Gutsmana nad Pohlino. J. Scheinigg (*Kres* 1885, 632): »Poleg tega pa se je /Gutsmann/ še bavil z jezikoslovno theoretiko, v katerej je učinil prvi napredek ter podrl očeta M. Pohlina, da mu ni bilo

11 K pregledu besed po oblikoslovnih tipih (149—158) bodi pripomnjeno le, da samostalnikom in pridevnikom sledijo le 4 prislovi, ki pa so vsi povedkovniki: *shau, treba, prau* in *fram*.²¹

12 G u t s m a n o v a s k l a d n j a²² je torej v primeri z Bohoričevo (bohoričevsko, če primerjamo še Hipolitovo in celovško jezuitsko) po obsegu veliko skromnejša, načeloma pa pogosto veliko bolj prirejena potrebam slovenskega jezika že zaradi tega, ker se je močneje ozirala na nemščino, tj. na jezik, ki je slovenščini bližji od latinščine. Seveda pa je Gutsman pri tem beležil le stvari, ki so bile v obeh jezikih različne. Torej gre tu za protistavno nemško-slovensko skladnjo, hkrati še zmeraj le na ravni besednih vrst, ne pa morda že tudi stavčnih členov.

V tem okviru je Gutsman podal skladnjo besednih vrst v zaporedju snovi podobno kot Pohlin, vendar v konkretni izbiri obravnavane snovi izrazito slovenistično. Pri samostalniku posebnosti slovenskega rodilnika, neštavnost in še kaj, pri pridevniku določnost, ujemanje prilastka in pridevniškega povedkovega določila (česar v nemščini ni, ker se tam v povedku spol, število ne izražata,

več moč vzdignoti se.« Bolj prav je sodil I. Grafenauer (KZSS, 1920, 102—103) v zvezi s Chriſtian/kimi refnicami: »V posebnem, nemški pisanem dodatku /.../ pa ugovarja zoper Pohlinov pravopis in utemeljuje nekatere historično-etimološke oblike proti fonetičnim oblikam, ki jih je rabil Pohlin, deloma pa že drugi.« (Podčrtal J. T.) Misli pa tu Grafenauer tudi na morfonologijo, kakor se vidi iz ustrezne opombe, ki navaja katerega, dober, nevolen, dai, prav. (Ožje pravopisne pa seveda niso historično-etimološke, prim. *i — j, u — v* idr.) — V tem smislu je deloma napačno, če M. Orožen (Kultura..., JiS 1971/72, 141) piše: »V pojmovanju vnetih poznavalcev slovnice in raziskovalcev jezika se pojavi značilna dvojnost. Japelj in Gutsman vztrajata pri kolikor toliko tradicionalni, že s študijem jezika utemeljeni pismeni pravilnosti (uveljavljenje etimološkega načela v pisavi), ki Slovence vsaj delno združuje, Pohlin pa se odloči za novo, sinhronično izhodišče /.../« Tu se lahko reče le, da sta prva dva, zlasti prvi, v večji meri upoštevala zgodovinsko pisavo, Pohlin pa glede polglasnika sodobno stanje v osrednji Sloveniji. Glede Gutsmana prim. moj članek Gutsmanova slovnica.

²¹ K temu gl. K. Glaser (ZSS, 1894, 191): »Od četrtega natisa 1799. leta izpadel je Verzeichniss einiger windischen Stammwörter, 149—164, ker je bil /Gutsman/ med tem izdal svoj slovar./« Seveda je s tem iz slovnice izpadlo oblikoslovno zbiranje besed določenih vrst, ki se je sicer ohranjalo od Bohoriča sem.

²² Dejansko smo pregledali le prvo izdajo te slovnice, od šestih, ki so izšle (pa menda niso vse ohranjene): »Kako je /Gutsmanova slovnica/, ki je izšla l. 1777 /ustrezala/ praktičnim potrebam po Koroškem, vidiš iz tega, da je doživela šest natisov, od katerih pa so nam ohranjeni samo štiri. Zadnjega je pripravil U. Jarnik l. 1829. Od četrtega natisa (1799) začenši je izpadel 'Verzeichniss...' (J. Scheinigg, Kres 1885, 628). O 2. izdaji poroča A. Gspan (ZSS I, 1956, 367): »Slovnica je doživela 6. izdaj, ena med njimi je izšla tudi v Celju (1786)« Ta je po mojem prav lahko vplivala na Žagajška. To je menda 2. izdaja te slovnice. Prim. še iz Kresa 1885, 628 pri J. Scheinigu o 6. izdaji: »Istemu oziranju na narodni govor imamo pripisovati, da je Jarnik napravil v šestem natisu samo nekaj malenkostnih opazek in popravkov ter prezrl novejša preiskavanja kranjskih in štajerskih jezikoslovcev, naimer Kopitarja, Vodnika, Metelka in dr. /.../ Da, celó očividne pomote Gutsmanove niso se izpahnole./« Tu se kaže neka konservativna zaprtost v koroški jezikovni krog, na katero F. Kidrič posredno opozarja, ko (ZSS, 1929—1938, 185) piše: »Gutsman sicer ni naslavljal svoje slovnice na 'Kranjce in Slovence', kakor je storil to pri 'beležkah o slovenskem in kranjskem pravopisu', ampak samo na 'Slovence' (Windten, Windisch), torej v smislu takratne terminološke rabe na izvenkranjske Slovence v Notranji Avstriji, v kolikor mu ni šlo sploh samo za slovenske Korošce.«

na kar pa Gutsman ne opozarja posebej). Gutsman je tudi zelo določno vzpostavil povezanost vseh pridevniških besed (npr. tudi števnikov in deležnikov). Pri zaimkih opozarja na načelo prednosti pri ujemanju povedka v osebi, podaja izražanje spoštljivosti npr. z množino in še kako, pač pa se pri povratnem svojlilnem zaimku preveč ravna po nemščini in latinščini (marsikaj pa uravnava tudi racionalistično, s čimer beži od nevtalizacije v oblikah ipd.). Pri skladnji glagola opazuje leve delovalnike (= imenovalnike) in njihovo delovanje na glagol, če so v različnih prirednih razmerjih (npr. vezalnem ali ločnem). Desni imenovalnik je pri Gutsmanu nekoliko zanemarjen, pač pa so kar dobro zajeti drugi »skloni« ob glagolu. Kar precej pozornosti je tu posvečeno tudi besednemu redu (naslonk in povedja nasproti udeležencem, kakor bi rekli danes). Svojo vrednost imajo tudi Gutsmanova opažanja značilnosti besednega reda. Pri predlogih zanimivo rešuje vprašanje predpon in tem podobnih prisllovov (racionalističnost pa ga vodi v oblikoslovno nasilje, npr. pri razlikovanju mestovnosti in ciljnosti). Vezniki in medmeti, še zlasti prvi, so slabše obdelani.

Kar bogata so zadnja tri poglavja Gutsmanove Skladnje, čeprav sicer ne-skladenjska. V njih rešuje vprašanja slovenske narečnosti v knjižnem jeziku (utemeljuje njegovo koroško vejo v smislu normativnosti), zavračajoč preindividualna ali preozka odstopanja od neke zlate sredine, določeno večjo stopnjo modernega samoglasniškega upada, poleg tega pa se odločno zavzema za red v zapisovanju glasov. On je pač prvi Korošec, ki se je res naučil Bohoričevega pisnega sistema (odstopanja od njega so zavestna, ne morda napake).

Druga važna stvar v dodatkih skladnji je Gutsmanov purizem, s konkretno nakazano potjo za odpravo po nepotrebnem prevzetega besedja, zanimiv pa je tudi njegov smisel za stalne besedne zveze (tudi povedne), tj. za rekla in rečenice. V purizmu je izrazit predhodnik Kopitarja (in morda tudi že Vodnika, kolikor se ga ta ni navzel kje drugje). Glede na dodatek, ki »tolče« (čeprav neizrecno, tj. drugače, kakor glede Pohlina) po koroški neenotnosti v knjižnem jeziku, Gutsman nekako razbremenjuje svojo ostro pisanje zoper Pohlino pisno reformo, ko pa je bila njegova jezikovna praksa, tj. raba jezika in slovnice, neprimerno višje od celovške jezuitske.

V celoti vzeto, je tudi glede Gutsmanove Skladnje mogoče za Kopitarjem reči, da »sicer malo pove, pa nič napačnega«, tj. v resnici malo napačnega,²³ kakor je gotovo mislil že Kopitar. V primeri z Bohoričevo skladnjo, ki smo jo imenovali prvo, bi bila Gutsmanova lahko imenovana stara slovenska skladnja: Ta bi zajemala tudi vse novote Pohlino, Zagajškove (ki se ravna po Pohlino) in še katere slovnice 18. stol., v 19. pa bi zajela vsaj še Vodnikovo. Vse te avtorske skladnje 18. stol. do neke mere označuje tudi racionalističnost.

²³ Nepravična je torej oznaka Gutsmanove slovnice, kakršno najdemo pri A. Gspanu (ZSS, 1956, 367): »Gutsmanova slovnica pomeni v primeri s Pohlino precejšen korak naprej, saj gleda avtor na dolžnosti slovničarja že povsem pravilno: slovničar naj ne bo samozvan zakonodajalec, marveč vesten opisovalec jezika.« Saj je vendar tudi Gutsman racionalistično prirejal jezikovne značilnosti po načelu razločevalnosti, uvedel pa tudi značilne pokrajinskosti, pač ne manj kot Pohlino. Kako je mogoče biti vesten opisovalec jezika v njegovi različnosti, kot je slovenska, je tudi posebno vprašanje. To Gspanovo mnenje je v neki zvezi z naslednjim mestom pri F. Kidriču (ZSS, 1929—1938, 186): »Vsak pazljivi čitatelj je moral opaziti, da merijo na Pohlina besede Gutsmanovega uvoda /v Slonico/ o 'nesreči, da so hoteli dati oni (ki jim ni bilo do posnemanja vseh napak pokvarjene kmetiške izreke), jeziku drugi okret in drugo obliko le po svoji samovolji'.«

SUMMARY

Ožbalt Gutsman's *Syntax* is in extent much more modest than Bohorič's one (or the Bohoričian one, if the grammars written by Hipolit and the Celovec (Klagenfurt) Jesuits are also drawn into comparison). However, it is, in principle, much more adapted to the needs of the Slovene language simply because it pays more regard to German, a language closer to Slovene than Latin is. To be sure, Gutsman put down only what was different in the two languages. What he achieved was in fact a contrastive German-Slovene syntax, but still one on the level of parts of speech, not functional sentence elements.

Gutsman organized the subject of his syntax of parts of speech in a similar sequence as Pohlin had done, but he selected the concrete material in a markedly slovenistic way. The section on nouns includes special uses of the Slovene genitive, the uncountables, and some other minor things; the section on the adjectives mentions the feature of definiteness, the congruence of the attribute and the congruence of the adjectival predicative modifier (which is absent in German, where gender and number are not expressed in the predicate adjective; however, Gutsman does not explicitly call attention to this fact). Gutsman also quite unmistakably established the togetherness of all the adjectival words, including, for instance, the numerals and participles. Dealing with pronouns, he mentions the principle of priority regarding the agreement in person of the predicate, as well as the respectful use of the plural (and other means of expressing deference); his treatment of the reflexive-possessive pronoun is, on the other hand, too dependent on German and Latin (there is also much rationalistic regulating, like avoiding the neutralizations of forms). In the syntax of the verb, Gutsman observes the actants 1 (= nominatives) and their effect on the verb when they are in various coordinative relationships (such as the copulative or the disjunctive one). The nominative on the right (the predicate noun) is somewhat neglected; but the other "cases" next to the verb are again covered rather well. Sufficient attention is paid here also to the word order (the order of clitics, and of the predicate as opposed to the participants — as we would say today). Describing prepositions, he finds an interesting solution regarding prefixes and adverbs similar to them (though his rationalistic mind leads him into morphological tyranny, e. g. in differentiating locality and goal). Interjections and conjunctions (these especially) are less elaborately discussed.

The last three chapters of Gutsman's syntax are quite rich, even though non-syntactic. Here he tackles the question of dialectalisms in the Slovene literary language (arguing that its Carinthian variety be normative): he rejects too individual or too narrow deviations from the golden mean and a higher degree (of a kind) of modern vowel reduction, while energetically claiming order in the representation of speech sounds. Gutsman was, indeed, the first Carinthian who actually learned Bohorič's system of spelling (his deviations from it are intentional and should not be interpreted as mistakes).

The second important thing in these addenda to the *Syntax* is Gutsman's purism, with his concrete suggestions how to get rid of unnecessary loans; he had a surprising command of idiomatic phrases, including the sentential ones. As a purist, Gutsman is a distinct forerunner of Kopitar (and possibly Vodnik, unless Vodnik absorbed purism from elsewhere). The addendum in which Gutsman "lashes out" at the Carinthian disunity in the literary language (even though not explicitly, i. e. not in the way he does at Pohlin) somehow takes away the sharpness directed against Pohlin's spelling reforms, when, indeed, his linguistic practice, i. e. his use of the language and grammar, was so much superior to that of the Celovec Jesuits.

On the whole, one can repeat after Kopitar that Gutsman — in his *Syntax* as well — "says little, but nothing wrong", i. e. very little wrong, which is also what Kopitar really meant, no doubt. In comparison with the syntax of Bohorič, which we called the first, Gutsman's could be labelled the old Slovene syntax: this syntax would encompass all the innovations of the grammars written by Pohlin, Zagajšek (whose grammar is modelled on Pohlin's) and whomever up to Vodnik in the 19th century, inclusively. All these authorial 18th century grammars are more or less marked also by the rationalist approach.

SPRACHLICHE DIFFERENZIERUNG INNERHALB TRUBARS KATECHISMUS VON 1550¹

Že v prvi slovenski knjigi, Trubarjevem *Katekizmu* 1550, zasledimo jezikovne razlike. Knjigo sestavljajo vsaj trije deli: a) katekizem kot tak, b) pesmi in litanije ter c) molitvi in pridiga. Statistična in jezikovna primerjava teh delov kaže največje jezikovne odstopne od preostalega besedila v cerkvenih pesmih, odvisno od strukture metra in rime.

In the paper the author describes language differences within the first Slovenian book, Trubar's *Catechism* of 1550. The book consists of at least three parts, a) the Catechism proper, b) the Hymns and the Litany, and c) the Prayers and the Sermon. These parts are analysed as to word frequency and grammatical categories. The results show that the Hymns — due to their verse and rhyme structure — deviate most from the other parts of the book.

Trubars Catechismus in der windischen Sprach von 1550 war ursprünglich wohl nicht als Buch in der Form, in der er uns vorliegt, geplant. Nachdem der Catechismus auf 17 unpaginierten und 143 paginierten Seiten gedruckt und ein Druckfehlerverzeichnis hinzugefügt worden war, brachte Trubar aus Rothenburg ob der Tauber ein weiteres Manuskript im Ausmaß von hundert Druckseiten, welches vermutlich als eigenes Buch gedacht war, nach Tübingen mit. Es wurde jedoch dem Catechismus als Anhang hinzugefügt.² Wie wir wissen, besteht dieser zweite Teil des Catechismus aus Kirchenliedern, der Litanei, zwei Gebeten und der Predigt; daran schließt ein zweites Druckfehlerverzeichnis. Diese verschiedenen Teile bilden zusammen zwar das erste slowenische Buch, dennoch ist der Text — wie auch zu erwarten ist — nicht homogen. Er läßt sich zweckmäßigerweise in drei ungleiche Teile teilen: I. den eigentlichen Catechismus (bis S. 143), II. die Lieder und die Litanei (S. 145—196), III. die Gebete und die Predigt (S. 197—243).

Entsprechend der sprachwissenschaftlichen, literaturwissenschaftlichen und kulturhistorischen Bedeutung des Catechismus besteht eine größere Zahl von Untersuchungen über dieses Buch. Das grundlegende Werk zur Sprache der slowenischen Protestanten ist Rigler 1968, terminologisch ergänzt von Rajhman 1977 (in diesen beiden Werken weitere Literatur), die Morphologie ist in Ramovš 1952 mit verarbeitet, Flexionsparadigmen findet man in Neweklorsky 1985. Zahlreiche weitere Arbeiten (Pogorelec, Toporišič, Orožen, Novak u. a.) können nicht im einzelnen angeführt werden. — Die vorliegende Arbeit versucht, einige bisher nicht aufgezeigte Merkmale der Sprache des Catechismus zu analysieren.

Die elektronische Textverarbeitung ermöglicht in Form von Wortlisten und Konkordanzen die Durchführung von Arbeiten, die sonst nur unter beträchtlichem Zeitaufwand möglich wären, und sie gewährt uns auch neue Einsichten, da die zeitraubenden Arbeiten ja sonst kaum durchgeführt werden würden.

¹ Die Anregung zur Bearbeitung dieses Themas verdanke ich Jože Toporišič.

² Zur Druckgeschichte des Catechismus s. Rupel 1965: 84.

Der erste Teil des Catechismus 1550 (der eigentliche Katechismus) liegt der Öffentlichkeit in Form einer lemmatisierten Konkordanz samt Wortindex und Wortlisten (alphabetisch, rückläufig, nach Häufigkeit geordnet) vor (Neweklowsky 1984). Die elektronische Verarbeitung des Textes wurde 1983 am EDV-Zentrum der Universität Klagenfurt durchgeführt. 1984 wurde der zweite Teil des Catechismus bearbeitet; dieser ist allerdings noch nicht lemmatisiert und auch nicht veröffentlicht. Zur besseren Vergleichbarkeit der einzelnen Textteile wurden nun (1985) für die Teile II (Lieder + Litanei) und III (Gebete + Predigt) jeweils eigene Konkordanzen und Wortlisten hergestellt. Die wichtigsten statistischen Daten (Zahl der Wortformen, Zahl der verschiedenen Wortformen, Zahl der nur einmal auftretenden Wortformen, durchschnittliche Frequenz, Zahl der Lemmata) sind der Tabelle 1 zu entnehmen. Unter »Wortform« verstehen wir dabei jede einzelne Form (Kette von Buchstaben), die einem Lemma (Stichwort) zugeordnet ist. Auch rein graphische Varianten, z. B. *hotel* und *hotell* werden demgemäß als verschiedene Wortformen gezählt. Als Wortformen in diesem Sinn wurden vom Computer auch die römischen Zahlen, die ja aus Buchstabenkombinationen bestehen, erfaßt. Sie sind bei der Zählung nicht eliminiert worden.

Tabelle 1

	I eigentlicher Katechismus	II Lieder und Litanei	III Gebete und Predigt	Gesamt- text
Zahl der Wortformen	16.813	2.847	5.566	25.026
Zahl der verschiedenen Wortformen ³	3.005	1.068	1.380	3.889
Zahl der nur einmal auftretenden Wortformen	1.624	698	808	
durchschnittliche Frequenz der Wortformen ⁴	5,6	2,7	3,9	6,4
Zahl der Lemmata ⁵	1.224			1.777
durchschnittliche Frequenz der Lemmata	13,7			14,1

³ Die Zahl der verschiedenen Wortformen des Gesamttextes (3.889) entspricht natürlich nicht der Quersumme der einzelnen Teilwerte, da ein Teil der Wortformen jeweils auch in den anderen Teiltexen enthalten ist.

⁴ Die durchschnittliche Frequenz der Wortformen ist der Quotient aus der Zahl der Wortformen und der Zahl der verschiedenen Wortformen. Je kürzer der Text, umso seltener kommt jede Wortform vor oder, umso mehr verschiedene Wortformen gibt es. Während im kürzesten Teiltex (II) jede Form 2,7mal auftritt, beträgt der durchschnittliche Wert für den Gesamttext 6,4.

⁵ Die Zahl der Lemmata für Teil I wurde nach Neweklowsky 1984 ausgezählt und dabei um 2 Lemmata korrigiert, die Zahl der Lemmata für den Gesamttext wurde Alphabetarij 1981 entnommen. Die Kriterien für die Definition des Lemmas sind in den beiden Arbeiten nicht gleich, daher können die Werte nicht unmittelbar verglichen werden.

Die Tabelle 2 zeigt Reihenfolge und Frequenz der zwanzig häufigsten Wortformen in den Teiltextrn I—III.

Tabelle 2

	I	II	III
1.	805 <i>inu</i>	97 <i>v</i>	290 <i>inu</i>
2.	448 <i>ye</i>	76 <i>ye</i>	115 <i>ye</i>
3.	577 <i>v</i>	45 <i>nas</i>	107 <i>de</i>
4.	571 <i>ta</i>	42 <i>se</i>	106 <i>ta</i>
5.	291 <i>de/da</i>	41 <i>de</i>	90 <i>v</i>
6.	202 <i>tu</i>	40 <i>Bug</i>	69 <i>oli</i>
7.	193 <i>ne</i>	31 <i>ta</i>	65 <i>ne</i>
8.	171 <i>te</i>	30 <i>inu</i>	61 <i>kir</i>
9.	167 <i>se</i>	30 <i>nam</i>	57 <i>na</i>
10.	165 <i>kir</i>	28 <i>na</i>	55 <i>to</i>
	165 <i>na</i>	28 <i>s</i>	55 <i>tu</i>
		28 <i>ti</i>	

Ein Blick auf die Tabelle 2 zeigt uns folgendes:

In Text I und III nimmt *inu* unangefochten die Spitze ein (auch in modernen Texten ist dies der Fall, allerdings nicht so deutlich). In Text II finden wir dagegen *inu* erst an achter bzw. neunter Stelle. Die Funktion der Konjunktion *inu* ist bei Trubar eine sehr breite; sie kann sowohl gleichrangige Sätze als auch Satzglieder innerhalb eines Satzes miteinander verbinden. In den Teilen I und III wird von beiden Möglichkeiten ausgiebig Gebrauch gemacht. In Teil II (Lieder) finden wir dagegen sehr häufig konjunktionslose Nebenordnung von Sätzen aber auch konjunktionslose Nebenordnung von Satzgliedern, z. B. S. 146 f.:

NV puite puite vsi ludye
 Vselei se ueselyte
 Sa uolo dobrute boshye
 Boga ueden hualyte
 Bug ye nam suiga synu dall,
 Zhudne rizhi ye on shnim giall
 Te merkaite poredi.

Shnim ye stvarill semlo, nebu
 Vnebi suyo drushino
 Na semli vse dobro lepu
 Mosha potle to sheno
 Jnu ye vkupe porozhill
 Vso stvar ye nima isrozhill
 De ima nim slushiti.

In der ersten Strophe sehen wir eine konjunktionslose Aneinanderreihung von nebengeordneten Sätzen (Parataxen), in der zweiten Strophe das prädi-kative Zentrum *stuarill ye*, von dem sämtliche Akkusativobjekte der ersten vier Verszeilen abhängen; dann taucht das erste und einzige *inu* in diesen beiden Strophen (wieder Nebenordnung) auf, usw.

In allen drei Teilen steht an der zweiten Stelle *ye*. Charakteristisch ist, daß die Konjunktion *de* (in Teil I auch 3mal *da*) in allen drei Teilen ebenfalls ganz vorne zu finden ist. Dasselbe gilt auch für die Präposition *v* und den bestimmten Artikel *ta*. Während in Teil I und III von allen flektierbaren Wörtern nur Formen des bestimmten Artikels und *je* zu finden sind, kommen in Teil II die Wortformen *Bug* und *nas, nam* vor, ein Zeichen dafür, daß viel intensiver auf das Verhältnis zwischen den Menschen und Gott eingegangen wird als in Text I und III. (*Bug* steht in I an 15. Stelle, in Teil III an 22.

Stelle). Als ein besonders charakteristisches Merkmal der Predigt ist die außergewöhnliche Häufigkeit der Konjunktion *oli* (69mal, an 6. Stelle, dagegen in Teil I an 26. Stelle, und in den Liedern kommt sie nur ein einziges Mal vor). Wie im Katechismus hat in der Predigt *oli* die Funktion einer disjunktiven Konjunktion, die Sätze oder Satzglieder verbinden kann. In vielen Fällen dient sie nur dazu, Synonyme miteinander zu verbinden. Für den Predigtstil scheint *oli* typisch zu sein.

Beispiel S. 202f.:

Ta beseda Vera, muy lubi kerszheniki, bode zhasi vseta *oli* sastoplena, sa vse tu, szhim se Bogu slushi, tar si bodi prou *oli* kriuu, tar si bogu dopadi *oli* nekar,...

Deutliche Unterschiede zwischen den drei Teilen ergeben sich auch sonst im Gebrauch der Konjunktionen. Die adversative Konjunktion *ampak* (*anpag*) kommt in Teil I 13mal vor (z. B. S. 64: Vtim erdezhu moryei so ty ziganery potopleni, *anpag* Jsrahel ta gmaina boshya ye vsa shiua skusi pryshla.). Daß *ampak* in Teil II nicht vertreten ist, kann aufgrund seiner Versform und der konjunktionslosen Aneinanderreihung von Sätzen erwartet werden; sie kommt aber auch kein einziges Mal in Teil III vor.

Ähnliches gilt für die beiden adversativen, synonymen Konjunktionen *samuzh* und *temuzh*; sie sind in den Liedern und der Litanei nicht zu finden, (Teil I: *samuzh* 22mal, *temuzh* 31mal, Teil III: *samuzh* 6mal, *temuzh* 17mal). Die Konjunktion *aku* (Konditionalsätze) ist in Teil II ebenfalls nicht vertreten.

In Tabelle 3 sind die zwanzig häufigsten Lexeme (Lemmata) des eigentlichen Katechismus (Text I) nach Neweklowsky 1984 zusammengestellt. (Für die nicht lemmatisierten Teiltexthe II und III war dies nicht möglich.)

Tabelle 3

1. <i>ta</i>	= 1433	11. <i>imeti</i>	= 174
2. <i>biti</i>	= 983	12. <i>en</i>	= 167
3. <i>inu</i>	= 805	13. <i>na</i>	= 165
4. <i>v</i>	= 359	14. <i>božji</i>	= 161
5. <i>on, ona, ono</i>	= 320	15. <i>se</i>	= 158
6. <i>Bog</i>	= 296	16. <i>kir</i>	= 155
7. <i>de/da</i>	= 294	<i>svet</i>	= 155 'heilig'
8. <i>mi</i>	= 232	18. <i>za</i>	= 149
9. <i>ves</i>	= 201	19. <i>od</i>	= 134
10. <i>ne</i>	= 190	20. <i>greh</i>	= 132
		<i>Jezus</i>	= 132

Unter den zehn häufigsten Lexemen fällt die außergewöhnlich hohe Frequenz des Demonstrativpronomens *ta*, das auch als bestimmter Artikel dient, auf. Neben den Hilfswörtern, die erfahrungsgemäß stets die häufigsten Wörter einer Sprache sind, finden wir unter den ersten zehn Wörtern zwei, die durch den Inhalt des Katechismus bestimmt sind, nämlich *Bog* 296mal und *mi* 232mal. Unter den nächsten 10 Wörtern gibt es bereits mehrere, die vom Inhalt her determiniert sind, nämlich *božji*, *svet* 'heilig', *greh*, *Jezus*.

Die ersten zehn Wörter zusammen ergeben eine Zahl von 5.123 (= 30,47%), die zweiten 10 Wörter 1.550 (= 9,22%) (Gesamtzahl der Wortformen 16.813).

Die ersten zwanzig Wörter machen demnach 6,673 (oder 39,69 %) des Textes aus. An der Häufigkeit der ersten zwanzig Wörter kann man anschaulich den Begriff der »einfachen Sprache« Trubars⁶ ermessen. In modernen slowenischen Zeitungstexten umfassen die ersten zwanzig Wörter nur 26,43 % des Textes (Textkorpus 10.654 Wortformen).⁷

Aufschlußreich ist auch der Vergleich des Quotienten der Gesamtzahl der Wortformen zur Zahl der verschiedenen Wortformen in den drei Teiltexträumen des Catechismus mit der modernen Zeitungssprache. In der Zeitungssprache befanden sich unter den 10.654 Wortformen 5.143 verschiedene, d. h. jede Form kam nur 2,07mal vor, während wir im Catechismus Werte von 2,7 bis 6,4 finden. Während in den genannten Zeitungstexten jedes Lexem 3,7mal auftritt, sind es im Text I (Katechismus) 13,7mal.⁸ Dies zeigt sehr deutlich, welche Beschränkungen sich Trubar von der Lexik her auferlegt hat.

Die Teile II und III des Catechismus ergänzen den Teil I in verschiedener Hinsicht: a) lexikalisch (eine ganze Reihe von Lexemen kommt im ersten Teil nicht vor), b) morphologisch (Ergänzung von Paradigmen), c) phonetisch (Varianten), d) orthographisch (Varianten), e) stilistisch-syntaktisch (Beispiele zur Frequenz verschiedener Lexeme bzw. Wortarten wurden bereits angeführt).

Die auffälligsten Besonderheiten sind durch die Reimstruktur und das Versmaß des Teils II bedingt. Das Versmaß ist silbenzählend ohne Rücksicht auf die Akzentstelle. Ein typisches Beispiel ist der Wechsel von 8- und 7-silbigen Versen (es kommen aber auch andere Strukturen vor). Nur die letzte Silbe der Verszeile reimt (vgl. Pogačnik 1977: 85–92).

Beispiele:

Durch die Silbenzahl sind an verschiedenen Stellen gekürzte Infinitive bedingt, wie das folgende Beispiel (S. 148) zeigt:

Milhost boshya nei hotela
 Zhloueka sapustiti
 Jnu ye hprauici rekla
 Taku hozhmo sturiti
 Zhloueka sgnado obdilit
 Vse Verne spraudo odreshit
 Hudizha odpehniti.

Weitere Beispiele sind: *vmrit* 149.19⁹, *bit* 149.20, *giat* 156.12, *varouat* 156.13, *odpustit* 166.18, *perprauit* 167.05, *stat* 168.10, *veryet* 170.19, *sterpit* 174.05, *Molyt*, *lubit* 175.06, *resumit* 176.14, *Jsuabit* 177.19, *it* 184.14. Einige dieser Beispiele stehen am Versende.

⁶ Zum Begriff der »einfachen Sprache« bei Trubar vgl. Pogorelec 1984: 189ff.

⁷ Siehe Neweklowsky 1983/84: 53. Der Begriff der »Wortform« ist in der zitierten Arbeit etwas anders definiert als in dem vorliegenden Artikel; ungefähre Vergleichbarkeit der Zahlwerte ist aber doch gegeben.

⁸ Nach Suhadolnik/Janežič 1962/63 kommt beispielsweise in Jurčič' Sosedov sin jedes Lexem 6,95mal vor (17.800 Wortformen, 2.560 Lexeme; Textumfang etwa Teil I des Catechismus entsprechend), und in Tavčars Cvetje v jeseni tritt jedes Lexem etwa 6,4mal auf (24.000 Wortformen, 3.750 Lexeme, s. Suhadolnik 1974).

⁹ Die Zahlen bezeichnen Seite und Zeile des Catechismus. Dabei ist zu berücksichtigen, daß die Pagination sehr nachlässig durchgeführt ist und zahlreiche Fehler aufweist; diese müssen vor dem Aufsuchen der zitierten Textstellen korrigiert werden.

In den Prosatexten kommt nicht ein einziger gekürzter Infinitiv vor. Trubar kennt übrigens die grammatikalische Kategorie des Supinums nicht, vgl. in Teil II:

Pryde spet ludi sodyti
Hude od dobrih lozhyti (160.09-10)

und in Teil I: *Od kot pride sodyti shiue inu vmertue* (15.07), *Jest nei sem pryshall klizati...* (94.22), *On ye pryshal iskati inu ohraniti kar ye pogublenu* (95.07), usw.

Eine durch die Silbenzählung bedingte morphologische Variante ist die Form des Dat. Sg. *synu* in:

Natu ye ozha gsynu giall
Ti moresh zhlouek byti (149.01-02)

In Teil I finden wir den Dat. Sg. *sinu* nur einmal (*kir pag ne veryame timu Synu*, 103.16), ansonsten *sinuui* (4mal + 1mal auch im Lok. Sg.), in III kommt der Dat. Sg. nicht vor.

Im Catechismus sind die Präsensparadigmen *bom, boš, bo, bota, bomo, bote, bodo* neben *bodem, bodeš, bode, bodeta, bodemo, bodete, bodejo* belegt. Die Auswahl der Varianten ist in gewissen Fällen vom silbenzählenden Versmaß abhängig. Die Form *bodeyo* für die 3. P. Pl. kommt im ganzen Catechismus nur ein einziges Mal vor, und zwar S. 164.17:

Ti veruyo, Te slushayo,
Brumni otroci bodeyo.

Ansonsten tritt nur *bodo* auf (in I 30mal, II 8mal, III 2mal). Die Fortsetzung der oben unter *sinu* begonnenen Strophe lautet:

De bodesh vragu subper stall
Grehe moresh platyti (149.03-04)

Während in Teil I die Form *bodeš* nur einmal vorkommt, ist sie in den Versen des Teils II 4mal vertreten (nicht in III). In der Strophe S. 153.01-05 kommen beide Formen vor, bedingt durch die Silbenzählung 8 — 11 — 11 — 8 — 7:

Poslushai zhloulik resumei
Kai ti ozha nebeski sam sapouei
De bodesh ueidel inu tudi sturill
Pruti bogu inu ludem
De bosh pryeten vsem.

Insgesamt kommt *bosh* 16mal vor.

In ähnlicher Weise ist die 3. P. Pl. *vsamo* 178.10, gegen 2mal *vsameyo* in I zu erklären. Zu *pisati* lautet die 3. P. Pl. in II einmal *pisho* gegen sonst *pisheio* (5mal), und zwar wegen des Reims auf *phisho*. Die Silbenstruktur der Strophe lautet 7 — 8 — 8 — 7:

Od praue Mashe pisho
Kadar ye Jesus fratan bill
Sa nas Martro sterpit hotill
Siogri gre vuezher vshisho. (174.03-06)

Die Wahl einer morphologischen Variante in Abhängigkeit vom Reim finden wir auch in *v zlej (vslei)* S. 167.10-11: ... *De my vselei, Vdobrim tar vslei, Raunu gremo vueri naprei.*

In manchen Fällen hängt die Wahl des Lexems (auch entgegen sonstigen stilistischen Gepflogenheiten) von der Silbenzählung ab. So wird z. B. an mehreren Stellen die Konjunktion *inu* gebraucht, wo wir das einsilbige *tar* erwartet hätten:

Lazhni boshye prauize
Vsamite tellu inu kry
Skatero ye sam Syn boshy
Nas reshil od hudizhe. (S. 177.05-06)

Dagegen werden an anderen Stellen die Substantive *telo* und *kri* mit *ter* verbunden, z. B. *Sa tiga uolo so postaulene te Suetyne tiga kersta inu telesa tar kriy Jesuseue* ... (61.02-04); ... *de na telesi tar kriy, ne bo dolshan Jesuseui* (178.13-14). Auch sonst werden eng zusammengehörige Begriffe eher durch *ter* verbunden, bei Aufzählungen und Satzverbindungen wird stets *inu* gebraucht.

In mindestens einem Fall ist die Wahl eines phonetisch bedingten Allomorphs durch den Reim bedingt: in der oben zitierten Strophe reimen der Gen. Sg. *prauize* (a-Deklination) mit Gen. Sg. *hudizhe* (o-Deklination, Umlaut nach weichem Konsonanten). Insgesamt schwankt der Gebrauch im Gen. Sg. (5mal *hudizha*, 7mal *hudizhe*).

In einigen Fällen sind graphische Reime zu beobachten:

Per tim ye ta kruh vroke vsell
Sahualil inu reslomell (175.07-08)

zu *razlomiti* (belegt 3. P. Sg. *reslomi, reslomlen*).

Koku ye zhlouk vgreh pryshaell
Jesus ga ye spet odreshell (151.12-13)

Hier scheinen sich beide Formen gegenseitig beeinflusst zu haben: Das Präteritum zu *priiti* lautet sonst durchwegs *prishal* bzw. *prishall*; zu *odreshell* ist der Infinitiv *odreshiti* (30.07) belegt.

In den Teilen II und III kommen naturgemäß zahlreiche Wortformen vor, die bereits bestehende Teilparadigmen ergänzen, z. B. zum Substantiv *bolezni* sind in I folgende Formen belegt: *bolesan, vti bolesni, Dat. Pl. bolesnom, A. Pl. bolesni*. Diese Formen werden ergänzt durch Gen. Sg. *bolesni* und Inst. Pl. *bolesanmi* bzw. *bolesenmi*. Unter dem Verb *hvaliti* finden wir in I die Formen *huali, hualimo, hualiti, hualili*. Diese werden ergänzt durch Imper. *hualyte*. Durch die letztere Form wird die Akzentstellenalternation *hváliti : hvalíte* wahrscheinlich gemacht, da Trubar den Buchstaben *y* als zirkumflektiertes *i* oder als Phonemverbindung /ji/ gebraucht (Ramovš 1952:48) (was aber nicht konsequent gilt). Interessant ist die Wortverbindung *od dan do dne* (Predigt, 210.10).¹⁰

¹⁰ Dazu vgl. Ramovš (1952: 72f.): ... *od dne do dne* se je npr. križalo z *dan na dan* in rodilo zvezo *dan na dne*.

Unter den phonetischen Erscheinungen ist bei Trubar die Schreibweise *ei* und *e* für *Jat*, die von Rigler geklärt wurde, interessant (vgl. Rigler 1968:32-82). In den Teilen II und III bestehen in einigen Fällen Varianten mit *e*, in denen wir sonst *ei* finden, z. B. *onega listeh* (228.07) gegen $3 \times$ *listeh*, *Suest ye soblubami* (154.02) (s. auch Rigler 1968:78) gegen insgesamt $12 \times$ mit *ei*, *pouem* (222.21) gegen sonst $3 \times$ *poueim*. Zu beachten ist, daß *ei* aus *Jat* mit gewöhnlichem *e* reimt, z. B.

Vtim zhasi pryshal knam na sueidt
Js suetiga duha pozhed (159.07-08)

Während in I neben $5 \times$ *ieisti* auch 3 Formen *iesti* vorkommen, heißt es in II, III in allen Fällen *ei* (vgl. Rigler 1968:67).

Ein Beispiel für eine fast konsequente orthographische Veränderung in einem Wort und vielleicht auch ein Hinweis dafür, daß Trubar die Teile II und III unabhängig vom eigentlichen Katechismus verfaßte, ist die Schreibung des Stammes *milost*. In Teil I schreibt Trubar $1 \times$ *milhost* und $24 \times$ *mylhost*, in den übrigen Teilen ist es umgekehrt: nur einmal *mylhost* (in *mylhostiuga* 158.12), $3 \times$ *milhost*, $17 \times$ *milost*.

Die Lexeme, die in den Teilen II und III neu auftreten, sind leicht durch Vergleich zwischen Neweklowsky 1984 und Alfabetarij 1981 festzustellen. Es scheint mir nicht, daß diese Lexeme vom Inhalt her besonders determiniert sind.

BIBLIOGRAPHIE

- Alfabetarij* Trubarjevega Catechismusa iz leta 1550. Ljubljana 1981. Komisija za historične slovarje slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik SAZU (vervielfältigt).
- Neweklowsky, G.* 1983/84: Pogostnost gramatičnih kategorij v slovenskih časopisnih besedilih. *JiS* 29. 50—62.
- 1984: Trubarjev Katekizem 1550. Konkordanca, indeks besed, pogostnostni spiski. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1985: Zur Paradigmatik in Trubars Katechismus 1550. *Obdobja* 6 (im Druck).
- Pogačnik, J.* 1977: Von der Dekoration zur Narration. Zur Entstehungsgeschichte der slovenischen Literatur. München (Slavistische Beiträge 105).
- Pogorelec, B.* 1984: Novi pogledi na slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih. Wien, 181—207 (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13).
- Rajhman, J.* 1977: Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literárno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Ramovš, F.* 1952: Morfologija slovenskega jezika. Ljubljana: Univerzitetna študijska komisija.
- Rigler, J.* 1968: Začetki slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana (SAZU, razred za filološke in literarne vede, classis II, dela 22).
- Rupel, M.* 1965: Primus Truber. Leben und Werk des slovenischen Reformators. München (Südsteuropa-Schriften 5).
- Suhadolnik, S.* 1974: Frekvenčna analiza besedišča v Tavčarjevi povesti Cvetje v jeseni. *SR* 22. 31—40.
- in *M. Janežič* 1962/63: Plasti in pogostnost leksike. *JiS* 8. 73—79.
- Truber, P.* 1550: Catechismus In der Windischenn Sprach, ... Nachdrucke: Akademiska založba, Ljubljana 1935, und Mladinska knjiga, Ljubljana 1970.

POVZETEK

Jezikovna diferenciacija znotraj Katekizma 1550

Prva slovenska knjiga, Trubarjev Katekizem 1550, po svoji vsebini ni homogena. Razlikujemo vsaj tri dele: I. katekizem kot takšen, II. pesmi in litanije, III. molitvi in pridigo. Kot je pričakovati, se pojavljajo med njimi tudi razlike v jeziku.

Na začetku so navedeni statistični podatki o celotnem besedilu, in sicer: število besednih oblik, število različnih besednih oblik, število besednih oblik, ki nastopajo samo po enkrat, povprečna pogostnost besednih oblik, število gesel. Nato so posebej navedene najpogostejše besedne oblike iz posameznih delov knjige, ki jim sledi analiza njihovega vrstnega reda. Pri tem se jezik pesmi močno razlikuje od jezika katekizma in pridige. Očitne so zlasti razlike v rabi veznikov.

Povprečno pogostnost besednih oblik in leksemov je znatno nad ustreznimi vrednostmi v modernih slovenskih besedilih. To nazorno kaže, kaj je Trubar razumel pod pojmom preprost jezik.

Sledi primerjava jezika II. in III. dela knjige z jezikom I. dela, pri čemer se izkaže, da so razlike v jeziku II. dela pogojene predvsem s strukturo zlogov in rim cerkvenih pesmi (npr. izbira določenih alomorfov v odvisnosti od števila zlogov, fonetične in ortografske posebnosti v odvisnosti od strukture rime). Tako se gradivo Katekizma v morfološkem, leksikalnem in stilistično-sintaktičnem smislu dopolnjuje s pesmimi, litanijami, molitvama in pridigo.

MATIJA VALJAVEC KAO LEKSIKOGRAF I PRINOSNIK AKADEMIJINA RJEČNIKA

M. Valjavec (1831—1897) je v slovanski filologiji bolj znan kot naglasoslovec in zbiralec ljudskega blaga (pesmi in pripovedk na kajkavskem področju) in manj kot slovarnik. Čeprav dve knjigi ARj pričata o njegovem pomembnem prispevku (bil je njun urednik in obdelovalec gesel), je še zmeraj premalo znan predvsem kot prispevalec gradiva. Dopisovanje med M. Valjavcem in Đ. Daničićem razkriva usodo Valjavčevega rokopisnega kajkavskega slovarskega gradiva, ki ga je bil dal na voljo Daničiću za izdelavo ARj, pa ga Daničić za ta slovar ni nikoli uporabil.

Matija Valjavec (1831—1897) is known in Slavic philology more as an accentologist and a collector of oral folklore (folk songs and tales on the Kajkavian area) than as a lexicographer. His editorship of two volumes of the ARj (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, by the Yugoslav Academy of Arts and Sciences) witnesses of his important contribution to Yugoslav lexicography, but he is still not adequately recognized as a contributor of lexicographic material. The correspondence between him and Đ. Daničić shows the fate of Valjavec's Kajkavian lexical material which he gave, in manuscript form, at Daničić's disposal for inclusion into ARj, but which Daničić never used in the dictionary.

0 O Matiji Valjavcu (1831—1897) dosada se dosta pisalo,¹ međutim u slavistici još uvijek nedostaje zaokružena monografija na osnovi koje bi taj vrsni slavista Miklošičeve škole ušao u šira slovenistička i kroatistička istraživanja i proučavanja. Povodom 100. obljetnice njegova rođenja isticalo se, da bi mu se najbolje odužili — objavljivanjem njegovih djela. I zaista, kada bi se njegova lingvistička, dakle dijalektološka, leksikografska, akcentološka djela, razasuta po raznim periodikama, našla na jednom mjestu, Valjavčeva bismo djela više mogli cijiniti.

0.1 Da se podsjetimo, Valjavčevo filološko zanimanje koncem 19. st. obuhvaćalo je više područja. Bavio se leksikografijom, historijskom gramatikom, jezičnom i grafijskom analizom starih rukopisa, staroslavenskih (hrvatske, srpske i bugarske redakcije), priređivao je kritička izdanja starih hrvatskih pisaca, proučavao je akcentuaciju kajkavskih i slovenskih govora i akcen-

¹ Usp. Fr. Levec, *Matija Valjavec*, Ant. Knezova knjižnica, zbirka zabavnih in poučnih spisov, SM, II, Ljubljana 1895, 163—210; August Musić, Uspomeni Matije Valjavca, nekrolog, Ljetopis JAZU, knj. 12, Zagreb 1898, 270—292; J. Premrov, Valjavec-Kračmanov, »Slovenec« br. 38, Ljubljana 1931; Jože Pogačnik, Pesnički svet Matije Valjavca, Čas v besedi, Maribor 1963, 125—132; Antun Šojat, Matija Valjavec (urednik Akademijina Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika, svez. 97, JAZU, Zagreb 1976, 96—103; Jože Toporišič, Matija Valjavec kot naglasoslovec, XVIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (zbornik predavanja), Ljubljana 1982, 115—126; isti, M. Valjavec kot jezikoslovec, SBL, svez. 13, Ljubljana 1982, 338—342; Marija Stanonik, Matija Valjavec kao književni folklorist, GESTA br. 15—16, Varaždin 1983, 33—39. O Valjavcu su još pisali, Fr. Miklošič, I. Grafenauer, J. Murn, J. Starè, M. Rupel, V. Novak, O. Delorko, M. Bošković-Stulli, J. Kekez i dr.

tuaciju slovenskoga književnoga jezika.² Posebno valja naglasiti da je Valjavec među prvim znanstvenicima koji je upozorio na pojavu kajkavizama u hrvatskim glagoljskim spomenicima.³ Gotovo svi njegovi radovi u slavistici imaju trajnu vrijednost.

1 Matija Valjavec prvi prinosnik Akademijina rječnika. — U povijesti Akademijina rječnika (ARj) neki još ističu da je »od svih urednika velikog Akademijina rječnika Matija Valjavec obradio najmanje riječi za nj.«⁴ Ipak njegov prinos tom monumentalnom leksikografskom djelu mnogo je veći nego što se misli.

1.1 U Maretićevim *Crticama* o ARj čitamo i ovo: »... Još nije akademija svečano bila ni otvorena (što je bilo 28. jula 1867), a već u sjednici historičko-filološkoga razreda od 10. jula pravi član Đuro Daničić javlja, da je počeo sakupljati građu 'za obširan rječnik hrvatsko-srbskoga jezika' i predlaže 'da akademija javno pozove sve, koji bi se bavili skupljanjem građe za rječnik, osobito iz narodnih usta, da joj šalju, što imaju skupljeno, ili što će u napredak skupiti, pa što bi bilo za štampanje, da ona kao građu štampa. Razred prihvati Danićev prijedlog i odredi mu nagradu /182 forite, A. J./ za građu, koju je do tada sakupio, a cjelokupna akademija u svojoj glavnoj skupštini držanoj 25. jula odobri sve odluke razreda o rječniku.«⁵

M. Valjavec je u to vrijeme već 11 godina gimnazijski profesor (od 28. 12. 1855) u Varaždinu. On se rado odazvao na poziv Akademije kojoj ubrzo šalje prvi dio kajkavske građe. Naime uz poslanu građu prilaže i pismo od 25. rujna 1867. upućeno Đ. Daničiću koje glasi:

² Životno Valjavčevo djelo, kojemu je posvetio najviše truda i najviše godina (16) svojega znanstvenoga rada, po kojem se u svoje doba kao znanstveni radnik najviše afirmirao i po kojem je i danas najpoznatiji, jest studija: *Prinos k naglasu u (novu) slovenskomu jeziku*. Od godine 1894. Valjavec mijenja naslov tako da uz slovenski jezik spominje i hrvatsku kajkavštinu. Budući da nigdje nije protumačio zašto je to učinio, navest ćemo okolnosti koje su ga navele da promijeni naslov svoje studije. Te okolnosti proizlaze iz situacije u Akademiji o kojoj naznake daje Fr. Rački V. Jagiću u pismu od 28. januara 1880: »/.../ Što se Valjavec usudio ubrojiti kajkavštinu u slovenštinu, digla se silna graja ne samo proti njemu nego i proti akademiji /.../. Tu se pozivaju i na Vas. Međutim i bez obzira na tu razdraženost, polazeći većinom od ljudi bez znanja, čini mi se da ne bi s gorega bilo znanstveno razpraviti pitanje o položaju hrv. kajkavštine napram slovenštini i štokavštini. A za razpravljavanje toga pitanja nitko nadležniji od Vas i od Vašega 'Arkiva'. Ako i Vi tako sudite, pristupite k poslu; mislim da bi hora bila u svakom obziru.« Jagić je na to odgovorio Fr. Račkom pismom od 2. februara 1880: »/.../ Ne mislite da bi ja imao volje dirati u osje gnjezdo, ja sam u Hrvatskoj svojoj rolu izigrao /odigrao, A. J./ niti marim što se u borbi tko na me poziva ili ne poziva. Ipak ćete u svesci /Archiva, A. J./ koja je upravo izišla /svez. IV, A. J./ naći dosta toga što je donekle u savezu sa kajkavštinom. U recenziji na Miklošičevu fonologiju ja sam uvrstio primjere iz starije kajkavštine među slovenske, ergo i ja se slažem s Valjavcem.« Citirano prema V. Jagić, *Spomeni mojega života, I deo (1858—1880)*, Beograd 1930, 351. (Jagićeva razmišljanja o kajkavštini sintetski prikazujem u raspravi koja je u tisku.) Na osnovi pisma što ga Rački uputio Jagiću, vidljivo je da se Valjavec morao odlučiti za novi naslov svoje rasprave poradi pritiska drugih u Akademiji.

³ Usp. *Eduard Hercigonja*, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća*, *Croatica IV*, svez. 5, Zagreb 1973, 172.

⁴ *A. Sojat*, n. dj.

⁵ *T. Maretić*, *Crtice o rječniku naše akademije*, p. o. *Ljetopis JAZU* knj. 31, Zagreb 1916, 27.

Veleučeni Gospodine!

Da se odzovem pozivu koj stoji na zadnjoj strani rada akademije, evo Vam nekoliko kajkavskih rieči koje sam posakupio naj više po Varaždinu al i po drugih stranah gdje se kajkavski govori. Bilježio sam i tudje od njemštine i madjarštine uzajmljene rieči. Temelj mi je Vukov riečnik, nu buduć u njem mnogo rieči nema koje su inače veoma poznate, zabilježio sam mnoge i poznate; kad što i rieči koje ima Vuk, kad ili što drugo znače ili jim je kajkavski oblik odviše udaljen od književnoga n. p. *dovec*, *hmrėti*, *hmivati*... m. *udovac*, *umrieti*, *umivati*... Naglas nisam mogao bilježiti, bilježio sam akutom ' onu slovku gdje mi se čulo da je glavni naglas, i rogima ' č, kad odgovara staroslovjenskomu ili kako sada neki vole starobugarskomu *⁶, i to zato jer nisam čuo izgovarati *ie* niti *je*, nego se izgovara obično tako kao u Kranjskoj (ali ne svuda) ili kao Miklošič uči da se staroslov. *⁶ izgovara. Dolazi li koja ovdje zabilježena rieč i u kojem drugom rječniku, ne znam, jer osim Vukova nemam nijednoga da bi mogao unj poviriti. Imena životinja: krava, volova, konja itd nisam tumačio, jer su mi nejasna osim onih koja su izvedena od boje maršeta.

Poslao sam Vam jedanaest lista od *a* do *h* inclusive. Prije nego li Vam ostalo pošaljem rado bi čuti što Vi mislite, da li ovako nastavljam ili kako da što promienim. Što ne valja samo izbrišite. Rukopis bi rado da se ne izgubi. Smijem li se nadati skromom odgovoru?

U Varaždinu 25. novembra 1867.

Vaš
Matija Valjavec
gim. učitelj⁶

1.2 Na sjednici akademijina »historičko-filologičkoga« razreda od 28. studenoga 1867. tajnik izvještava »da je prof. M. Valjavec iz Varaždina poslao nekoliko kajkavskih rieči od *a* do *h*, koje će filologički odsjek upotrebiti za rječnik, i za koje će se moći odlučiti kad imenovani gospodin pošalje ostatak svoje zbirke.«⁷

Da bi ubrzao spomenutu odluku akademije, Valjavec u siječnju 1868. šalje Daničiću i drugi dio sakupljenih riječi »iz narodnih usta« kajkavskih, i ovoga puta uz popratno pismo. Poradi zanimljiva sadržaja pismo u cjelosti glasi:

Veleučeni Gospodine!

Evo ostatak kajkavskih rieči. Akcente sam metao na koliko sam imao zabilježene i na koliko mi je bilo moguće na novo ispitati. Nu moram izjaviti da su *akcenti moja najslabija strana*, jer sam malo prilike imao čuti kako pravi Srbli izgovaraju pa zato sveudilj ne vjerujem sam svojemu sluhu te mislim da osobito slabo razlikujem ' od * kako sam se uvjerio kod rieči kako sam ih ja zabilježio a kako Vuk. Ja n. p. imam *iba* i *iba* a Vuk *iva*; ja *jägoda* a Vuk *jägoda*. Nu zato sam ipak /zapisao, A. J./ po svom sluhu glase, osobito tro- i višeslovcane n. p. *jèlava* i *jelàva*, *òporki* i *opòrki*, *pògàčnica* i *pogačnica* itd. Imence u Posavini rado akcentuju predzadnju slovku. Pisali ste mi radi *àce*; ja imam *àce*; nu ovu sam rieč čuo samo od jednoga učenika koj je sada v Zagrebu u 8. razredu gymn. u orphanotrophiju, zove se Siketanc; mogao bi ga g. Jagić popitati; on mi je kazao da *àce* govore nekoji u Koprivnici i njezinoj okolici. — Značenje pojedinih rieči sam simo tamo nedostatno opisao, to je nedostatak moga bilježenja osobito u prvo doba kad sam došao u Varaždin. Ali često mi je bilo baš nemoguće pitati po tanje za stvari koje nisu bile na ruci kad sam čuo dotičnu rieč. Većini botaničkih rieči sam htjeo dodati tehnički izraz, ali sad nemamo botanika na gymnaziji a sbirke nemam da biline bar pošaljem. Dodao sam i krstnih imena onoliko koliko sam imao sabranih, zatim kako nekoji jedan drugoga timi imeni draže. Dodao sam i nekolicinu kućnih imena z Vidovca sela kod Varaždina, nu to samo za to da

⁶ Pisma koja navodimo i ostala leksikografska građa nalaze se u JAZU, Zagreb.

⁷ Usp. Rad JAZU, knj. 2, 236, (1868).

Veleučeni Gospodine!

Da se odgovem pozivu koj stoji na zadnjoj strani rada akademije, evo Vam nekoliko kajkavskih rieči koje sam posakupio najviše po Varaždiniu al i po drugih stranah gdje se kajkavski govori. Bilibježio sam i ljudje od rjemštine i madjarštine uzajamljene rieči. Temelj mi je Vu, kao rječnik, nu budući u njem mnogo rieči nema koje su inače veoma poznate, zabilježio sam mnoge i poznate, kad, što i rieči koje ima Vu, kad ili što drugo znače ili jim je kajkavski oblik odviše udaljen od književnoga n. p. dovec, kmreći, kmivati... m. udovac, umrieti, umivati... Na, glas nisam mogao bilježiti, bilježio sam akutom i onu slooku gdje mi se čulo da je glavni naglas i rogima v č, kad odgovara staroslovjenskomu ili kako sada neki vole starobugarskomu t, i to zato jer nisam čuo izgo, varati ie ribi je, nego se izgovara obično tako kao u Kranjskoj (ali ne muda) ili kao Miklošič uči da se staro slov. t izgovara Dolazi li koja ovdje zabilježena rieč i u kojem drugom rječniku, ne znam, jer sam Vu kova, nemam nijednoga da bi mogao unj poviriti. Imena životinja: krava, volova, konja itd nisam sumacio, jer su mi nejana osim onih koja su izvedena od boje maršeta.

Poslao sam Vam jedanaest lista od a do t inclusive. Bi, je nego li Vam ostalo pošljem rado bi čuli što Vi mislite, da li ovako nastavljam ili kako da što promienim. Što ne valja samo izbrišite. Dukupis bi rado da se ne izgubi. Smijem li se nadati skorom odgovoru?

U Varaždiniu 26. novembra 1867.

Vaš
Matija Valjavec
gim. učitelj

- 10.
- glorija, m. ovako vele dugu čovjeku, govornjč, m. scarabeus stercorarius.
- glumpa, f. glupa ženska.
- glumpes, m, glup čovjek, glupac.
- gluta, f. njeka bolest na vratu, die ili noge.
- Skropheln(?) Slutu biče ovako: ru, fe organje slope na oclu i vežu na gluku; ili objele kumpira osole sobrug, gaju i na glutu meću; ili kuharu proseni kašu meću toplu na glutu.
- gnječ m. skraćeno od gnječec, ime volu.
- gnječ, m. ime volu.
- gnjeđa, m. ime kravi.
- gnječec, eca, m. = gnječ.
- gnjeđiš, f. ime kravi.
- gnjošnica f = gnojnica, voda na gno, jišku.
- gol, a. o. odgovara njem. lauter; imeli su puno dece, ali same gole dečke.
- gelijat, m. vele veliku i visoku čo, njeku.
- gomboci, m. pl. vrst jela, ofr. madj. gom, böcz Knödel, kloß.
- gondrati, mrmliati.
- grabrovoje, n. = grabrik.
- gracati se = igrati se.
- gramblav, kojime iskvarene ruke ili noge.
- grđijan, m. grđina, m. grđiš, m. grđ čovjek.
- grčblica, f. ofenkričke.
- gređelj, dlja, m. 1) ono učem stoji čita, tek kod pluga (Flugbalken 2) on droj na kloporu, na kojem su, vebrnice, kotačeri i kladivci.
- grčstakka, f. tukai na tri zuba, kojim se groždje luče ili grešta.
- grčstati: Kad je berba doveze se presika to je lagev koj ima zgora vraca čez koja se groždje meće. Inje ne, go se u presiku groždje meće nosi se u putah. Kako je škav pun, dodje putar, uzme škav i metne groždje u putu i kad je puta puna nese iz vinograda putu pa ju isprazni u presiku koja stoji tik vinograda. Jedan je pri presici, koj putu prima i kad je isprazni grešta: ima trozub drven: tukai, koj se zove greštakka, i s njim luče groždje u presici da se namašti.
- grinta, f. 1) krasta; 2) crni maleni kukci na bagzu zovu se grinte.

Vas pitam bi li ovo i ovako skupljao. Da nisam tako preobterećen školskim poslom — imao sam do sele 21 sat na tjedan i kod kuće puno zadaća ispravljati — i da sam sdrav — tri tjedna već polegavam od nahlade — bio bi malko bolje pisao i rieči pouredio i bolje pazio na slog kod tumačenja. Izvolite dakle sve gdje bi treba bilo po svoje ispraviti. —

Molim Vas još jedno: ima li akademija ili g. Jagić ili ko drugi knjigu Benfey über die indischen Märchen i ako ju ima, ne bi li ju meni htjeo dati dok ju pročitam? Da ste mi sdravo!

U Varaždinu 13. Januarija 1868.

Vaš
Matija Valjavec

1.3 Budući da je M. Valjavec poslao i »ostatak svoje zbirke« — drugi dio, tajnik »filologičko-historičkoga« razreda na sjednici 12. veljače 1868. »javi, da je profesor u Varaždinu g. M. Valjavec poslao drugu polovinu svoje zbirke kajkavskih riječi, koje je pokupio po svojoj okolini a koje se ne nalaze u dojakošnjih rječnicih, ili se ne nalaze u onom značenju u kom ih je čuo g. Valjavec.«⁸

Još je jedno Valjavčevo pismo važno s obzirom na poslanu rječničku građu Đ. Daničiću. Naime, Valjavec 29. siječnja 1868. iz Varaždina upućuje Daničiću kratko pismo slijedećeg sadržaja.

Veleučeni Gospodine!

Primio sam Vaše poštovano pismo. Pitate me što mislim da se čini s riečmi. Želim da se štampaju da može, koga bi volja bila, ispraviti što sam gdje krivo zabilježio. Nu kako i kada da se štampaju to ostavljam Vam na volju. Kako Vi odredite tako da bude. I za trud koliko treba da mi se dade odlučite Vi jedino po vrednosti materijala.⁹

Hvala za poslanu Pančatantru; ali prije mjesec dana Vam je ne mogu nikako vratiti. Da ste mi zdrav!

Vaš istiniti štovatelj
Mat. Valjavec

M. Valjavec i dalje prikuplja riječi i šalje ih Daničiću kao »dopunak« onima koje je već poslao. U to nas uvjerava pismom od 1. ožujka 1968. u kojem piše Daničiću:

Veleučeni Gospodine!

Liepa Vam hvala za Pančatantru koju Vam vraćam po gosp. Jagiću. Ujedno Vam šaljem kao dopunak kajkavskih rieči nekoliko imena voča da se metnu na svoja mesta, i uz to dvie tri rieči koje sam prije mimoišao. A. 'smrdeći martin' molim da se tako ispravi, kao je ovdje na 6. strani napisano. S velikim počitanjem ostajem

Vaš
Matija Valjavec

⁸ Usp. Rad JAZU, knj. 3, 246, (1868).

⁹ Kakav je odnos prema Valjavčevu trudu imao Đ. Daničić, pokazuje slijedeći podatak iz Maretićeva pera: »./.. Na riječi u samome narodu sabrane ne može se ovdje misliti, jer je njih Daničić tako malo za rječnik priložio, da za njih ne bi od akademije dobio nagrade ni 10 forinti, a kamoli 182 forinte, koliko je doista dobio.« Valjavcu pak akademija (čiji je tada tajnik bio Đ. Daničić) isplaćuje »za kajkavske riječi koje je poslao« akademiji, kao nagradu od 35 forinti. Usp. Rad JAZU, knj. 3, Zagreb 1868, 247.

1.4 Što se Valjavčeva »dopunka« tiče, možemo reći da se radi o dva podatka kajkavskih riječi. Jedan sadrži 207 a drugi 209 riječi. Osim toga tu su 33 riječi na posebnom listiću za koje Valjavec kaže da su sabrane pod Belom kraj Varaždina. Na posebnom su listiću i 52 »Slavonske rieči« za koje Valjavec kaže: »Ove mi rieči naricala tri učenika. Vuka baš ne imam uza se ali mislim da jih ne ima u njem«. U dodatku s imenima voća (182) nalazi se 114 različitih naziva za jabuke, 54 za kruške, 34 za šljive, 5 za orah i 9 naziva za trešnje.

Osim prikupljanja građe sa terena, Valjavec je punih deset godina u Varaždinu ekscerpirao građu za ARj iz 80 izvora. Iz kajkavske književnosti, koju je dobro poznao, također za ARj ekscerpirao je 32 djela počev od Pergošića, Vramca, Habelića sve do Kristijanovića.¹⁰

1.5 Sve nam ovo govori kako se u akademiji čvrsto vjerovalo da će u Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika ući i kajkavsko narječje. Međutim, stvari su krenule drukčijim putem, a čime sigurno nije bio zadovoljan ni M. Valjavec. Naime, »kad je Daničić mogao sam odlučivati i provoditi vlastitu koncepciju o uređivanju Rječnika i izboru građe za Rječnik, obustavlja dalje prikupljanje kajkavske građe i isključuje svu prije prikupljenu.«¹¹ Valjavčev trud odjednom je postao »beskorisan«, a upravo na temelju kajkavske građe (ukupno prikupljenih 3400 riječi), kod Daničića je slovio kao najmarljiviji sakupljač. Protiv Daničićeve odluke Valjavec nije ništa mogao učiniti, iako je vruće želio da se njegova građa štampa, međutim, »Kako Vi odredite tako da bude«, piše on Đ. Daničiću (v. gore).

1.6 Na osnovi Valjavčeve rukopisne kajkavske građe koju smo imali prilike pregledati, uočavamo areju njegova terenskog prikupljanja kojim je obuhvatio: Varaždin, Vidovec varaždinski, Vinicu, Ključ, Podgajce, Nedeljance, Koprivnicu, Imbriovec, Goričane (Međimurje), Pregradu, Tuhelj, Var. Toplice, Petrijance, Zamladinec, Virje, Vukovce. Prema tome je na mjestu ova konstatacija: »Jednako tako, mnogobrojni primjeri u njegovu Prinosu k naglasu u (novo-)slovenskom jeziku i hrvatskoj kajkavštini, iz Ludbrega, Pregrade, Mraclina, Samobora, Sv. Jane, Draganića, Stativa i drugih kajkavskih naselja dokazuje da je Valjavec neumorno skupljao i terensku građu, možda ne samo kao dopunu velikoga kajkavskog rječnika književnih izvora već i za rječnik suvremenoga kajkavskoga govornoga stanja.«¹²

1.7 Valjavec je riječi bilježio u njihovu osnovnom obliku, dakle imenice u nominativu sg.; nekima daje i nastavak za Gsg, glagole u infinitivu, rijeđe daje 1. l. sg. prez. Poziva se svega dva puta na Ivana Belostenca, zapravo na njegov rječnik *Gazophilazium*(...), npr. kada tumači glagol *včehnuti* — utrgnuti malko od česa, n. p. koru ili granu; Belostenec piše riječ sa *k*, dakle

¹⁰ Usp. Rad JAZU, knj. 89, (1888).

¹¹ T. Maretić, pored ostalih razloga radi kojih Daničić mijenja koncepciju na ARj, spominje i ovaj: »/.../ što se pak tiče kajkavskog narječja, Daničić se njim nikad nije bavio, ono je njemu kao rođenom Bačvaninu uvijek bilo nekako tuđe i neobično (iako je 12 godina u Zagrebu), zato nije mogao shvatiti njegove važnosti za cjelokupni naš jezik te ga je lako mogao iz rječnika isključiti /.../. T. Maretić, *Crtice*..., 28.

¹² A. Sojat, n. dj., 99. Ovome treba dodati još jednu važnu činjenicu, a to je, da nam Valjavčeva prikupljena terenska rječnička građa daje sliku fraze i govora babice Terezije Goričančeve koja je bdjela nad svojim unukom Miroslavom Krležom, a koji je mnogo vokabulara njezina govora iz Varaždina i njegove okolice, upotrijebio u Baladama Petrice Kerempuha (1936).

včknuti. Na rječnik Vuka Karadžića Valjavec se poziva nekoliko puta. Npr. kod riječi: "kàpča, f. kovča u Vuka, kècer i kecir — keser u Vuka, kičma (cfr. Vuk kičma), kláta, f. klátvo, n. klato u Vuka, lākornica i lakovnica — u Vuka lākornica, makovnjāča, f. — mākovača u Vuka, prèkati isto što u Vuka prštati, prèčka, f. isto što u Vuka prečaga 2), prvičaji isto što prviče u Vuka, skrīp, m. isto što u Vuka škripa, tvarilo, n. ono što u Vuka trov, birčiti isto što u Vuka pabirčiti, bota f. Vuk ima 'bata' bukveš, m. nespretnan čovjek; cfr. u Vuka bukvan."

Što se akcenta tiče, Valjavec upotrebljava tri znaka ` ´ ^, doduše dosta nedosljedno.

2 Ono što posebno zaokuplja našu pažnju u Valjavčevoj kajkavskoj građi namijenjenoj ARj na samom početku njegova izrađivanja, jest njegov leksičko-etnološko-folkloristički aspekt. Naime, natuknicu, koja je u vezi s narodnim vjerovanjem (praznovjerjem), običajem, načinom obavljanja kakva posla, međusobnim ruganjem ljudi, dječjom igrom, objašnjava je širim kontekstom poslovice, zagonetke, opisa običaja, vjerovanja i sl. Valja samo pogledati neke od takvih natuknica kao što su: *fašenk*, *bukorova deklica*, *smrtec*, *vuroki*, *svječari*, *presmec*, *obradi dete*, *vuzmenka*, *zabrejiti se* itd.

Evo nekoliko takvih primjera:

»*Fašenk*, *fašnek*, *fašnjak*, m. poklade od njem. *fasching*. Učenik rodnom iz Koprivnice napisao mi o fašnjaku ovo: 'Ljudi veliku da je fašnjak mladi človek i da ljudi na veselje podbada čez cele fašinske dneve, ali na fašinski tork vumre i onda ga zakopaju a drugi den na pepelnicu idu ga iskat. Išću ga pa tak: dva se vu plahte zamotaju, jedan nosi poličnu flašu vina i goruči lampaš a drugi ima kupicu vina i vu njoj puranovu bocku. Onda gda kam dojdju jeden škropi po hiži z bockom a drugi išče fašnjaka vsikod z lampašom i ače¹³ ga tam ne najdu idu dale i to celi den.'[«]

»*obradi dete*. Kad se prosjačici odbije ono za što prosi. Prosi za kakve god prnje i ako joj se dade prnja od deteta, baba diete obere, to će reći, posuši se tako da se vidi u njem drob i umre za poldrugu godinu. Vrače *obrano dete* ovako: u tri škafe vode metnu od svake kuće po hrdjav ključ i to stope i diete u toj vodi okupaju. Ako se ta voda izlije pod zelenu šljivu, odmah umre baba koja je diete obrala; ako li se izlije po putu, muči se baba sve žive dane da se ne može dići iz postelje.[«]

»*smrtec* m. 1) mascul od smrt ali različito od smrti. Ljudi pripovjedaju: 'po noći nije smeti psa hustiti na koga, ar onda dojde smrtec pred njega vu spodobi kojega drugoga pajdaša pak ga zove k sebi. Onda mu veli: nesi me v grob, i on ga mora nesti.' Još pričaju: 'po noći nije smeti fučkati kak da bi psa zval; onda dojde smrtec pak ga odnese v grob.' 2) = mrtvac.[«]

»*zabrejiti se*, o kravi i svinji, bredjom postati cfr. zabredjati u Vuka. 'kad kravu biku tiraju ne sme nigdo pitati: kam idete? Kajti se onda neče zabrejiti.' 'Gda do-tiraju prasicu koju k bicku, onda hiti one peneze, kaj bi moral dati za bicka, na kla pak je z nogum pogazi zato da se rajši prasicu zabreji.' '— 'Gda kravu k biku ženeju, onda onu vojku od krave hitidu nekam na drevo i na drevu mora biti tri dane zato da se krava rajši zabreji.'[«]

2.1 Interesantna je i ova bilješka: *vesek* m. debela kvrgasta bota. Kad idu Zagorci pijani sa sajma kući vele Varaždinci da ovako popjevaju:

»Penizte se 'se goré,
Kaj mo vidli Zagorje,
Naj bo svetec kakov će,
Meli boga ti za nas.

¹³ Iz pisma od 13. januara 1868. proizlazi da je Daničiću bila nejasna riječ *ače*, koja znači isto što u štok. *ako*.

Onda jedan drugomu veli pak bježi: *pebegni, pebegni, z vesekom te po jejce vudrim*. A drugi na to: *begme te se ne bejim, će me glih zdaj vudriš žnjim; vesek sim vesek tam, zôte čizme kerdevân.*«

Riječ *količkati se* ili *kolčuvati se*, pastirska igra. Valjavec je opisuje: »Jedan kolić koj se zove baba zaboden u zemlju. Tri četiri pednja od babe na okrug zapiči svaki pastir svoj *kolčec* u zemlju. Sada zapikavaju nož u zemlju i koliko se klinge zapiči u zemlju, za toliko bliže babi pomekne svoj kolić, a svaki zapikava dotle dok mu se nož zabada i ne opane. Kad ovako svi dodju do babe mora on koj zadnji dodje pokupiti vse kolčiće, jedan mu oči zatisne i vodi ga okolo amo tako dok mu reče da te kolčiće ispusti na zemlju. Zatiem ga opet vijugastim putem dovede natrag babi, odveže mu oči a on mora iti iskat kolčiće.«

2.2 Pučka vjerovanja Valjavec napose bilježi uz određene natuknice kao npr.: »*bodec* gen. *boca*, m. 1) ona bolest, kad čovjeka po trbuhu bode ili grize. Kada gdje kolju 'bicka', ne smije nijedna žena od one kuće doma biti, kamoli jesti bickovo meso, jer da one žene teško rode, da imaju 'čuklavu' djecu a same da imaju 'navěke bedec'.« Takovo vjerovanje zabilježio je u Varaždinskim Toplicama. Ili npr. riječ »*brebar*, m. ili brébrovo drvo, njekakvo drvo, koje rodi zrnjem ili sjemenom takove moći, ako ga ženska okusi, da zanosi i ne druživši se s muškom glavom.«

Sve ovdje navedene natuknice namijenjene za izradu akademijina velikog povijesnog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika, svjedoče o Valjavcu leksikografu koji se držao načela filološke škole 19. stoljeća. To načelo poznato je u prihvaćenoj tezi, da svaka riječ ima svoj životni put i da je treba na tom putu pratiti u svim njezinim mijenama. A to je, kako vidimo, zaista dokazao svojim trudom i M. Valjavec sakupljajući kajkavske riječi »iz narodnih usta.«

3 Valja još napomenuti da Valjavec na nekoliko mjesta, objašnjavajući kajkavsku riječ, uz nju donosi i slovenski naziv odnosno značenje sa slovenskog areala. Tako npr.: »*aftra*, f. je ono što Niemcu *Hosenträger*; čuje se po Zagorju oko Tuhlja. Ja mnijem da je pokvarena od njem. *Halfter*, jer i u *gorenjskoj slovenštini* dolazi rieč istoga značenja '*gavtra*, obično pl. *gavtre*'. *aldomaš*, m. rieč madj. znači isto što *Slovincu* od Niemca uzajmljena rieč *likof*. '*aldomaš piti*', '*dati na aldomaš*'. U Vuka ove rieči ne ima, premda se često čuje. *bibra*, f. vrst biela kruha, rieč po svoj prilici iz *Štajera* u Varaždin zanesena. *brčalka*, f. igračka za djecu (...) U *Gornjoj se Slovenskoj* zove ta igračka *drglja* upravo *drglja*. Vidovčani izgovaraju brčauka. *bzikati* isto što *blikati*; krava *bziče*, cfr. *gorenjskoslovenski bčzljati*, prisposdobi i *biseln* /.../. *furež*, m. 1) ono što u *slov(enskom) godlja*, wurstbrühe, hrv. bi bilo *gudlja* /.../. *közel*, zla, m. 1) ono što u *slov. kozòlc, kozòlec*, Harpfe; unj vješaju hajdinu, pasulj /.../. *smiček*, čka, m. komad drva na sredini na polak izrezana a na svakom kraju provrtana, kojim se predja s motovila odmata pa na klupko namata; zove se i *smicalin* a *Slovinci* ga zovu *štrifot* ili *štritiva*, a u Varaždinu zove se polag *štrifot* i *štrifot* i *štrafla*. *škaržâbec*, m. šišmiš, po Zagorju blizu Štajera; govori se i *kržabec*. *kamo?* inače na pitanje *gdje?* govori se *tam*; nu ovako govore samo nekoji, a to je *upliv štajerski*. *te* = tada; *štajerski upliv*. *Torka*, f. /.../ *Torka* je bela velika žena s dugim nogama, Na *Štajeru* i u *Kranjskoj* zove se i *Torklja*; slična je *Germanjskoj Terahti*. *zmrzlětka* adv. *jeseni*, u *jesensko doba*; obično na *štajerskoj* granici *p'ajbek*, m. = *dečarec* (valjda sa *Štajera* došlo). *p'oba*, m. = *dečko* (valjda od *Štajerske* doneseno). *půlkati*, vodu lopatom izmetati (*slov.*

plati poljem). **stùliti se**: o daskah kad se od sunca izvinu i zgrbave 'vrata su se stulila' (slov. zveziti se). **janjka**, f. kijklja (valjda sa *Štajera* donesena riječ).^c

4 Matija Valjavec u pismu od 13. januara 1868. navodi da je uz riječi »iz narodnih usta« sabrao i krsna imena, »zatiem kako nekoji jedan drugoga timi imeni draže«. Radi se naime o imenima iz katoličkog kalendara, pa ih radi zanimljivih varijanata donosimo kako ih je Valjavec zapisao:

Agatha, Àgica, Jága, Jagèna, Jágica, Jagočica, Jagòka; *Andreas*, Andrâš, Andrâšek, Jandraš, Jandrej, Jendraš, Jendrek, Jendrina; *Anna*, Anka, Anža, Jana, Janek, Janica; *Barbara*, Bara, Barca, Barča, Barička, Barek, Barica, Beta, Betika; *Bartolomaeus*, Bartica, Bartolek, Bartolina; *Benedictus*, Benédik, Bénkec, Bénko; *Blasius*, Blâž, Blážek, Blažina, Blažòk; *Baltasar*, Bòlta, Bòltej; *Vicentius*, Cèna, Cènek, Cèncek, Cènci, Vinc, Vinca, Vincek; *Caecilia*, Cíla, Cílek, Cilika; *Andraeas*, Dásek, Dàšica, Drâš, Dràša, Drášek; *Adolphus*, Dòlfan, Dòlfek, Dòlfičko; *Adolphina*, Dòlfica; *Dorothea*, Dóra, Dòrča, Dòrek, Dòrena, Dòrica, Dòrika, Dòràka; *Elias*, Èlij, Èljaš, Ilkec; *Ferdinandus*, Fèrdek, Fèrdica, Férica, Fèrček, Fèrko, Nánta, Nántek, Nántica; *Francisca*, Fàna, Fànek, Fànika, Fránca, Fràncika; *Franciscus*, Fèrči, Fèrček, Fèrko, Frànc, Fràncek, Francèna, Frànica, Francina, Frándjek; *Victoria*, Fika, Fikica; *Philippus*, Fila, Filček, Filčica, Filipek, Filpò; *Josephina*, Finča, Pèpča, Pèpica, Pèpika; *Veronica*, Firónča, Rònca, Rònika; *Florianus*, Fùrek, Fùrjan, Fùrjanej; *Gertrud*, Gèra, Gèrča, Gèrčica, Gèrica; *Georgius*, Gjúrek, Gjúrica, Gjúrina, Gjúràk, Júra, Júraj, Júrek, Júrica, Jurina, Júrkek, Júrko, Júro, Zúža, Zúžek; *Gregorius*, Gregùrek, Grga, Grgèjc, Grgica, Grgina, Grkček; *Clara*, Klára, Klarèna, Klárica, Klaròka; *Carolus*, Kàrla, Kàrlek, Kàrličko; *Ladislavus*, Lácek, Lácina, Lácko; *Leonhardus*, Lèna, Leonardus, Lènek; *Helena*, Lèna, Lèna, Lènek, Lènka, Lènkica; *Hellena*, Jèla, Jèlek, Jèlèna, Jèlica; *Alexius*, Lèks, Lèksa, Lèksej; *Carolina*, Lina, Línča, Linčica, Linica; *Elisabetha*, Liza, Lizek, Lizika, Jálža, Jálžek, Jalžica, Jalžika, Jalžòka; *Apollonia*, Lònka, Lònkica, Polónca, Polónka; *Laurentius*, Lóvra, Lóvrek, Lóvro; *Lucia*, Lúca, Lúcek, Lúcka, Ilka, Ilka (?), A. J.); *Ludovicus*, Lúda, Lúdek, Lúdica, Lúdva, Lúdvak, Lúdvica, Lúja, Lújček, Lújica; *Lucas*, Lukáč, Lúček, Lúcek, Lúcka, Lúkič; *Maria*, Màca, Màcek, Macica, Marèna, Màrica, Maricó, Mariča, Maričica, Màrika, Maròca, Maròka, Mica, Micek, Micika, Miča; *Magdalena*, Mágda, Mágdica, Magèna, Mágica, Mándà, Mándek, Mándica, Mànkica; *Alma*, Málča, Malčèna, Málčica; *Margarita*, Margèca, Margèta; *Marcus*, Márk, Márka, Mårkek, Mårkica, Markina, Márko, Mårkek, Merkinjáč; *Martinus*, Martínček, Martinek, Martineš, Tina, Tinča, Tinček, Tínek; *Mathias*, Màta, Màtek, Mático, Matina, Matjâš i Mátjaš, Matjâšek, Matòk, Matúla, Matúra; *Michael*, Miha, Mihâl, Mihek, Mihica, Mihina, Míjek, Mikec, Miška, Miškek, Miško; *Nicolaus*, Mikec, Mikek, Mikica, Miklin, Mikloš, Míko, Mikúla, Mikúlček, Mikulina; *Aemilia*, Milča, Milčica, Mílka; *Maria*, Míma, Mímek, Mímica, Mímika; *Edmund*, Múndek, Múndica; *Ignatius*, Nàc, Nàca, Nàcek, Náci, Nàcica, Nácina; *Johanna*, Nàna, Nànča, Nànčica, Nànek, Nànika, Nànjča; *Agnes*, Nèška, Nèža, Nèžica; *Paulus*, Pàvlek, Pàvlica, Pàvlina i Pavlina; *Josephus*, Pèpa, Pèpček, Pèpek, Pèpič, Pepina; *Josephina*, Pèpa, Pèpča, Pèpica, Pèpika; *Petrus*, Pèrček, Pèrica, Pètrica, Petrina, Petrifjak; *Stephanus*, Pišta, Pištica, Stéf, Stèfa, Stèfek, Stèfec, Stèfica, Stèfič, Stèfina, Stèfo, Stèfòk, Stèful; *Regina*, Règa, Règek, Règica; *Theresia*, Rèza, Rèzika, Trèza, Trèzica, Trèzika; *Rosalia*, Ròza, Ròzek, Ròzica, Ròzika; *Ottilia*, Tilla, Tílča, Tílček, Tílčica, Tílka; *Mathilda*, Tilda, Tildek, Tildika; *Thomas*, Tóma, Tomâš, Tomášek, Tomàšica, Tómek, Tómica, Tómina, Tómo; *Antonia*, Tònčica, Tònika, Tòna; *Antonius*, Tòna, Tònč, Tònček, Jantonina, Tònek, Tònica; *Augustus*, Augústus, Augúst, Gústa, Gústek, Gústica, Gústina, Jústa, Jústek; *Fabianus*, Hábek, Habjanina; *Emericus*, Ímbra, Ímbrek, Ímbrica, Ímbrič, Ímbrija, Ímbro; *Joannes*, Ivâč, Ívek, Ívica, Ívič, Ivina, Ivo, Ivòk, Vájneč, Vájneček, Vàna, Vànek; *Jacopus*, Jáka, Jakínek, Jakópčica, Jakupina, Jòka, Jòkek, Jòkica; *Ioannes*, Jánkek, Jankina, Janko; *Gertrudis*, Jèrčica, Jèrka; *Joanes*, Jóhica; *Josephus*, Jóska, Jóska, Józina, Jozòk, Józa, Jóžek, Józica, Józina, Józina; *Juliana*, Júla, Júlča, Júlčica, Júlica; *Julius*, Júlko, Julina, Júlček; *Katharina*, Kàta, Kátek, Katèna, Kática, Katòka; *Ursula*, Úrša, Úršica, Úršika; *Valentinus*, Vâlč, Vâlček, Válek, Válent, Váloj; *Vitus*, Vida, Videk, Vidon; *Ludovica*, Vika, Vikek, Víkica; *Josephina*, Zéfa, Zéfek,

Zéfika; *Isidorus*, Židôr, Židórček, Židórek; *Sigismundus*, Žiga, Žigec, Žigica; *Sophia*, Zofa, Zofek, Zofica, Zofika; *Elisabetha*, Žúna, Žúnek, Žúnica, Žúnika¹⁴.

4.1 M. Valjavec, pored navedenih imena, zabilježio je »kako se medju sobom draže« djeca, pa i odrasli služeći se imenima, kao npr.: Oj Jakop Jakopina, / gde ti je holba vina?; Jana Jana, imaš kej lana? / Či mi ne daš lana, / ne dam ti duhana.; Matek Matok / Črni vok, / krajcar dobi, /v krčmu beži, / tobak šnofa, / krajcar pusti. itd. Zanimljiva su »Nekoja kućna imena u Vidovcu polag Varaždina, ne kako se ljudi ex offo pišu, već kako se medju sobom zovu«. Valjavec bilježi posebno za gospodara i posebno za gospodaricu:

<i>Gospodar</i>	<i>Gospodarica</i>	<i>Gospodar</i>	<i>Gospodarica</i>
Čafuk	Čafukovica	Míndjak	Míndjekovica
Drlún	Drlúnjka	Mičák	Mičákovica
Ftiček	Ftičovka	Nebózek ^{14a}	Nebózekovica
Jàmbres	Jàmbresica	Pavlíšak	Pavlíšakovica
Jurinjak	Jurinjakovica	Rómbek	Rómbekovica
Habirit	Habiritovka	Svétéc	Svétéca
Kvčštek	Kvčštekovica	Štefànc	Štefánjčevka
Lambreščák	Lambreščákovica	Teródi (gen-odija)	Teródičevka
Médved	Médvedka	Vugrina	Vugrinka

S obzirom na imena koja je Valjavec zapisao, možemo zaključiti, iako nije zabilježio gdje se koje ime upotrebljava u navedenim varijantama, ipak su upotrebljiv prilog za onomastička proučavanja.

5 Valjavec kao urednik i obrađivač ARj. — Kako smo iz dosad izloženoga mogli vidjeti, M. Valjavec je na ARj surađivao od njegova samog početka. Kao da ga je Đ. Daničić želio na neki način i nagraditi za to, odredi ga za korektora već obrađene građe na ARj, a poslije Daničićeve smrti preuzme i uredništvo istoga Rječnika, na nagovor Fr. Račkoga, od 1882. do 1885. Slučajno ga je zapala baš teška partija (riječi, koje počinju sa ć). Ali on je i ovdje uradio što je igda mogao.¹⁵

Obradio je riječi čoga — čužiti, ukupno oko 1800 riječi na oko 105 strana II. knjige Rječnika.¹⁶ No bez obzira na relativno mali broj obrađenih riječi za ARj, Valjavčev prinos akademiji mnogo je veći nego što se to misli. Dovoljno je spomenuti ono što o Valjavcu kaže Fr. Levec: »Samo za jugoslavensko akademijo /.../ spisal je Valjavec nad 240 tiskovnih pôl ali 3840 str. v veliki osmerki, kar bi dalo po priliki nad 4 zvezke Pleteršnikovega slovarja.«¹⁷

5.1 S obzirom na Valjavčev rad, najprije kao prinosnik građe, zatim kao urednik i obrađivač ARj, zaista možemo reći da je on prvi prišao stvaranju velikoga povijesnog kajkavskog rječnika. U toj našoj konstataciji učvršćuje nas činjenica što je dio ekscerpirane građe iz kajkavske književnosti, i one sa terena objavio 1893, 1894. i 1895. u *Ljubljanskom zvonu* kao dodatak Pleterškovi slovensko-njemačkom rječniku i to riječi od *abecevíca* do *klanjavec*.

¹⁴ Neki od navedenih oblika muških i ženskih imena žive još danas u Gregurovcu veterničkom. Usp. *Alojz Jembrih i Mijo Lončarić*, Govor Gregurovca Veterničkoga, Rasprave Zavoda za jezik, knj. 8—9 (1982—1983), Zagreb 1983, 5—62, odnosno 55—59.

^{14a} Valjavec za taj naziv (nadimak) kaže, da je dotični »dobio to ime jer kad je pijan pak dodje pred 'pil' te se s pila norca djela«.

¹⁵ *A. Musič*, n. dj., 291.

¹⁶ To je sedam i po araka, odnosno stranice od 56 do 163.

¹⁷ *F. Levec*, n. dj., 210.

5.2 Pod naslovom *K prvemu sešitku slovensko-nemškega slovarja Wolfovega* (1893) Valjavec piše: »Vesel sem prejel prvi sešitek Wolfovega slovarja. Veseli me, da je gospod Pleteršnik vanj vzprejel tudi kajkavske besede, in to je storil po pravici, ker je Daničić v 'Akademijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika' prejemal samó iz slovarjev kajkavske besede, iz drugih tiskanih knjig kajkavskih pa ne. Iz teh knjig, nekaj pa tudi od národa, imam zapisanih nekaj besed, katerih nisem našel v Pleteršniku, pa jih torej tukaj podajam; morebiti vzame katero v dodatek na konci dela. Besede, pri katerih ni nič zapisanega, nabral sem sâm in časih dodal kraj, kjer sem jih slišal. Nekaj jih je tudi iz ogrske slovenščine.«¹⁸

6 M. Valjavec kao ispisivač kajkavske građe. — Usporedimo li Valjavčeve riječi objavljene u *Ljubljanskom zvonu* s riječima najnovijeg Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika (Zagreb 1984, knj. I, svez. 1 i svez. 2, 1985), uočavamo da je Valjavec koristio iste izvore kao i obrađivači nedavno objavljena kajkavskog Rječnika. Nailazimo na iste riječi, na isti citirani tekst kojim se potvrđuje dotična natuknica kao i u Kajkavskom rječniku (1984, 1985). Na nekim mjestima Valjavec ima riječi koje se ne nalaze u kajkavskom Rječniku! Ilustracije radi zaustavimo se kod jednog primjera. U Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika imamo natuknicu *brk*. Prema kronologiji izvora u Rječniku *brk* potječe iz 19. st. i to iz Pavićevih *Popevki* (1941). U Rječniku je *brk* objašnjen da su to 'dlake nad gornjom usnom u čovjeka, brk; usp. mustač'.¹⁹

6.1 Tako iz Rječnika saznajemo samo za *brk*. Međutim, Valjavec ima riječ *berk*, dakle sa slogotvornim *r*. U poglavlju o grafiji, pravopisu i glasovima u Kajkavskom rječniku čitamo: »/.../ — riječi koje imaju slijedove *er* ili *ar* na mjestu slogotvornog *r* pišu se u natuknici s *r*, tj. kao i one koje su doista potvrđene s *r*; — primjeri se kod tih natuknica donose onako kako su napisani u izvoru za KRj, tj. sa *er*, *ar* ili *r* (i upravo tim redoslijedom), jer istoliko pisanje ne bi odražavalo pravo stanje onoga kako je napisano u originalnoj i transkribiranoj grafiji pojedinih izvora. — Za likove se s *er* i *ar* uspostavljaju natuknice koje se upućuju (v.) na odgovarajuću natuknicu s *r*, npr. *červ* v. *črv*, jer je obradba samo kod te natuknice.«²⁰ Budući da je za Kajkavski rječnik kao izvor poslužio i Štefan Škvorc, njegova dva djela (1724. i 1726),²¹ očekivali bismo da će riječ *berk* biti ekscerpirana iz jednog od tih djela, kao što je to učinio M. Valjavec koji donosi tekst u kojem dolazi riječ *berk*: »Jakob je ovcam i *berkom* šibje namočil«, »Abrahamu je angel sablju zadržal, da sinu Izaku ne mogel glave odseći, neg je na mesto njega *berka* vu germu opazil.«²² Prema tome, značenje riječi *berk* suprotno je onome koje se nalazi u Kajkavskom rječniku pod *brk*. Osim toga i danas se u kajkavskim govorima isto kaže *bęrk* za 'mustač'. Dakle, Valjavčev *berk* zapravo je u značenju 'ovan', njem. 'Widder', koji je svakako trebao naći svoje mjesto u najnovijem Kajkavskom

¹⁸ Usp. LZ 1893, 106.

¹⁹ Usp. Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, knj. I, Zagreb 1984, 212.

²⁰ Isto, 53—54.

²¹ *Štefan Škvorc*, Hasnovito z sladkem, to je to: Lepi kratki navuki za vsakojački stališ..., Zagreb 1724; *isti*, Vabitel vu kraljestvo nebesko. To je to: Nedeljne prodeke na pet taljev razdeljene..., Beč 1726.

²² LZ 1893, 177.

rječniku. To nam ujedno svjedoči da uredništvo spomenuta Rječnika ne poznaje Valjavčevu objavljenu kajkavsku građu, što je zaista propust u izradi tako ozbiljna leksikografskog djela kao što je KRj!

6.2 Iako je brojka od 800.000 leksikografskih jedinica imponantna s obzirom na ekscerpiranje rječničko blago kajkavske književnosti, ipak valja naglasiti da nam KRj ne pruža punu sliku književne kajkavštine, pogotovu kad znamo što se pisalo o izradi KRj prije dvadeset godina: »Potcrtavanju se posvećuje osobita pažnja jer će od izbora riječi i oblika u najvećoj mjeri zavisi kakav će biti rječnik koji će se izrađivati na sabranoj građi.«²³

6.3 Usporedimo li Valjavčeve riječi u *Ljubljanskom zvonu* i riječi u KRj, vidjet ćemo da u KRj nema priličan broj riječi koje ima Valjavec, koji je upotrijebio za ekscerpiranje iste izvora kao i KRj. Ovdje ćemo samo nabrojiti par riječi kojih nema u KRj: *aldopnost, auhme, bantitelj, bezikati, bičje, bičtvo, bitven, bitvenost, bledomoder, blisikavina, bogonoseč, bridžalka, brodolomlje, brukanje, bučven, čizmica, čkumen, čmeti, činba* itd. Sve to pokazuje da još uvijek nije iscrpljen rudnik kajkavskoga književnog jezika i da će u dogledno vrijeme trebati pomišljati i na dopune KRj.²⁴

7 Uz dužno poštovanje prema Matiji Valjavcu, začetniku i obrađivaču monumentalnoga leksikografskoga djela JAZU, te kao začetniku velikog povišenog kajkavskog rječnika, obuhvatio sam dio njegova svestrana rada, želeći doprinijeti poznavanju njegove filološke djelatnosti koja je našem vremenu (u slavistici) slabo poznata. Stoga bi trebalo poraditi na tome da se u skoro vrijeme izdaju njegova, barem, najznačajnija djela, koja i danas ne gube na znanstvenoj vrijednosti.

ZUSAMMENFASSUNG

Matija Valjavec als Lexikograph

Matija Valjavec (Srednja Bela bei Kranja 1983—Zagreb 1897) ist in der Slovenistik und Slavistik überhaupt als »begabter slovenischer Dichter, bester kritischer Sammler des slovenischen bzw. kajkavischen Volkswortschatzes und fleißiger Sprachforscher« bekannt (Fr. Levec, o. c.).

Es gibt aber noch immer in der Serbokroistik und Slovenistik keine entsprechende Monographie über ihn, wo sein Anteil auf dem Gebiet der Sprachforschung des 19. Jh. gründlich dargestellt sein würde.

Opus herculeum der serbokroatischen Philologie ist *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU (ARj). In diesem monumentalen Werk hat M. Valjavec, als Nachfolger Daničić' lexikographischen Unternehmens sein wertvollen Beitrag im II. Band ARj geleistet. Da M. Valjavec als erster Specialist in der Erforschung des kajkavischen Dialektes und sogar Bahnbrecher in der kajkavischen Lexikographie des 19. Jhs. gilt, ist er noch immer als Lexikograph zu wenig bekannt.

Im Referat wird der gerade dem lexikographischen Teil seiner sprachlichen Interessen besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Auf Grund der Korespondenz zwischen Valjavec und D. Daničić wird das Schicksal seiner lexikalischen Manuskriptes mit kajkavischen volkstümlichen Wörter beleuchtet. Diese Sammelgut übergab Valjavec dannach Daničić, der dies zwar der Akademie zur Ausarbeitung des ARj zu Verfügung stellt, aber nie zu diesem Zweck einsetzte.

²³ B. Finka, Rad na povijesnom rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika, Jezik XII, br. 2 (1964/65), Zagreb 1964, 62—64, odnosno 64.

²⁴ Usp. moj prikaz prve knjige KRj u Oku br. 312, Zagreb 1984. i u Našim razgledima št. 18 (785), Ljubljana 1984.

SLAVISCHE UND ROMANISCHE ORONYME IN DEN KARAWANKEN (UND UMLIEGENDEN GEBIRGSGRUPPEN)

Gorska in krajevna imena slov. *planja*, *planina*, *Kočna*, *Kompolje*, *Čeplje*, *Ljubelj*, *Ljubljana*, *Peca*, *Kom*, *Kum*, *Kuk*, nem. *Plan*, *Kampele*, *Loibl*, *Laibach*, *Kulm*, *Kolm*, *Guggenberg* ipd. so romanskega izvora.

The mountain and place names Slov. *planja*, *planina*, *Kočna*, *Kompolje*, *Čeplje*, *Ljubelj*, *Ljubljana*, *Peca*, *Kom*, *Kum*, *Kuk*, Germ. *Plan*, *Kampele*, *Loibl*, *Laibach*, *Kulm*, *Kolm*, *Guggenberg* etc., are proposed to be of Romanic origin.

1. *plan-*, slav. *planina*, *Alm*, *Berg*

K: *auf der Plan**, *Planitz* (ON), *Plankopf*, *Pla(n)tz/Plantsch* (ON), *die Plon*, *Eder-plan*, *Planja*; T: *Planail* (ON), *Planitzing* (ON), *Planötzen*, *Planitzen* (ON), *Plans-kopf*; S: *Planitzen*, *Planitzer*; V: *Plan-sott*; St: *Planai* (-ei), *Plan-kogel*, -spitze, *Planner-eck*, -alpe/alm; Fr: *Plan*, *Plagnis* (ON); Sl: *Planina* (ON u. BN, mehrmals), *Planica* (ON).

Diese Aufstellung (sie erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit¹) zeigt, daß das Toponym *plan-* nicht nur im ehemals slavisch besiedelten Teil Österreichs vorkommt, und daß auch die Erweiterung mit *-itz-* nicht auf den alpen-slavisch bestimmten Raum beschränkt ist, wenn dies auch auf den ersten Blick so zu sein scheint: (S) *Planitzen* (Rammingstein/Lungau und Gastein), (OstT) *Planitzen* (Anras) sind zwar dem slavischen Einflußbereich nicht entrückt, doch (T) *Planötzen* (Hötting/Innsbr.) und *Planitzing* (Südtirol, statt **Planitzig* aus roman. **planizije/*planezia*²) erlauben keine slavische Herleitung.

Die *Plan-* enthaltenden ON und BN des Gebietes südöstlich des Alpenhauptkammes, das bekanntlich einen starken slavischen Anteil an der Toponymik aufweist, werden kommentarlos slavisch erklärt, so z. B. von F. Hörburger (*Planitzen*, *-itzer*) und E. Kranzmayer³: (*auf der*) *Plan*: zu slov. *planja* 'offene, freie Stelle' (wie folgendes); *Planja* (BN, Karnische Alpen und ON, Egg/Brdo im Gailtal) = dt. *Süßenberg* (s. u.); *Pla(n)tz/Plantsch* (ON): zu slov. *planec*, *planič* 'kleiner, ebener Fleck' (bei Pleteršnik nur *planec* 'Alpenbewohner'; *planič* nicht enthalten!); *Plon* (ON): aus slov. *plan* 'offene, freie Waldgegend'. In einem Fall bemüht E. Kranzmayer das Mittelhochdeutsche: *Plankopf* (BN): zu mhd. *plān* 'ebene Wiese' (das allerdings romanisches Lehnwort ist (s. u.)).

* Jedem Abschnitt geht eine Aufstellung der wichtigsten Vertreter des jeweiligen Namenstyps voraus. Da es sich meist um Bergnamen handelt, werden diese nicht ausdrücklich als solche gekennzeichnet, hingegen werden Ortsnamen als solche ausgewiesen.

¹ Zusammengestellt u. a. nach Hörburger, Kranzmayer II und Finsterwalder.

² Finsterwalder 200 Anm.

³ Hörburger, 180; Kranzmayer II 32f., 34, 218.

Besonderes Augenmerk möchte ich zunächst auf die Gleichung slov. *Planja* = dt. *Süßenberg* richten. Beide sind von Kranzmayer⁴ nicht korrekt übersetzt, denn slov. *planja* bedeutet richtig 'Alpenwiese, -weide; baumlose Bergregion'⁵, und dt.-dial. *Sieße(n)*, *Süß* (ahd. *siozza*, *siaza*) 'Weideplatz, Weide wirtschaft'⁶; dadurch ist E. Kranzmayer der direkte Zusammenhang dieses Übersetzungsnamens entgangen (er erklärt *Sieße* als 'bestimmte Talform'). Auch slov. *planina* bedeutet in erster Linie 'mehr oder weniger ausgedehnte Weiden im Hochland; Alpe, Alm'⁷, es ist also 'Hochweide' die primäre, 'Berg' die sekundäre Bedeutung. Dt. *Alm* bedeutet nur 'Hochweide'; sowohl der deutsche als auch der slovenische Begriff implizieren die typisch alpine Almwirtschaft.

Da *plan-* sowohl im romanisch als auch im slavisch bestimmten Teil Österreichs vorkommt, ist sowohl romanische als auch slavische Herkunft der dieses Appellativ enthaltenden Toponyme möglich, sofern diese südöstlich des Alpenhauptkammes vorkommen. Betrachten wir zunächst die für dieses Appellativ möglichen Ausgangswörter in den romanischen und slavischen Sprachen: romanisch: *planus* 'eben' (s. u.), **plania* 'Fläche'⁸ (vgl. friul. *Plagnis*, s. u.), *planitia* 'Ebene';⁹

vegl. *planoira*, ital. *pianura* 'Hochebene';¹⁰

ital. *piana* 'Hochebene', friul. *Plan*, *Plagnis*;¹¹

räto-roman. *plan*, *plaun* 'eben', 'Ebene', 'lichte Stelle im Wald, wo geweidet werden kann' (ON *Planign*);¹²

südslavisch:

slov.¹³ *plân* (f) 'offene, waldfreie Gegend; Fläche, Ebene', *plân* (adj) 'frei von Baumwuchs', *plânja* 'offene freie Stelle', *planica* 'baum- und strauchlose Stelle in den Bergen', *planjâva* 'baumloser steiler oder ebener Platz mitten im Wald; offene Gegend' (beide Wörter können steiles und/oder ebenes Gebiet bezeichnen, *planica* bezeichnet kleinere Örtlichkeiten als *planjâva*), *planika* 'Edelweiß', *planina* (primär) 'Alpe, Grasplatz im Gebirge, Hochweide', (sekundär) 'baumlose Bergregion, Hochgebirge, Bergland';¹⁴

skr. *plana* 'waldlose Stelle'¹⁵ (Toponym), *planina* 'Bergwald; (dial.) Senne rei',¹⁶ *plânika* 'Meerkirsche, arbutus unedo',¹⁷ *plânjâva* (dial., Žumberak) 'baumlose Stelle im Bergwald bzw. Gebirge';¹⁸

⁴ II 218.

⁵ *Badjura* 274.

⁶ *Eberl* 237.

⁷ *Badjura* 272.

⁸ *Meyer-Lübke* REW 546 Nr. 5679.

⁹ Ebda. Nr. 5674, *Schorta* 250.

¹⁰ Ebda. Nr. 5681.

¹¹ Ebda., *Frau* 93.

¹² *Schorta* 250ff.

¹³ *Pleteršnik* II 48.

¹⁴ So *Badjura* 272, anders *Pleteršnik* a. a. O.

¹⁵ *Skok* II 675f.

¹⁶ *Skok* ebda.; *Vuk Karadžić*, *Srpski rječnik* s. v.; *I. Popović*, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* (Wiesbaden 1960) 620.

¹⁷ *Vuk* ebda.

¹⁸ *Skok* II 276 (er erklärt *planina* 'šumom obrastao brdovit predio, mons, montanea').

čak.¹⁹ *planina* 'Gebirge, Berg', *planine* 'Alpes',²⁰ *planica* 'Bergwald' (Toponym), *planika* 'Erdbeerbaum';

mak. *planina* 'planina, brdo' (skr.);²¹ bulg. *planina* 'Gebirge, Berg'; in beiden Fällen offensichtlich im Wortschatz isolierte Weiterbildung des Grundwortes *plan-*;

ostslavisch:

ukr. *polonýna* 'Alpe, Hochwiese, Bergweide, Alm';²²

westslavisch:

čech.-slvk. *planý* 'schlecht, wild; leer; eitel', *pláň*, *planina* 'Hochebene, Plateau usw.';

poln.²³ *plon(n)y* 'unfruchtbar, dürr, trocken; leer; wild (von Pflanzen), nutzlos, vergeblich', *plonina*, *plonia* 'trockener unfruchtbarer Boden oder Landstrich', in zweiter Linie auch 'Alpe'.

Traditionell werden čech. *planý*, poln. *plon(n)y* und südslav. *planina* (urslav. **pāl-n-*) mit slav. *polje* 'Feld', *polě* 'hohl, offen' verknüpft²⁴; von einer Grundbedeutung 'ausgebreitet, leer' will man zu 'unfruchtbar' gelangen²⁵. Doch wie ich an anderer Stelle gezeigt habe²⁶, gibt es im Slavischen zwei *plan-*: 1. *plan-* (poln. *plon-*, čech. *planý* usw. aus **pāl-n-*) 'ausgebreitet, leer, unfruchtbar' (dazu auch *polje*, *polě*, s. o.); 2. *plan-* (älteres südslav. *planǫ*²⁷) 'eben' (dazu südslav. *planina* usw., čech.-slvk. *pláň*, *planina*). Das 1. *plan-* ist slav. Erbwort, das 2. *plan-* ist rom. Lehnwort (lat. *planus* usw., s. o.).

Von lat. *plan-* kommt auch čech. *planiti* 'planieren, einebnen', älter 'den Wald einebnen, roden',²⁸ das sicher keine Ableitung von *planý* ist²⁹, vgl. poln. *plonić* 'verderben, den Boden unfruchtbar machen' (zu *plony* = čech. *planý*)³⁰. Vielmehr ist es ein Lehnwort aus mhd. *plānen* '(ein)ebnen' (seit 16. Jhdt. *planieren*), zum Adjektiv *plān* 'eben'; vgl. auch das Substantiv *plān* 'ebene Fläche, Wiese; Kampfplatz' (zu letzterem vgl. die Redewendung 'auf den Plan treten'); beide sind aus dem Mittellateinischen entlehnt³¹. Somit besteht grundsätzlich die Möglichkeit, čech.-slvk. *pláň* und *planina* sowohl zum Lehnwort *planiti* als auch zum Erbwort *planý* zu stellen; bedeutungsmäßig ist allerdings erstere Möglichkeit vorzuziehen, wegen poln. *plonina* und *plonić* (s. o.).

¹⁹ M. Hraste — P. Simunović — R. Olesch, Čakavisches-deutsches Lexikon (Köln-Wien 1979) 814.

²⁰ F. Vrančić, Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum (Venetiis 1595) 6.

²¹ Rečnik na makedonskiot jazik II 175.

²² Z. Kuzelja — Ja. Rudnyčkyj, Ukr. -nim. slovník (Leipzig 1943) 788f.

²³ S. B. Linde, Słownik języka polskiego (Lwów, Ossolineum 1858) IV 460f.; vgl. ferner A. Brückner, Słownik etymolog. języka polskiego (Kraków 1927) 422 (er gibt auch eine Bedeutung *leśny* 'waldig' an).

²⁴ Skok II 276f.

²⁵ V. Machek, Etymolog. slovník jazyka českého (Praha 1968) 454.

²⁶ Die slawischen Sprachen (Salzburg) 7 (1985) 40 ff.

²⁷ F. Miklosich, Etymolog. Wörterbuch 248.

²⁸ Machek a. a. O. 454

²⁹ Wie dies Machek behauptet.

³⁰ Vgl. Linde a. a. O.

³¹ Vgl. Kluge-Mitzka, Etymolog. Wb. der dt. Spr. s. vv.

Für roman. Herkunft spricht auch slov. *planšar* »Senner«; dieses ist das einzige slov. Wort auf -šar, dessen š offenbar zum Suffix gehört³². Wie dieses Wort entstanden ist, entzieht sich leider unserer Kenntnis, es wird aber wohl ein älteres **planinčar* (zu *planinec*) voraussetzen. Über den Begriff »Senner« in den Ostalpen und in Südosteuropa werde ich mich jedoch an anderer Stelle äußern.

Schwierig zu beurteilen ist (karpaten-)ukr. *polonyna*. Möglicherweise handelt es sich hier um eine Ausstrahlung der roman. Bedeutung in die nördlichen Karpaten (mit Vermengung beider *plan-*), denn »Alm, Sennerei, Bergweide usw.« heißt im Nordslavischen gewöhnlich anders: čech., slvk. *salaš*³³; poln., čech.-dial. *hala*³⁴; ukr. *vypas* (u horach). Ungar. *havas* und rumän. *pașune* sind wiederum andere Wörter.

Zusammenfassend kann man sagen: da südslav. *plan-* sowohl dem gemein-slav. Erbwortschatz als auch dem roman. Lehnwortschatz angehören kann, ist in den österreichischen und jugoslawischen Oronymen, die *plan-* enthalten, nicht sicher zu entscheiden, ob es sich um Ortsnamen slavischer oder romanischer Herkunft (rein etymologisch gesehen) handelt. Die Benennung der Örtlichkeit ist im Osten und Südosten jedoch wohl meist slavisch; im Westen kann sie nur romanisch sein. Auch bei der Entstehung des Appellativs südslav. *planina* usw. ist romanischer Einfluß unverkennbar.

2. Kotschna/Kočna

K: *Kotschna/Kočna* (BN, mehrmals in den Karawanken), *Gutschen* (ON u. BN, Eberstein); S: *Götschen* (*Hohe* ~, BN, Kaltenhausen), *Götschenberg* (Bischofshofen), ferner mehrmals im Berchtesgadener Land; T: *Götschen* (ON, Brirental).

Da dieser Name auch im romanisch bestimmten Teil Österreichs vorkommt, ist E. Kranzmayers Erklärung³⁵ von *Kotschna*, slov. *Kočna*, als 'Hüttengegend' (zu slov. *koča* 'Hütte') unwahrscheinlich; R. Badjura erklärt das Wort als 'Talschluß'³⁶.

In rätoromanischen Oro- und Toponymen kommt wiederholt *cotschens*, *cotschna* (meist als Adj., aber auch als Subst.) vor³⁷, das auf lat. *coccinus* 'scharlachrot' zurückgeht. Dieses Wort tritt in der Oronymik häufig in Verbindung mit dem Bergbau auf³⁸; ferner ist rote Färbung von Felswänden bei Brüchen, in der Abendsonne u. dgl. häufig (vgl. die häufigen Oronyme *Rote Wand* u. dgl., *Rosengarten* usw., im Slovenischen *Škrlatica*, zu *škrlat* »purpur-, scharlachrot«)³⁹. Die *Vellacher Kotschna* ist ein Zinnoberfundort, die zum Bärenental abfallenden Wände der *Bärenentaler Kotschna/Rutarjanska Kočna* haben eine deutliche rotbraune Färbung, und auch *Gutschen* liegt in einem deutlich rötlich gefärbten Gebiet (roter Sandstein).

³² Lt. E. Mader, Rückläufiges Wörterbuch des Slovenischen (Klagenfurt 1981) 186 gibt es nur 5 Worte auf -šar: *miš-ar*, *kóš-ar*, *koš-ár*, *kokoš-ar* sowie *plan-šar*.

³³ Machek a. a. O. (aus einer Turksprache in den Wortschatz der Karpatenhirten gelangt).

³⁴ Brückner a. a. O. 167.

³⁵ II 126.

³⁶ 199f.

³⁷ Schorta 99f.

³⁸ Finsterwalder 251 (mit allerdings anderer Erklärung von *Götschen*), Hörburger 57.

³⁹ T. Cevc, *Velika planina* 1972, 65.

3. *Kamp/Čamp*

K: Auf dem *Kamp* (ON, Koralpe/Golica), *Kampach* (ON, St. Paul i. L./St. Pavel), *Kamper-kogel* (Koralpe/Golica), *Kampele* (Plöcken); S: *Gamp* (ON, Hallein); T: *Gampen*, *Gampertun*; St: *Kamp*, *Kamp-eck*; V: *Gampele* (ON, Galtür); Fr (ON u. BN): *Chiamp-*, *Camp-*, *Ciamp-*; Sl (ON): *Kompolje*, *Čeplje*; *Malo-čep* (?).

In der germanistisch orientierten Namenforschung herrscht die Ansicht vor, hinter diesem Namen verberge sich die alte deutsche Form *Kamp* für *Kamm* (auch als *Bergkamm* gebraucht), so z. B. E. Kranzmayer⁴⁰. Doch die so benannten Ortschaften und Siedlungen liegen nicht immer auf unwirtlichen, felsigen Bergkämmen, sondern in niedereren, z. T. sogar Talregionen, daher liegt es nahe, in ihnen einen Fortsetzer von lat. *campus* 'Feld' zu erblicken⁴¹, zumal es auch eine palatalisierte Variante *čamp-* gibt⁴²: slov. *Čeplje*, *Čepiče/Tschepitschach* sowie vielleicht *-čepe* in *Maločepe* (s. u.)⁴³, ferner *tšæmp* 'Feld', mehrmals in den Hohen Tauern⁴⁴, sowie in Friaul [*čamp-*] (s. o.)⁴⁵. Somit lebt lat. *campus* 'Feld' in verschiedenen Varianten als Appellativ im Alpenraum weiter, auch in der Bedeutung 'Hochebene'. Bemerkenswert ist die Verbreitung des Diminutivs rom. *campellu* vom Gailtal bis auf den Balkan: *Kampele* (Plöcken), *Campéglio* (d. i. *cjampéi*) und *Campéi(s)* (Friaul), *Kompolje* (Slovenien, mehrmals), *Kampelje* (Krk), *Kšmpole* (Timok) sowie rumän. *cîmpie* 'Ebene'. Die slav. Formen erklären sich wohl aus einer Kreuzung von rom. *campellu* und slav. *polje* (ein lat. **campulus* ist nämlich nicht gesichert).⁴⁶

In diesem Zusammenhang sei auch auf das namenkundliche Problem *maločep-* hingewiesen. F. Bezljaj⁴⁷ erblickt in *čep-* (*čap-*) in den Kärntner ON *Male Čepe* (*Čape Male*)/*Zapfendorf* und *Mal(o)čepe* (*Čape Male*)/*Kleinzapfen* (usw.) sowie in *Maločepiče* = *Pristava* bei Tržič/Kranj sowie in *Čeplje* (Sl, 6×) oder *Čepiče/Tschepitschach* (K) das Verbum gem.-slav. *čepěti/čepěti* 'hocken, kauern'. Dieser Namenstyp soll somit auf nicht-ständige, saisonale (wegen *malo-* 'wenig') Ansiedlungen hinweisen, was m. E. wenig wahrscheinlich ist, da sich dies (zumindest in Kärnten) historisch nicht nachweisen läßt und die genannten Orte im Altsiedelland liegen. E. Kranzmayer⁴⁸ deutet *maločep-* als german. Lehnwort (**mathla-kimp-* 'Gerichtsstein'). Daher kann man nicht mit Gewißheit behaupten, daß in diesen Namen *čep-* tatsächlich auf lat. *campus* beruht, doch im Bereich des Möglichen bleibt eine solche Deutung⁴⁹, jedenfalls in jenen Fällen wie *Čeplje* (also ohne das *mal(o)-*, über dessen Herkunft und Bedeutung ich mir zurzeit keine endgültige Meinung bilden kann).

⁴⁰ II 113.

⁴¹ Hörburger 44, Jaufer 18 u. 59.

⁴² O. Kronsteiner, Die slawischen Sprachen (Salzburg) 3 (1983) 43.

⁴³ Ebda. (*čep* ins Deutsche »falsch« mit »Zapfen« übersetzt.)

⁴⁴ K. Finsterwalder, ZONF 5 (1929) 257.

⁴⁵ Frau 46f.

⁴⁶ Vgl. Kronsteiner a. a. O. 43, Bezljaj II 62, Alpes Orientales 5 (1969) 29, Schorta 68, Frau 59, P. Skok, Slavenstvo i romanstvo I (Zagreb 1950) 26 (anders Skok II 151 s. v. kom).

⁴⁷ I 79 (mit Lit.).

⁴⁸ I 56ff.

⁴⁹ Vgl. Vf., KBS 10 (1985) 25 ff.

4. Loibl/Ljubelj, Leoben, Ljubljana/Laibach

Nach E. Kranzmayer ist der *Loibl/Ljubelj* der »beliebte Übergang«⁵⁰, zu slav. *ljubǫ* 'lieb'. Einen Besitzernamen (zu einem mit *ljubǫ* gebildeten PN) will J. Scheinigg darin erblicken;⁵¹ R. Badjura bringt ihn mit slov. *lob* bzw. *lob* 'Hirschschale, Anhöhe, Hügel' in Verbindung⁵². M. E. verbirgt sich hinter diesem Namen eine roman. Fortsetzung von lat. *alluvies* 'Überschwemmung' bzw. *alluvio* 'Anschwemmung', wie im ON *Ljubljana* ← *(*aqua*) *alluviana*, worauf erstmals A. Grad hingewiesen hat.⁵³ Der *Loiblbach* (Borovnica) wäre somit der 'überschwemmende, Geröll anschwemmende, geröllführende Bach'; der heute zu beiden Seiten des Passes vorkommende Name dürfte ursprünglich nur der des Baches, dann auch des Tales gewesen sein und wurde später auf den Paß, der nur über dieses Tal erreichbar ist, übertragen. Einige Namen in der Umgebung scheinen diese Ansicht zu bestätigen, so ist die slovenische Bezeichnung des Loibltals, *Brodi*, entweder ein zu 'Furt' umgedeutetes *prod* 'Geröll, Grief' (vgl. dt. *Ferlacher Grief* für den unteren Teil des Loibltales) oder *brod* 'Schotterbank',⁵⁴ — Wie Loibl sind ferner *Leoben* (Oberkärnten, Steiermark), *Loibach/Libuče* (Bleiburg) und einige andere ON zu erklären.⁵⁵

Bemerkenswert erscheinen die beiden Parallelen zum ON dt. *Laibach* in Friaul: *Laibacco*, *Laipacco*, gesprochen [laibá] bzw. [laipá],⁵⁶ die von G. B. Pellegrini⁵⁷ als Prädialnamen auf rom. *-acu* zum PN *Lavius* gestellt werden. Die sloven. Namensform *Ljubljana* kann aber so nicht erklärt werden. Offensichtlich gibt es zwei Benennungen für die slovenische Landeshauptstadt: slov. *Ljubljana* (1146 *Lubigana*) geht im Sinne Grads auf rom. **alluviana* zurück, dt. *Laibach* (1155 *Laibach*, 1235 ff. *Laibacum*, *-ei-*) auf den Prädialnamen rom. **Laviacum* im Sinne Pellegrinis (der Fluß, slov. *Ljubljanica*, erscheint 1275 urkundl. als *Labacus*). Die urkundlichen Belege lassen es m. E. ausgeschlossen erscheinen, slov. *Ljubljana* und dt. *Laibach* unter einer Ausgangsform zu vereinigen.

5. Petzen/Peca, Petzeck

Den BN (Hoch-) *Petzen/Peca* erklärt E. Kranzmayer mit dem ahd. Kurznamen *Pëtza* (Koseform zu *Përhta*), also mit einem »sagenumwobenen« Frauenamen.⁵⁸ M. E. liegt hier — zusammen mit dem *Petz-eck* der Schobergruppe und dem Oronym *Petzín-* der Ferwallgruppe⁵⁹ — ein roman. Appellativ vor, vgl. rom. *Pez*, *Piz* in den südlichen Kalkalpen der Schweiz und Tirols (zu rom. *pits*, 'Spitze'⁶⁰).

G. Schramm erblickt in unserem Namen den von Ptolomäus genannten ON *Poidikon* (→ slav. **Pědǫcǫ*).⁶¹

⁵⁰ II 146.

⁵¹ 56. Programm des Staats-Obergymnasiums zu Klagenfurt 1905/1906 (Klagenfurt 1906) 9.

⁵² *Badjura* 87.

⁵³ SR 28 (1980) 49ff.

⁵⁴ Nach den Angaben *O. Kronsteiners*, Die slowenischen Namen Kärntens (Wien 1982) 72 u. 79.

⁵⁵ Vgl. Vf., ÖNf 9—11 (1981—1983) 73 u. ÖNf 12 (1984) 33.

⁵⁶ *Frau* 72.

⁵⁷ *Studi goriziani* 13 (1958) 108 (zitiert nach *Frau* 72 [non vidi]).

⁵⁸ II 29 und *Carinthia* I 140 (1950) 599ff.

⁵⁹ *Jaufer* 31f.

6a. Slav. *xǒlmǒ vs. rom. *culmen*

K: *Kulm*, *Kum* (= Mittagkogel/Kepa bzw. Friedlhöhe/Holm), *Kumitsch*, *Kolm* (ON), *Kolmitzen*, *Kolm-nock*, *Hom-berg*, *Homič*, *Kom*; K/Sl: *Kome* 'Karawanken/Karavanke'; T: *Kolm*; V: *Golm*, *Golm-er* Joch; St: *Kulm*, *Kulm-alm*, -kogel; O: *Kulm-spitze*; N: *Kulma-riegel*, *Kulm-berg*, -riegel

Als Quelle für diese Namen kommt sowohl urslav. *xǒlmǒ 'Hügel' als auch rom. *culmen* 'Gipfel' in Frage. Die Tatsache, daß dieser Name auch im nicht slavisch bestimmten Teil Österreichs vorkommt, dort also auf jeden Fall romanischer Herkunft ist, läßt es annehmbar erscheinen, auch in den östlichen und südlichen Bundesländern Österreichs einen Teil der Belege romanisch zu erklären⁶². Im Falle der ON *Kolbnitz* (d. i. [Kolmitz]) und *Kulmitzen* (K) usw. hat man dies schon bisher angenommen⁶³. Sicher roman. Herkunft sind m. E. jene sloven. Namen, die mit *k-* anlauten: *Kum*, slov. -dial. nördlich der Drau/Drava für den Mittagkogel/Kepa⁶⁴, der tatsächlich ein markanter, den Horizont beherrschender *culmen* 'Gipfel' ist, wenn man ihn vom Ossiacher Tauern/Osojske Ture aus betrachtet; ferner *Kom*, slov.-dial. statt schriftsprachlich und amtlich *Vrh/Auf dem Gupf* bei Bleiburg/Pliberk⁶⁵; schließlich heißen die westlichen Karawanken slov.-dial. *Kome*.⁶⁶ *Kom* kommt als Bergappellativ auch im Küstenland Kroatiens vor sowie als *Komgora*, *Kongora* in Bosnien (eine Tautologie).⁶⁷ Lautlich bestehen keine Bedenken, von lat. *culmen*, rom. *cuolm-/colm-* zu slov., skr. *Kom*, *Kum* zu gelangen.

6b. Slav. *kǒlkǒ vs. rom. *cucca*, -o

K: *Gugel*, *Guggen-berg* (ON u. BN), *Guggen-bichl*, *Kuku*; O: *Guggen-berg*; K/St: *Kuketz-riegel*; Fr: *Cucco*, *Cuccagna* (ON); V: *Kugel*; Sl: *Kuk*, *Kuk-ova* špica.

Slav. *kǒlkǒ → slov. *kolk*, *kuk*, *kok* bedeutet 'Felsvorsprung, Klippe'⁶⁸, rom. *cucca* 'Gipfel'⁶⁹, dazu auch *cuculus* 'Kapuze', das ins Deutsche als *Kogel*, *Gugel* usw. entlehnt wird⁷⁰. Im Friulan. bedeutet *cucco* 'rundlicher Gipfel', also genau das, was im Deutschen *Kogel* bedeutet. Es hängt also vom äußeren Erscheinungsbild eines Berges ab, ob man der slav. oder roman. Erklärung des jeweiligen Oronyms den Vorzug gibt (außer im österreichischen Westen, wo nur roman. Herkunft in Frage kommt). Die hier genannten Berge lassen sich jedenfalls eher roman. als slav. deuten, lediglich in den Julischen Alpen Sloveniens und in Dalmatien finden sich felsige Berggipfel, die mit unserem Appellativ benannt sind und meist slav. zu deuten sind. Kranzmayers die Tatsachen vereinfachender Behauptung, daß rom. *cucca* und friul. *cucco*, dem er die Bedeutung 'Aussichtspunkt' zuschreibt⁷¹, im Sloven. zu einem gängigen

⁶⁰ Schorta 246ff.

⁶¹ Eroberer und Eingesessene (Stuttgart 1981) 321.

⁶² Vf., ÖNf 12 (1984) 1, 31f.

⁶³ Kranzmayer II 122 u. 135.

⁶⁴ Badjura 124.

⁶⁵ Kranzmayer II 95, Vf. a. a. O. 32.

⁶⁶ Kranzmayer II 115.

⁶⁷ Skok II 131 (wird dort aber anders erklärt).

⁶⁸ Badjura 145, Bezljaj II 57; urspr. 'Hüfte, Oberschenkel' (Skok II 225).

⁶⁹ Schorta 120, Frau 56 (Cucco).

⁷⁰ Schorta 120, Eberl 159.

⁷¹ II 94 (z. T. bringt Kranzmayer unseren Namen mit dem Wort *Kuckuck*, slov. *kukavica*, in Verbindung).

Bergappellativ geworden sei, kann man nicht zustimmen. Wir haben also mit einem Substratnamen auf der einen Seite und einem sloven. lebendigen Appellativ auf der anderen Seite zu rechnen, die Grenzen zwischen beiden sind fließend.

Abkürzungen

Fr	Friaul/Furlanija	St	Steiermark/Stajerska
K	Kärnten/Koroška	T	Tirol
N	Niederösterreich	V	Vorarlberg
O	Oberösterreich	ON	Ortsname
S	Salzburg	PN	Personenname
Sl	Slovenija/Slowenien	BN	Bergname

Abgekürzt zitierte Literatur

- BADJURA, R., Ljudska geografija. Ljubljana 1953.
 BEZLAJ, F., Etimološki slovar slovenskega jezika I—II. Ljubljana 1976ff.
 EBERL, E., Die bayerischen Ortsnamen als Grundlage der Besiedlungsgeschichte. Grund- und Bestimmungswörter. München 1925/26.
 FINSTERWALDER, K., Die Sprachform der Ortsnamen Tirols. Tiroler Heimat 38/39 (1974/75).
 FRAU, G., Dizionario toponomastico del Friuli-Venezia Giulia. Udine 1978.
 HÖRBERGER, F., Salzburger Ortsnamenbuch. Salzburg 1982.
 JAUFER, R., Die romanischen Orts- und Flurnamen des Paznaunales. Innsbruck 1970.
 KRANZMAYER, E., Ortsnamenbuch von Kärnten I—II. Klagenfurt 1956—1958.
 PLETERSNIK, M., Slovensko-nemški slovar I—II. Ljubljana 1894—1895.
 SCHORTA, A., Rätisches Namenbuch, Bd. 2. Bern 1964.
 SKOK, P., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—IV. Zagreb 1971 do 1974.

KBS = Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft.

ÖNF = Österreichische Namenforschung.

POVZETEK

Slovenska in romanska gorska imena v Karavankah (in okoliških pogorjih)

1. Sln. *plan*, *planja*, *planina*, sbh. *planina* itd. kakor tudi blg.-mak. *planina* in ukr.-dial. *polonyna* niso praslovanske besede, ampak bolj gotovo romanske izposojenke (k rom. *plan-* 'ravno, ravnina', *planitia* 'ravnina', *plania* 'površina' z dodatnim pomenom 'pašnik', razširjenim predvsem v alpskem prostoru).

2. Sln. *Kočna* (pogosteje v Karavankah) spominja na retorom. *cotschens*, *cotschna* 'rdeč', kar izvira iz lat. *coccinus* 'škrlatno rdeč'.

3. Lat. *campus* 'polje' v različnih inačicah obstaja kot občno ime v alpskem prostoru, tudi v pomenu 'planota'. Omembe vredna je razširjenost manjšalnice rom. *campellu* od Ziljske doline do Balkana: *Kampele* (Plöcken), *Campéglio* (tj. *campéi*) in *Campéi(s)* (Furlanija), *Kompolje* (Slovenija, večkrat), *Kampelje* (Kršk), *Kampole* (Timok), kakor tudi rum. *cîmpie* 'ravnina'. Slovanske oblike so pravzaprav razločljive kot križanje rom. *campellu* in slov. *polje* (lat. **campulus* namreč ni potrjeno).

4. Če krajevno ime *Ljubljana* izhaja iz rom. (**aqua*) *alluviana* (k lat. *alluvies* 'poplava', *alluvio* 'naplavina'), lahko enako razlagamo tudi *Loibl/Ljubelj*, prvotno gotovo vodno ime, pojavljajoče se na obeh straneh prelaza. *Loiblbach* (na avstrijski strani) bi potem pomenilo 'naplavlajoči', 'poplavlajoči', 'nanašajoči potok' (prim. n. ledinsko ime *Ferlacher Grief* za peščeni nanos pred ustjem Borovnice), razlaga, ki velja tudi za *Leobenbach*.

5. Gorsko ime *Petzen/Peca* je treba postaviti v zvezo z rom. *pits* 'konica', 'vrh', enako *Petzeck* v Schoberskem pogorju in *Pe(t)zin-* v Ferwalskem pogorju itd.

6. Pogosto je težko ločiti romanski in slovanski jezikovni zaklad. To kažejo naslednji primeri: sln. *holm*/lat. *culmen*/n. *Kulm*~*Kolm* in sln. *kolh*/rom. *cucc*/n. *Gugg-*

VERBALBEDEUTUNG UND IMPERATIVGEBRAUCH: ZUM PROBLEM DER INTENTIONALITÄT

Nekatere posebnosti rabe velelniških glagolskih oblik za 2. osebo (v članku na primerih iz nemščine in ruščine) zadevajo zlasti razmerja med prvino besednega pomena glagolov — namernostjo oz. nenamernostjo — in različnimi slovničnimi pomeni velelnika v zvezi s pragmatičnimi pogoji njegove rabe. Obravnavani so primeri blokiranosti v rabi velelniških oblik in posebni primeri uporabe velelnika.

This article deals with some peculiarities in the use of second person imperative forms; examples are taken from German and Russian. In particular, it investigates the relations between an element of the lexical meaning of verbs — intentionality or non-intentionality — on the one hand, and different grammatical meanings of the imperative in connection with the pragmatic conditions of its use, on the other. Examples of the blocked use of the imperative forms and special cases of possible imperative use are discussed.

Gegenstand dieser Untersuchung sind Besonderheiten im Gebrauch der verbalen Imperativformen der 2. Person am Beispiel des Deutschen und des Russischen. Folgende Verwendungen weisen auf zweifellos bestehende Beschränkungen hin: Dt. **Bemerk unsere neuen Möbel! *Vergiß, den Photoapparat mitzunehmen! *Gefalle Deiner neuen Nachbarin!* Ru. **Zamet' našu novuju mebel'! *Zabud' vzjat' s soboj fotoapparat! *Ponrav'sja svoej novoj sosedke!* Korrekte Äußerungen sind hingegen: Dt. *Beachte unsere neuen Möbel! Vergiß nicht, den Photoapparat mitzunehmen! Versuch, Deiner neuen Nachbarin zu gefallen!* Ru. *Obrati vnimanie na našu novuju mebel'! Ne zabud' vzjat' s soboj fotoapparat! Postarajsja ponravit'sja svoej novoj sosedke!*

Das Problem liegt offensichtlich im Zusammenwirken von lexikalischer Verbsemantik und grammatischer Imperativsemantik in Verbindung mit pragmatischen Verwendungsbedingungen. Wir stellen uns hier die Aufgabe, einige typische Konstellationen in diesem Zusammenspiel zu analysieren und damit einen Beitrag zur systematischen Beschreibung von Imperativverwendungen und Verbalbedeutungen zu leisten.¹

Halten wir zunächst fest, in welchen Funktionen die Imperativformen der 2. Person auftreten können.

¹ Neueste Grammatiken des Deutschen und Russischen verweisen auf Verwendungsbeschränkungen nur in Kürze und exemplarisch.

»Von manchen Verben sind die Imperativformen im allgemeinen unüblich. Dazu gehören neben den unpersönlichen Verben (...) und den Modalverben (...) etwa *gelten, geraten, kennen, kriegen, bekommen, vermissen, wiedersehen, wohnen.*« (Duden, 175).

»§ 1477. Vozmožnosti obrazovanija form 2 l. ed. č. povelit. nakl. realizujutsja ne vseгда: emu možet prepjatsjtvovat' leksičeskoe značenie glagola. Tak, neupotrebiteľny formy povelit. nakl. ot glagolov, nazyvajuščix necelenapravlennye dejstvija i sostojanija: *vesit', vygljadet', značit', naličestvovat', stoit', preobladat' poizderžat'sja, poiznosit'sja, priustal', podzabyt'*. Izbegaetsja upotreblenie form povelit. nakl. ot glagolov *bolet' ispytyvat' bol', moč', xotel'*; poslednie otmečajutsja v razgovornyx i ekspressivnyx sočetnijax, preimuščestvenno s otricaniem: *Ne boli ty, duša (Nikit.); xoti ili ne xoti, a ...; i dumat' ne moči (razg.)*. Primečanie. Formy povelit. nakl. prefiksálnyx glagolov, motivirovannyx gl. *xotel' i moč'*, normal'ny: *zaxoti, smogi*.

1. In primärer Funktion, wobei wir uns für die Zwecke dieser Arbeit auf einige Fälle beschränken.

a) Zum Ausdruck einer *Aufforderung* (mit zahlreichen pragmatisch bedingten Varianten wie Befehl, Auftrag, Bitte etc.): *Reich bitte das Salz weiter! Es ist schon acht Uhr, steh endlich auf! Peredaj, požalujsta, so! Uže vosem' časov, ostavaj skoree!*

b) Zum Ausdruck einer *Erlaubnis* oder eines *Verbots*: *Darf ich den Wein einschenken? — Schenken Sie ein! Schau nicht her! Možno naliť vino? — Nalivajte!; Ne smotri sjuda!*

c) Zum Ausdruck einer *Warnung*: *Hier ist es glatt, fall nicht! Vergiß nicht, den Photoapparat mitzunehmen! Zdes' skol'zko, ne upadi! Ne zabud' vzjat' s soboj fotoapparat!*

2. In sekundärer, »übertragener« Funktion.

a) In potentiellen Bedingungssätzen: *Blas auf die Kohlen, dann wird das Feuer schon brennen! Mach das noch einmal, und ich knall Dir eine! Poduj na ugli, togda ogon' pojavitsja! Sdelaj èto ešče raz, i ty u menja polučiš!*

b) Im Russischen stehen Imperativformen der 2. Person auch in Verbindung mit Subjekten der 1. und 3. Person, ja selbst in unpersönlichen Konstruktionen, wobei verschiedene modale Bedeutungen und auch irrealer Bedingungssätze möglich sind: *Putajut, putajut, a ja rasputypaj!* '... und ich soll das entwirren!' *Vzjalsja učit', tak on i učil!* '... dann soll er auch lernen!' *I prisniť mne v ètu noč' moja pokojnaja matuška!* 'Erscheint mir doch in dieser Nacht...' (»Imperativus dramaticus« bei Isačenko, 1958, 313) *Ja s nim šuču, a on voz'mi da udar' menja po golove!* '... da haut er mir plötzlich eine über den Kopf!' *Pridi ja na desjat' minut ran'se, ničego by ne slučilo!* 'Wäre ich um zehn Minuten früher gekommen, ...' *Rassvetaj segodnja poran'se, ja by vstal vovremja!* 'Wäre es heute früher hell geworden, ...'

Wir werden uns allerdings mit den unter Punkt 2 genannten sekundären Funktionen hier nicht beschäftigen und wenden uns ganz dem Punkt 1 zu, der den zentralen Verwendungsbereich von Imperativformen umfaßt.²

Upotrebljenju form povelit. nakl. možet prepjaststvovat' nesovmestimost' leksičeskogo značenija glagola so značenjem pobuždenija, kak pravilo, adresemogo licu. Tak, izbežajtsja upotrebljenje form povelit. nakl. ot glagolov, nazyvajuščix takie dejstvija, kotorye isxodjat ot neoduševl. predmetov: *blizit'sja, bodrit', bul'kat' vetvit'sja, vmestit', vozobnovit'sja, vzniknut', vypetrit'sja, vteč'.* V prjamom značenii pobuždenija ne upotrebljajutsja formy povelit. nakl. ot bezličnyx glagolov: *morozit', rassvetat', znobit'.* ... (Russkaja grammatika, 621).

In der generativen Transformationsgrammatik werden Imperativprobleme im Zusammenhang mit dem Subkategorisierungsmerkmal STATIVE (oder NONACTIVITY) für Verben und Adjektiva erfaßt, jedoch nicht speziell untersucht: »Both adjectives and verbs can be subcategorized with respect to the feature STATIVE (or NONACTIVITY) and as a result, both can undergo, or fail to undergo, rules conditioned by that feature.« (Lakoff, 1970, 121).

Eine Erwähnung findet sich auch in der Kasusgrammatik Fillmores, wobei mit der Kasusrolle Agentive (A) operiert wird: »The transformation which accounts for the 'true imperatives' can apply only to sentences containing A's...« (Universals in Linguistic Theory, 31); eine kritische Diskussion von Fillmore liefert Pleines 1976. Die einzige mir bekannte neuere Studie (zum Deutschen) ist Haftka 1984, mit der ich in vielen Punkten übereinstimme, ohne hier auf Einzelheiten einzugehen.

² Imperative in sekundärer Funktion lt. Punkt 2 verdienen zweifellos eine eigene Untersuchung. Zu beachten ist etwa, daß Verwendungsbeschränkungen aus der primären Funktion hier nicht gelten: *Vergiß den Photoapparat nochmals, und ich knall*

Kommen wir nun zu dem für die weiteren Ausführungen zentralen Begriff der *I n t e n t i o n a l i t ä t*.

Wir nennen eine Situation genau dann intentional, wenn sie in ihrem Bestehen durch das Wirken von Bewußtsein und Willen eines Beteiligten bestimmt ist. Dies bedeutet, anders ausgedrückt, das Funktionieren der maximalen Form von Kontrolle über die Situation durch einen menschlichen (bzw. bei Personifizierung mit menschlichen Eigenschaften ausgestatteten) Aktanten.

Beispiele für Verben, die stets intentionale Situationen bezeichnen, sind *ermorden* '(einen Menschen) vorsätzlich töten' (DUW) — *ubivat'/ubit' umyšlenno, lügen* 'bewußt und absichtsvoll die Unwahrheit sagen' (DUW) — *(so)lgat'* und *zuhören* 'mit Aufmerksamkeit hören' (DUW: ZUHÖREN b) — *(po)slušať bzw. prislušivat'sja/prislušať'sja*; demgegenüber bezeichnen die Verben *sich versprechen* 'beim Sprechen versehentlich etw. anderes sagen od. aussprechen als beabsichtigt' (DUW: VERSPRECHEN 1) — *ogovarivat'sja/ogovorit'sja, vermissen* 'das Fehlen von etw. bemerken' (DUW: VERMISSEN 2) — *zamečať/zametit' otsutstvie, hören* 'etw. mit dem Gehör registrieren, akustisch wahrnehmen' (DUW: HÖREN 1b) — *(u)slyšať* und *gefallen* 'jmds. Geschmack, Vorstellungen, Erwartungen entsprechen' (DUW: GEFALLEN 1) — *(po)nravit'sja* verschiedene Typen nichtintentionaler Situationen³.

Bevor wir auf diese Typen und damit zusammenhängende Probleme des Imperativs eingehen, zunächst einige allgemeine Anmerkungen zum Konzept der Intentionalität.

1. Weder im Deutschen noch im Russischen gibt es bekanntlich formal-morphologische Mittel zur Kennzeichnung von Intentionalität/Nichtintentionalität — im Unterschied etwa zur uto-aztekischen Sprache Cupeño (Pleines, 1976, 108). Der Ausdruck dieser Bedeutungen muß in den hier betrachteten Sprachen also lexikalisch erfolgen, und zwar entweder implizit im Rahmen komplexer Wortbedeutungen wie in den obigen Beispielen, oder explizit durch spezielle Adjektive, Adverbien oder Präpositionalausdrücke (z. B. *(un)absichtlich* — *(ne)namerenno, (un)bewußt* — *(bes)soznatel'no, vorsätzlich* — *umyšlenno, zufällig* — *slučajno, aus Ungeschicklichkeit* — *iz-za neostorožnosti* etc.). Dies gilt für den einfachen Satz; in zusammengesetzten Sätzen kommen Final-, Kausal-, Konditional- und Relativbeziehungen zusätzlich ins Spiel — ein Thema, das den Rahmen dieser Arbeit nicht unmittelbar betrifft.

2. Es ist bei weitem nicht immer der Fall, daß Verben durch ihre lexikalische Bedeutung dem intentionalen bzw. nichtintentionalen Typ zugeordnet sind. Vielmehr können die meisten Verben in der einen oder der anderen Rolle verwendet werden, wie die folgenden Beispielsätze mit dem Lexem *zerschlagen* — *razbit'* zeigen: *Der Einbrecher zerschlug das Türglas und stieg ins Haus ein.* — *Vor razbil steklo v dveri i vlez v dom.* (intentional) vs. *Beim Befestigen*

Dir eine! Zabuď fotoapparat ešče raz, i ty u menja polučiš'. (Positiver Imperativ möglich!) Weiters ist klar, daß es semantische Funktionsüberschneidungen zwischen primärer und sekundärer Funktion gibt: die Beispiele unter Punkt 2a) drücken einen Ratschlag bzw. eine Drohung aus.

³ Wenn wir kurz von »Verben« sprechen, meinen wir damit natürlich Verben in einer bestimmten Bedeutung, also verbale Lexeme. Vgl. etwa die beiden Lexeme *hören 1b* (s. o.) und das intentionale Lexem *hören 2b* 'jmdn. sich zu etw. äußern lassen, um sich ein Urteil zu bilden' (DUW: *man muß zu diesem Problem beide Seiten hören*) udgl.

der Tür rutschte der Arbeiter aus und zerschlug das Türnglas. — Prikrepljaja dver', rabočij poskol'znulsja i razbil steklo v dveri. (nichtintentional).

Die jeweilige Lesart wird dabei durch den Kontext (weitgehend) nahegelegt. Im Rahmen der Bedeutungsexplikation von Lexemen halten wir — im Einklang mit der gängigen Praxis — eine spezielle Kennzeichnung der Ambiguität hinsichtlich Intentionalität/Nichtintentionalität für verzichtbar, wohl aber müssen explizite und einheitliche Beschreibungsverfahren für eindeutige Fälle angewendet bzw. erst entwickelt werden.⁴

3. Das Konzept der Intentionalität ist von dem der Kausalität zu unterscheiden. In den Beispielsätzen unter Punkt 2 sind sowohl *der Einbrecher* wie *der Arbeiter* Kausalinstanzen für das Zerschlagen des Türnglases, nur im ersten Fall sollte es sich jedoch um eine intentionale Situation handeln.

Weiters muß, was bisher hier nicht exakt geschehen ist, auf den begrifflichen Unterschied zwischen »intentionaler Situation« und »intentionalem Verbum« hingewiesen werden. Betrachten wir dazu den Satz *Er bekam einen elektrischen Schlag. — On polučil udar tokom.* Die Situation kann intentional sein (z. B. bei bewußtem Einsatz von elektrischem Strom als Behandlungs- oder Foltermethode durch einen nicht genannten Aktanten) oder nicht-intentional (bei irrtümlich eingeschaltetem Strom während Reparaturarbeiten). Bei der Beurteilung des Verbums (genauer: verbalen Lexems) hingegen beziehen wir uns allein auf die semantische Rolle, die jener Aktant spielt, der als syntaktisches Subjekt realisiert wird. Ein Verbum heißt also intentional, wenn die bewußte und willentliche Kontrolle über die bezeichnete Situation vom Subjektsaktanten ausgeht. In unserem Beispielsatz ist *bekommen — polučat'/polučit'* 1 (vgl. dazu auch Anm. 11) ein nichtintentionales verbales Lexem.⁵

Kommen wir nun aber konkret zu einigen Zusammenhängen zwischen Imperativverwendung und Verbalbedeutung. Dazu unterscheiden wir zunächst drei hinsichtlich der Präsuppositionen grundsätzlich verschiedene Gebrauchsweisen des Imperativs.

⁴ Die Aktualität dieser Forderung zeigen die folgenden Beispiele ungenauer Bedeutungsangaben in Wörterbüchern: *Lgat' 'govorit' nepravdu'* (Ušakov, Ožegov) — ohne Hinweis auf die Intentionalität wie bei *lügen* in DUW (s. o.); *sich verschreiben* 1 'beim Schreiben einen Fehler machen' (DUW) — ohne Hinweis auf Nichtintentionalität wie bei *sich versprechen* (s. o.); *sich verirren* (a) 'vom Weg, der zum angestrebten Ziel führt, abkommen' (DUW; dazu *abkommen ta* 'sich, ohne daß man es merkt, von einer eingeschlagenen Richtung entfernen') mit einer anderen Formulierung der Nichtintentionalität als bei *sich versprechen*.

⁵ Über die Punkte 1)–3) hinaus besteht noch das allgemeine Problem des »Skopus« der Intentionalität, worauf Pleines (1976, 130 ff.) mit folgendem Beispiel hinweist: *Der Reisende hat das Abteil zwischen Köln und Düsseldorf verlassen.* »Dieser Satz kann adäquat geäußert werden, wenn es der Fall ist, daß der Passagier das Abteil absichtlich auf dem Streckenabschnitt zwischen Köln und Düsseldorf verließ. Ebenso adäquat ist die Äußerung dieses Satzes aber auch in Fällen, in denen der Passagier zwar absichtlich das Abteil verließ, wo er aber nicht wußte, daß der Zug sich zwischen Köln und Düsseldorf befand, ...« (Pleines, 1976, 130). — Eine Behandlung dieser Frage, sowie auch der von Pleines für Behauptungssätze geltend gemachten Unterscheidung zwischen Tatsachenperspektive (tatsächlicher Aktionsplan des Reisenden) und Sprecherperspektive (Interpretation der Intentionalität im Bericht) muß im Rahmen dieser Arbeit unterbleiben. Im übrigen aber dürfte sich der Skopus der Intentionalität zumindest in nichtnegierten Imperativsätzen auf den ganzen propositionalen Gehalt erstrecken.

Aufforderung: Der Sprecher X wünscht ein zukünftiges Verhalten V(Y) des Angesprochenen Y und appelliert an Y, dieses Verhalten V(Y) in seinen Aktionsplan (Terminus von Pleines, 1976, 125) aufzunehmen.

Erlaubnis/Verbot: Der Sprecher X reagiert zustimmend/ablehnend auf ein gegebenes oder zukünftiges, vom Angesprochenen Y als Teil seines Aktionsplans deutlich gemachtes Verhalten V(Y) und erwartet kraft seiner (X's) Autorität, daß V(Y)/Nicht-V(Y) eintritt.

Warnung: Der Sprecher X befürchtet ein zukünftiges Verhalten V(Y) des Angesprochenen Y und appelliert an Y, seinen (Y's) Aktionsplan so zu gestalten, daß Nicht-V(Y) eintritt.⁶

Wie man erkennt, haben Aufforderung und Warnung die Initiierung von intentionalem Verhalten des Angesprochenen zum Ziel (aufbauend auf einen Wunsch bzw. eine Befürchtung des Sprechers), während Erlaubnis und Verbot bereits intentionales Verhalten des Angesprochenen voraussetzen und dazu eine positive/negative Stellungnahme und Erwartung des Sprechers ausdrücken.

Was bedeutet dies nun für den Imperativgebrauch bestimmter, hier betrachteter Verbtypen, d. h. inwieweit passen die Semantik der Imperative und die lexikalische Semantik der Verben zusammen?

A. Stets intentionale Verben (Typ *lügen* — *(so)lgať*).

Es ist unmittelbar klar, daß der Imperativ dieser Verben zum Ausdruck von Aufforderung, Erlaubnis, Verbot und Warnung verwendet werden kann.

Aufforderung: 'Sag bewußt und absichtsvoll die Unwahrheit, um ...!' *Lüg, um uns zu retten!* — *Solgi, čtoby spasti nas!*

Erlaubnis/Verbot: Der Angesprochene will lügen und fragt nach, ob er lügen darf.

Darf ich lügen, um uns zu retten? — *Lüg!/Lüg nicht!*

Možno solgať, čtoby spasti nas? — *Lgi!/Ne lgi!*

Warnung: Der Sprecher meint, daß der Angesprochene unter den gegebenen Umständen höchstwahrscheinlich lügen wird, was unerwünscht ist (*Ich fürchte, Du wirst jetzt gleich lügen!* — *Bojus', čto ty seščas solžeš'!*) und fordert den Angesprochenen dazu auf, dies nicht zu tun: *Lüg jetzt nur nicht!* — *Ty seščas toľko ne solgi!*

Zum Aspektgebrauch im Russischen verweisen wir auf die bekannte Tatsache, daß beim Verbot der negierte Imperativ im impf. Aspekt steht, bei der Warnung hingegen im pf. Aspekt. Diesen Unterschied sehen wir als Parallelität zur Beobachtung, daß der positive Imperativ impf. Aspekts thematisch und anaphorisch verwendet wird, d. h. wenn das Verhalten selbst aufgrund vorheriger Erwähnung, oder aufgrund der bekannten Situation, oder aufgrund der Kenntnis der Umwelt bereits als Diskursgegenstand etabliert ist, der pf. Imperativ hingegen rhematische, kataphorische Verwendung aufweist (Salnikow, 1979, 9).

B. Verben, die sowohl intentionale wie nichtintentionale Lesart haben (Typ *zerschlagen* — *razbivať/razbit'*).

⁶ 'Befürchten' verwenden wir hier im Sinne von 'bojaťsja I. 1' laut Bedeutungsexplikation im TKC, 158: (Ja) bojus', čto Y = 'govorjaščij X ščitaeť, čto vysoko-verojatno osušestvlenie sobytija Y, neželatel'nogo dlja X-a ili dlja slušajuščego'.

Was Aufforderung, Erlaubnis und Verbot betrifft, so herrschen unter Ausnützung der Möglichkeit intentionaler Lesart dieselben Verhältnisse wie bei den stets intentionalen Verben des Typs A. Hinsichtlich der Warnung schafft die mögliche nichtintentionale Lesart insgesamt »ideale« Bedingungen für diese Imperativverwendung. Die Äußerung *Vorsicht, zerschlag das Tür-glas nicht! — Ostorozno, ne razbej steklo v dveri!* kann gerade dann verwendet werden, wenn der Sprecher befürchtet, daß der Angesprochene die Lage nicht ausreichend unter Kontrolle hat, d. h. wenn bei nichtintentionaler Lesart andere »Auslöser« für das Zerschlagen angenommen werden als Bewußtsein und Willen des Angesprochenen (z. B. Ungeschicklichkeit, Übermüdung etc.).

C. Nichtintentionale Verben: dazu untersuchen wir im Rahmen dieser Arbeit drei Untertypen.

1) Verben, die ein infolge mangelnder Kontrolle fehlerhaftes Verhalten bezeichnen (Typ *sich versprechen 1 — ogovarivat'sja/ogovorit'sja*). — Hierher gehören auch *sich verschreiben — opisypat'sja/opisat'sja, sich vertippen — opečatypat'sja/opečatat'sja, sich verirren — zabludit'sja, sich vertippen — pereputypat'/pereputat', (etw.) verlegen — zakladypat'/založit', verlieren — (po)terjat', vergessen — zabyvat'/zabyt'*. Die Fehlerhaftigkeit des Verhaltens verstehen wir dabei als Abweichen von der selbstgesetzten (= vom Subjekt des Verbuns selbst etablierten) Verhaltensrichtlinie.⁷

Für die Imperativverwendung im Sinne der Aufforderung ist die semantische Komponente 'infolge mangelnder Kontrolle' ausschlaggebend: der Appell zu bewußtem und willentlichem, zugleich aber unbewußtem und unwillkürlichem Verhalten erscheint als semantischer Widerspruch. Demgemäß sind Äußerungen wie **Versprich dich bei Deiner Rede mindestens dreimal! *Ver-giß, den Photoapparat mitzunehmen! — *Ogovorit' v svoem vystuplenii minimum tri raza! *Zabud' vzjať s soboj fotoapparat!* im Sinne einer echten Aufforderung inkorrekt.⁸

Wohl aber ist folgendes möglich: die Aufforderung zur Imitation (= »Regieanweisung«). Wir betrachten dies als eigenen Typ der Imperativverwendung, bei der zahlreiche, sonst durch die Verbsemantik bedingte Blockierungen aufgehoben werden (vgl. allerdings Punkt 3 weiter unten). Zu

⁷ Es ist uns bekannt, daß als weiterer Gesichtspunkt auch die Fehlerhaftigkeit als Abweichen von extern festgesetzten Normen heranzuziehen wäre. Wir lassen aber die Frage offen, ob getrennte Lexeme *sich versprechen 1a* '... Abweichen von selbstgesetzten Normen...' und *sich versprechen 1b* '... Abweichen von externen Normen...' anzusetzen wären und betrachten in dieser Arbeit zunächst nur den im Haupttext definierten Fall.

⁸ Von inkorrekt Verwendung sprechen wir, wenn sprachinterne Unverträglichkeit vorliegt, wie hier zwischen Aufforderungssemantik (Appell zu intentionalem Handeln) und Verbsemantik (bezeichnet ein nichtintentionales Verhalten). Davon zu unterscheiden ist inadäquate Verwendung, die sich im Hinblick auf die Welt, in die eine sprachliche Äußerung eingebettet ist, ergibt, z. B. **Flieg in Nachbars Garten und bring einen Spaten mit!*

Diese Unterscheidung scheint uns auch bedeutsam für die Behandlung von Imperativverwendungen von Verben zu sein, die physische Vorgänge bezeichnen, z. B. *Schwitz! Frier! Verdaue!* Vorbehaltlich einer genauen, eigenen Untersuchung scheint uns hier inadäquate, d. h. der »üblichen« Verfaßtheit der Welt hinsichtlich der Möglichkeiten zur Kontrolle physischer Vorgänge widersprechende Verwendung vorzuliegen, und nicht inkorrekt Imperativgebrauch.

den »Regieanweisungen« nun folgendes Beispiel, der Anschaulichkeit halber tatsächlich in Verbindung mit der Bühnenarbeit:

Regisseur zum Schauspieler: — *Und in dieser Szene vergiß den Liebesbrief auf dem Tisch und tritt nach links ab!* (?) *A v ètoj scene zabud' ljubovnoe pišmo na stole i uđi s levoj storony za kulisy!* im Sinne von 'Mach (für die Zuschauer) erkennbar, daß Du den Liebesbrief unabsichtlich liegen läßt und tritt nach links ab!'.⁹

Von dieser Sonderverwendung des Imperativs nun zurück zur noch ausständigen Betrachtung der Grundtypen Erlaubnis/Verbot und Warnung.

Für den zuletzt genannten Fall, die Warnung, gilt das gleiche, wie beim oben besprochenen Verbtyp B: die nichtintentionale Bedeutung (im Typ B war es die nichtintentionale Lesart) entspricht in idealer Weise der Präsupposition von Warnungen, nämlich dem Befürchten von Etwas infolge mangelnder Kontrolle durch den Angesprochenen. Der Appell in den Äußerungen *Versprich Dich beim Vortrag nicht! Vergiß nicht, den Photoapparat mitzunehmen!* (?) *Ne ogovoris' v svoem vystuplenii! Ne zabud' vzjat' s soboj fotoapparat!* richtet sich an Bewußtsein und Willen des Angesprochenen, »aktiv« zu bleiben.

Erlaubnis und Verbot sind aufgrund der Präsupposition — es muß laut unserer Definition intentionales Verhalten des Angesprochenen zugrunde liegen — für die Verben in der hier betrachteten Bedeutung zu sperren. Gleichzeitig aber verlangen denkbare Sätze wie der folgende weitere Überlegungen, die wir hier nur anregen können.

Möglicher Werbetext für ein Schreibmaschinenkorrekturband: *Vertippen Sie sich ruhig (, denn unser Produkt erlaubt schnelles und unkompliziertes Korrigieren)! Opečatypajtes' (, ved' naša lenta pozvoljaet vnosit' ispravlenija bystro i legko)!*

2) Verben der (passiven) Wahrnehmung (Typ *vermissen* — *zamečat'/zametit' otsustvoje*). — Hierher gehören auch *wahrnehmen* — *vosprinimat'/vosprinjat' bernerken* — *zamečat'/zametit'*, *finden* — *naxodit'/najti*, *hören* — *(u)slyšat'*, *sehen* — *(u)videt'*, *schmecken* — *oščuščat'/oščutiť okus* etc.

Als Kernbedeutung aller dieser Verben in der hier betrachteten Bedeutung können wir folgendes annehmen: *X nimmt Y mit Z wahr* = *X vosprinimaet Y Z-om* = 'X polučaet informaciju ob Y-e v rezul'tate neposredstvennogo vozdejstvija Y-a ili svjazannyx s Y-om faktorov na komponent Z X-a ili komponent, sootvetstvjuščij sposobnosti Z X-a' (Iordanskaja — Mel'čuk — Zolkovskij 1984, 90); die Sememe 'informacija', 'komponent' haben hier natürlich metasprachliche Funktion.

Da somit bei diesen Verben die Einwirkung, ja zunächst einmal sogar die Existenz einer Entität Y vorausgesetzt wird, was von Willen und Bewußtsein des Angesprochenen klarerweise unabhängig und unkontrollierbar ist, kommen weder echte Aufforderungen noch Erlaubis und Verbot noch Warnungen als Imperativverwendungen in Frage. Vgl. **Bemerken Sie die Tippfehler in*

⁹ Klarerweise bedeutet dies nicht, daß das Abweichen von früher gesetzten Verhaltensrichtlinien nicht gefordert werden kann. Für diese Bedeutungen stehen jedoch zumeist eigene Lexeme zur Verfügung (z. B. *vertauschen* zu *verwecheln*; *liegen lassen* zu *vergessen mitzunehmen*) oder aber es müssen polylexematische Paraphrasen verwendet werden (z. B. *absichtlich etwas anderes sagen als beabsichtigt zu sich versprechen*).

*meinem Text (nicht)! *Vermissen Sie ihre Geldbörse (nicht)! *(Ne) zameľte opečatki v moem tekste! *(Ne) zameľte otsutstvie košel'ka!*¹⁰

Wohl aber läßt sich hier eine weitere Sonderform des Imperativgebrauchs aufzeigen, die etwa in der Werbesprache Anwendung findet. Vgl. *Entdecken Sie das Geheimnis dieser neuen Creme! Finden auch Sie den idealen Ehepartner!* (denkbarer Werbeslogan eines Ehevermittlungsinstituts) *Schmeck, was da im Körberl steckt!* (aus der österreichischen Fernsehwerbung für Brot und Gebäck) ~ *Otkrojite dlja sebja sekret dejstviija ètogo novogo kremal! Najdite i Vy sebe svoego ideal'nogo suprugal! Oščutite vkus togo, čto v ètoj korzinke!*

Wir können diese Verwendung als sprecherhandlungsunterstützte Aufforderung bezeichnen. Sie liegt dann vor, wenn der Sprecher dem Angesprochenen die Wahrnehmungsquelle gleichzeitig vor Augen führt, unter die Nase hält oder sonst irgendwie unmittelbare Voraussetzungen für die Wahrnehmung schafft und dazu die beabsichtigte Wirkung sprachlich ausdrückt.¹¹

In einem noch spezielleren Fall könnte man von »hypnotisierender« Aufforderung sprechen, die natürlich viele Blockierungen der Imperativverwendung nichtintentionaler Verben aufhebt, da die Hypnosekraft des Sprechers dann die Rolle von Bewußtsein und Willen des Angesprochenen übernimmt.

3) Verben des (qualitativen) Wahrgenommenwerdens (Typ *gefallen* — (*po*)*nravit'sja*). — Hierher gehören auch *gelten* — *ščitat'sja*, *erscheinen* — (*po*)*kazat'sja*. Für diese Verben sind nicht nur die hier systematisch betrachteten Imperativverwendungen der echten Aufforderung, der Erlaubnis, des Verbots und der Warnung blockiert, sondern sogar die beiden erwähnten Sonderformen (Aufforderung zur Imitation, sprecherhandlungsunterstützte Aufforderung). Der Grund ist, daß das syntaktische Subjekt dieser Verben die semantische Rolle eines Wahrnehmungsgegenstandes (Helbig-

¹⁰ Besonders verweisen wir auf eine bisher ungenannte Erscheinung, nämlich, daß das Verbum *zameľit'*, wie zahlreiche andere auch, eine lexikalisierte Imperativform *Zameľte!* hat; dieses Lexem funktioniert als Interjektion und hat die Bedeutung 'Beachte/beachten Sie!' Als deutsches Beispiel können wir *Siehe* (bei bibliographischen Verweisen udgl.) anführen. Derartige Imperativformen sind gesondert ins Wörterbuch aufzunehmen (wie das z. T. jetzt schon der Fall ist). Eine systematische Untersuchung in diese Richtung wäre das Thema einer eigenen Arbeit.

¹¹ Dazu zwei Anmerkungen. — (i). Die mögliche Imperativverwendung *Bemerken Sie um Gottes Willen nicht noch mehr Tippfehler in meiner Arbeit!* betrachten wir als Beispiel für einen bloßen Wunsch des Sprechers (ohne Appell zu intentionalem Handeln!). Diese Art von Imperativen hatten wir in dieser Arbeit allerdings bewußt ausgeklammert. — (ii). Weiters sei auch vermerkt, daß das Verbum *polučat'/polučit'*, das bereits weiter oben als Beispiel verwendet wurde und zudem als Komponente der Bedeutungsexplikation von *wahrnehmen* — *vosprinimat'* auftritt, auch in folgender Verwendung möglich ist: *Polučajte zarplatu, tovariščil!* (geäußert vom Beamten der Lohnauszahlungsstelle gegenüber den wartenden Lohnempfängern). Dazu bieten sich zwei Erklärungsmöglichkeiten: entweder der eben behandelte sprecherhandlungsunterstützte Imperativ oder Polysemie von *polučat'/polučit'* mit der weiteren intentionalen Bedeutung 'in Empfang nehmen'. Eine stichhaltige Entscheidung darüber kann jedoch nur unter Heranziehung weiterer Verwendungsweisen und Kontexte gegeben werden. Im Deutschen haben wir hingegen *bekommen* als nichtintentionales Verbum eindeutig festgelegt. Vgl. die inkorrekte Verwendung **Bekommen Sie Ihren Lohn!* gegenüber der korrekten *Nehmen Sie ihren Lohn in Empfang!*

Buscha, 1984, 561) hat. Vgl. **Gefalle deiner neuen Nachbarin! *Gilt als geizig!* — **Ponrav'sja svoej novoj sosedke! *Ščitajsja skupym!*

Wir beenden unsere exemplarische Untersuchung hier im Bewußtsein, daß weitere Fallstudien notwendig sind, um zu einem systematischen Verständnis zu kommen, und formulieren nochmals die zugrundeliegende Idee: es sollte gezeigt werden, welche Blockierungsmechanismen zwischen Imperativtypen und Verbtypen bestehen und wie dies zur Klassifizierung und Bedeutungsbeschreibung von Verben sowie zur Benennung von Verwendungsweisen des Imperativs führen kann.

DUW = *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim etc.: Bibliographisches Institut, 1985.

DUDEN = *Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim etc.: Bibliographisches Institut, 4. Aufl., 1984.

HAFTKA, B., 1984, Zur inhaltlichen Charakteristik von Imperativsätzen, *Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte 116*, Berlin: Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 89—165.

HELBIG, G., J. BUSCHA, 1984, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig: Enzyklopädie, 8. Aufl.

ISACENKO, A. V., 1958, *Die russische Sprache der Gegenwart. Teil 1: Formenlehre*, Halle (Saale): Niemeyer, 2. Aufl.

LAKOFF, G., 1970, *Irregularity in Syntax*, New York etc.: Holt, Rinehart and Winston.

PLEINES, J., 1976, *Handlung — Kausalität — Intention. Probleme der Beschreibung semantischer Relationen*, Tübingen: Narr.

SALNIKOW, N., 1979, Zum Gebrauch des russischen Verbalaspekts im Imperativ, *Mitteilungen für Lehrer slawischer Fremdsprachen 37*, Wien: Verband der Russischlehrer Österreichs, 5—16.

Universals in Linguistic Theory (Ed. by E. Bach and R. T. Harms), New York etc.: Holt, Rinehart and Winston, 1968.

IODANSKAJA, L. N., I. A. MEL'ČUK, A. K. ZOLKOVSKIJ, 1984, Vokabula ČUVSTVO v Tolkovo-kombinatornom slovarě sovremennogo russkogo jazyka, *Wiener Slawistischer Almanach*, Bd. 15, 87—108.

Russkaja grammatika, Tom 1, Moskva: Nauka, 1980.

TKC = *Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka*. Red. I. A. Mel'čuk i A. K. Zolkovskij, Vena, 1984 (= Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 14).

POVZETEK

Glagolski pomen in raba velelnika: problem namernosti

Nekatere posebnosti rabe velelniških glagolskih oblik za 2. osebo (v članku na primeru nemščine in ruščine) zadevajo zlasti razmerja med prvino besednega pomena glagolov — namernostjo (intencionalnostjo) oziroma nenamernostjo — in različnimi slovnimi pomeni velelnika v zvezi s pragmatičnimi pogoji njegove rabe. Obravnavani so primeri blokirane rabe velelniških oblik in posebni primeri uporabe velelnika.

Položaj štejemo za namernosten takrat, kadar je določen z delovanjem zavesti in volje udeleženca; glagol pa štejemo za namernosten, kadar izhaja zavesten in hoten nadzor nad obravnavanim položajem iz udeleženca, ki ustreza skladijskemu osebku glagola.

Primeri za stalno namernostne glagole so: (*u*)*moriti* in (*na*)*lagati*, *ermorden*, *lügen*, *ubit' umyšlenno*, (*so*)*lgať* (v našem prikazu je to glagolski tip A); številni glagoli se lahko razumejo tako namernostno kot nenamernostno, npr. *razbijati* — *razbiti*, *zerschlagen*, *razbivat'* — *razbit'* (v našem prikazu glagolski tip B); končno imamo še glagole s čisto nenamernostnim pomenom (v našem prikazu glagolski tip C), pri katerih opazamo tri podtipa:

C₁: glagoli, ki pomenijo napačno dejanje zaradi pomanjkljive kontrole (*zagovoriti se* — *zagovarjati se*, *pozabiti* — *pozabljati*, *sich versprechen*, *vergessen*, *ogovarivat'sja* — *ogovorit'sja*, *zabyvat'* — *zabyť*);

C₂: glagoli (pasivnega) zaznavanja (*opaziti* — *opazovati*, *okusiti* — *okušati*, *be-merken*, *schmecken*, *zamečat'* — *zametit'*, *oščuščat'* — *oščitit' vkus*);

C₃: glagoli (pasivnega) kvalitativnega ocenjevanja (*ugajati*, *gefallen*, (*po*)*nračit'sja*).

Ob teh glagolskih tipih avtor sistematično razčlenja štiri možnosti rabe velelnika: »pravo« zahtevo, dopuščanje, prepoved in svarilo. Nekateri rezultati razčlenbe se kažejo takole:

Glagoli tipov A in B dopuščajo vse štiri uresničitve velelnika. Tip C₁ dopušča vedno le svarilo (*Ne pozabi vzeti fotoaparata s seboj*); prava zahteva je blokirana (**Pozabi vzeti fotoaparata s sabo*); kot posebna raba je možna »zahteva po posne-manju« (režijske opombe), npr.: *V tem prizoru pozabi ljubezensko pismo na mizi in izstopi na levo*. Pri glagolskem tipu C₂ so vse štiri osnovne rabe velelnika blokirane, npr.: **Opazuj tipkarske napake v mojem članku*; kot posebno obliko velelniške rabe štejemo »zahtevo, ki jo podpira dejanje govorečega« (tipično za jezik reklam: *Odkrijte skrivnost te nove kreme*). Za glagole tipa C₃ so blokirane tako štiri osnovne rabe velelnika kot tudi tu navedene posebne rabe, npr.: **Ugajaj svoji novi sosed!*

PRIPONSKO OBRAZILLO -AŠ V SLOVENŠČINI

Pripono *-aš* je prvi opazil Metelko (1825), Štrekelj je 1904 dokazal njen madžarski izvir. V ljudski slovenščini je pogosta na vzhodu in otokih z nekdanjo srbohrvaško naselitvijo (Tolminsko, Bela krajina); na Kranjskem le posamezne besede. Oblikovna, slogovna in pomenska razčlemba izpeljank z *-aš* omogoča merila za treznejše, nepristično vrednotenje teh besed v zborni slovenščini.

The first Slovene grammarian to have noticed the suffix *-aš* in the Slovene language appears to have been Metelko (1825). Though a few *-aš*-nouns are used in the popular speech of Carniola, they are mostly limited to Eastern Slovenia (and the Kajkavian area) and to a few geographic islands (Tolminsko, Bela krajina, due to Serbo-Croat immigration in the past). In standard Slovene, many *-aš*-nouns have been taken over from Serbo-Croatian or coined for terminological purposes. In 1904, Štrekelj proved the suffix to be of Hungarian origin. Ever since, *-aš*-nouns have been attacked by purists as inappropriate for standard Slovene. However, for an objective attitude, it is necessary to have a detailed description of their formal, semantic and stylistic features. This article concentrates on the formal ones, but touches the other two aspects when a detailed commentary is given of what has been investigated on the subject up to now.

0 Na obrazilo *-aš* sem postal pozoren ob zbiranju besedja interesnih govoric; SSKJ namreč precej izpeljank z *-aš* označuje za žargonske. Toda problematika v zvezi s tem obrazilom je bogatejša, kot bi se zdelo na prvi pogled. Tu se bom omejil na komentiran pregled tega, kar je bilo (na Slovenskem) o njej bistvenega napisano, in po tem na formalne značilnosti obrazila in podstavnih besed, zlasti oblikoglasne (s prozodičnimi) in razvrstitvene. Dva pomembna vidika, stilistični in pomenski, potrebujeta samostojno obravnavo, in ju bom tu manj upošteval.

0.1 Gradivo, ki so ga rabili doslejšnji proučevalci, je bilo precej skromno. Moje obsega (upoštevane so vse besede, ki imajo v osnovni slovarski obliki končaj *-aš*): a) vseh 113 besed na *-aš* v Pleteršnikovem slovarju (po Odzadnjem slovarju 1971); b) vseh 83 besed na *-aš* v internem odzadnjem slovarju na SAZU; od tega je 56 novih glede na Plet., ali povedano obrnjeno: samo 27 Pleteršnikovih je tudi v sazujskem odzadnjem slovarju; v izšlih štirih knjigah SSKJ je 72 besed na *-aš*, v vseh petih jih bo vsaj 80; c) 134 besed na *-aš*, ki jih ni v Plet. ali SSKJ (razen kakih 15 pa tudi ne v doslejšnjih obravnavah pripone *-aš*) in sem jih izpisal sam iz časopisja in knjig zadnjih 50 let (časopisja v glavnem zadnjih 15 let; le tri, štiri prej neregistrirane besede imam potrjene zgolj iz vira pred l. 1935, vendar vse še v tem stoletju). Celotno gradivo znaša 303 besede na *-aš*. V koliko teh je *-aš* pravo obrazilo, je teže reči, ker je včasih podstava temna, pa *-aš* očitno je pripona, včasih pa besedo čutimo kot pravo izpeljanko, čeprav je etimološko *-aš* zgolj končajski (prim. § 15.3). Varno je reči, da je tvorjenk čez 200, od tega v Plet. okoli 75, v SSKJ še okoli 45 novih. Oblikoglasne dvojnice tu niso vštete (*ošterijaš/oštar(i)jaš*). Pomenk je seveda precej več; samo *mejaš* je npr. izpričan v vsaj 9 pomenih. — V članku je ob zgledih naveden vir: SSKJ ali Plet., če je beseda v teh dveh

slovarjih, sicer pa natančno mesto v publikaciji, od koder je (vsaj en) izpis. Če navedbi vira sledi za poševnico oznaka *kart. SSKJ*, je izpis vzet iz kartoteke za SSKJ na SAZU. Zgledi iz Apostlovega, Kastelčevega in Vodnikovega slovarja so vzeti iz kartotek pri Komisiji za historične slovarje na SAZU.

1 Priponsko obrazilo *-aš* je v slovenski slovničarski zavesti menda od Metelkove slovnice (1825: 54): »*aš*: *mejáš*, auch *mejač* Angränzer, von *meja*; *rováš* Kerbholz, von *rov*, (Oberkr.) *rôš*; *pajdáš* Gespann, von *pa* und *idem*.« Metelko je vsem trem svojim zgledom torej pripisoval povsem domač izvor; na *-aš* je gledal kot na prvino znotraj sistema *š*-jevskih pripon: *tovarš*, *Jernuš*, *ruša*, *kokoš*, *Maruša*, *-eš* brez zgloda (pač pa *Alêš* za Alexius pri tvorbi lastnih imen, str. 64). Opazil je konkurenčnost obrazila *-ač*, (stalno) naglašenost obrazila *-aš* in izpeljivost iz tako samostalniških kot glagolskih podstav, čeravno je do glagolske (*pa* + *id*(em) + *aš*) prišel po pomoti.

2 Miklošič (1875: 339—46) je navajal za *š*-pripone (novo)slovensko gradivo pri *-šjô* (*-ša*), *-ašjô*, *-ešjô* (*-eša*), *-ošô*, *-ušjô*, *-yšjô* (ne pa pri *-šô*, *-ošjô*, *-uša*, *-yša*). Samostalnike na *-aš* je delil na izglagolsko-izkorenske »prvotne tvorjenke« s pripono *-šjô* (npr. *požiraš* 'požeruh' — vseh 8 zgledov¹ ima iz Habeliča) in izimenske (izsamostalniške in izpridevniške, spremešano) »drugotne tvorjenke« s pripono *-ašjô* (npr. *banderaš* 'zastavonoša'²). Ob dve prvotni tvorjenki je dopisal podstavno besedo in besedotvorno podstavo (*šepaš* von **cepati*, vgl. *cepetati*), ob drugotnih pa vsaj ob slovenskih zgledih nič takega (pač pa za *pajdaš* in *orjaš* 'orjak' njuna madžarska etimona *pajtás* oz. *óriás*). Med srbskimi zgledi je navedel besedo *blebetaš* (pozneje se najde pri Bajcu brez oznake vira kot slovenski zgled), in sicer tako med prvotnimi kot drugotnimi tvorjenkami, med drugotnimi morda zato, da je z njo ponazoril naglasno podobo vseh besed na *-aš*: »Alle diese wörter bezeichnen die vorletzte silbe mit ` , die letzte mit ^: *blebêtâš*« — posredno to pomeni za slovenske primere akut na zadnjem zlogu osnove: *blebetâš*. Vendar je Miklošič omenil tudi nasprotje *krilâš* 'tolar z orlovo podobo' : *krilâš* 'ime vola'. Podobno kot Metelko, tudi Miklošič opozarja: »Vgl. das suffix *ašjô*«, kar se verjetno nanaša na naglas. — Brez navzkrižnega opozorila ima Miklošič *-aš* še ob *h*-jevskih (npr. str. 287) in *s*-jevskih priponah (npr. 319), vendar ne med novo-slovenskimi zgledi.

¹ Od teh zgledov enega, *fektaš* '(dvo)bojevalec' (iz *fektati* < n. *fechten*) nihče za Miklošičem ni upošteval pri slovenskem gradivu, *cepaš put* 'pogosto rabljena pot (via trita)' in *trumbetaš* 'trobentač' pa ima samo še Suman (1881: 221—2), slednjega tudi v obliki *trombetaš* (Bajec, 1950: 112, ima *trombetaš* iz neznanega vira, Plet. pa *capâš* 'slaba peš pot; gaz skozi sneg' iz Cafu). Ostalih pet zgledov je prišlo v Plet., toda *požiraš* in *prandaš* 'pravdar (der Prozeßführer, litigator)' prav iz Miklošičeve slovnice brez potrditve od drugod, *dudaš* pa sicer s potrditvijo iz dveh nemško-slovenskih slovarjev (1867 in 1875) in Slovenskega naroda, toda tudi z oznako *hs*. Tako ostane samo *kockaš* 'kockar', po Cafu izpričan za Prekmurje, zastopnik tega tipa tvorbe v slovenskih narečjih v današnjem smislu, kajti *rovaš*, zadnji Miklošičev zgled, je madžarska sposojenka, kot je dokazal Strekelj (1904: 53—7).

² Poleg njega še: *kočijaš* 'kočijaž', *golibaš* 'prebivalec zapuščenega kraja; bajtar (>incola loci deserti, eig. tugurii)', *mejaš* '1. mejak, sosed; 2. mejnik (>lapis terminalis)', *oštar(i)jaš* 'krčmar', *foringaš* 'vozataj (>auriga)' (prim. *furinga*, *furati*), *velikaš*, *plemenitaš*, sposojenki *pajdaš* in *orjaš* ter besedotvorno nejasni (>dunkel-) *magaš* 'prtilkavec'. Vsi so prišli v Plet., le da *ošterijaš* v taki obliki, *mejaš* še v pomenu 'mejna pot med dvema poljema', *golibaš* pa še 'lastnik golibe; krčmar' (pomen 'incola loci deserti' je samo pri Miklošiču).

3 Približno ista spoznanja so v Šumanovi slovnici (kar je glede na njen podnaslov »po Miklošičevi primerjalni« razumljivo), le da je zgledov v njej nekaj manj (1881: 221—2, 252), po drugi strani pa se izrecno govori o naglasnosti pripone: »Pa tudi nekatere končnice imajo naglas: . . . *rováš, plemenitáš*« (str. 50—1). Ostrivec je označeval samo dolžino, kljub temu da je Šuman že opisoval srbsko tonematiko in dostavil, da opis velja tudi za ustrezna slovenska narečja (str. 44—6). Še manj zgledov je v Šumanovi slovnici za srednje šole, zato pa imajo vsi razen dveh ostrivec, in sicer v isti vrednosti (obojna dolžina) kot prej, ker je Šuman prevzel Valjavčeva znamenja samo na paradigmatih (1884: 112, 8). Pri prvotnih tvorjenkah ima Šuman nov zgled (*kartaš/kvartaš*), v nasprotju z Miklošičem navaja podstavno besedo in besedotvorno podstavo tudi ob drugotnih tvorjenkah, še važnejše pa je, da nekajkrat v slovenščini ali nemščini navaja v bistvu govorno podstavo: *kocka-š, ki na kocke igra; pravda-š, ki se pravda; golibaš* Bewohner der *goliba* Hütte (1881). Izrecno opozarja tudi, da je »š6 iz *š-j6 ali *s-j6« (1881) oz. š6/ša »morda iz h + ja ali s + ja« (1884), kar je pozneje v svojih prvih slovnica deloma domneval Breznik.

4 Medtem je bilo izšlo več izdaj Janežičevih šolskih slovnici. Tiste prve iz 50. let pripone -aš niso obravnavale. V temeljito predelani »klasični« izdaji pa najdemo razmeroma kakovostno obvestilo: »áš kaže na človeka, ki je to ali se pečá s tém, kar samostavnik ali prilóg razodeva, n. pr. *golibáš, kočijáš, mejáš, pajdaš, plemenitáš, šajkúš, velikáš*; včasí se menja s končnico -až: *kočijáž*« (1865: 119). Ta formulacija je z nebitvenimi spremembami v terminologiji in zgledih (nemotivirani *pajdaš* izgine že v 3. natisu 1864) ostala vse do zadnjih izdaj (Sket 1911: 125).³ Če ji odštejemo zanemaritev primerjalno-zgodovinskega vidika, je po svoje celo boljša od obvestila v poznejših znanstvenih slovnica Miklošiča in Šumana: izrecno, če tudi malo okorno, razlaga pomen pripone in prva opozarja na spodrinjanje -aš z -až.⁴ Da ne upošteva izpeljave iz glagolov, je glede na možno razvednost v l. 1865 razumljivo (da Sket pozneje ni lovil korak z Miklošičevimi ugotovitvami, ni krivda Janežičeva). Janežič je vedel tudi, da je pripona -aš (kakor -ač ipd.) lahko v posameznih primerih slabšalna (npr. 1864: 126).

³ Ker je -aš enakovredno z drugimi obrazili obravnaval Janežič oz. Sket, so ga tudi nekatere manjše šolske slovnice (npr. Končnik 1906: 15).

⁴ Pozneje Valjavec (1879a: 14): »*kočijáš* . . . običnije: *kočijáž*; . . . *Andráš* Andreas küzm, 17 . . . ; *Tomáš* Thomas küzm, 17 . . . ; to *áš* biva u kranjštini *áž*: *kočijáž, Matijáž* Matthias; *Tomáž*.« — Razmerje med -aš in -až je motno. Zapis *Lampáš* v Registru 1584 je gotovo samo napaka, *Pajdash, Mejash, Meijashina, Maijash* v Apostlovem in *paidash, mejáš, rouáš* v Kastelčevem slovarju odsevajo zgolj pravopisno stanje svoje dobe, enkratni *pajdash* v Vodnikovem besednjaku je pomota ob dobrem ducatu zapisov s -fh, pač pa Vodnikov *kozhiáš* že kaže -až. Janežičev nem.-slov. slovar (1850) ima *kočijáž, kočjázovo sedálo* (pod *Kutscher*), toda *rováš* (pod *Kerbholz*), *mejáš* (pod *Grenzstein*), *maglaš* (pod *Zwerg*, s pomotnim -l-, prim. v Gutsmanu *magash*, v Cig. *magáš* z oznako, da ima Gutsman besedo iz Jambrešiča), *velikáš* (pod *Magnat*) in tudi *plemenitáš* (pod *Adelige*). V času med Vodnikom in Janežičem ima Murko *kozhijásh* (1833) oz. *kočjáš* (1850: 163). Prvi slovnica, ki je postavil -až v seznam pripone, je bil menda Janežič: »až bildet Personennamen: *kočijáž, Kutscher, plemenitáž, Adelige*« (1860: 255). O -aš je v tem priročniku še molčal, kljub Metelku in lastnemu slovarju, še več, *plemenitáshu* iz svojega slovarja je spremenil izglasje. Ali je menil, da je tako treba za knjižni jezik? Je bil *plemenitáž* živa oblika? (Prim. »je bil oča *plemenitáž*« Šumi 1883: 606.) Vsekakor je Janežič že tri leta pozneje v seznam pripone uvrstil -aš, -až pa iz njega izvrgel in ga omenjal le pri -aš ob *kočijašu* (gl.

5 Pomembne nove ugotovitve v zvezi z *-aš* je prispeval Štreklj (1904: 53—7). Štrekljev glavni namen je bil razložiti etimologijo besede *rovaš*. Miklošič jo je namreč, kakor Metelko, sprva imel za domačo izpeljanko iz *rovč*, nato za nejasno, nato za izpeljano iz *rovati*, naposled pa je navajal le še koren *ry-* (to zadnje mnenje je povzel Plet.). Štreklj je dokazal, da gre za izposojenico iz madž. *rovás*, med stranskimi proizvodi njegovega utemeljevanja pa so bila naslednja spoznanja: 1) vse izglagolske izpeljanke (k Miklošičevim

zgoraj), vendar še vedno z izrazom »končnica«, tj. 'pripona'; iz Sketovih priredb se umakne še ta konkretnost in dvojnica *kočijaž* se poslej navaja ob *kočijašu* brez komentarja, tako še pri Bajcu 1950 (najbrž zato, ker *-až* tudi Miklošič in Valjavec nimata); znova se *-až* znajde na seznamu pripon pri Toporišiču (1976: 157), z enim samim zgledom: *kočijaž*.

Dругih zgledov namreč skoraj ni (v *golaž* je *-až* končaj). Cigale (1860) ima pod 'Braunschecke' *pegaž*, ki mu naglasno mesto lahko le domnevamo, Plet. je to popravil v *pegáš* 'pegast konj'. Če ne upoštevamo čisto mladih remotivacij tipa *bar-až* (v športu, sabljanju): *bar-aža* (v vojaštvu); *bar-irati* (bančni ček), je v sodobnem občnoimenskem besedišču *-až* menda le končajski, najsi bo naglašen ali nenaglašen (toda prim. v Plet. *primaž* = *primož* = *primež*); premenilnost z *-aš* pa mu je tudi kot končaju oz. navidezni priponi dokaj tuja: za *tomâž* 'podpora pod klopjo, ki je okoli peči' je Bajec (1950: 117) pomislil, da bi bil lahko nastal iz *to (i)mâš* s šaljivo naslonitvijo na osebno ime; Plet. ima *marjâš/marjâž*, vendar dvojnost tu ni domača: oblika z *-ž* je prevzeta iz knjižnonem. *Mariage*, s *-š* pa iz narečnonem. *Mariasch* (madž. *máriás*), oboje iz fr. *mariage* 'poroka' (ker pri igri s kartami dama in kralj tvorita par, prim. Bezljaj 1982: 168). V osebnih imenih z izvornim *-(a)s* je *-(a)ž* res značilno kranjski (prim. še *Aljaž*), toda za to, da bi bila imena vplivala na spremembo *kočijaš* → *kočijaž*, se jih zdi vendarle malo, zlasti še, ker v občnoimenskem zakladu ni moglo biti prave podpore. V Plet. je komaj 20 besed s končajem *-až*, od tega imajo štiri naglas pred končajem (*bivaž* = *vilaž* 'pomlad', s pripono *-j* ali kar iz *vilažati*; *primaž*; *firnaž* = *firnež* iz nem. *Firneis*), štiri pa kračino (nemčizem *glâž* ter izglagolske ničte *prepâž*, *ognjepâž*, *zimostrâž*), med tistimi z dolgim *-až* je *sovrâž* povedkovnik, *lâž*, *strâž*, *podstrâž*, *vrâž* so ženskega spola, *pâž* '1. paž; 2. stena iz desk' je enozložnica in koren od 2 se dobro čuti v *opâž* in *zapâž*, ostanejo torej *tomâž*, *marjâž*, *bombâž* < it. *bombaja* (Bezljaj 1976: 33), *tolâž* 'tolažba' in akutirani *frnjâž* 'lopa za sušenje sladu' < furl. *fornas* (prim. Bezljaj 1976: 131). Zunaj Plet. je živela še kakšna redkost, morda medmet *križ-krâž*, pozneje mlada sposojenka *drâž* -i. Akut na *-až* je izjemen: v tej luči je zanimiva Pletersnikova, tj. Valjavčeva (1879a: 14) razlika *kočijaš* — *kočijaž* (Plet. tudi *sokočijaž*, po Cigaletovem *sokočjaž*), pač po zgledu na *Matjâž*; toda SSKJ ima *kočijaž* z akutom.

Nihanje *-š* ~ *-ž* poznajo tudi nekatere druge pripone in končaji: *čremoš/čremož*, *grdavoš/grdavož* (SSKJ), *fervouš/frvouž* (Bezljaj 1976 pod *foglovž*), *vališ/valiž*, *roš/rož* (iz koroškonem. *Rosch* = *rovaš*, Štreklj 1904: 56), *čuš/čuž* (vse Plet.), *Mik(l)uš/Mik(l)už*, *Janeš/Janež* (Telefonski imenik Ljubljane 1984/85) ... Prvoten je zdaj *-š* zdaj *-ž*, različice s *-š* naj bi bile vzhodne in Bajec (1950: 117, 76—7, 112—3) si jih razlaga s posplošitvijo imenovalniškega izglasja. To bo le deloma res. Variantnost bi bilo treba raziskati z vidika adstratnih vplivov (madž., nem., furl., ben.) in pri tem pritegniti tudi sičniške različice, prevzete (prim. *Kristus* proti medmetu *kristuš*, pri Trubarju *Chri/tuše*, podobno *Jesus*: *ježeš*: *Iefuše*) in domače (čudes/čudež, *vides/videž/videž* — Plet.). Tudi pri *-aš* se izjemoma vmešava sičnik: *lúgas* 'ime volu' (Plet., iz Valjavca 1879b: 76, kjer je oznaka *hrv.*) — *lugaš* 'petelin', *lugica* 'krava', *lúgonja* 'vol' (Skok 1972: 326), toda v sodobni knjižni slovenščini le zaradi vzrokov, ki ne spadajo sem. Prim. »ciganski primaš« (Kranjec 1936: 181) in »ciganski primas« (Bratko 1969: 5), kjer gre najbrž za vpliv nem. in tudi slov. *primas* 'kapelnik; škof prvak' ali pa, manj verjetno, madžarske pisave. Posebne vrste sta *podpâš* = *podpâš* 'konjski podpâš' (Cig. pod *Gurt*; Plet.) in *prinôs* (*prinôs*) = *prinaš* 'velika pogača o svatovščinah' (Plet.). Zanimiv je *belas* 'prelec *Porthesia similis*' pri Serclju (1967: 635), ki ga je Gogala (1970: 205) popravil v *belâš*, toda prim. *bélas* 'bel vol' pri Valjavcu (1879b: 76).

zgledom za -šjō je iz Valjavca 1879a dodal⁵ še *šparaš* 'Spa[r]er', *tancaš* 'plesalec' in (*h*)*upkaš* 'smrdokavra, »upupa epops«) so »nomina actoris«; 2) pripone -aš poznata le slovenščina in srbohrvaščina;⁶ 3) med izpeljankami z -aš je treba ločiti tri skupine: a) iz pridevnikov (*velikaš*), b) iz ženskih samostalnikov (*mejaš*), c) iz moških in srednjih samostalnikov (sh. *krtaš*; *krilaš*; *volaš*⁷); 4) izpeljanke iz moških samostalnikov na soglasnik (tj. tiste mimo tipa *volaš*) so izjemno redke celo v srbohrvaščini, v slovenščini pa jih ni; 5) -aš je iz madžarščine prevzeta pripona, osamosvojena z naknadno razstavo sposojenk, kakršna je *rovaš*.⁸

5.1 Štrekelj je odlično posvetil v zgodovino pripone -aš. Za današnje stanje (po 80 letih), če ga opisujemo sinhrono, pa njegove ugotovitve več ne držijo, ali so vsaj vprašljive. K 1: Plet. navaja *paraš* 1. 'vrsta noža' (vzhštaj.-C.), 2. 'črtalo pri plugu' (Cig.; vendar ga ta vsaj pod *Pflugmesser*, *Pflugeisen*, *Ackermesser*, *Messer*, *Eisen* nima) in *capaš* '1. slaba peš pot, 2. gaz skozi sneg' (C.) — prvi se zdi iz *parati*, drugega Bezljaj (1976: 58) navaja v geslu *capáti* 'broditi po blatu', ne da bi ga povezoval s *cepaš* (*put*), ki ga je Miklošič (in za njim Šuman) razlagal iz **cepati* z opozorilom na *capljati*.⁹ K 2: Prim. bolg. *službâš*, *družbâš*, rusizem *targâš*, *bogatâš*, *novobogatâš* 'povzpetic', *enorijâš* 'župljan' (*enorijski* 'parohijska'), *drâglâš* 'mršava žival' (*drâglo* 'mršav človek') in pokrajinski tip 'kraj, porasel z x': *dzukaš* (*dzuka* 'ločje'), *klekaš* (*klek*

⁵ Pa tudi za sh. *glagoljaš*, po Miklošiču nejasno tvorbo, je pod vprašajem nastavil izvor iz *glagoljati*.

⁶ Redke zglede, ki jih Miklošič navaja iz drugih slovanskih jezikov, razlaga Štrekelj kot sposojenke oz. tvorbe po drugem jeziku (npr. bolg. *pelinaš* 'opelinjeno vino' po srbski enakoglasnici) ali kot izpeljane s -š (npr. ukr. *počidaš* 'uboga para') oz. s kako h-jevsko pripomo ob naknadni posplošitvi š iz zvalnika (npr. poljsko *nieszgrabiasz* 'neroda', isto domneva za nekaj številnejše narečne ruske zglede, za katere opozarja, da so manjšalnice, večinoma slabšalne, in da bi se o -aš lahko govorilo le pri *torgaš* 'kramar').

⁷ Pri izpeljankah iz srednjih samostalnikov opozarja na -a v množini podstavnih besed; pri tipu *volaš* domneva za podstavne besede slabšalne tvorjenke na -o (**vololo*), nekdanj na -a: »cf. *bráto*, *pópo*, respektive *jéza*, *lóna* von *jèzik*, *lónac*«.

⁸ Slovenščina bi se s srbohrvaščino torej ločila od drugih slovanskih jezikov po tem, da je -aš začela obravnavati kot produktivno pripomo, v nasprotju z npr. poljščino, ki ni izrabila besed tipa *judasz*, *goliasz* (za kakršne je že Miklošič opozarjal, da so »durch den ausgang slavisiert«).

⁹ Res pa etimologiji nista stoddostno prepričljivi. (O *cepaš* in madž. *csapás* gl. Hadrovics 1985: 162; *čapaš* p. t., str. 64.) Poleg tega bi bil vsaj *paraš* lahko nastal s pomenskim prenosom (»razosebitvijo«), saj ni nujno, da bi moral biti izraz za vršilca dejanja (osebo) dejansko v besedišču, preden bi se lahko »prenesel« na vršilo dejanja (orodje). Prim. Pleteršnikov *pikaš* 'kljun' (Cig., pod *Vogelschnabel*), za katerega je abstraktni pomen vršilca dejanja izpričan, vendar ne v taki konkretni slovarski uresničitvi, ki bi lahko bila podstava prenosa na pomen 'kljun', ampak kot *pikaš* 'ovčje ime'. Prim. podobno *brundaš* (»Lončeni bas .. imenujejo .. v Porabju *brundaš* .. [po] zvok[u], ki ga glasbilo daje« — Kumer 1983: 59) proti *brundâš* 'igralec na brundo = dromljo' (Plet. iz Miklošičevega slovarskega gradiva): oboje lahko izpeljemo iz *brundati*, le da prvo iz pomenke 'mrmrati, delati brunda brunda' (izpeljava neposredno iz povedkovnika (»medmeta«) *brunda* je manj ustrezna, saj je ta skoraj obvezno podvojen), drugo iz pomenke 'igrati na brundo', izpričane v Plet. (verjetnejša je seveda izpeljava iz samostalnika, tj. iz govorne podstave 'kdor brenka na brundo'). Gotovo za prenos gre pri *poletaš* 'k šašem spadajoča krilata mikačica, ki posnema mladotnico *Halesus radiatus*' (Korošec 1980: 226), saj ta umetna muha posnema živo žuželko (med ribiči muharji tudi enako poimenovano: »*poletaš* .. skače po gladini, zato se njegov posnetek tudi imenuje *poletaš*« — Voljč 1980: 97). Muharski *poletaš* je

'Pinus montana'), *mekàš* 'močviren, s travo porasel kraj'; prim. še *papištaš* in madž. *pápista* (Balgarski tálkoven reč. 1973; Obraten reč. 1975: 567). In na severu: slovaško *tisicjutráš*, *velikáš*, *lampáš*, *fujaráš* (*fujara* 'svirel') in drugi (Mistrik 1976: 410). Kakor v osrednjem sh.-slov. žarišču se tudi v teh dveh jezikih prepletajo avtohtone tvorjenke, naknadne motiviranke in besede s končajskim -aš različnega izvora, prim. bolg. *karandáš* (ruski turcizem), *sutljáš* (sh. *sutlijaš* 'mlečni riž', iz turškega *sütlü* od *süt* 'mleko' in *aş* 'čorba' — Skok 1973: 366), *apaš* 'apaš' iz fr., *potáš* 'potašelj' iz nem., *patrondáš* 'nabojnik' iz nem. *Patrontasche*; slovaško *tamburáš*, *rováš*, *rubáš* 'robača' (prim. rus. *rubaxa*), *Tomáš*, *satanáš*. Prim. še makedonsko *bombaš*, *bogataš*, *harmonikaš*, *konferencijaš*, *rob(i)jaš*; *kardaš* 'prijatelj' (turcizem, iz *karın* 'trebuh' + *daş* kot v *pajdaš* — Skok 1972: 50)¹⁰... K 3 in 4: Slovenščina res še danes kaže prevladovanje izpeljank iz samostalnikov prve ženske sklanjatve (kakih 115 primerov¹¹), vendar je tudi tistih iz samostalnikov prve moške (npr. *krempljaš* 'repata dvoživka iz rodu *Onychodactylus*' — Hayne 1940: 159) čez 60; torej razmerje 2 : 1. Do izpeljank iz samostalnikov srednjega spola bi bilo to razmerje skoraj 7 : 1, ker jih je le okrog 17 (npr. *koláš* 'plesalec kola' — SSK J); izpeljani so tudi iz samostalnikov na -e (*usnjaš* 'krap vrste *Cyprinus nudus*' — Hayne 1940: 196), na -ó (*koláš* 'klobučnjak' < *koló*, po nem. *Scheibengallen* — Erjavec 1875a: 390—3, Plet.) in na -é (*kopjáš* 'ženitovanjski zastavonoša'¹² — SSK J, Plet.). *Zelenaš* 'oderuh' (Delo 17. VII. 1970, 7/kart. SSK J)

najbrž nesuženjski kalk po angleškem istopomenskem in prav tako izglagolskem *caperer*, dobesedno 'skakljač', in je lahko nastal neodvisno od starega živaloslovnega izraza *poletaš*, ki se rabi za morsko lastavico *Exocoetus volitans* (Zener 1972: 185) oz. sploh za katero koli »letečo« ribo iz rodu *Exocoetus* (Hayne 1940: 215) ali cele družine *Exocoetidae* (Zener 1972: 321, 180, 183—5) — izraz je Erjavčev (1872: 144) in ne more biti iz samostalnika *polet*, ampak je to 'riba, ki poléta (= poletava)'. Izrazi za šaše (umetne muhe) imajo slovnično kategorijo živosti. Žal ne vemo, ali so jo imeli Pletteršnikovi *pikaš*, *capaš* itd. Če živost kaj odgovarja na vprašanje, ali gre za neposredno izpeljavo ali za pomenski prenos, potem porabski *brundaš* ni narejen po prenosu: »Najprve so kravo (= kontrabas oz. mali bas) ne imeli, so brundaš imeli goslarji (= godci)« — izjava nekega Gornjeseničana (Kumer 1983: 62).

¹⁰ V slovenščini je malo turcizmov na -aš. *Binjektaš* 'velik kamen pri vratih, ki služi za lažje zajahanje konja' v Glonarjevem Slovarčku tujk pa sploh ni del slovenskega besedišča: s takimi besedami je Glonar hotel ustreči »[č]itateljem srbskohrvaških tiskov« (1934: 5).

¹¹ Natančne številke ni mogoče dati, ker nekateri primeri dopuščajo različne govorne podstave in s tem podstavne besede različnih besednih vrst ali spolov. *Batinaš* (SP 1950, 1962) je npr. izpeljiv iz glagola (govorna podstava 'kdor batina') ali iz samostalnika ('kdor uporabljata batino / daje batine'), *kopaš* 'žival s čopom' (Plet.) iz ženskega ali moškega samostalnika (Plet. *kópa* = *kóp* 'čop'). Vsekakor je število še zmeraj čez 100, tudi če odštejemo vse dvomne primere in še tiste iz frazeoloških pridevnikov (*brezzemljaš* — SSK J) ali na videz latinske podstave (*korupcionaš* Delo 13. XI. 1976, 31).

¹² Taka razlaga se vsaj zdi najverjetnejša, prim. Cafovo *kopjē* 'die Hochzeitsfahne' v Plet., *kopjē* v Murkovem slovarju (pod *Fahne*). Sinhrono seveda lahko izpeljujemo iz *kōpje*, vendar ne iz kake knjižne pomenke, ker te pomensko ne ustrezajo (najbliže pride starinsko 'drog za zastavo' v SSK J); *kopjáš* v tem pomenu je v SSK J upravičeno označen z *nar.* — Za pomenko 'der Lanzenträger' ima Plet. kot vir Murkov slovar, in sprva se zdi, da bi jo lahko izpeljevali iz ženskega samostalnika, ker ima Murko *kōpja* 'die Lanze'. Toda Murkova gesla *kopjáš* 'der Standartenträger', *Standartenträger* 'banderáš', *kopjáš*, *zastavnik*' in tudi *kopjē* 'die Lanze, der Spieß, die Standarte der Reiter' sploh ne govorijo za pomen, ki ga navaja Plet. (prim. v SSK J koroško *bandērar* 'zastavonoša v ženitovanjskem sprevedu'), ampak kvečjemu za po-

je sposojen cel iz srbščine, sinhrono pa mu je govorno podstavo (GP) najbolje iskati v smeri Skokove (1973: 648) razlage *nā zelen(o) prodāt* (Kosmet) *iliti ponuditi* — torej izpeljava iz 4. srednje sklanjatve. Novost glede na slovenščino prejšnjega stoletja so redke izpeljanke iz samostalnikov 2. ženske sklanjatve: *goslaš* 'skat iz družine Rhinobatidae' (Žener 1972: 56–7, Hayne 1940: 185; mnoge od teh rib po obliki spominjajo na gosli, prim. ang. *fiddler* = *fiddle(r)fish* = *fiddle shark*), *krvaš* 'pes krvosledec' (Levstik 1926: 87/kart. SSKJ¹³), *orvaš* 'kača iz rodu Leptodira' (Hayne 1940: 110). K 5: Za sinhroni opis izvor obrazila tako ali tako ni važen.¹⁴

6 Od dragocenih Štrekljevih spoznanj je na poznejše obravnave slovenskih besed na -aš vplivalo le eno: da je -aš tujega izvora. Vse do Toporišičeve

men 'vitez (ali konjenik), ki nosi na sulico pritrjen praporec'; bistvena bi bila torej zastavica, ne orožje. Važno je, kar piše Murko pod *Fahne*: »eig. und in vielen Gegenden in St. noch gebräuchlich *saftāva*, auch *kopjé* (eig. die Reiterfahne [sic!]) .. *Fahnjunker*, *Fähnrich* m. eig. *saftavnik*, auch *kopjáfñ* [sic!], gem. *banderáfñ*, (unr. *banderár*, *banderóoz*) ... Prav mogoče je torej, da je pomen 'der Lanzenträger' Pletteršnikova slovarska fantomka, kajti poleg Murka navaja za njen vir samo še Miklošiča, ta pa bi bil utegnil besedo imeti spet iz Murka (prim. Plet. VI in XV). Seveda je *kopjaš* do danes kje lahko izpričan tudi v pomenu 'kopjanik, suličar', toda če bi bila prva pojavitev te pomenke dovolj mlada, bi jo tudi diahrono lahko izpeljevali iz sodobne oblike *kōpje*. Iz nje moramo vsekakor izhajati pri *kopjaš* 'športnik, ki goji met(anje) kopja' (Antena 5. X. 1972, 15, Gjurin 1974: 69, Toporišič 1976: 102). Nastanku tega pomena je lahko botrovala srbohrvaščina. Prim. vzdevek *Kopjaš* za bivšega metalca kopja v anonimnem prevodu romana Mash R. Hookerja, ki je izhajal v ITD (npr. 1. II. 1976, 24), in *Kopjaš* v srbohrvaškem prevodu (Colanović 1973: 154). V knjižni slovenski izdaji (Vuk 1978: 129) se ta oseba imenuje *Suličar*. — Različne pomenke ene besede imajo torej lahko različne podstavne besede, prim. še zgoraj *kolaš*.

¹³ Beseda je menda tipična za V. Levstika, vsi izpisi v kart. SSKJ so iz njegovih del ali prevodov, zato pri končni redakciji ni bila sprejeta v SSKJ. Zanimivost, ki ni razvidna iz kart. SSKJ, je, da je v poznejših izdajah Levstikovih prevodov — gre pač za prvovrednega prevajalca, ki ga le malo revidirajo — *krvaš* ostajal kljub razširjenemu purističnemu odnosu do -aš: tako je npr. zveza »nesreča, ki gre za mojimi koraki kakor pes krvaš« v prevodu Ivanhoeja (Levstik 1930: 285/kart. SSKJ) ostala tudi v izdajah 1954, 2. snopič, str. 256, in 1962, str. 212. Tako *krvaš* kot sopomenke *krvač* (Glonar 1944: 177/kart. SSKJ), *krvak* (Hayne 1939: 371/kart. SSKJ), *krvar* (Jurančič 1972 pod *krvaš*) manjkajo v Plet., povojnih SP in SSKJ. Prim. nem. *Bluthund*, ang. *bloodhound*; v Ivanhoeju stoji za »which trace my footsteps like *slot-hounds*«.

¹⁴ Štrekljeva ugotovitev, da je -aš (in *rovaš*) iz madž., je danes splošno sprejeta. Njeno pravilnost bi tudi primerjalna zgodovinska raziskava, ki bi zajela vse ustrezne pripone v vseh slovanskih jezikih, najbrž samo potrdila. Obrazilo -aš torej ni nastalo s poenormfemljenjem obrazila -š in tematičnega -a-, kakor npr. -ač (Bajec 1950: 122), ampak je po etimologiji (in vlogi) primerljivo z -ar iz stvnem. -ari in lat. -arius. Ker so k funkcionalizaciji prevzetega -ar baje pomagale starejše besede kot *lopar*, *komar* (Bajec 1950: 24–5, Skok 1971: 50), se postavlja vprašanje, ali je bilo podobno tudi pri -aš. Vsaj v slovenščini pa takih podpornih starin praktično ni. *Adrâš* 'hrast črnika', po Bezlaju (1976: 2) iz iste osnove kot *rdeč* (**rudh-ros* > **ar-drâš*), je redka izjema, ki bi ustrezala vsaj prozodično; -aš z jotacijskim -š je cirkumflektiran (Plet.: *izpâš*, *podpâš*, *poprâš*, *zamâš*) ali ima v im. m. sp. kračino (Plet.: *odlâš*, *pripâš*, *ritopâš*; tako tudi edine pogoste besede na -aš, zaimki: *vâš*, *nâš*, *očenâš*). Na kajkavskem in sploh srbohrvaškem področju ni moglo biti dosti drugače, kar zadeva avtohtonost; drugače je na jugu važna podporna prvina -aš iz turščine, na severu -aš iz lat. (*Andreas*). Skok (1971: 68) je prepričan, da je -aš slovanski v hipokoristikah kot *Bogdaš*, *Milaš* (danes so to priimki), ohranjen s prenosom in razširitvijo v tipu *prijašin* < *prijatelj*.

slovnice 1976 menda vsi avtorji (z Bajcem vred) govorijo le še o izvoru pripona ali celih besed in v zvezi s tem o njeni/njihovi nezaželenosti za zborni jezik. Puristična čustva je zganil Breznik že pet let po Štrekljevi razpravi, ko je v seznam svojega »Antibarbarusa« izrecno postavil štiri, z načelnim priporočilom pa skoraj vse besede s to pripono: »Plemenitaš = plemenitnik: S pripono -aš smo začeli šariti po hrvaškem vplivu, toda izvira je *madjar-skega*, ne pa slovanskega, kar je dokazal dr. K. Štrekelj, Slav. Lehnwörterkunde, 55, zato se je ogibajmo in *ne rabimo* besed: bogataš, plemenitaš, velikaš, temuč: bogatin, plemenitnik, veljak; pridržimo jih samo tam, kjer ne moremo drugih besed dobiti: kočijaš, tamburaš, pristaš« (Breznik 1909: 45). Breznika pri -aš ni motil toliko vpliv srbohrvaškega jezika, saj bi se le-temu drugi južnoslovanski »imeli bližati ... ker je najmočnejši in najlepši med njimi« (Breznik 1909: 1), kolikor to, da pripona ni slovanskega »izvira«. Vendar je Breznik pozneje svoje stališče omilil, deloma pa šel celo v nasprotno smer, tako da v SP 1920 besedo *plemenitaš* celo priporoča (s polkrepkim tiskom in zamolčanjem sopomenk; tako še *rovaš* in *kočijaž*; tudi *ostaš* je naveden brez pripombe, drugih pa v SP 1920 menda ni). To nihanje v predpisovalnosti je bilo gotovo tudi odraz nihanja v prepričanosti o tujem izvoru.¹⁵ Še v prvih dveh slovnica (1916: 183; 1921: 173) je Breznik menil, da je -aš, četudi »le v malo slučajih ... n. pr. *pravdaš*, *velikaš*« vendarle domačega izvora »iz -ahj-«. V tretji (1924: 171) in četrti (1934: 168) izdaji je domnevo o delni avtohtonosti le impliciral: »-aš izvira v večini primerov iz madžarščine, n. pr. *pravdaš*, *velikaš*, *plemenitaš* itd.« Ni nepomembno, da je Breznik v slovnica pri samostalniških priponah omenjal oddrugodnost samo še pri -ija < srvnem. -ie < lat. -ia.

7 Pravo osnovo za sedanje jezikovnokotičkarsko¹⁶ in lektorsko¹⁷ preganjanje besed na -aš je dal Bajec v Besedotvorju in t. i. slovnica štirih, ki se na Besedotvorje naslanjajo. V Besedotvorju (1950: 112, 126) je tej priponi posvečenih 19 vrstic, polovico tega so primeri,¹⁸ vzeti v glavnem (24) iz dotlejšnjih

¹⁵ Presenetljivo je vendarle, da ima Breznik v SP 1920 (brez prepovedne oznake) ravno »madžarizme«, nima pa *pravdaša* in *velikaša*, ki bi po njegovem le lahko bila domača.

¹⁶ Zgled za skrajnost je Gradišnik 1982. Čeprav priznava, da je *citraš*, ki ga je »neprijetno zbedel« v nekem Delovem članku, v SSKJ brez oznake, in čeprav si oznako *kajk. Valj. (Rad)* v Plet. ob tej besedi razlaga kot »kajkavski, torej vzhodnoštajerski izvir«, citira iz slovnice 1956 in Besedotvorja ves Bajčev komentar in predlaga *citrar*, *košarkar*, *odbojkar*, *izgubar* namesto ustreznih besed na -aš, češ: »Le zakaj bi torej uporabljali tujo končnico, kjer imamo domačo?«; ne citira pa iz iste slovnice mesta (str. 112), kjer piše, da je -ar »ravno tako tuj[a] pripon[a]«.

¹⁷ »V zadnjem času se je posrečilo zaježiti vnovič povodenj tvorjenk na -aš, npr. *zgubaš*, *naftaš* ipd., ki jih slovenščina spriče veliko bolj funkcionalnih možnosti z -ar in -ik gotovo ne potrebuje, saj ima dovolj in preveč takih, ki jih, ko je bil čas, nismo zavrnili (nogometiš ipd.)« (Sršen 1984: 487).

¹⁸ To je prvi obsežnejši seznam slovenskih besed na -aš. Razen devetih so vse označene po izvoru: 10 kot sh., 4 kot kajk., 2 kot madž., 5 kot vzhsl., 1 kot dolenska (in 1 kot novoknjžna). Tiste brez oznake so (razen *mejaš* in *bogataš*) ali zastareli eksoti (*orjaš* 'orjak') ali zelo redke dvojnice (npr. *baklaš* nasproti *baklonoscu*) ali celo izpeljane iz nezborne podstave (*oštarijaš*, *trompetiš*). Oznake pri starejših besedah je dal Bajec v glavnem po Plet., Bajčeve lastne so štiri: dve sta nesporni (da je *glagoljaš* iz sh. in *plemenitaš* novoknjžna); ena je hipotetična (da je Erjavec najbrž vzel *kljunaša* iz sh.) in zaradi pomembnega deleža Erjavčevih živaloslovnih izrazov na -aš v Plet. (14 besed, skoraj vse so ostale v rabi do danes) izziva k preveritvi raziskavi;

obravnava in iz Plet., 9 pa je novih (*kajakaš*, *nogometiš*, *odbojkaš*, *pinkponkaš*, *robijaš*, *športiš* in feminativ *hazenašica* imajo vsi oznako, da so iz sh.; brez oznake sta *blebetaš* in *trompetaš*¹⁹). Že ob zgledih poudarjena tujost (pri čemer je poudarek prenesen z madž. na sh.) in obrobnost pripone je skoraj edina snov spremnega komentarja: »Velika večina gornjih besed je osrednjim narečjem neznana, zato je upravičeno sklepamo, da gre za madžarsko končnico, ki je vdrla k nam preko vzhodnih narečij ali preko hs., .. Obrazilo je bilo najprej prevzeto s tujo besedo vred (n. pr. *pajdaš*), pozneje se je -aš jel dodajati tudi domačim osnovam. V zadnjem času precej vdira v športno terminologijo . . , vse po hs. vplivu. Da je pripona res tuja, priča tudi dejstvo, da nimamo ustreznega obrazila -aša za ženski spol« (podčrtal V. G.).²⁰ — To je prišlo v slovnice štirih (Bajec 1956: 114 in poznejše izdaje) v poenostavljeni skrajšanosti in začuda brez omembe srbohrvaščine: »Pripona -aš je iz madžarsščine, pri nas jo vse preveč uporabljamo v športu: *nogometiš*, *košarkaš* (bolje: *košarkar*).« Torej neakakšna vrnitev k Breznikovim slovnici;²¹ prvič pa je svetovano, kateremu obrazilu je treba dajati prednost: obrazilu -ar, ki resda ni iz madž. (prek. sh.), je pa iz lat. prek nem.²²

8 Toporišičeva slovnica (1976: 136—8) se prva po Janežičevih ukvarja spet z besedotvornimi značilnostmi izpeljank z -aš — sicer samo izsamostalni-

ena je nenatančna, namreč da je *kočijaš* iz madž.: Miklošič (1875: 342) je to besedo pravilno pustil zunaj skupine sponojenk (*pajdaš*) enako kot druge izpeljanke iz sponojenih podstavnih besed (*banderaš*). Madž. je namreč *kocsis* (prim. v Plet. *kóciš* iz Habdéliča), *kočijaš* pa je »aus *kočije* 'Wagen, Kutsche' neu gebildet« (Hadrovics 1985: 65; kolikor je beseda spontano nastala tudi na slovenskem panonskem področju, seveda ni treba domnevati samomnožinske podstavne besede). Celó *kočija* je oblikoglasno že spremenjena glede na madž. *kocsi*, ki je izhodišče za oblike v evropskih jezikih (in se običajno tolmači iz imena mesta *Kocs*, po Skoku (1972: 118) pa je verjetneje iz češkega ali slovaškega *kotči* (*vúz*) od *kotati*).

¹⁹ Zanju nimam potrdila od drugod. *Blebetaš* imata Miklošič in Štrekelj med srbskimi zgledi, *trumbetaš* oz. *trombetaš* imata Miklošič oz. Šuman (prim. *trobentaš* — Kuhač 1878: 47).

²⁰ Narečjem obrazilo -aša vendarle ni povsem neznan: Plet. navaja *brentaša* 'zgoraj zaprta brenta' iz jugovzh. Štajerske (prim. v Jurančiču 1972 *bréntāš* 'brentar') in iz Miklošiča in Valjavca *rovaša* 'rovaš'. Sicer pa tudi nekatere domače pripone nimajo takega preprostega para. Ženski pari izpeljank na -aš se tvorijo predvsem z -inja (*plemenitášinja*, *mejšinja*, *bogatášinja* — SSKJ), -ica (*mejšica*, *tamburašica*, *ošterijašica* — Plet., *pajdašica* — Plet. in SSKJ; *pajdašica*, *kolášica* — SSKJ, *pristášica*, *športášica* — SP 1950), -ka (*bogatáška* — SSKJ in SP 1962, *bombáška* — Vojaški slovar 1977, *pajdaška* — Vodnikov slovar). Torej podobno kot pri -ar, -ak, -ač. Pragmatično maskulinativa včasih ni (*hazenašica*). Zanimivi so primeri, ko feminativ ne pomeni osebe, ampak predmet: *kontrášica* 'večja bisernica v tamburaškem orkestru' (Glasbeni terminološki slovar 1983), *orjašica* 'rastlina *Tordylium*, cirmet' (Plet., toda po Bezljaju samo »morda spada« k *orjaš*).

²¹ Vrnitev tudi v tem, da se ne zaznamuje naglas: Breznik ga od tretje izdaje ni več zapisoval, prej na posameznih primerih.

²² Zanimivo, da je v SP 1950 in 1962 uporabljeno prepovedovalno znamenje menda samo pri *športaš* v obeh in pri *košarkaš* v 1962 (v 1950 ga še ni); v 1962 je še puščica pri *pristaš* (→ *privrženec*), ki je v 1950 brez oznake. Nasproti temu je v SP 1962 vsaj 27 normativnostno neoznačenih primerov, od tega 19 že v SP 1950 (nemotivirani *pajdaš*, *rovaš*, *ustaš* ter *apaš*, *marjaš* niso všteti). Besede kot *dolgoprogaš*, *dvometraš*, *ligaš*, *bombaš*, ki so v SSKJ dobile oznako žarg., so v SP-jih brez oznake ali z oznako šp. Zoper -aš na sploh so torej usmerjali jezikovni čut predvsem posamezni skrbniki, njim pa ga je usmerila slovnica štirih oz. Besedotvorje. Celó Gradišnik je do leta 1950 še pisal *ligaš* ('član skrivne Lige') in *pristaš* (Gradišnik 1950: 125—30).

ških s pomenom 'človek/žival',²³ jih pa natančneje razčlenja pomensko, in to v tri skupine: a) »človek ali žival, ki ima s čim opraviti: *bombáš, četáš, sektáš, dudáš, nogometáš, košarkáš, kajakáš*; v b) »prebivalec države [ipd.] ... ali žival« pripone -aš nima; c) »član ali ud organizacije [ipd.]: *centrumáš, frakcionáš, bunkeráš, frontáš, orjunáš, glagoljš*; .. Sem gredo še oznake razredov živali, sicer poimenovanih po kaki telesni značilnosti (gl. naslednjo skupino): .. *zvezd-áš*; č) »nosilec značilnosti: *čevkáš, sedláš*«. Vse tri skupine so uvrščene v širšo »tisti, ki je s čim v zvezi«. Glede na dotlejšnja spoznanja sta novost skupini c) (in njen podtip *zvezdaš*²⁴) in č); novih je tudi večina

²³ Da ne tudi izpridevniških, je slučajen lapsus, saj jih v prej izšlem učbeniku Toporišič (1966: 97) posredno omenja: »Kateri pripone se uporabljajo za izpeljavo [imen nosilcev lastnosti], vidiš iz primerov: *belec .. bogataš .. nudist*«. Izglagolske izpeljanke, ki so jih imeli dobro v razvidu Miklošič, Šuman in Štrekelj, so se »pozabile«, ker jih ni imela Janežičeva slovnica (ki je nastala pred Miklošičevo primerjalno), poleg tega so v knjižnem jeziku skrajno redke (prim. op. 1 in § 13.1), in za nameček se dajo večinoma izpeljevati tudi iz samostalnika (*pravdaš* 'kdor se rad pravda / ljubi pravde'); zato ni čudno, da ima Toporišič *glagoljaša* kar med izsamostalniškimi (gl. tudi § 11.5 o možni pripini -jaš). Pomen 'neživo' v sodobnem knjižnem jeziku komaj da obstaja: take besede so ali nemotivirane (oz. »brezpodstavne«: *rovaš*, prim. še *marjš*; nesposojeno *adráš*, korensko *mišmáš*), ali narečne oz. zastarele (*mejaš* 'mejniki', *mačkaš* 'stranski ostrušnik'), ali žargonske oz. priložnostne (*rallyjaš* 'avto, s katerim se tekmuje na relijih' — Stop 18.—24. XII. 1976, 32), ali pa imajo nenaglašeno pripono (naknadno motivirane *pâprikaš*, morda še *čârdaš*, prim. prekm. *lâmpaš*).

²⁴ Vendar izrazi kot *zvezdáš* niso »oznake razredov živali«, ampak zmeraj pomenijo le predstavnika kake taksonomske skupine (razreda, rodu, vrste...), v množini pa se lahko nanašajo na vse predstavnike skupine in takrat rabijo za oznako npr. razreda. Z izpeljavo je narejeno samo poimenovanje za tipičnega predstavnika (tak *zvezdaš* je res v kaki zvezi s kako *zvezdo*), na druge člane iste (obvezno) ali višje (včasih) taksonomske skupine pa se izraz prenese z nekakšno »metonimijo«: obseg poimenovanjskega prenosa določa znanstvena klasifikacija po biološki sorodnosti, zato te vrste metonimije v običajnem jeziku (če odštejemo podobnost s priimki) ni — *zvezdaše*, ki niso v nobeni zvezi z *zvezdo*, bi praviloma poimenovali drugače. Izrazi taksonomskega tipa *zvezdaš* torej ne spadajo v skupino c), ker nikoli nimajo GP 'član x-a' (prim. *zvezdaš* 'član kluba Crvena zvezda'), in če bi kdaj nastalo poimenovanje živali s tako podstavo, ga v skupino c) ne bi uvrščal noben poseben, s taksonomijo povezan razlog. Ti izrazi spadajo v skupino č), redkeje pa tudi v a) ali b), ker ne gre izključno za poimenovanja po kaki telesni značilnosti. *Zvezdaši* so npr. polži Doriacea, za katere so značilne »bogato razrezane lističaste škrge, ki kot kak zvezdast cvet obkrožajo zadnjično odprtino nekje sredi hrbta« (Matjašič-Polenec 1972: 179); *zvezdaš* je ameriški krt *Condylura cristata* (ang. *star-nose, starnosed mole*), ki ima okoli rilca »zvezdasto razvrščene .. tipalke« (Šercelj 1967: 262); v najstarejšem pomenu 'Astraea rotulosa' (Erjavec 1872: 271) je *zvezdaš* kalk po nem. *rundsternige Sternkoralle* — zvezdasti pretini te korale so kot mnogoštevilne zvezdice. Te pomenke spadajo v skupino č), prav tako *zvezdašica* 'beločela antilopa *Damaliscus albifrons*', ki »ima belo zvezdo na čelu« (Hayne 1938: 154). Toda črvasti *zvezdaši* 'ehivridi' so dobili ime najbrž po zvezdasti sledi, ki jo dela okrog ustja rova, v katerem prebiva, tipični zastopnik ehivridov, *Echiurus echiurus*, ko pri hranjenju izteguje in zvija svoj žlici za čevlje podobni rilec (opis po Matjašič-Polenec 1972: 228); *skalaš* v vseh treh oz. štirih živaloslovnih pomenih ('kača iz rodu *Python* oz. vrste *Python sebae* (Hayne 1940: 95, 96); sesalec vrste *Procavia habessinica* (Šercelj 1967: 70); divji petelin vrste *Rupicola rupicola* (Šercelj 1967: 356)) ima govorno podstavo 'žival, ki živi na/v skalah'; *čevkaš* 'maloščetinec vrste *Tubifex tubifex*' (Šercelj 1967: 682) je, kot pove lat. ime, 'žival, ki dela cevke'; *školjkaši* 'ribe iz rodu *Cymatoceps* ali *Sparodon*' imajo ime »po krepkih zobeh, s katerimi lahko strejo tudi močnejše oklopljene živali« (Zener 1972: 250) — ti izrazi spadajo v skupino a) oz. *skalaš* v b), ki jo Toporišič sicer ima (»prebivalec države, pokrajine, naseljenega mesta ... ali žival«), vendar v njej ne navaja pripone

zglede. O (jakostnem) naglasu je sugerirano, da je zmeraj na priponi, vendar te v seznamu stalno naglašanih končaje (1976: 62) ni. O izvoru pripone Toporišič tu ne govori, prav tako ne o njeni stilni vrednosti²⁵ (na str. 102 je med zgledi za žargonske besede *kopjaš* 'metalec kopja', prim. op. 12).

9 Podstava tvorjenkam z -aš je lahko večbesedna. Že Plet. ima iz C. *dolgosuknjáš* 'kdor ima (nosi) dolgo suktnjo', Cigale (1880) je vzel iz sh. terminologije *zraslo-prstaš* 'Heftzeher' (Plet. *zrasloprstáš*; Cig. 1860 je imel samo *soperst-njak*). V SSKJ so izpričani tipi *dvômetráš* 'športnik, ki ima (= je visok, meri) dva metra';²⁶ *přvo-/drûgôligáš*, *petokolônáš* 'član prve lige...' (prim. *novô-*

-aš (*bunkeraš* 'kdor se skriva v bunkerju' pa je pri njem postavljen v skupino c). Pripona -aš se torej rabi za vse podtippe pomenske kategorije 'tisti, ki je s čim v zvezi'.

²⁵ Lahko se vzame, da je svoje mnenje o stilni vrednosti deloma razodel kot član Jezikovnega razsodišča v izjavi tega telesa v Delu 19. XII. 1981 (Moder 1984: 142). V bistvenih točkah je tako: slovenščina dela izpeljanke iz samostalniške podstave tudi z -aš; zlasti starejši slovnicearji so bili obrazilu nenaklonjeni zaradi njegovega izvora; ene besede na -aš so se prijele (*bombaš*, *nogometaš*), druge domala izginile v korist ustrežnejših (*košarkaš*), tretje se obdržale s prvotnim slabšalnim pomenom (*pajdaš*, *orjunaš*, včasih celo *velikaš*); v zadnjem času so v časnikih pogosti neologizmi (*surovinaš*), spet pod vplivom ali s posredovanjem sh.; odpor proti tem je upravičen, saj zbuja občutek posiljenosti in največkrat razširjajo slabšalnost na izraze, pri katerih je ta v nasprotju z njihovim pomenom; primerno nadomestilo je -ar. — Ali ta dovolj umirjeni poskus, nekako uskladiti nasprotujoče si silnice jezikovnega razvoja, le v sodobnejši obliki nadaljuje nenaklonjenost starejših (ne pa tudi še starejših) slovnicearjev ali ne, je odvisno predvsem od utemeljenosti trditve o slabšalnosti in njenem nasprotju s pomenom. Vprašljivo je, ali je bil pri *pajdaš* in *orjunaš* slabšalni pomen res že prvoten. *Orjunaš* je v SSKJ še zdaj brez oznake, prim. tudi *frontaš* 'član OF', *pravaš* 'član hrvaške Stranke prava' (oboje SSKJ), *jadranaš* 'član jugoslovanskega naprednega akademskega društva Jadran' (Delo 6. IX. 1984, 8), *njivaš* 'član akademskega agrarnega kluba Njiva' (Delo 18. IV. 1985, 9), *skalaš* 'član alpinističnega kluba Skala' (SSKJ), *Vibaš* 'član podjetja Viba' (Teleks 26. VII. 1980, 16), *Iskraš* 'kdor je zaposlen v podjetju Iskra' (Iskra 1. I. 1977, 2) itd. — tu je slabšalnost odvisna od naklonjenosti udeleženca v sporočanju do predmetnosti, in ni že slovarska. Glede *pajdaša* prim. v Apostlovem slovarju *Pajdash* 'Mitgehülff', *uzhijlniski* *Pajdash* 'Schulgessel', v Vodnikovem *pajdash* 'ein Associirter', *pajdash* 'Handelsgenoss; Reisegefährte', *pajdashno ribištvo*, *pajdashni lov* 'Koppelfischerey, -jagd', iz Vodnika Cig. *pajdashina* 'Koppelgerechtigkeit'. Kljub temu bi opozorilo Razsodišča na slabšalnost natančneje raziskava v neki obliki gotovo potrdila. Za besede na -aš brez sleherne slabšalnosti (takih je veliko zlasti v živaloslovju) daje Razsodišče na voljo merilo »občutka posiljenosti« — tega pa bo težko definirati. Za začetek bi morali razložiti, ali je mišljeno, da besede na -aš zvenijo posiljeno, ali da se nekateri počutijo posiljeni, ker jih drugi rabijo. Vsekakor se zdi, da je Razsodišču mnenje, da je *košarkar* ustrežnejši od *košarkaša* (in, manj izrecno, *zgubar* od *zgubaša*), narekovalo puristično izročilo. Neslabšalni *košarkaš* se, kakor *odbojkaš*, vklaplja v sistem poimenovanj igralcev moštvenih dvobojevalnih športov z žogo, pri katerih je igrišče razdeljeno v nasprotnikovo in domačo polovico (*nogometaš*, *rokometas*, *hazenašica*); *zgubaš* ima v podstavi slovenizem (prim. sh. *gubitaš*, ki je tako nenavadna tvorba — podstava glagola na -iti bi bila izjemna, krnjenje -k- v *gubitak* tudi; je analogno po *dobit*? —, da človek pomisli, ali ni tu šel vpliv v obratno smer) in morebitna nanj razširjena slabšalnost bi bila v večini sobesedil s pomenom prav v skladu. — Vendar je kodifikacija pripone -aš občutljivo vprašanje, ki bo zahtevalo daljšo obravnavo. Tudi večdesetletno vcep-ljanje odpora zoper -aš, zlasti pa siceršnji pritisk srbohrvaščine sta namreč del resničnosti. In subjektivizem nasprotnikov pripone -aš prav tako: »surovinaš[i] .. me motijo in mislim, da me bodo motili tudi v prihodnje, morebitni drugačni razsodbi navkljub« (dopisnica, ki je Razsodišču dala pobudo za izjavo, gl. Moder 1984: 143).

²⁶ Prim. *dvômetráš* 'skakalec v višino, ki je (že dokazal, da) je sposoben preskočiti dva metra' — Delo 1963, št. 215, 7/kart. SSKJ.

revijaš 'sodelavec Nove revije' — Nova revija 1984, 3516); *srednje-/dolgoprogaš*, *stômetraš* 'športnik (tudi konj), ki tekmuje v teku na dolge proge...'; *brezzemljaš* 'kmetijski delavec brez zemlje'. Zadnja tvorjenka je iz predložne zveze, prejšnje iz samostalniških zvez z levim prilastkom, ta pa je ali kakovostni pridevnik (*dolgosuknjaš*), ki je lahko sprevržen v vrstnega (*dolgotrogaš*), ali glavni (*stometraš*) ali vrstilni števnik (*petokolonaš*). Tovrstne zloženke je treba ločiti od izpeljank iz zloženek: *nogometas*, *rokometas* (SSKJ), *troskokaš* (Pionirski list 1. XI. 1984, 23); *nogometasa* je brez komentarja navajal že Bajec (1950: 112), prav tako izpeljanko iz sklopa: *pinkponkaš* (prim. *pingpongaš* — Antena 4. I. 1973, 25).

9.1 Natančneje je zloženke z *-aš* doslej obravnavala samo Vidovič-Muha (1983), v okviru zloženek sploh. Tip *dolgotrogaš* navaja med podrednimi dvo-obrazilnimi zloženkami z nestavčnim določujočim členom v govorni podstavi ('tekač na dolge proge') oz. s kakovostnim pridevnikom v govorni podstavi (str. 298). Po mojem so v njenih primerih pridevniki že sprevrženi v vrstne, GP teh zloženek pa bi utegnili biti (globinsko) žargonska oz. neformalna, s premim predmetom: 'kdor teče dolge proge', kakor kažejo primeri kot *kopjaš* 'kdor meče kopje' (tj. goji disciplino met kopja, ali kaj podobnega). Vendar ni verjetno, da je SSKJ tovrstnim izrazom pripisal oznako *žarg.* iz tega razloga. — Tip *rokometas* omenja Vidovič-Muha, ko govori o glasovnih samostalniških priponskih obrazilih zloženek iz GP s prilastkovim odvisnikom kot določujočim členom glagolske zloženke (1983: 161). Ker pa *rokometas* ne spada med zloženke in ga Vidovič-Muha sama navaja kot drugostopenjsko tvorjenko (str. 215, med primeri orodniške zveze), ni jasno, kateri primeri z *-aš* naj bi ponazarjali glagolske zloženke in zakaj prav na tem mestu uvršča *-aš* med pripone, ki vsaj v enem primeru kažejo samo zloženko razvrstitev. Je pa res, da npr. *progaš*, *metraš* ni v rabi. V Muhinem gradivu se *-aš* najde vsaj še med zloženkami z razmernim pridevnikom v GP (*provoligaš*, str. 395) in med t. i. lastnostnokoličinskimi zloženkami (*dvometraš*, 385). Sicer pa obravnava zloženke z *-aš* v skupini 'tisti, ki je povezan s kom/čim' (316—7), torej tako, kot Toporišič (1976) izpeljanke. Loči pa le dve besedotvornopomenski skupini: v prvi je obpriponski del podstave (tisti, »ki se mu dodaja priponsko obrazilo«) nastal iz poimenovanja sestavine organizma ali sploh svojine (njen primer je z *-ar*: *dvoškrGAR*), v drugi je obpriponski del podstave enota za prostorsko razsežnost (*dvometraš*). Pri tem v »okvir prvega besedotvornega pomena [šteje] tudi primer[e], katerih jedra GP so lahko besede kot pripadnik, član ipd.; petokolon-ec/-aš« in dodaja opombo, da je pri Toporišiču (1976: 136—7) to posebna podskupina c) (gl. tu § 8), da pa se »pojavi vprašanje razmerja s podskupino a) [tipom *dvoškrGAR*]; gre zlasti za merila, po katerih so bila izbrana priponska obrazila in primeri, ki so navedeni v obeh podskupinah« (Vidovič-Muha 1983: 453). Mislim, da je za merilo lahko stavčnočlenska vloga podstavne besede ali zveze v GP, ko je GP razvezana v jedro s stavčnim prilastkom (po Muhovi: v pomenski podstavi). Takrat se izkaže, da *dvoškrGAR* in *petokolonaš* nikakor ne smeta v isto skupino na isti ravni, še manj, kot bi smela *dvoškrGAR* in *dvometraš*. V zadevnih govornih (pomenskih) podstavah je podstavna zveza enkrat predmet (ob sestavinskem *imeti*: 'kdor ima dvoje škrG'), enkrat prislovno določilo kraja ('kdor je v peti koloni'), enkrat prislovno določilo mere ('kdor meri (= je visok) dva metra' oz. ob pretvorbi 'kdor

ima dva metra', kjer merski, sestavinskemu podobni *imeti* to GP zelo približa GP besede *doškrigar*). Toporišičevi sumljivi zgledi so deloma res napačni (gl. tu op. 24), deloma pa samo spadajo v po dve skupini, odvisno od tega, za katero pomenko besede gre. Tako je *sektaš* lahko skupaj z *bombašem* (ki je tvorjen iz predmeta), kadar pomeni, kakor v SSK J, 'kdor zastopa skrajna, doktrinarna stališča v svoji skupini, organizaciji, zlasti politični'. To pomenko namreč lahko izpeljujemo iz predmeta, bodisi iz 'kdor ljubi (se navdušuje za, zavzema za) sekto' (praviloma svojo sekto²⁷) bodisi iz 'kdor dela (povzročja) sekte' (češ, sektaš s svojo skrajnostjo pretvarja svojo združbo (stranko) ali njen del in v konsekvenci druge združbe (stranke, ali njih dele) v sekte, tj. v združbe, ki so kakor sekte prenapete).²⁸ Če pa *sektaš* izpeljujemo iz 'kdor je v sekti' (= 'član sekte'), tedaj spada v izprislovnodoločilni tip kot *petokolonaš*. Težava je v tem, da slovarski pomen besede *sektaš* dopušča obe možnosti, ker je sektaš pravzaprav metafora, lahko iz '(politik, ki se vede kot kak) član sekte', lahko iz '(politik, ki se vede kot kak) simpatizer sekte'. Prim. razliko med *frontaš* 'simpatizer Fronte' (ki Fronto »ljubi«, ni pa nujno njen član) in *frontaš* 'član Fronte' (ki Fronto praviloma seveda tudi »ljubi«). Meja je včasih zelo zabrisana, in v SSK J-jevih razlagah, kakršna je 'pripadnik frakcije' za *frakcionaš*, se načeloma skrivata vsaj dve pomenki; tretjo pa tudi SSK J navaja kot podpomen: 'kdor povzročja neenotnost skupine ali stranke' — besedotvorno je to 'kdor dela frakcije'. Če določamo pomenske skupine po stavčnočlenski vlogi podstavnih besed (zvez), se Toporišičeve skupine a)–c) res deloma prestrukturirajo, vendar se ne zlijeta c- in a-skupina (pač pa c- in b-).

10 Sodobna slovenska besedotvorna teorija jemlje samoglasnike priponskih obrazil, kot so *-ič*, *-ač*, celo *-ilec/-alec*, za del pripone, ne glagolske podstave (Toporišič 1976: 126, v glavnem tako tudi Bajec 1950). Torej bi tudi izglagolske izpeljanke, kjer je Miklošičevo izročilo delalo s *-š*, imele pripono *-aš*: *blek-* + *-aš* → *blekaš* 'kozol, ki rad blekeče' (Erjavec 1875b: 223, prim. v Plet. *blekāti* = *bleketāti*). Vendar je slovenščina iz srbohrvaščine prevzela in po svoje preoblikovala dve izglagolski izpeljanki, ki zahtevata zase — če pri analizi vztrajamo v okviru slovenščine — nastavitev pripone *-š*: to sta *vstaš* in *pristaš*. Obe sta bili prevzeti v prejšnjem stoletju, Plet. ima pri *vstaš* oznako *hs.*, pri *pristaš* pa, kar je natančnejše, samo opozarja na podobnost s sh. *pristaša*. Etimološko je tu pripona *-ša* (prim. sh. *nebojša*, *izdirša*, *sekadaša* — Skok 1973: 377), slovenščina pa je sposojenki priličila samostalnikom na *-aš*; namesto (naglasnega) razmerja *dūdāš -āša* : *dudāš* imamo tu sh. *prištaša* (*ūstaša*) : slov. *pristaš* (*vstaš*). Ker je *-a-* korenski, ga ni mogoče razglasiti za del pripone. So pa tudi pri izpeljevanju s *-š* težave: podstavna glagola sta dovršna in pomensko se zdi najustreznejše izhajati iz govorne podstave z deležnikom na *-l* (*vstaš* ← 'kdor je vstal', tj. se dvignil zoper koga/kaj) — ne enega ne drugega ni pri drugih izpeljankah iz glagola.²⁹ Vrh tega *pri-*

²⁷ Prim. v Verbincu (1968) razlago ene pomenke besede *sektaš* kot »privrženec sekte, nav. politične, kar je zgolj preoblika podstave 'kdor se zavzema za (svojo) sekto' ali njej podobne, v kateri pa ima *sekta* v vsakem primeru vlogo predmeta.

²⁸ Prim. v Verbincu drugo pomenko »kdor ustvarja sekto, npr. v stranki«.

²⁹ *Zedinjaš* (Mikuž 1965: 345) ni iz dovršnika *zediti*, ampak ima govorno podstavo 'kdor zedinja' (tj. kdor se trudi ali si želi doseči zedinjenje) ali pa 'član (neodvisne delavsko-kmečke skupine) Zedinjenje' (če dopuščamo krnjenje *-enj-*). Tudi

stati v slov. nima pomena, potrebnega za podstavo (prim. »pristaša (koji pristane uz koga)« — Maretić 1899: 343). *Pristaš* je tako pravzaprav nemotiviran,³⁰ in ker se *vstaš* tudi več ne rabi, za sodobni knjižni jezik pripona -š kljub vsemu ni nujna. (Gl. op. 41: kla-ti/(v)sta-ti, toda *kolj-aš*/**vstan-aš*.)

11 Miklošič je pri peščici zgledov za pripono -aš v ruščini pripomnil: »*krugljaš* runder platz und *miljaš* amasius haben das suffix *jaš*« (1875: 343). Za slovenščino ne Miklošič ne kdo za njim ni predvideval pripone -jaš. Pri sinhroni obravnavi se vendarle postavlja vprašanje, ali bi bilo končaj -jaš v katerem slovenskem samostalniku potrebno ali smotrno razlagati kot pripono. Res je nekaj sumljivih samostalnikov, vendar so v sodobnem knjižnem jeziku zastareli (*okrogljaš*), zastarevaajoči (*trnjaš*, *koljaš*) ali funkcijskozvrstno omejeni in zato redki (*jurjaš*, *brnjaš*).

11.1 Če bi se bil *okrogljaš* 'hrošč iz družine Coccinellidae, polonica' (Plet. iz Cigaletove Terminologije) ohranil v knjižnem jeziku, bi zanj morali nastaviti -jaš ali pa ga razglasiti za pravopisno napako (še SP-ju 1962 se je videlo potrebno ponoviti opozorilo SP 1920 na napako *kroglja*). Plet. sicer redno piše (-)krog^l-³¹ in je celo popravil Erjavčevega (1875a: 353) *krogljaša* (prav tako 'polonica'), ki ga ima Cigale (1880: 66) tik ob *okrogljašu*, v *kroglaš*.

11.2 Drugi potencialni primer za -jaš je *kočjaš* 'kočijaž' v Murkovi slovnici (1850: 163), če človek pomisli na slovaš. *koč*, polj. *kocz* 'kočija' ali dubrovniško *koć* 'voz' (iz severnoit. *cocio* = toskansko *cocchio* — Skok 1972: 118). Vendar sln. *koč* nima tega pomena. Tudi ima že Miklošič *kočijaš*, Vodnik *kozhiaš*, zato moramo Murkov zapis prišteti k drugim enako reduciranim dvojnicam: *oštarjaš* (Miklošič 1875: 342 poleg *oštarijaš*, Šuman 1881: 252 kot edino obliko), *cikorjaš* 'proitalijanski protinarodnjak' (Regent 1967: 19);³² prim. *galjot* (kakor pišemo spet danes) pri Murku in drugih proti *galijot*, *galijáš* (iz *gálija*) v Plet. Oblike tipa *kočjaš* so imele podporo tudi v vzhodnoslovenskih besedah kot *kopjaš*, *nevoljaš* 'uboga para' (Plet.).

besede kot *frulaš* ne morejo biti iz *fruliti*, čeprav bi npr. *citraš* lahko dobili iz *citrati*. Podstavní glagoli besed z -aš so namreč vsi na -ati; -a- v nedoločniku je lahko korenski (*koljaš*, prim. *vstaš*), niso pa, vsaj v gradivu, izpričane izpeljanke iz -ovati/-evati in -ávati/-évati; trdilno rečeno: izpričane so iz tipa *délati* (*brundaš*), *končáti* (*blekaš*), *kláti* (*koljaš*), (*vstáti* — *vstaš*), morda tudi *popíjati*, če je od tod *popíjáš* 'neki kucec, velik kakor pšenično zrno, modre izpreminaste barve, po drevju mladike odjeda' (Plet. za Dolenjsko).

³⁰ Natančneje: samo čuti se motiviran, zato je v konfliktu s'»podstavno« besedo. V tej luči je puščica, ki mu jo je prisodil SP 1962, povsem upravičena (paradoks pa je, da je beseda v tej obliki samoslovenska). V SSKJ je brez oznake in se uporablja v razlagah. Povsem nemotiviran je *ustáš*, poznejši dvojček *vstaša*. Po Brezniku (1944: 127) je *vstaša* Jurčič uvedel v Slovenski narod 1871. Solar (1967: 297) je k temu pripisal: »oblika *vstaš* se ni prijela, šele po 1941 je dobila beseda čisto določen pomen v politiki in čisto [kot smo videli, to ne drži] srbskohrv. pravopis *ustáš*, kakor ga navaja SP 62, še večkrat pa se govori s hrvaškim poudarkom *ústaš* [pač *ústaš*, in vprašanje, ali večkrat]; tako preoblikovana beseda pa nima več splošnega pomena *upornik*, za tega navajajo Glonar, SP 50 in 62 izraz *vstajnik*, ki se pa le zelo redko uporablja.«

³¹ V *okrogljaj* je -j- priponski, v *okrogljenje* jotacijski. V Vodnikovem *krogljáti* 'kodrati', vzetem v Plet. iz Cig. (pod *ringeln*), ki pa za *okrogljaš* ni relevanten, je -j- nekako manjšalno modifikacijski (analogno po tipu *frkljati*); je pa to Cigaletov »popravek«, v Vodnikovem rkp. slovarju je v resnici *kroglati*.

³² »Besedi *cikorjaš* in *cikorija* imata svoj izvor v italijanski besedi *concordia*. *Concordia* se je imenovalo italijansko nacionalistično društvo.« (Regent 1967: 329/kart. SSKJ.) Besedna igra?

11.3 Tretjo potencialno skupino tvorita *brnjaš* in *trnjaš*. Najbrž sta res iz *brn-* oz. *trn-* + *-jaš*, saj je za kačo *brnjaša* izrecno povedano, da živi v *brnu*,³³ tj. glenu (Plet. *brn* 'der Flußschlamm'), *trnjaši* pa, v katerem koli od izpričanih pomenov,³⁴ tudi nimajo *trnja*, ampak *trne*. Če nočemo v teh besedah videti obrazila *-jaš*, ju moramo imeti za napačni tvorbi (*trnjaš* z »nepravilnim« *-j-* kot v *trnjevka*, *brnjevka*) ali pa ju izpeljavati prvo iz srednjepolskega *brnje* (Plet. 'humus (die Dammerde); blato (der Koth)') ali ženskega *brnja* (Plet. 'zemlja črnica; blato na glavi majhnega deteta, nesnaga na živalskem ali človeškem telesu'), drugo pa iz *trnje*, kar se za živalske bodice normalno ne rabi (možno je *trni/trnje na rastlinah*, ne pa *ta žival ima trne/*trnje*).

11.4 Težave povzročata tudi *jurjaš* 'član spremstva zelenega Jurija' (SSK J, z oznako *etn.*)³⁵ Ne more biti izpeljan z *-aš* niti iz *Jurij*, ker bi to dalo **jurijaš*, niti iz *Jur -ja*, ker bi dalo **juraš* (toda gl. op. 37), kajti *-j-*, ki samostalnikom na *-r* podaljšuje osnovo, se pred pripono *-aš* krni: *bunkeraš*, *revolveraš*, *lageraš* (SSK J), *pastiraš* 'pastirski pes' (Hayne 1939: 372, 377), prim. še *praporaš* 'riba iz družine Chaetodontidae' (Hayne 1940: 231; SSK J: *prapor -a tudi -ja*). Vendar *jurjaš* tudi ni izpeljiv iz *Jur -ja* s pripono *-jaš*, ker *Jur* konotativno ne ustreza. In naposled tudi ne gre za redukcijo istega tipa kot v *oštarjaš*, tj. *jurijaš* → *jurjaš*. Prav razločljiv je samo diahrono, iz zastarelega tipa samostalnikov s spremeno *i ~ j*: *Juri Jurja*, *Alojzi -zja*, *evangeli -lja*, *oli olja*, *zlodi -dja*.³⁶ Ta *-j-* iz osnove v četrtem besedotvornem koraku ostane.³⁷

11.5 Ostane seveda tudi zevni *-j-*, najsi se piše³⁸, kar je normativno, ali ne.³⁹

³³ »V blatu in brnu izlivnih rokavov velikih rek .. žive tri vrste *brnjašev* .. Najbolj znan .. je pohlevni *ribojedi brnjaš*« (Hayne 1940: 113). Ko je Šercelj (1967: 495) prevajal Smolikov Živalski svet, je zagrešil pomoto (ali pa že prej kdo drug?) in napisal »ribojedi brujaš«, ne da bi še omenjal *brn*, in ta fantomka z *u* namesto *n* je prišla tudi v Ilustrirano enciklopedijo živali (Istenič-Sket 1969: 221).

³⁴ Pleteršnikov *trnjaš* 'die Dorneidechse (stelio)' je zahodnoazijsko-egiptovski kuščar *Agama stellio* in je vzet iz Erjavca: »pegasti *trnjaš* ali *hardun* (Stelio)« (1875a: 326). Glede na to, da ima ta kuščar na repu »enakomerne obročke štrlečih zašiljenih trnov« (Istenič-Sket 1969: 81), je s *trnjašem* v SP 1962, imenovanem tam tudi *trnorep*, verjetno mišljena ista žival. *Trnjaš* v Brehmu (Hayne 1940: 63, 37) je avstralski kuščar *Moloch horridus*; ta ima trne po vsem telesu, razen na trebuhu. Štrleče bodice na hrbtu imajo tudi nekatere vrste *trnjašev* v tretjem pomenu 'ribe iz podreda *Notacanthiformes*' (Hayne 1940: 221).

³⁵ Rabi se tudi za običaje zunaj Bele krajine: »Z živinskimi zvonci zvončkijajo v Rožu fantiči, ko Šentjurja jagajo, zraven pa tulijo na živalske rogove. Dandanes je ta hrup bolj v zabavo .. sprva pa je imel .. nalogo .. pripomoči k sreči, ki jo *jurjaši* voščijo hiši, kamor se pripodijo« (Kumer 1983: 50).

³⁶ Primeri so iz Murka 1850: 19. Metelko (1825: 177) *Jura Jurja*. Tip je izpričan že v prvi slovenski knjigi: *Euangely -lia v -lih*.

³⁷ Ostal bi tudi v morebitni izpeljanki iz *dež*: *dežjaš*. Morda je krnitev osnovo podaljšujočega *-j-* pri samostalniki na *-r* obvezna sploh samo v tipu *bunker*, tj. pogovorno *-ar -arja (revolvarja)*. Poleg *pastiraš* se zdi namreč mogoče tudi *pastirjaš*, in če poskusimo delati potencialne besede te vrste, so *mehurjaš*, *oštirjaš* ipd. bolj po (osrednje)slovenskem občutku kot *mehuraš*, *viharaš*, *krompirjaš*.

³⁸ *Cebejaš* 'član CB-krožka' (Pionirski list 8. IX. 1983, 4; ang. *CB < citizens band* 'pas frekvenc, uradno namenjenih zasebnemu sporočanju z radijskimi postajami'); *fankijaš* 'glasbenik, ki igra fank, tj. fanki glasbo' (Valj 5. XII. 1983, 8; ang. *funk(y)* 'v prvinskem slogu, ki spominja na neworleanški džez ali na zgodnji bluz; v rokovski različici takega sloga'); *rallyjaš* 'avto za tekmovalne na religijih' (Stop 18.—24. XII. 1976, 32). V bistvu isti tip je *cijaš* 'agent CIE' (Nova revija III/30, 1984, str. 3518).

³⁹ *Radiaš* (Tribuna XXVI/1—2, str. 15), očitno iz *radio*, toda brez besedila, ki bi omogočal izluščiti pomen.

tu gre za *-aš* enako nesporno kakor pri *robijaš* (SSK J), *kijaš* 'hrošč iz skupine Clavicornia, s kijastimi konci tipalk' (Plet., SP 1962), *jeguljaš* 'repata dvoživka iz družine Amphiumidae (Šercelj 1967: 516) oz. edine vrste, Amphiuma means, v tej družini (Hayne 1940: 158—9, Šercelj, n. m.)', *bodljaš* (iz *bodelj*) 1. 'drevesni jezevec, družina Erethizontidae' (Hayne 1939: 470—1), 2. 'riba iz rodu Holocentrum, bodičasta po vsem telesu' (Hayne 1940: 226), *kukljaš* (iz *kuklja*) 'kača Macroprotodon cucullatus, s temno liso na zaglavju' (Hayne 1940: 111, prim. *kukljica* 'kapuca' v Plet.) in pri mnogih drugih izsamostalniških, kjer je *-j-* že v podstavi. — Isto velja za izglagolska *glagoljaš* in *zedinjaš*, čeprav tu pomisel na *-jaš* ni zavržna kar brez razgleda po sistemu, saj bi bili podstavni besedi lahko *glagolati*⁴⁰ oz. *zediniti* ('kdor hoče (stranke) zediniti' → *zedin-* + *-jaš*, prim. *pros(iti)* + *-jak* → *prosjak*, *kur(iti)* + *-jač* → *kurjač*). Vendar *glagolati* v slov. ni izpričan, *glagoljati* pa je (Ilešič 1908: XXVII), čeprav je redek, *zediniti* pa odpade zato, ker je dovršnik (gl. op. 29). V *koljaš* 'klavec' (Četniki »koljaši« — Ingolič 1945: 306/kart. SSK J) je *-j-* prav tako podstavni: *kolj-*. Primer zbuja vprašanje, ali ni besedotvorna podstava zmeraj izsedanjiška, le da nevtralizirana z nedoločniško (za to bi deloma govoril tudi *glagoljaš*, kolikor veljajo zapisi tipa *glagolati glagoljam* v Skoku 1971: 564). Pozitiven odgovor na to je treba zavreči zaradi potencialnih tvorjenk tipa **vezaš*, **brisaš*, **klicaš* oz. zaradi sistematičnosti, ki ne dovoljuje, da bi *-aš* obravnavali nevporedno z *-(j)ač*, *-(j)ak*, *-ar* in še katero (prim. *rezač*, *brisač*, *klicar*, ne **vežač* ipd.)⁴¹

11.6 Za zdaj torej za sodobni knjižni jezik ne bi bilo nujno v inventar pripon vnesti tudi *-jaš*, če bi se zadovoljili s tem, da bi nekaj obrobni (zastarelih ali funkcijskozvrstno zaznamovanih) samostalnikov a) imeli za nezborne tvorbe (*okrogljaš*; tudi *trnjaš*, vendar se tip *brinjevec* več ne prepoveduje), b) razlagali iz podstavnih besed, ki pomensko slabo ustrezajo (*brnjaš*, lahko tudi *trnjaš*) in pri tem c) predpostavili, da se osnovo samostalnikov na *-r* podaljšujoči *-j-* ohrani v podstavi pri enem tipu samostalnikov, razložljivem morda samo zgodovinsko (*jurjaš*). Vendar se to ne zdi gospodarno. Že zaradi vzporednosti z *-(j)ač*, *-(j)ak*, *-(j)an* je bolje nastaviti *-(j)aš* (razvrstitvenega pravila niti ni treba, ker je primere z *-jaš* zaradi maloštevilnosti mogoče dati na listo). Kako je vzporednost upravičena, lepo kaže *orjak*, ki je nastal z zame-

⁴⁰ *Glagolati* bi bila pričakovana oblika iz *glagol(τ)*, in Skok (1971: 564) jo za sh. tudi navaja in z njo *glagolaša*; v običajnejšem *glagoljati* je *-lj-* po sedanjiku *glagolj-*. — Izpeljava iz slovenskega *glagoliti* (Brižinski spomeniki) ali *glagol* bi tudi zahtevala *-jaš*, a bi seveda bila absurdna.

⁴¹ Ob drugih priponah, kjer je več primerov kot pri *-aš*, bi bilo treba razrešiti vprašanje razvrstitve med sedanjiško in nedoločniško podstavo. Zdi se, da v knjižnem jeziku pride v 4. korak sedanjiška podstava, če je npr. v nedoločniku koren nezložen (*berač* — *br-atī*) ali *-a-* korenski (*koljač* — *kla-tī*). Z vidika celotnega diasistema slovenščine je sedanjiška podstava obvezna samo, če je *-a-* korenski, ker poleg tipa *berač* obstaja v narečjih tudi tip *brač*, *rvač*, *zvač*. Kadar je koren tudi v sedanjiku brezložen, izpeljava z *-ač* v knjižnem jeziku ni možna, v narečjih pa je (*tkač*); v takih primerih je spet nevtralizacija med sedanjikom in nedoločnikom, *žnjač* 'žanjec' kaže na *žnjem*, čeprav Skok (1973: 678) navaja tudi analogni *žneti*. — Podstava iz nedoločnika je seveda globinska, tj. od deležnika na *-l* (tolkač). Če delamo z globinsko podstavo, lahko izhajamo iz sedanjika tudi pri tipu *rezač*, toda v tem primeru je pri *koljaš* pripona *-jaš*.

njavo obrazila (Skok 1972: 565) iz *orjaš* < madž. *óriás* > sh. *orijaš*.⁴² Pri nastajanju pripone *-jaš* gre za podoben potek kot pri *-jak/-jač*: »*-jak* se je abstrahiralo iz primerov, kjer *-j-* sodi k osnovi, ali pa se je razvil v hiatu: .. *vi-ak* > *vijak* — *konjak*« (Bajec 1950: 80).⁴³

11.7 Pripona *-jaš* je zmeraj naglašena (akut).

12 Načeloma je zmeraj naglašena tudi pripona *-aš*. Vendar je že Valjavec pisal: »Rieči kojim je tvorka aš imaju naglas ili na tvorci ili na slovcu pred tvorkom« (1879a: 15). Pleteršnik je sprejel skoraj vse Valjavčeve naglase, tudi pri sposojenkah, ki so bile prevzete cele, npr. *aldomáš* 'likof' (< madž. *áldomás*, prim. pri Bezlaju 1976: 3 *aldomáš*, sh. *áldomáš* (Skok), še danes v prekm. menda tudi z naglasom na prvem zlogu in drugačnim oblikoglasjem: *odomaš*). Kadar ima Plet. naglas drugje kot Valjavec, ga ima na priponi (Plet. *ziráš* 'kozje ime' — Valj. *ziraš*, *deráš*⁴⁴ — *déraš*) oz. ga v enem primeru sploh ne zaznamuje (*lampáš* — Valj. *lâmpáš*⁴⁵). Pri nemotiviranih⁴⁶ besedah

⁴² Breznik (1926: 153) navaja iz Belostenca *Oriàs*, *Oriaski* z vprašanjem, ali je Pohlin po njem naredil *orjak* ali od drugod dobil. Bezljaj (1982: 253) žal ne pojasnjuje, od kod *g* v istopomenki *origáš*.

⁴³ Drugi del, o razvitju iz zeva, za *-jaš* ne drži, ker ni tvorjenk iz glagolov na *-iti*. Vprašanje je celo, ali drži za *-jak* in *-jač*. Od Bajčevih primerov izglagolske izpeljave je *poljak* iz *plati poljem* (prim. *koljaš*), tudi v *veljak* in *prebijak* je *-j-* že v glagolu (*prebij-* + *-ak*, ne *prebi-* (+ *-j-*) + *-ak*), *vijak* pa si lahko razlagamo iz *vijati vijam* (Plet. za Štajersko). *Lijak* in *pomijak* je že Bajec sam »rajši izvaja[l] iz substantivov« (1950: 81). *Prosjak* je (tako kot od Bajca napravljene **gonjak* < *goniti*) lahko nastal potem, ko se je *-jak* že »abstrahiralo«. Tudi izglagolski primeri z *-jač* (Bajec izrecno te pripone ne omenja, pač pa Toporišič 1976: 124) so vsi ali mladi novoknjižni (*kurjač*) ali končajski tipa *prebijak* (*odbijač*) oz. *koljaš* (*meljač* 'kočnik'); starejšim ljudskim besedam, ki jih Bajec izpeljuje iz glagolov na *-iti*, pa se v glavnem najde podstavni samostalniki, ki pomensko povsem ustreza: *gonjač* < *gonja*; tako bo tudi *meljač* 'kdor prinese v mlin' < *melja* 'meljava, (žito za) mletje' (Pleteršnikov *meljak* 'mel(ina)' < *melj/melje* 'melina'); tudi *vojač* 'nevestin drug' ni nujno iz *voditi*, kakor implicira Bajec (prim. *voj* 'ženinov drug; vodja', *voja* 'vodenje'), še manj *vojač*, pri Bajcu 'kolovodja', v Plet. tudi 'samec na čelu krdela divjadi' (prim. *beraški voj* 'beraški vojvoda').

⁴⁴ V geslu *deráš* 'delavec (Taglöhner), ki dela brez hrane, samo za dnevno plačilo' ima Plet. v oklepaju pripisano tudi obliko *déraš* z oznako, da je iz Valjavca (za *deráš* navaja kot vir *Cafa* in oznako *ogr.*, tj. prekm.). Toda Valjavec nima akuta, pa tudi pomen od *déraš* mu je »lignator«, 'drvar', tako da bi domnevali, da je podstavna beseda *dreti* (oz. *der(em)*, prim. *koljaš*) ali *derati* (Plet. iz *Cafa* za Haloze). Pri *deráš* pa Plet. opozarja na *déra* (na *dero iti*, v *deri sem*; *delati pri deri* 'd. brez hrane'), kar je po Bezlaju (1976: 98) iz koroškonem. *dör* 'delo brez hrane', srvnem. *derre* 'plačilo brez hrane'. Bezljaj besede *deráš* ne navaja, pač pa iz Gutsmana *derauz*. Ali je Plet. popravil Valjavca zato, ker je menil, da ima naglas pred pripono isti tonem in na istem zlogu kot podstavna beseda? Iz navedenega vira navaja Bezljaj (1976: 81) *čigraš* 'navoj' k *čigra* 'turbina'; iz iste podstave je Erjavčev (1875 a: 383) *čigráš* 'morski polž iz rodu Turbo'. Prim. nasprotno *gūgla* > *guḡláš/gūglaš* v Plet.

⁴⁵ Rečnik sh. knj. i narodn. j. 1959 ima *lâmpáš*, Rečnik sh. knj. j. 1967 *lâmpáš*. Tudi Bezljaj (1982: 123) in Skok (1972: 265) imata tako za slov. kot kajk. *lâmpáš* 'lampa'; oba izvajata iz madž. *lampás* (toda madž. je *lâmpás*). V TV-nadaljevanji Strici so mi povedali (1984) so govorili *lômpáš*. V tej luči je zanimiv ostrivec na drugem zlogu v Registru 1584: *Lampásh* (bežjaško-slovenska ustreznica kranjskega *Lampa*); toda to bi lahko bila ena od številnih tiskarskih napak (prim. *-sh* nam. *-sh*). Vsekakor se Plet. ne sklicuje na Biblijo 1584, za vir navaja le *Cafa*. Morda je naglasno znamenje izpuščeno po pomoti, kakor je npr. pri *kljúnáš* eno preveč. — V Bibliji 1584, II, 4b, je tudi obrobna glosa *plejn ali pajdsh* ob zvezi *kadar je rup dely* (Stabčej 1976: 119). Ta pomen se razlaga s križanjem turcizma perzijskega (*pâydash*) izvora s *pajt(a)* < nem. *Beute* 'plen' (Skok 1973: 587, Hadrovics 1985: 65); Kastelčev

Plet. Valjavčevega naglasa ni prestavljal na pripono: *bûndaš* 'ovčarski pes'⁴⁷, *inaš* 'strežnik' (le v *pâlaš* je namesto cirkumfleksa označil samo dolžino,⁴⁸ kakor pri *sâlaš* 'koča', ki ga Valjavec nima), sprejel je tudi akut v *vâraš* 'mesto'. Ali je menil, da mora biti *-aš*, kadar je pravo obrazilo, v knjižnem jeziku zmeraj naglašen? Da je narečno lahko tudi nenaglašen, in to celo, kadar pomeni 'človek/žival', za to so mu govorili predvsem Erjavčevi zapisi v Potpni torbi, vendar je take primere, razen enega (*zôbaš*, ima ga tudi Valjavec, iz istega vira), »poknjžil: *zirâš* (*pikâš*), *guglâš*.⁴⁹ Nejasno dolensko besedo *popijâš* je najbrž slišal tako naglaševati. (Še nekaj končajskih naglasov iz Plet.: *marjâš*, *kamarâš* 'vrsta tkanine'⁵⁰, brez naglasa *kiraš* 'gredeljnik (pri plugu)'⁵¹, *mûžaš*;⁵² izglagolski tip *izpâš*, *podpâš* (= *podpâs*), *poprâš*, *zamâš*,

slovar ima besedo samo v tem pomenu, npr. *dobizhek*, *obrêft*, *paidash* 'lucrum', *obogati*, *en uelik paidash sadobiti* 'copicari' (neživo!). V Registru 1584 besede *pajdaš* ni, čeprav so iztočnice *Roup* (z ustreznico *plien* v stolpcu 3), *Rupati* (*plieniti* 3, *pliniti* 4) in *Plejnyti* (*ropati* 2). Biblija je morda najstarejše slovensko delo z besedami na *-aš* (če odštejemo možnost, da so se imena kot *Lucas* brala s šumniškimi izglasjem).

⁴⁶ *Ziraš* je Plet. morda povezoval s korenem *zr-eti*. Skok (1973: 661) res navaja ponavljajlnik *zirati*, nastal z vzvratno izpeljavo iz sestavljenek kot *ozirati se*. Z naglasom na korenu, *ziraš* (Valjavec je to potonemil: *ziraš*), je besedo našel Erjavec v Podmelcu. Tam ali tam blizu je zapisal še več kozjih in ovčjih imen na *-aš*: *zôbaš*, *pikaš* (Baška dolina), *brekâš* (Podmelec), *blekâš*. Edino *ziraš* in *zôbaš* nista naglašena na priponi (pri *pikaš* Erjavec naglasa ni zaznamoval). *Brekâš* in *blekâš* sta gotovo izglagolska, lahko bi bili tudi drugi (*pikati*, *zobati*, *zirati* — torej 'kozol, ki bulji'?). — Ta zahodnoslovenski otok besed z *-aš* si razlagam s priseljenci z juga: »Da so bile take naselbine nekdanj na Tolminskem, nam kažejo priimki *Drekonja*, *Velikonja*, *Kravanja* poleg *Kravanja*, *Lapanja*, *Suligoj* in *Zlatoper*, ki so v veliki rabi pri Srbih in Hrvatih, dočim slovenščina občnih imen na *-onja* sploh ne pozna, onih na *-anja* pa ima samo kakih deset, prim. Miklošič. Vgl. Gr. II 141. Da so bili nekdanj Srbi ali Hrvati naseljeni na Tolminskem, nam pričajo nekatere besede, znanе le Srbohrvatom in hrv.-slov. mejnim narečjem. ki pa jih imamo tudi na Tolminskem, n. pr. *molnja*, *nedelja* = teden, *mlaja*, *zatic*, *ijeden*, *kurelj*, *zazobica* ali tvorba futura z glagolom *hoteti* v Kobariškem kotu, prim. Erjavec, *Iz potne torbe* (LMS) (Koštiâl 1920: 128).

⁴⁷ Danes pomeni *bundaš* v prekm. 'pes s košato dlako'. Madž. *bundás* je posamostaljeni pridevnik od *bunda* 'kožuh', v nasprotju s samostalniško pripono v npr. *rovás*. Hadrovics (1985: 64–5) opozarja še na tretji vir, končajskega: madž. *inas* < slovanskega *junoša* (Plet. *inaš/inoš* 'strežnik', Toporišič 1965: 17 *inaš* 'vajenec'; tradicionalno etimologijo iz madž. moti srbsko ime *Inoš* < *Inos(l)av* = *Junoslav* s pripono kot v *Miloš* (Skok 1971: 723) in predpostavljanje že praslovanskih dvojnic **(n)inъ/*(n)junъ* (Bezljaj 1976: gesli *ina* in *inaš*); prim. v Plet. prekm. *jûnoš* 'paž, vajenec').

⁴⁸ V SSKJ *pâlaš* 'meč z ostrino na eni strani rezila'. V knjižni slovenščini verjetno podprto z nem. *Pallasch*. Oblika z *-aš* je npr. v češ., polj. in gornjeluziščini, v sh. poleg nje še *pâloš*, kar je bliže madž. *pallos* < turškega *pala* 'krijava sablja' (Skok 1972: 589).

⁴⁹ V oklepaju je opozoril na Erjavčevo naglasno mesto: *gûglâš*; Erjavec (1885: 205) ima pravzaprav *-lj-*: *gûgljati* 'prežati pri kaki pojedini', *gûgljâš* 'prežalec' (Rihenberg, današnji Branik).

⁵⁰ Morda v zvezi z *râš* 'volneno-lanena tkanina' (nem. *Rasch*, po fr. mestu *Arras*) ali v Plet. odsotnim *kronraš* 'vrsta tkanine' (Bezljaj 1982: 99; besedo izvaja iz nem. *Kronrasch* < ang. *crown rash*).

⁵¹ Plet.: 'Fortstecknagel am Pfluge = korež, pretikač', vzel iz Cigaleta (1860) pod *Fortstecknagel*; toda pod *Grendelnagel* Cig. pristavlja h *kiraš* vprašaj. O kupu oblikoglasno in pomensko podobnih besed gl. Bezljaj 1982 (pod *kûrgelj* in *kurnik*) in Skok 1972 (*kûrdelj*). Tudi *kurelj* (gl. op. 46), po Skoku morda iz *kur*, spada mednje. Gre deloma za evfemizme?

⁵² Plet. ne navaja pomena, ima kazalko k *mužovš*, tega pa ni v slovarju. Gutsman (1789) ima *Mushafh*, *musovez*, *mushoufh*, Janežič *muzovec*, *mužovš*, vse pod *Gang*

odlaš, pripàš, ritopàš; enozložnice *klaš, šàš* (rastlini), Cafova *páš* 'pašanec, pašenog (ženine sestre mož)' in *zdráš* 'vrsta naramnega koša za gnoj'.⁵³

12.1 Za sodobno knjižno slovenščino je nenaglašeni -aš treba uvrstiti na seznam pripon predvsem zaradi besede *pâprikaš*. Ta se zaradi pomena ('golažu podobna jed, začinjena s sladko *papriko*') sinhrono mora šteti za motivirano, čeprav je prevzeta že narejena (kakor so tudi mnoge z -*áš*). Druge knjižne besede z nenaglašenim -aš (o notranjih sposojenkah iz narečij gl. § 12.2) so vse nemotivirane, vendar se počasi dogaja isto, kar se je pri naglašnem -*áš* zgodilo zdavnaj prej: končaj se začinja čutiti za pripono, in sicer celo v primerih, ko je »podstava« povsem izolirana (*pâlaš, šâlaš; hâlaš*⁵⁴), toliko bolj pri *sâtaraš* (SSKJ), ker spada v kulinariko kot *paprikaš*. Prav mogoče je, da zdaj, ko je prekmurska krčma *čarda* postala znana širše po Sloveniji, kdo že povezuje njo in *čârdaš* — po ljudski etimologiji, ki je v tem primeru skoraj prava; kot sicer redko rabljen eksotizem (beseda, ki priziva tuje okolje) je *čarda* celo del knjižnega jezika, ima jo npr. Verbinc 1968.

12.2 Nenaglašena pripona -aš pa prihaja v knjižni jezik tudi z dialektizmi skoz leposlovje in strokovno (etnološko) izrazje. Najbolj razširjena taka beseda je najbrž *prîmaš* 'vodja in prvi violinist prekmurske, ciganske »bande«; v SSKJ samo s tem naglasom. Pri Kumerjevi (1983: 59, 154) se najdejo npr. porabizmi *brûndaš, vûgaš* (oboje 'lončeni bas') in *fûdaš* 'harmonikar' (samomnožinsko *fude* 'harmonika', *fudati* 'pihati'). Kadar se v knjižnem jeziku take besede rabijo le za krajevno barvanje, je naglasno mesto na zlogu pred pripono (in s cirkumfleksom tudi v primeru, ko bi podstavna beseda v knjižnem jeziku imela akut) sprejemljivo.⁵⁵ Za dokončno notranjo sposojo pa je te besede smotno prilagoditi ustroju knjižnega jezika;⁵⁶ ta pa je za zdaj tak, da je nenaglašena pripona -aš nedružljiva s slovnično živostjo (izvzeta so seveda osebna imena (priimek *Îlijaš*) in tip *boš jedel paprikaša* v govoricu otrok in odraslih, kadar govorijo otrokom).⁵⁷ Za trenutno stanje v knjižnem jeziku drži

ali za 'Balkon'. Prim. *mostovž*. Beseda je pomembna, ker kaže, da je -aš lahko tudi iz nem. -haus.

⁵³ *Lûkež* 'železna, s smolo napolnjena ponev za svetenje' si je Erjavce (1883: 349, 212) razlagal iz korena kot v *luna, luč* in pristavil »morda .. namesto: lukaš«. Očitno je bil popolnoma prepričan o splošni slovenskosti pripone -aš, tudi zato jo je tako porabil v izrazjetvorju.

⁵⁴ Zargonizem dravskih splavarjev 'odsek reke, viden med dvema ovinkoma', v SSKJ je prišel zaradi Ingoliča. Bezljaj in Skok nimata. Povezljivost z madž. *hal* 'riba', *halastó* 'ribnik (= ribje jezero)' moti neobičajen pomenski premik.

⁵⁵ T. i. citatnost, kakor jo je formuliral in njeno veljavnost razširil tudi na iz narečij prevzete besede Toporišič (1972: zlasti 287, 296). Ta je v kritiki SSKJ-ja (1971: 65) izrecno upošteval »eventualno tudi naglasno« citatnost. Žglede za citatno naglasno mesto (*prîmaš*) običajno prikrije nevezanost slovenskega naglasa na določen zlog (prim. avto *zústava*, čin *vódnik*).

⁵⁶ Prim. nihanje med oblikoglasno prilagojenostjo knjižnemu jeziku in narečno citatnostjo pri F. Godini (ali stavcu?): »so drugi *muzikaši* odlagali inštrumente in Lajčiju .. segali v roko .. Ko so se zrokovali, so se *mužikaši* umirili« (Godina 1952: 183/kart. SSKJ).

⁵⁷ Zdi se, da taka nedružljivost v glavnem velja celo za nenaglašeni -aš, ki je le končaj; seveda spet ne pri osebnih lastnih imenih (*Fârkaš*), in naglašeni končaj -*aš* ni nujno akutiran (*apâš*). Krašovec (1984) ima med svetopisemskimi osebnimi imeni *Jidbâš, Joâš, Magpiâš, (Ir) Nahâš, Pildâš*, toda *Tâhaš*, po izvirnem naglasu. Zanimiva bi bila anketa o tem, ali »neuka« slovenska usta avtomatizirajo mesto naglasa pri imenih pripadnikov narodov. Če ga, je vprašanje, ali bi bilo za zbornu izreko smi-

celo obratno: *prava* naglašena pripona *-áš* (izvzeti so torej primeri kot *rováš*, *adráš*) ne prenese slovnične neživosti. Ker pa se sinhrono *rováš* v bistvu ne razlikuje od npr. *žreb-e* in ker lahko vsak trenutek oživi brez slovnične živosti⁵⁸ npr. *mejáš* 'mejnik' ali se na novo stvari kaj podobnega, je bolje reči, da je *-áš* glede slovnične živosti nezaznamovana. — SSKJ je torej ravnal nesmotrno, ko je za *primaš* dopustil (samo) naglas pred pripono. Žraven tega, da je tako naglasno mesto narečno oz. citatno (prekmursko⁵⁹), narekuje naglašeno pripono tudi ožji besediščni sestav, saj jo imata tudi *kontráš* 'violist v ciganski godbi' (ta spremlja primaša s kontramelodijo) in *sekundaš* 'tamburica (oz. tamburaš⁶⁰), ki po svoji vlogi v tamburaškem orkestru približno ustreza drugi violini ali violi v godalnem sestavu'. (SSKJ ima samo *kontráš*, in še to v pomenu 'kontrabasist'.)⁶¹ Naglasnemu mestu na prvem zlogu bi se poleg tega upirale višjestopenjske izpeljanke: **primaševstvo* (?).⁶²

selno spravljati izgovor v sklad z izvirnim oz. posredniškim jezikom. *Apáš* (SP 1962) je v skladu s francoščino, *Čuváš* z ruščino (in čuvaščino), *faláš* z angleščino (pričakovali bi pravzaprav imenovalnik *faláša*, toda prim. v Delu 8. I. 1985, 3, »falašič, »falašev«; ta posredna sposojenka iz amharščine je zaradi velike/male začetnice zanimiva pravopisno, pomeni namreč 'pripadnik ljudstva v Etiopiji, judovskega po veri, a biološko tipsko podobnega črnopoltim hamitom'). Toda *Cumaš* 'pripadnik indijanskega plemena v Kaliforniji' se v ang. naglašja na prvem zlogu. Bi bilo slov. *Cumáš*?

⁵⁸ Neraziskano ostaja, ali so katere od besed kot *mačkáš* 'stranski ostrešnik', *rogáš* 'vrsta graha', *mejáš* 'mejnik', *paráš* 'vrsta noža' itd. (Plet.), *Mejaš* 'ime potoka, imenovanega tudi Skončnjak, pri Mateni blizu Iga' (Bezljaj 1961: 16), *mejáš* 'pot med dvema poljema' (Plet. v Dodatku) ... poznale slovnično živost ali ne. (Prim. op. 9.)

⁵⁹ Pa še za prekmurščino bi bilo treba ugotoviti, ali ne pozna te besede tudi priponsko naglašene, prim. *Primáša* (*nimajo*) z ostrivcem na *a* pri M. Kranjcu (1932: 88/kart. SSKJ). Tudi dvojnico z izglasnim *-s* (prim. nem. *Primas* v istem pomenu) je najti z ostrivcem na *a* (Avsenak 1965: 80/kart. SSKJ, Glasba 1981: 50), najbrž ne po madž. pisavi *primás*. — Sinhrono je *primaš* motiviran: »Violi pravijo kontra gosle ali samo kontra, ker igra kontra s *prim* tj. z gosljimi, ki imajo vodilno melodijo« (Kumer 1983: 79, podčrtal V. G.). Tudi hrvaška Priručna gramatika (1979: 245) ima *primáš* med besedami, ki »su motivirane imenicama vezanim uz .. glazbu«.

⁶⁰ Pod določenimi pogoji se izraz za glasbilo lahko rabi za instrumentalista ali narobe: »Od melodijskih glasbil spadata bisernica in brač I. k *primašem*, ostali k *sekundašem*. V primeri z godalnim orkestrom ustrezajo *primaši* I. violini, *sekundaši* deloma II. violini« (Gröbming 1949: 68).

⁶¹ Zanimivo, da se tudi v sh. *primaš* (ta naglas ima Skok 1973: 62, 1974: 310) oz. *primaš* (Juranič 1972) naglasno loči od *kontráš* (Rečnik 1959); toda Priručna gramatika ima *primáš*. Madž. *primás* ni naravnost iz lat. *primas*, *primus*, ampak iz lat. *prima* (sc. viola)/nem. *Prime* 'isto'/nem. *Prima*/madž. *prima* 'prvi glas' + *-(á)s* in le naslonjeno na *primás* 'prvi škof' (Benkő 1967; gl. tudi Hadrovics 1985: 422).

⁶² To spominja na težave, ki jih je čutil Breznik, ko je naglasno »etimološčil« slovanske sposojenke: medtem ko so se osnovne besede po mestu naglasja še dale popraviti (*létovišče*, *žítvoovati*), so se izpeljanke iz njih popravljene slišale nesprejemljive (*létovišcar*, *požítvoovalnost*). »Kdo bi n. pr. govoril zavarovalnina, zavarovalnica, dasi bi bilo po naših pravilih tako prav?«, je spoznal Breznik in predlagal: »ne pritakajmo .. pripon na besede, katere so že same izpeljane od drugih in imajo po navadi že cel legijon pripon, temuči pritisnimo pripono blizu debla ali naravnost na debla. Dolge besede so smrt za lepoglasje« in: »nobene opravičbe ni, da bi smeli krajše besede napačno naglašati .. vendar .. daljših ni mogoče natezati na suha pravila, ker bi se glasile prenerodno« (Breznik 1909: 22, 36). Verjetno pa »prenerodnosti« ni bila kriva (samo) dolžina. V primerih, v katerih se je bil Breznik pripravjen ukloniti naglasno »napačnim« oblikam, bi bilo za »popravek« treba umakniti naglas s pripono, ki so v veliki večini primerov, ne pa v čisto vseh, stalno naglašene. Tako tudi *primáš* naglas pred pripono sicer dopušča, vendar samo na račun stilne neopaznosti.

13 Podstave izpeljankam z *-aš* v bistvu še zmeraj dajejo le samostalniki, pridevniki in glagoli. Besede kot *brūndaš* bi bile lahko iz povedkovniškega medmeta: 'glasbilo, ki dela brunda brunda'; zoper to govori obvezna podvojitve medmeta, pa tudi primeri kot (*h*)*ūpkaš* 'vdab' (Valjavec 1879a: 14, Štrekelj 1904: 54), kjer *-k-* kaže na glagol. Omeniti je treba izpeljanke iz prevzetih t. i. polpredpon (*ultraš* 'ultraroyalist' (v Franciji po bourbonski restavraciji) — Župančič 1938: 101/kart. SSK J) in iz prvih delov zloženek: kratičnih (*cebejaš* 'član CB-krožka'), pridevniških (*fankijaš* 'izvajalec fankiglasbe') in samostalniških (*cimetaš*⁶³).

13.1 Daleč največ izpeljank z *-aš* je izsamostalniških. Sledijo, presenetljivo, izglagolske,⁶⁴ vendar samo, če dvoumnih primerov ne jemljemo za izsamostalniške in če upoštevamo ves diasistem. V sodobnem knjižnem jeziku pa je več izpridevniških.⁶⁵ Izpridevniške zanesljiveje kot izglagolske (le-te namreč poznajo tip *paraš* 'nož') pomenijo samo nosilca (človek/žival) lastnosti, so pa tudi tu posebnost izrazi za šaše (ribiške umetne muhe).⁶⁶ Podstavni pridevniki so zmeraj kakovostni, in sicer pri izpeljankah s pomenom 'žival' večinoma pridevniki za barve,⁶⁷ pri izpeljankah s pomenom 'človek' pa za lastnosti, ki jih večinsko ljudstvo nima (*plemenit* 'modre krvi', *bogat*, *velik* 'veljaven,

⁶³ *Cimetaš* 'žuželka vrste *Limnephilus lunatus* ali njo posnemajoča ribiška umetna muha' (Korošec 1980: 212, Voljč 1980: 97) lahko izpeljujemo iz 'žuželka cimetarve' oz. 'cimetjava žuželka', tj. 'žuželka, barve/rjava kot cimet'. Vendar ni razčiščeno, kaj vse se lahko v podstavi krni. Prav verjetno se pridevniška pripona *-aš* mora krniti; GP bi tedaj bila kar 'cimetasta žuželka'. Prim. druge izraze za umetne muhe šaše in žuželke mladoletnice, katere posnemajo: *črnaš*, *zelenša*, *rusač*, *srebrač* (Korošec 1980: 203).

⁶⁴ Poleg že tu in tam omenjenih prim. še *koturáš* 'die Rollassel, Armadillo' (Plet. iz Erjavca 1875a: 371; verjetno je mišljena mokrica *Armadillidium*; prim. v Plet. kajk. *kotúrati* se 'rollen'); *bermáš* 'der Soldatenwerber' (Plet. iz Janežiča). Tudi *kartáš* 'kvartopirec' (Plet. iz C.), *prepiráš* 'prepirač' (Plet. iz Slovenskega naroda), *igraš* 'der Spieler' (Plet.; pomen ni popolnoma jasen: hazarder?, šaljivec?, Valjavec 1879a: 14 ima lat. 'lusor'), *kegljašica* (Kocbek 1952: 2734) in več drugih primerov je boljše izpeljivati iz glagola kot iz samostalnika. Za slov. ne drži trditev, da *-aš* »od glagolskih osnova tvori isključivo [sic] pejorativne radne imenice« (Skok 1971: 67).

⁶⁵ Tudi v knjižni sh. je, po Maretiću (1899: 303), izglagolskih najmanj.

⁶⁶ Sicer so muharji ustvarili svoje izraze predvsem za šaše in jih za žuželke, ki jih te vabe posnemajo, rabijo bolj zato, ker žužkoslovnih slovenskih poimenovanj zanje menda ni, vendar gre tu zmeraj za prenos izraza z žuželke na šaša (živo!), ne obratno. Ko muhar poimenuje šaša, ima v mislih, da tako rečemo, žuželko. — Sam izraz *šaš* 'umetna muha, ki posnema katero od žuželk iz reda mladoletnic (*Trichoptera*)' je najbrž grob kalk po ang. *sedge*, ki pomeni tako 'mladoletnica' in 'njo posnemajoča umetna muha' kakor 'rastlina šaš (*Carex*)'. Ker se je *šaš* končeval na *-aš*, so muharji izraze za vrste šašev (podpomenke) izpeljali s pripono *-aš*. To je bil prvi poskus sistemske izrabe te pripone (vendar ne čisto dosleden: nekateri šaši imajo pripono *-ač*, med njimi celo taki, ki se v ang. imenujejo *sedge*, tako da dobimo razmerja npr. *rjavi velikaš* : *great red sedge*, *trepetač* : *grey flag*, *srebrač* : *silver sedge*).

⁶⁷ Sem štejem tudi primere kot *svetlaš* 'katera od večinoma globokomorskih, s svetlimi organi opremljenih rib iz družine *Scopelidae* = *Myctophidae*' (Hayne 1940: 213; pomen ni čisto jasen, morda je mišljen ves red *Iniomi*, enako dvojnost kaže ang. *lantern fish*). — Izrazi s pomenom 'žival' so danes ne glede na besednovrstnost svoje podstavne besede funkcijskozvrstno omejeni, zgolj strokovni (od koder prihajajo v praktičnosporazumevalni jezik, če so dovolj znani, npr. *kljunaš*). Vendar je, razen morda glede izpeljank iz pridevnika, pomenska skupina 'žival' (bila) tudi ljudska; prim. Erjavčeva živalska imena kot *zobaš* ter Pleteršnikova *viláš* 'vol z vilastimi rogovi' (Bela krajina) in *pegaš* 'pegast konj' (Cig. *pegaž*).

mogočen⁶⁸) in jih tudi zato povezuje s slabimi spremnimi (uravnimi) lastnostmi; zares negativnopomensko podstavo pa ima samo *grdaš*.⁶⁹ — Še zmeraj je živo izpeljevanje iz vseh treh besednih vrst, le da iz glagola zelo redko.⁷⁰

13.2 Razvrstitvene omejitve pri izpeljevanju iz samostalnika, ki jih je za starejše stanje tako dobro obravnaval Štrekelj, bi bilo treba natančneje določiti. Avtohtonost podstavne besede ne igra nobene vloge.⁷¹ Podstavni samostalnik ima lahko že kako pripono, bodisi prevzeto že s podstavno besedo (komedijaš, foringaš — Plet.) bodisi dodano doma (modrijaš — Plet., bodljaš, cevkaš, košarkaš), kar je sinhrono včasih težko ločiti (italijanaš — SSK J). Etimološko je vmesnih morfemov seveda še veliko več: trahomaš (Dolinec 1952: 301/kart. SSK J), goslaš. Večinoma pripona vendarle pride takoj na koren v sinhronem smislu, in kadar je podstavna beseda tvorjenka, je v veliki meri že demotivirana (ponazorjeno približno v zaporedju naraščajoče motiviranosti: akcijaš, sedlaš, direktivaš, čtivaš, kukalaš, mamilaš).⁷² Iz tvorjenk z določenimi priponami se zdi nemogoče izpeljevati z *-aš* (in še katero pripono), prim. *perspektivaš* 'sodelavec revije Perspektive' (Nova revija 1984, 3075) proti **sodobnostaš* < *Sodobnost*. Da pa se nam nekako upira npr. **pičaš* 'sodelavec Prostora in časa', najbrž ni kriva le nenavajenost na to besedo: gradivo namreč kaže, da se besedotvorna podstava končuje na kateri koli soglasnik (in marsikateri soglasniški sklop) razen na zlitnik, sičnik ali šumnik⁷³ (in na *f*).

13.3 Besedotvorna podstava včasih izdaja, da je bila izpeljanka prevzeta že cela iz sh. ali (prek nje) iz madž., npr. *bugaraš* (Teleks 17. III. 1978, 52), *odbranaš*(tvo) (Ribičič 1984: 702); *orjáš*. V obeh primerih, pri izposojenkah iz sh. seveda večkrat, je lahko besedotvorna podstava taka, kot bi bila domača, npr. *frulaš* (Glasbeni terminološki slovar 1983), *akordaš* 'delavec na akord' (Sever 1973: 52), *tremaš* '(gledališki) igralec, ki ima tremo pred nastopi' (Stop 21.—27. II. 1976, 14), *cvikeraš* 'očalar', za madž. prim. dolgotrajno prepričanje, da je *rovaš* iz domačega *rov-*. Dejansko je lahko ena pomenka prevzeta (*ligaš* 'moštvo v ligi'), druga domača (*ligaš* 'član Lige, skupine katoliško usmerjenih

⁶⁸ Ravno te tri besede na *-aš* so med najbolj utrjenimi »starimi« v knjižnem jeziku.

⁶⁹ Plet. je vzel besedo iz Cig., ta jo ima pod *Hüssel*, pod drugimi iztočnicami, npr. *Unflath*, *Schändlich*, ima *grdapš*. Ni nemogoče, da bi bila *grdaš* slovarska fantomka — tiskarski škrat, prepisan v Plet.

⁷⁰ Prim. v Pavlihi 3. X. 1984, 12, besedno igro na *fučkati* (*se kómu*): »Levi Fučkaš .. — Tu so včeraj uradno potrdili, da predsednik tukajšnjega krajevnega sveta Emerik Fučkalo ne bo obiskal Desnega Fučkaša«. Ker beseda nima slovnične živosti, je naglas lahko na prvem zlogu.

⁷¹ Kakor je ne pri izglagolskih (*bermaš*; *bermati* < srvnem. *wërben*, Bezljaj 1976: 17) in izpridevniških (ni pravega primera, toda prim. *fankijaš*, *cimetaš*).

⁷² *Akcijaš* 'udeleženec mladinske delovne akcije' (Valj 5. X. 1983, 5); *sedlaš* 'maloščetinec ali pijavka iz razreda Clitellata' (Matjašič-Polenc 1972: 221, Toporišič 1976: 158; poimenovanje po kožni odebelitvi klitelu — lat. *clitellum* 'sedlo' —, lepo vidni npr. pri deževniku); *direktivaš*(ki) (Naši razgledi 24. II. 1984, 101); *čtivaš* 'avtor, čigar knjige se veliko berejo, ker so obvezno šolsko čtivo' (Delo 29. XII. 1984, 26); *kukalaš* 'globokomorska riba Argyropelec hemigymnus' (Hayne 1940: 212; iz *kukalo*, ker ima ta riba teleskopske oči); *mamilaš* 'narkoman' (Pavliha 26. VI. 1982, 17; ena redkih besed z *-aš*, ki jih lahko razlagamo iz GP, v kateri je glagol (*za*)*uživati* (*jesti*, *jemati vase* ipd.)).

⁷³ Za šumnik obstaja ena izjema, prekm. *vožáš* 'vrhovodec' (Plet. iz C., tudi Valjavec 1879a: 14). Verjetno izpeljano iz srednjepolskega *vože*. V sh. je omejitvev še manjša, prim. *plečaš* 'vrsta graha', *medjáš* že v Miklošiču (1875: 343).

dijakov, ki jo je vodil J. E. Krek', v Slovcu so se pod članke podpisovali z Liga + zaporedna številka člana). Včasih le izostren občutek za pomen razkriva sh. izvor, npr. *krznaš* 'Pelztier' (Cigale 1880: 86, Plet.), prim. slov. *křzno* 'z dlako vred strojena živalska koža': sh. *křzno* 'kožuh'. Primeri kot *hrbtaš* 'športnik plavalec v hrbtnem slogu' (SSK J) ali *kopjaš* 'športnik metalec kopja' so vsaj na videz slovenski (sh. *leđaš*, *kopljaš*). Drugi, kakor *plojkaš* 'hrošč iz skupine Lamellicornia' (Erjavec 1872: 158, Plet., Gogala 1970: 158), so na videz iz sh. (v Plet. *plojka* 'die Blatte' z oznako *hs.*), vendar bo šele primerjalna raziskava lahko ugotovila, ali niso morda slovenski iz sposojenih podstavnih besed (in eventualno pozneje posojeni hrvaščini). — Za knjižno slovenščino imajo tudi besede kot vzhštaj. *nevoljaš* 'revež' (Plet.) prevzeto podstavo.

13.4 Prevzetost lahko izdaja kaka neobičajna premena v podstavi oz. odsotnost običajne. *Pederaš* 'homoseksualec', *kuferas*,⁷⁴ *ziheras* 'kdor noče nič tvegati' npr. ohranjajo neobstojni *a* (oz. ga premenjujejo z *e*), prim. *pedra*, *kufra*, *zazihрати*, *dvometraš*. Taki pojavi dajejo oprijemljiva merila za normativnostno vrednotenje v zbornem jeziku. Se pa v slovenščini, katere razvoj je (bil) zaznamovan s toliko tujimi vplivi, tudi v zborni zvrsti prepletajo »nepravilne«, raznosistemske prvine, nekatere slabo v zavesti celo jezikoslovcem. Tako se je »napaka« tipa *kuferas* dejansko že pritihotapila v zborni jezik skozi druga vrata. SSK J in SP 1962 imata za povsem sprejemljivo zborna besedo *gaterist* 'jarmeničar', ki je »izpeljana« iz *gater* -tra 'jarmenik'.⁷⁵ Podobno še *liferati* (v SP 1950 križec, v SP 1962 puščica, v SSK J nav. *slabš.*) proti pog. *lifrati*; ali pog. *filterica* (SSK J) proti *filler* -tra.⁷⁶ Oblike kot *ziheras* podpirajo tudi izpeljanke iz samostalnikov tipa -er -erja: *bunkeraš*, *lageraš*, *revolveraš* (vse SSK J).⁷⁷ Sicer pa — tudi podaljšave -on- v *korupcionaš* (Delo 13. XI. 1976, 31) ne moremo pojasniti iz slovenskega sistema, pa vendar takega niti ne popravljamo po tipu *akcijaš* niti ne mečemo iz zbornega jezika: v SSK J je *frakcionaš* brez oznake. (Torej imamo tudi pripono -onaš.)

⁷⁴ »So tudi teorije, da so [mučilske] metode uvedli kaznjenci iz stalinskih taborišč, sami, na Golem otoku so jim rekli "kuferasi"« (Nedeljski 9. IX. 1984, 18); tudi *koferas*: »Še nekaj o tako imenovanih "koferasih" — povratnikih iz SZ« (Nedeljski 23. IX. 1984, 18). V zvezi z etimologijo velja opozoriti najprej na sh. *kuferās* 'tujec', slabšalni naziv za Nebosance, ki so v zadnjem obdobju avstroogrške aneksije prišli v Bosno s kovčkom (Skok 1971: 67, 1972: 119). Toda Andrić (1976: 91) ima *kufer* 'zapor (običajno preiskovalni)'; tudi Sabljak (1981: 81) ima *kufer* 'samica v zaporu', in kar je še zanimivejše: *kufer* 'slabo, neustrezno; nevarno' in »*kufer mi je* opasno mi je«.

⁷⁵ V Splošnem tehniškem slovarju (1978) je *gaterist* sicer označen kot nedopusten za tehniški jezik, vendar le zato, ker je prevzet: krožec ima tudi *gater*.

⁷⁶ *Filterica* je mogoče celo domača hiperkorekcija redukcije: pog. *filtarca* < **filterica*, kakor ljudsko *untarca* za *untarkikla* '(kmečko) žensko spodnje krilo', če ni v takih primerih že kar prvotno pripona -ca, ki jo zborni jezik v tej razvrstitvi zavrača.

⁷⁷ *Pokeraš* (Ekran 1977, št. 9–10, 35) je možen, ker pozna slov. tudi *pokerja* poleg običajnejšega *pokra*. — V prekmurskem knjižnem izročilu se, kakor me opozarja Marija Petrov-Slodnjak, najde *citeraš* in *citaraš*; to je prav tako prevzeto, prim. »Za doma izdelane citre poznamo .. *citera* (prkm., verjetno iz madž.)« (Kumer 1983: 66).

Navedenke

- Andrić, Dragoslav*, 1976: Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza. Bgd.: BIGZ.
- Antena*, 1966—. (Tednik.) Lj.: Pavliha.
- Avsenak, Branko* (prev.), 1965: Hans Habe: V imenu hudiča. Mb.: ZO.
- Bajec, Anton*, 1950: Besedotvorje slovenskega jezika, I. Izpeljava samostalnikov. Lj.: SAZU.
- 1956: Izpeljava samostalnikov. V: Anton Bajec idr.: Slovenska slovnica. Lj.: DZS.
- Bälgarski tälkoven rečnik*, 1973. Sofija: Nauka i izkustvo.
- Benkő, Loránd* idr. (ur.), 1976—: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, III. Budimpešta: Akadémiai Kiadó.
- Bezljaj, France*, 1961: Slovenska vodna imena II. Lj.: SAZU.
- 1976: Etimološki slovar slovenskega jezika, I, A—J; 1982: II, K—O. Lj.: MK.
- Bratko, Ivan*, 1969: Dekletov dnevnik. Mb.: ZO.
- Breznik, Anton*, 1909: Slovenske besede v slovenščini. (Ponatis iz Časa III, 1909, 268—80, 315—48.) Lj.
- 1916, 1921, 1924, 1934: Slovenska slovnica za srednje šole. 1 Celovec, 2, 3 Prevalje, 4 Celje: Družba sv. Mohorja.
- 1926: Slovenski slovarji. V: Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede III, 110—74. Lj.: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- 1944: Jezik naših časnkarjev in pripovednikov. (Prir. Jakob Šolar.) Lj.: Družba sv. Mohorja.
- Cigale, Matej*, 1860: Deutsch-slovenisches Wörterbuch. Lj.
- 1880: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča. Lj.: MS.
- Colanović, Voja* (prev.), 1973: Ričard Huker: MES. Bgd.: BIGZ.
- Dalmatin, Jurij* idr., 1584: Register Nekatérih beséd .. V: Biblia, tv ie, vse svetv pismv ..., Cc 3b—Dd iijb. Witttemberg.
- Delo*, 1959—. (Dnevni časnik.) Lj.: Delo.
- Dolinec, Palhko*, 1952: Kitki, v: Nova obzorja V, 301—4. Mb.: Zveza kulturnih delavcev.
- Ekran*, 1962—. Revija za film in televizijo. Lj.: Zveza kulturnih organizacij Slovenije.
- Erjavec, Fran* (poslov.), 1872: Prirodopis živalstva s podobami, Za spodnje razrede srednjih šol izdelal Dr. Alojzij Pokorny. Lj.: MS.
- (poslov.), 1875a: Schödlerjeva Knjiga prirode, IV. del. .. Zoologija. Lj.: MS.
- 1875b: Iz potne torbe, v: Letopis MS za leto 1875., 218—228; 1883: Iz pótne torbe, v: Letopis MS za leto 1882. in 1883., 195—351. Lj.: MS.
- Gjurin, Velemir*, 1974: Interesne govornice sleng, žargon, argo, v: SR XXII/1, 65—80. Lj.: SDS.
- Glasba*, 1981. Leksikoni CZ. Ljubljana: CZ.
- Glasbeni terminološki slovar*, 1983. Glasbila in izvjalci, Poskusni snopič. Lj.: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Glonar, Joža*, 1934: Zepni slovarček tujk. Lj.: Umetniška propaganda.
- (prev.), 1944: Friedrich von Gagern: Mejaši, pozvedniki, glavvarji. Lj.: Svet.
- Godina, Ferdo*, 1952: V volčji gomili, v: Nova obzorja V, 175—94. Mb.: Zveza kulturnih delavcev.
- Gogala, Matija* (prev.), 1970: Alexander B. in Elsie B. Klots: Žuželke. Lj.: MK.
- Gradišnik, Janez* (prev.), 1950: (Jean Bruller) Vercors: Oči in svetloba. Lj.: CZ.
- 1982: Preskušanje slovenščine, v: 7D XI/33 (19. VIII.). Mb.: Večer.
- G[röbming], A[dolf]*, 1949: Tamburaški zbori, v: Obzornik IV/1—2, 67—9. Lj.: Ljudska prosveta.
- Gutsman, Ožbalt*, 1789: Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter. Celovec: Ignaz Aloys von Kleinmayer.
- Hadrovics, László*, 1985: Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budimpešta: Akadémiai kiadó.
- Hayne, Ada* (prev. in prir.), 1938: Alfred Edmund Brehm: Življenje živali, I; 1939: II; 1940: IV. Lj.: Umetniška propaganda.
- ITD*, 1974—1977. Ilustrirani tednik Dela. Lj.: Delo.
- Ilešič, Fran*, 1908: Primož Trubar in njegova doba, v: Trubarjev zbornik, V—XXXII. Lj.: SM.

- Ingolič, Anton*, 1945: Pred sončnim vzhodom. Lj.: Slovenski knjižni zavod.
- Istenič, Lili* — *Sket, Boris*, (prev.), 1969: Karl Schmidt, Robert F. Inger: Plazilci. Lj.: MK.
- Janežič, Anton*, 1850: Popólni ročni slovár slovénkega in némškega jezika. Celovec: J. Sigmund.
- *1860: Slovenisches Sprach- und Lesebuch für die unteren Klassen der Gymnasien und Realschulen. Celovec: E. Liegel.
- *1863, *1864, *1869: Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo. Celovec: Janez Leon.
- Jurančič, Janko*, *1972: Srbskohrvatsko-slovenski slovar. Lj.: DZS.
- Kocbek, Edvard*, 1952: Dnevnik 1952/I, v: Nova revija III/24—5 (1984), 2734—41. Lj.: CZ.
- Končnik, Peter*, *1906: Slovenska slovnica za obče ljudske šole. Dunaj: v cesarsko kraljevi zalogi šolskih knjig.
- Korošec, Tomo*, 1980: Pojmovna in poimenovalna sistematika za umetne muhe, v: Tomo Korošec idr.: Muhtarjenje, 199—243. Lj.: DZS.
- Koštiál, Ivan*, 1920: Etimologije, v: Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino II, 127—8. Lj.
- Kranjec, Miško*, 1952: Življenje. Lj.: Delavska založba.
- (psvd. M. Klemen), 1956: Zalesje se prebuja. Lj.: Hram.
- Krašovec, Jože*, 1984: Seznam svetopisemskih imen, v: Anton Grabner-Haider idr.: Biblični leksikon, 15—109. Celje: Mohorjeva družba.
- Kuhač, Franjo Šaver*, 1878: Prilog za povjest glasbe južno-slovljenke, v: Rad JAZU XLV. Zagreb: JAZU.
- Kumer, Zmaga*, 1983: Ljudska glasbila in godci. Lj.: SM
- Levstik, Vladimir*, 1926: Pravica kladiva. Lj.: Vodnikova družba.
- (prev.), *1930, *1954, *1962: Walter Scott: Ivanhoe. ¹Lj.: Modra ptica, ²Mb.: ZO, ³Lj.: MK.
- Maretič, Tomo*, 1899: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zgb.: Kugli i Deutsch.
- Matjašič, Janez* — *Polenec, Anton* (prev.), 1972: Ralph Buchsbaum, Lorus J. Milne: Nižje živali. Lj.: MK.
- Metelko, Franc Serafin*, 1825: Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Lj.: Leopold Eger.
- Miklošič, Franc*, 1875: Vergleichende Stammbildungslehre der Slavischen Sprachen. Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- Mikuž, Metod*, 1965: Oris zgodovine Slovlencev v stari Jugoslaviji 1917—1941. Lj.: MK.
- Miličič, Vladimir*, 1967: Obraten rečnik na makedonskiot jazik. Skopje: Institut za makedonski jazik Krste Misirkov.
- Mistik, Jozef*, 1976: Retrográdný slovník slovenčiny. Bratislava: Univerzita Koménkeho.
- Moder, Janko* (ur.), 1984: Jezikovno razsodišče 1980—1982. Trst/Celovec: Založništvo tržaškega tiska/Založba Drava.
- Murko, Anton Janez*, 1833. Slovénsko-Némški in Némško-Slovlénski róčni besédnik, Kakor se slovlénčina govori na Štájerskim, Koròškim, Krájuskim in v'zahodnih straneh na Vógerskim, Slovénsko-Némški Dél: Deutsch-Slovlénisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch, Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain, und Ungarn's westlichen Distrikten, Deutsch-Slovlénischer Theil. Gradec: Franc Ferstl.
- *1850: Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande. Gradec: Franz Ferstl'schen Buchhandlung.
- Naši razgledi*, 1952—. Štirinajstnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja. Lj.: Delo.
- Nedeljski dnevnik*, 1951—. (Nedeljska izdaja Dnevnika.) Lj.: Ljubljanski dnevnik.
- Nova revija*, 1982—. Mesečnik za kulturo. Lj.: CZ.
- Obraten rečnik* na sávremlennija bálgarski ezik, 1975. Sofija: Bálgarska akademija na naukite.
- Odzadnji slovar* slovlenskega jezika, izdelan v letu 1971 v delavnici Českoslovlenske akademie věd, Kabinet cizích jazyku, pracovišče Brno, na podlagi Pleteršnika. (Kseroksiran tipkopol v treh knjigah.)

- Pavliha*, 1944—. (Humoristično-satirični tednik.) Lj.: Pavliha.
- Pionirski list*, 1948—. (Solskoletni tednik.) Lj.: MK.
- Pleteršnik, Maks* (ur.), 1894: Slovensko-nemški slovar. Lj.: Knezoškofijstvo.
- Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, 1979. Zgb.: Školska knjiga.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1959—. Bgd.: Institut za srpsko-hrvatski jezik.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, 1967—. Novi Sad: Matica srpska.
- Regent, Ivan*, 1967: Spomini. Lj.: CZ.
- Ribičič, Mitja*, 1984: »De mortuis nil nisi bene«, v: Naši razgledi 28. XII., 702—4. Lj.: Delo.
- Sabljak, Tomislav*, 1981: Rječnik šatrovačkog govora. Zgb.: Globus.
- Sever, Meta* (prev.), 1973: Dragoslav Mihailović: Ko so cvele buče. Lj.: MK.
- Sket, Jakob* (prir.), 1911: A. Janežičeva Slovenska slovnica. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Skok, Petar*, 1971: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I, A—J; 1972: II, K—poni¹; 1973: III, poni²—Z; 1974: IV, Kazala. Zgb.: JAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I—IV*, 1970—1985. Lj.: DZS.
- Slovenski pravopis*, 1920, 1935, 1952, 1962. Lj.: 2, 3. Jugoslovenska knjigarna, 4. DZS.
- Splošni tehniški slovar*, I. del, 1978. Lj.: Zveza inženirjev in tehnikov.
- Sršen, Janez*, 1984: Publicistična slovenščina pod vplivom srbohrvaščine, v: Naši razgledi 14. IX. 1984, 486—8. Lj.: Delo.
- Stabéj, Jože*, 1976: Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584, v: Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, III. Band, II. Teil, Jurij Dalmatin, Biblia 1584, Abhandlungen, 101—181. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Stop*, 1968—. Informativna revija za televizijo, radio, film in zabavno glasbo. Lj.: Delo.
- Sercelj, Alojz* (prev.), 1967: Hans Wilhelm Smolik: Zivalski svet. Lj.: DZS.
- Solar, Jakob*, 1967: Opombe, v: Anton Breznik: Zivljenje besed, 265—353. Mb.: ZO.
- Strekelj, Karl*, 1904: Zur Slavischen Lehnwörterkunde. Dunaj: Carl Gerold's Sohn.
- Suman, Josip*, 1881: Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni. Lj.: MS.
- 1884: Slovenska slovnica za srednje šole. Celovec: Družba sv. Mohora.
- Sumi, Franc*, 1883: Plemeniti Preširni, Popravek, v: Ljubljanski zvon III, 606. Lj.
- Teleks*, 1977—. Informativni tednik Dela. Lj.: Delo.
- Toporišič, Jože*, 1965: Slovenski knjižni jezik, 1; 1966: 2. Mb.: ZO.
- 1971: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, v: SR XIX/1, 55—75. Lj.: SDS.
- 1972: Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), v: SR XX/3, 285—318. Lj.: SDS.
- 1976: Slovenska slovnica. Mb.: ZO.
- Tribuna*, 1951—. (Studentski štirinajstdnevnik.) Lj.: Univerzitetna konferenca ZSMS Valj, 1979—. Glasilo občinske konference ZSMS Novo mesto.
- Valjavec, Matija*, 1879a: Prinos k naglasu u (novoj) slovenštini, Naglas u substantiva mužkoga roda, v: Rad JAZU XLVII, 1—92; 1879b: v: Rad JAZU XLVI, 1—77. Zgb.: JAZU.
- Verbinc, France*, 1968: Slovar tujk. Lj.: CZ.
- Vidovič-Muha, Ada*, 1983: Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku (disertacija). Lj.: Filozofska fakulteta; (vezan kseroksiran tipkopis).
- Vojaški slovar*, 1977. Lj.: Partizanska knjiga.
- Voljč, Božidar*, 1980: Kratka muharska entomologija, v: Tomo Korošec idr.: Muharjenje, 79—98. Lj.: DZS.
- Vuk, Vili* (prev.), 1978: Richard Hooker: M.A.S.H. Mb.: ZO.
- Zener, Borut in Vladka* (prev.), 1972: Earl S. Herald: Ribe. Lj.: MK.
- Zupančič, Oton* (prev.), 1938: (Henri Beyle) Stendhal: Parmaska kartuzija. Lj.: Hram.
- Kratice in okrajšave: ang./leško/, ben./eško/, Bgd.* — Beograd, *BIGZ* — Beogradski izdavačko-grafički zavod, *C./af/, CZ* — Cankarjeva založba, *Cig.* — Cigale 1860, *češ./ko/, DZS* — Državna založba Slovenije, *GP* — govorna podstava, *fr./ancosko/, hs.* = sh., *it./alijansko/, JAZU* — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, *kajk./avsko/, kart./oteka/, lat./insko/, Lj./ubljana/, madž./arsko/, Mb.* — Maribor, *MK* — Mladinska knjiga, *MS* = SM, *nem./ško/, Plet.* = Pleteršnik 1894, *polj./sko/, prekm./ursko/, rus./ko/, SAZU* — Slovenska akademija znanosti in umetnosti, *SDS*

— Slavistično društvo Slovenije, *slov./ensko/, slovaš./ko/, sh.* — srbohrvaško, *SM* — Slovenska matica, *SP* — Slovenski pravopis, *SR* — Slavistična revija, *srnem.* — srednjevisokonemško, *SSKJ* — Slovar slovenskega knjižnega jezika, *stonem.* — starovisokonemško, *štaj./ersko/, vzhslav.* — vzhodnoslovensko, *vzhštaj.* — vzhodnoštajersko, *Zgb.* — Zagreb, *ZO* — Založba Obzorja Maribor, *ZSMS* — Zveza socialistične mladine Slovenije.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Suffix -aš in der slovenischen Sprache

Das Suffix -aš haftet im Bewußtsein der slowenischen Grammatiker seit Metelkos Grammatik (1825). In der Mittelschulgrammatik von A. Janežič (1863) und der Vergleichenden Grammatik von Miklošič (1875) werden die Charakteristika der Ableitungen mit diesem Suffix zum ersten Mal beschrieben. Die wichtigsten Feststellungen brachte aber Karel Štrekelj, als er in seinem Buch Zur Lehnwörterkunde (1904) die Etymologie des Wortes *rovaš* wie auch des Suffixes -aš festlegte (beides stammt aus dem Ungarischen). Später wurden dieses Suffix und die Wörter mit diesem Suffix von slowenischen Grammatikern vor allem im Hinblick auf deren nicht slowenische Herkunft erörtert. Nur die Grammatik von Jože Toporišič (1976) verfügt über neue Erkenntnisse in bezug auf die Bedeutung dieses Suffixes, d. h. in bezug auf die Wortbildung.

In den slowenischen Mundarten sind die Ableitungen auf -aš im zentralen Slowenien nur selten zu finden; die meisten sind im Osten Sloweniens (Übermurgebiet, östliches Steiermark, das heutige kroatische kajkavische Gebiet) erhalten geblieben und, in einem kleineren Umfang, in Bela krajina und im Westen in der Umgebung von Branik und Podmelec — (auch andere mundartliche Erscheinungen in dieser Gegend weisen auf eine alte Zuwanderung von dem serbokroatischen Territorium hin). In der gegenwärtigen slowenischen Standardsprache gibt es aber ungefähr 200 Wörter mit diesem Suffix (was eigentlich mehr ist als in den Mundarten), von denen jedoch nur etwa 100 häufiger verwendet werden und noch diese sind meistens auf eine spezielle Terminologie (z. B. zoologische) beschränkt. Unter diesen Wörtern gibt es viele, die aus dem Serbokroatischen übernommen oder nach dem Muster ähnlicher serbokroatischer Wörter gebildet sind. Darum werden die meisten Ableitungen auf -aš von den Puristen vertrieben, auch diejenigen, die sonst durchaus mit dem slowenischen Sprachsystem in Einklang stehen (z. B. *zgubaš* 'ein finanziellen Verlust habender Betrieb', vgl. serbokr. *gubitaš*). Eine derartige Abneigung wäre nur im Falle einiger Lehnwörter berechtigt, vor allem dann, wenn der Wortstamm mit dem slowenischen Sprachsystem nicht übereinstimmt, entweder morphologisch (z. B. *pederaš* 'Homosexueller'; das müßte im Slowenischen wegen der Alternation $\partial \sim \emptyset$ **pedraš* lauten) oder semantisch (z. B. *pristaš* 'Anhänger', weil slowenisch *pristati* 'landen' bedeutet; vgl. serbokr. *pristati uz koga* 'jemandes Anhänger werden').

Die synchrone Analyse weist darauf hin, daß die slowenische Schriftsprache sporadisch auch die Suffixvarianten auf -š und -jaš kennt. Die š-Variante ist in zwei Lehnwörtern aus dem Serbokroatischen vorhanden (*pristaš* und veraltet *ostáš* 'Auführer'); die beiden haben sich im Slowenischen anderen Bildungen auf -aš angepaßt, im Serbokroatischen lauten sie aber *pristaša, ustaša* (das letzte Beispiel wurde später vom Slowenischen noch einmal übernommen, und zwar in einer weniger angepaßten Form *ustáš* 'Ustascha') und nicht **pristáš, *üstáš* (vgl. das Verhältnis zwischen den Typen serbokr. *dudáš* : slow. *dudáš* 'Dudelsackpfeifer'). Das Suffix -jaš ist in einigen einzelnen Beispielen vorhanden, z. B. *brnjaš* 'Schlange Cerberus' < *brn* 'der Flußschlamm', *jurjaš* 'Mitglied der Begleitung des grünen Georg (zeleni Jurij) — Person aus slowenischen folkloristischen Frühlingsbräuchen' < archaische Formen *Juri*, Genitiv *Jurja*; aus modernen Formen *Jurij -a* oder *Jur -ja* bekämen wir **jurijaš* bzw. **juraš* (denn das -j- wird aus den Wortstämmen wie *Jurj-* in der Regel getilgt, z. B. aus *pastir* wird *pastiraš* ('Hirtheud'), wenn es mit Hilfe des Suffixes -aš abgeleitet würde).

Das Suffix -aš wird in der slowenischen Standardsprache grundsätzlich betont (Akut). Es bleibt aber unbetont, wenn das Wort von einer Mundart übernommen ist

(das innere Lehngut), z. B. *prímaš* 'Solist und Vorgeiger einer Zigeunerkapelle' (Mundart im Murgebiet). Wenn ein solches Wort ein nomen agentis ist, dann kann man vorsehen, daß es sich in der Standardsprache den Wörtern mit dem betonten Suffix langsam anpassen wird, denn die grammatische Kategorie »belebt« von Maskulina (Gen. und Akk. sind im Sg. identisch) ist in der slowenischen Schriftsprache inkompatibel mit dem unbetonten Suffix *-aš* (das gilt aber nicht für Personeneigennamen, z. B. Zunamen). Bei Maskulina ohne diese grammatische Kategorie kann *-aš* betont sein (*mejáš* 'Grenzstein') oder unbetont (*pāprikaš*, synchronisch aus *pāprika*, in Wirklichkeit ist aber das Wort als Ganzes schon entlehnt).

Die Ableitungen auf *-aš* werden von Verben, Adjektiven und am häufigsten von Substantiven abgeleitet. (Es gibt auch einige Ableitungen von Wortverbindungen, z. B. *dolgosuknjaš* 'der Langrock', und von Bestimmungswörtern der Zusammensetzungen, z. B. *ultraš* 'Ultraroyalist', *cebejaš* 'derjenige, der mit dem CB-Apparat empfängt bzw. sendet (CB = citizens band)'.) Štrekeljs Feststellung, daß das Slowenische die Ableitungen auf *-aš* von auf Konsonanten auslautenden Maskulina nicht kennt, stimmt heute nicht mehr (es gibt schon über 60 Ableitungen des Typs *krempljaš* 'Onychodactylus' aus *krepelj* 'Klaue'), obwohl die meisten Ableitungen von weiblichen Substantiven auf *-a* abgeleitet werden (*mejaš* aus *meja* 'Grenze'); seltener sind die Ableitungen von sächlichen Substantiven (*usnjaš* 'Karpfen *Cyprinus nudus*' aus *usnje* 'Leder') und noch seltener von auf Konsonanten auslautenden weiblichen Substantiven (*vrvaš* 'Schlange aus der Familie Leptodira'). Der Wortstamm endet — für jetzt — nie auf *s*, *z*, *š*, *ž*, oder *č*, *dž* (und auch nicht auf *f*).

Die Ableitungen auf *-aš* können Lebewesen (Menschen, Tiere) und Gegenstände bezeichnen bzw. bedeuten (Gegenstände eigentlich selten, besonders in der Standardsprache).

Die *aš*-Ableitungen von Substantiven bedeuten 'derjenige/etwas, der/was in einer Beziehung zur Stammbedeutung steht'; die wichtigsten Untergruppen sind: 1) 'derjenige, der mit x etwas zu tun hat', z. B. *nogometáš* 'Sportler, der Fußball spielt', *školjkaš* 'Fisch (aus der Familie Cymatoceps), der Muscheln knackt'; 2) 'derjenige der in/auf x lebt', z. B. *golibaš* 'Mensch, der in einer Hütte lebt', *skalaš* 'Hahn oder Python, der in/auf Felsen lebt'; 3) 'derjenige, der Mitglied von x ist' z. B. *petokolonaš* 'Angehöriger der fünften Kolonne'; 4) 'derjenige, der ein Charakteristikum von x hat', z. B. *brkaš* 'der Schnurrbärtige', *zvezdaš* 'Maulwurf *Condylura cristata*', *zvezdašica* 'Antilope *Damaliscus albifrons*'. Zweckmäßig ist auch eine andere Einteilung in Bedeutungsgruppen: ihr Ausgangspunkt ist die syntaktische Rolle des wortstammgebenden Wortes in der Wortverbindung, die für die Basis der Ableitung dient. Von den obigen Beispielen ist z. B. *nogometáš* von dem syntaktischen Objekt ('derjenige, der Fußball spielt') abgeleitet, *skalaš* von der Adverbialbestimmung des Ortes. Eine weitere Einteilung ist möglich in bezug auf das Verb (bzw. die Bedeutung des Verbs) in der solche Wortverbindung, z. B. *frakcionaš*¹ 'derjenige, der zu einer Fraktion gehört', *frakcionaš*² 'derjenige, der Fraktionen gründet oder verursacht'; *citraš* 'derjenige, der Zither spielt', *kartaš* 'derjenige, der Karten spielt', *nogometáš* 'derjenige, der Fußball spielt'...

Štrekelj war der Meinung, daß es *-aš* nur im Serbokroatischen und Slowenischen gibt. Heute breitet es sich aus dem ungarisch-serbokroatischen Brennpunkt zumindest ins Bulgarische (*službàš* u. ä.) aus, dann ins Mazedonische (*konferencijaš*) und ins Slowakische (*tisícjutrás*).

RAZISKOVANJE SLOVENSКИH NAREČIJ NA KOROŠKEM

Za raziskovanje slovenskih narečij na dvojezičnem Koroškem so v graškem Slavističnem inštitutu razvili metode anketiranja in shranjanja gradiva, ki si jih je prilagodila tudi celovška univerza. Tudi zaradi sociolingvističnih ugotovitev, do katerih je pripeljalo delo na terenu, so doslej zbrani podatki o narečjih, dosegljivi v obliki tonskih in video posnetkov, obetaven vir za raziskave jezikoslovcev in narodopiscev.

For research into the Slovene dialects in the bilingual areas in Carinthia, special methods of questioning and cataloguing have been developed at the Graz/Gradec Slavic Studies Institute, and adopted in a modified form by the Klagenfurt/Celovec University. The data collected up to now, which consist of sound and video recordings, is a promising source of research for the linguist and the ethnologist — also because of the sociolinguistic details which have been found during field work.

1.0 Izhodiščne informacije. — V tem prispevku ne nameravam osvetliti zgodovinskega razvoja slovenske dialektologije, pa tudi pogledov nanjo in na njene posamezne probleme ne, saj se tem vprašanjem posveča več avtorjev v svojih delih.¹ Na osnovi praktičnih terenskih izkušenj bom poskušala prikazati metodološke postopke in vsebinske cilje zbiranja in arhiviranja doslej posnetega koroškoslovenskega narečnega gradiva, ki se hrani delno na slavističnem inštitutu graške univerze, delno pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu — delno pa pri slavističnem inštitutu Univerze za izobraževalne vede v Celovcu.

Slovenska dialektologija na dvojezičnem ozemlju Koroške je posebno v zadnjih letih stopila v ospredje slovenističnih raziskovanj na avstrijskih univerzah. Mislim predvsem na disertacije in monografije,² še posebej pa na široko zasnovani raziskovalni projekt, ki se ga je pred dobrim desetletjem lotil slovenistični oddelek slavističnega inštituta graške univerze pod naslovom Inventarizacija slovenskih govorov na Koroškem, v poznejši raziskovalni fazi preimenovan v projekt Izglose in izolekse v slovenskih narečjih na Koroškem, ki ga vodita predstavnik graške slavistike S. Hafner in E. Prunč. Eden izmed temeljnih namenov tega raziskovalnega dela je zbiranje dialektoloških podatkov iz že obstoječe znanstvene literature in s terena. Današnje stanje slovenskega ljudskega jezika na Koroškem, kakor ga kaže znano narečno gradivo, je namreč še precej pomanjkljivo predstavljeno.³

1.1 Geografska zamejitev zapisanih govorov. — Kot terenska sodelavka graškega raziskovalnega projekta v letih 1981 do 1983 (in tudi že prej) sem po-

¹ Zgodovinski pregled raziskav slovenskih narečij do leta 1960 daje obširnejša razprava J. Toporišiča (1962), s koroškoslovenskimi podatki ga dopolnjuje članek G. Neweklovskega (1979).

² Bibliografija koroškoslovenske dialektološke literature je zajeta v publikacijah graškega raziskovalnega projekta S. Hafner in E. Prunč 1980: 229–235 oz. ista 1982: 93–100. V pričujočem članku je poleg citirane literature navedena le bibliografija tehtnejših razprav z novejšimi raziskovalnimi rezultati v zadnjih letih.

³ Delo projekta so predstavili v člankih S. Hafner (1981), E. Prunč (1981), H. Pfandl (1981). Glej tudi S. Hafner in E. Prunč (1981 oz. 1982 in 1982a).

snela na magnetofonski trak precejšnje število informatorjev iz različnih krajev s slovenskim jezikom na Koroškem. Mrežo informacijskih točk, razporejenih po tekočih številkah krajev od 1 do 220, je izdelal glavni urednik graškega raziskovalnega kolektiva E. Prunč. Točke so razvrščene enakomerno, potekajo pa takole: na vzhodu segajo do Potoka pri Suhi pri Labodu, nato se razvrščajo po osrednji Podjuni, se dvignejo na hribovito območje Leda pri Rudi severovzhodno od reke Drave ter tečejo čez Krčanje in Djekše do celovške kotline. Na južni strani segajo v kraje v okolici Železne Kaple, se preko Obirskega in Sel spuščajo v Rož, nato preko Radiš in Gur pridejo na Kostanje in dalje čez območje Baškega jezera v Ziljsko dolino, do slovensko-nemške jezikovne meje na zahodu, Potoč in Brda pri Šmohorju. Manjša, v osnovni mreži nepredvidena naselja, se uvrščajo k večjemu kraju v neposredni sosesčini, dobijo pa dodatne oznake a, b, c itd. (npr. 110 a, 110 b, ...). Ta način zapisovanja omogoča točno razvrščanje narečnih posnetkov med ustrezne krajevne govore. Kot vemo, se pojavljajo v hribovitih predelih že med posameznimi manjšimi naselji besedne, glasovne in pomenske različice. S področja glasoslovja naj navedem za primer zelo izrazito mejo med srednje- in zadnjejezičnim *r*-om, potekajočo med Spodnjimi Rutami pri Radišah, kjer je še zastopan rožanski jeziček *R*, in nekoliko sto metrov oddaljenimi Medgorjami na sosednjem hribu, kjer se že jasno izgovarja izraziti sprednjejezični *r*.

1.2 Metode in pripomočki graškega projekta pri terenskem delu. — Na terenu sem spraševala v prvi vrsti na osnovi vprašalnice o izoleksah ILFZ (Isolexenfragezettel), zanimali pa so me tudi refleksi za samoglasnike v posameznih krajevnih govorih, ki sem jih ugotavljala s pomočjo posebej v ta namen sestavljenih stavkov. Z vprašalnico o izoleksah sem lahko zajela pretežno večino predvidenih informacijskih točk,⁴ medtem ko sem stavke za ugotavljanje glasovnih refleksov, ki pri mojem raziskovanju niso bili v ospredju, posnela le v nekaterih krajih, preostali čas pa posvečala zapisu posnetega gradiva, ki je moral vsaj začasno ostati v rokopisni obliki. Nepredvidena finančna obremenitev, ki je zadela raziskovalni projekt, mi je onemogočila nadaljnje delo. Na pobudo graških slovenistov in narodopisnega oddelka pri SAZU v Ljubljani je bil ustanovljen pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu poseben narodopisni oddelek, ki sem ga vodila od marca 1983. leta dalje za leto dni.⁵

1.3 Vključitev dodatnega gradiva: tonski zapisi celovškega radia. — V okviru te zaposlitve sem lahko nadaljevala s samostojnim zbiranjem slovenskega narodopisno-terminološkega dialektološkega gradiva na dvojezičnem ozemlju Koroške, pri čemer se kot zbirateljica nisem omejevala samo na terensko delo, pač pa sem narečno gradivo iskala tudi v tonskih arhivih, npr. v arhivu celovške radijske postaje, kjer so ohranjeni narečni in drugi zgodovinsko zanimivi posnetki Slovenskega oddelka od začetka petdesetih let dalje. Narečne oddaje, predvsem starejšega datuma, kot so Pastirska igra in Igra od zgubljeniga sina Andreja Schusterja Drabosnjaka (prva je bila posneta 13. decembra 1958 in ponovno 27. novembra 1975 z mlajšo zasedbo, druga pa

⁴ Izvzeta je pri tem srednja in zahodna Ziljska dolina, kamor mi ni uspelo priti.

⁵ Sodelavci narodopisnega oddelka pri Krščanski kulturni zvezi se zdaj ukvarjajo z raziskavo arhitekture na Koroškem, poleg tega pa se pripravljata tudi narodopisna monografija Sel.

26. marca 1958) ali pa igre ljudskega dramatika Jake Špicarja (posnete v letih 1954, 1955 in 1957), predstavljajo bogato zakladnico, ki je po eni strani dokument koroškoslovenskih govorov, kakršni so bili pred desetletji — najstarejši informator je bil rojen 1867. leta —, po drugi strani pa nenadomestljivo dialektološko-narodopisno gradivo s podatki o kulturnem življenju koroških Slovencev. Vsebujejo opis običajev letnega kroga, staro ustno izročilo (pripovedništvo, ljudsko pesem), prikaz dela na kmetih in pri obrtnikih, s tem pa tudi izrazje, ledinska in krajevna imena itd. Posnetki, zbrani v tem arhivu, so me vsekakor usmerjali k nadaljevanju terenskega dela. Odločila sem se za zbiranje predvsem v tistih krajih, kamor se mi prej ni posrečilo priti. Gre v prvi vrsti za naselja v obrobni legah slovensko-nemškega stičnega prostora, kjer je pristnost slovenskega kulturnega življa ogrožena ali pa se kaže le še v sledovih.

Od marca 1984 se dialektološkemu delu posvečam na celovški univerzi. Odtlej nimam le zapisovalnih in zbirateljskih nalog, ampak skrbim tudi za urejanje in arhiviranje gradiva.

1.4 Urejanje in arhiviranje. — Metode dela sem v nekoliko modificirani obliki prevzela od graškega projekta, saj so se po večletnih izkušnjah izkazale za zelo primerne in učinkovite. Podobnost raziskovalnih sistemov navsezadnje omogoča tudi primerjanje, uporabnost in medsebojno zamenljivost podatkov celovškega gradiva in graškega arhiva. Podatki o posnetkih so arhivirani s pomočjo kartotek na naslednji način: Oštevilčena vprašalnica A4-formata je vsebinsko razdeljena na dve polovici: prvi del je namenjen podatkom iz življenja informatorja (ime, rojstno leto in kraj, poklic itd.), medtem ko se vprašanja v drugem delu nanašajo na snemalne okoliščine in tematiko tonskega zapisa. Kartotečni listki s podatki o pretežno še neobdelanem gradivu⁶ so urejeni takole:

1. Po dve vprašalni poli A4-formata se zmanjšata za polovico, vprašalnice se v tej zmanjšani obliki razmnožijo, za vsako serijo kopij pa se vложи pisan karton, ki kopije loči od naslednjih. — 2. Razmnožene vprašalnice se razrežejo na četrtine, da dobimo po dva zgornja in po dva spodnja dela vprašalnice kartotečnega A6-formata. Zgornji deli se začasno uvrstijo v poljubnem redu v posebno kartoteko, medtem ko spodnje dele naravnamo po tekočih številkah posnetkov.⁷ — 3. Zgornji del listkov s podatki o govorcih urejamo po abecednem redu informatorjev, posebej pa še po tekočih številkah krajev, pri čemer so informatorji znotraj posameznih krajev razporejeni po abecedi. Preostali listki so rezerva in so prav tako urejeni po abecedi. — 4. Spodnji del vprašalnice s podatki o govornem položaju in tematiki posnetka je osrednji in je urejen takole: A — Kartoteka, urejena po krajih zapisa in obenem po številkah informatorjev. Kot smo že omenili, so kraji označeni s tekočimi številkami. Tudi informatorji iz posameznih krajev so oštevilčeni po kronološkem redu (npr. prvi informator iz kraja številka 109 dobi številko 1, torej 109-1, naslednji iz istega kraja številko 109-2 itd.). Tako arhiviranje podatkov o posnetkih omogoča anonimnost informatorjev v nadaljnji raziskovalni fazi. Znotraj posameznih krajev so listki s podatki informatorjev razporejeni po

⁶ Velja v prvi vrsti za celovške posnetke, ki jih še ni bilo mogoče obdelati; zato je potrebno začasno arhiviranje.

⁷ Arhivski posnetki se iz tehničnih razlogov niso dali razvrščati kronološko.

abecedi. Večkratni posnetki istega govorca so urejeni kronološko po tekočih številkah vprašalnice. — B — Kartoteka, urejena po abecednem redu informatorjev vsebuje zapise vseh posnetkov posameznih govorcev. Listki so razporejeni (deloma slučajno) kronološko po datumih tonskega zapisa oz. po tekočih številkah vprašalnice. — C — Doslej najobširnejša je kartoteka, urejena po geslih ali stvarni register, ki vsebuje križni seznam. Je začasen pregledni katalog vsebine in tematike vsega posnetega gradiva, ki pa ne daje zadosti izčrpne informacije o vsem posnetem gradivu.⁸ — Č — Kartoteka pesmi in glasbe. Številni posnetki vsebujejo poleg govorne besede tudi ljudske pesmi in glasbo, ki so na celovških vprašalnicah zaznamovane z zvezdico *.⁹ Listki z informacijami o posnetku so urejeni po tekočih številkah krajev informacijske mreže. Večkratni posnetki enega in istega informatorja so v kartoteki nameščeni po tekočih številkah zapisov. — D — Kartoteka po tekočih številkah vprašalnice omogoča kronološki pregled posnetkov, kakor so bili zapisani.

Omenim naj še, da je vse gradivo v arhivu Krščanske kulturne zveze in na celovškem slavističnem inštitutu urejeno v povsem enakih kartotekah, tako da so podatki o posnetkih in informatorjih na razpolago pri obeh ustanovah.¹⁰

2.1 Zapisovalne izkušnje. — Za koroško-slovenski dvojezični prostor je značilna obilica krajevnih govorov. Pristnost in kakovost narečnega posnetka je odvisna od sposobnosti in spretnosti spraševalca in od govornih okoliščin. Idealno je, če spraševalec lahko uporablja isti ali zelo podoben govor, kot ga govori informator. Najlaže sem snemala v osrednjerožanskem narečnem prostoru, katerega narečje obvladam, saj pri snemanjih ni prišlo do nikakršnih nesporazumov ali celo nezaupanja s strani informatorjev. Kakor hitro pa sem prišla z območja, kjer se namesto rožanskega in zahodnopodjunskega zadnjejezičnega *q* govori glas *k*, so se nekoliko spremenili tudi snemalni pogoji. Tako sem se zlasti v pogovorih z ljudmi starejšega rodu, ki ni imel priložnosti sporočanja z govorniki sosednjih ali drugačnih narečnih podstav, morala prilagajati njihovi govorici. Kakor hitro sem se pomotoma približevala knjižni obliki govora (namesto govoru informatorja), so se pogosto kazale tudi v strukturi govora ali besedišču informatorja podobne težnje, v prvi vrsti pri izpodrivanju germanizmov in tujk, ki se v pristnih krajevnih govorih zaradi včlenjenosti v sistem ne dajo izpodrivati in nadomeščati s poknjženim besedjem, sicer bi govor zvenel kot puristično izumetničena tvorba. Prevzete besede so posledica stoletnega sovplivanja dveh kultur. Vstopale so v naše krajevne govore postopoma, prevzemale so istočasno tudi njihovo glasoslovno in slovnično podobo in se tako vrasle v sistem slovenskih krajevnih govorov.

2.2 Govorne okoliščine se razlikujejo od primera do primera. Za najboljšega se je izkazal časovno neprekinjeni govorni položaj z enim samim govornikom ali z dvema govornicema iz istega kraja, brez navzočnosti drugih oseb.

⁸ Take kartoteke graški raziskovalni kolektiv ne predvideva, ker se gradivo skuša obdelati sproti.

⁹ Zvezdica * označuje glasbene posnetke ne glede na to, ali gre za vokalno ali instrumentalno glasbo. Podrobnejša obdelava glasbenega gradiva poteka občasno, predvsem v počitniških mesecih. Ljudska glasba se zapisuje in arhivira deloma po zapisovalnem sistemu GNI SAZU v Ljubljani, deloma pa po graškem tipu razporejanja informacij o gradivu v različne kartoteke.

¹⁰ Pri Krščanski kulturni zvezi poteka arhiviranje v glavnem v počitniških mesecih. Tako se tudi kartoteke urejajo z zamudo.

V drugem primeru sta se govorca v svojih izvajanjih dopolnjevala in tako pripomogla do večinoma zelo zadovoljivih podatkov. Že precej manjši je bil uspeh, kadar sem snemala po dve osebi iz različnih narečnih skupin istočasno. Odgovor prvega govorca je bil navadno zadovoljiv, medtem ko je drugi povedal isto v precej skrajšani obliki, ali pa je ponovil samo besedo, po kateri sem spraševala. Včasih odgovora ni bilo. Ponovitev istega izraza sicer lahko v nekaterih primerih slučajno sovpa, a se kljub temu ne da objektivno oceniti. Snemanje treh ali več oseb hkrati je le v izjemnih primerih privedlo do zadovoljivih rezultatov.

Snemanje z uvodno tematiko iz vsakdanjega življenja je zelo pozitiven način uvajanja informatorja v pogovor. Pri tem so govorci največkrat sami povedali osebne podatke, zanimive za dialektološko opredelitev. Uvajanje v pogovor je trajalo običajno pol do ene ure, zgodilo pa se je tudi, da do snemanja zaradi nepredvidenih sprememb govornega položaja sploh ni prišlo (npr. zaradi obiska znancev, nesreče, smrti ipd.). Čim dlje je trajala prekinitvev pogovora in čim večje so bile spremembe, tem težje je bilo znova vzpostaviti ustrezen položaj. Večurna snemanja enega samega govorca v enem samem nemotenem govornem položaju so bila redka. Spremembe položaja so se odražale v nesproščenem govorjenju, ali pa v kratkih odgovorih brez podrobnejših izvajanj.

Posebej je treba poudariti dvojezični govorni položaj. Po navadi ga povzroča oseba, ki z informatorjem sicer občuje ali v slovenskem ali pa v nemškem jeziku. Zgodilo se je celo, da je informator nezavedno med snemanjem govoril s psom ali mačko nemško. Tovrstne motnje govornega položaja na posnetek niso bistveno vplivale. Dvojezični govorni položaji so v glavnem v naseljih ob severni jezikovni meji.

2.3 Iskanje in izbira informatorjev. — Na terenu sem naletela na govorce z zelo različnimi pogledi na lastno narodnostno pripadnost: eni so se prištevali k t. i. zavednim Slovencem, drugi k polzavednim, tretji pa celo k t. i. nemčurjem ali vindišarjem. Snemala sem govorce vseh treh skupin brez ozira na njihovo gledanje na slovenstvo. Izkazalo se je celo, da je bil govor informatorjev, ki so manj povezani s slovensko kulturno dejavnostjo, v dialektalnem oziru pretežno bolj pristen od jezika t. i. kulturnikov. V govoru mlajšega rodu so se deloma odražali tudi vplivi zborne oz. pogovorne slovenščine.

V neznanih krajih sem informatorje našla s pomočjo znanih oseb, s pomočjo župnišča ali kulturnega društva ipd. Seveda nisem vedno takoj naletela na govorce čistega narečja, zato so bili v takih primerih potrebni kontrolni posnetki drugih oseb.

2.4 Vprašalnice. — Graški raziskovalni projekt predvideva predvsem zbiranje besedja. Vprašalnica sestoji iz vprašanj v obliki stavkov in risb. Te vrste anketiranje se je dobro obneslo. Vprašalnica za Slovenski lingvistični atlas (SLA), ki pri zbiranju besedja, ugotavljanju glasoslovnih refleksov in oblikoslovnih lastnosti ne uporablja posebnih vprašanj ali stavkov, je za delo manj prikladna. Poleg tega se v njej pojavlja precej besed, ki v naših govorih niso znane. Dobila sem predvsem pomanjkljive podatke za oblikoslovje, npr. za določno in nedoločno obliko pridevnikov, čeprav sem uporabljala delno nemški delno slovenski jezik. Doslej sem za SLA zbirala gradivo v Mariji na Zilji, kjer je zaradi pomanjkanja primernih informatorjev prišlo do proble-

mov. Čaka me še zapis nekaterih točk raziskovalne mreže, ki so predvidene za izdajo prvega zvezka SLA.

2.5 Zbrano gradivo. — Doslej sem posnela oz. presnela več sto ur tonskega gradiva. Več kot 200 ur posnetkov hrani arhiv graškega slavističnega inštituta,¹¹ več kot 300 ur narečnega gradiva (tudi ljudskih pesmi) je arhiviranega pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu (v glavnem presneto gradivo, lastnih terenskih posnetkov je okoli 40 ur), slavistični inštitut univerze v Celovcu pa premore 40 ur posnetkov. Število vprašalnih pol s podatki o informatorjih in govornih položajih oz. tematiki tonskih zapisov je v dveh letih že samo v Celovcu naraslo nad tisoč.

Pretežna večina informatorjev in gradiva je z območja Karavank (Sele, Obirsko, okolica Železne Kaple, Slovenji Plajberk itd.) ter iz celotnega Roža (tudi Gure, Kostanje in okolica Baškega jezera). Največ ziljskih posnetkov je bilo narejenih v Zahomcu in na Bistrici. Tudi v Podjuni so glavne točke informacijske mreže bolj ali manj dobro popisane (severno do Tolstega vrha pri Grebinju in Djekš ter na vzhodu do zadnjega dvojezičnega naselja, Leda pri Rudi). Težave pri zbiranju so bile največje npr. severozahodno od Tinjskega polja in zahodno od Pokrč v celovski kotlini, saj tam kljub večkratnim poskusom nisem mogla najti za snemanje primerne govorce, ker je pritisk germanizacije vse prevelik. Podobno ogrožena je tudi večina govorov v vsem pasu jezikovne meje (npr. Šmartno pri Dholicu nad Vrbskim jezerom, prehodno območje v Ziljsko dolino, ves zahodni predel Ziljske doline). To vrzel deloma izpopolnjuje gradivo, zbrano v preteklih desetletjih, so pa tudi še kraji, kjer doslej nismo mogli najti ustreznih informatorjev.

Omenim naj še, da mi dobre tehnične možnosti na naši univerzi omogočajo poleg snemanj na magnetofonski trak tudi snemanja na videokasete. Med drugim hranimo narečni posnetek Drabosnjakovega Pasijona, ki so ga uprizorili Kostanjčani 1983. leta, in še nekaj posnetkov iz Št. Jakoba v Rožu.

3 Sklep. — Zbiralno in urejevalno delo, ki me je doslej pretežno zaposlovalo, je morda videti manj pomembno. Pri njem me vodi predvsem zavest, da so govorci avtentičnih krajevnih govorov vse bolj redki, z njimi vred pa izginja besedišče koroškega kmečkega vsakdanjika, izrazje, povezano z določenimi poklici, obrtmi, stanovi, ogrožena so krajevna in ledinska imena, poimenovanja vodá in vzpetin, izgubljajo se za slavistiko in etnologijo pomembni sledovi živega ustnega izročila. Gradiva je sicer že precej, vendar bomo zbiralno dejavnost nadaljevali, zlasti s pomočjo filmske tehnike. Gradivo vsebuje podatke, ki omogočajo monografske obravnave glasoslovne, slovnične in besedoslovne podobe posameznih govorov, ponuja nam v obdelavo vrsto sociolingvističnih problemov (socialna zvrstnost, govorni položaji pripovedne tehnike, interference kot posledica tujejezičnih vplivov nemščine in italijanščine). Posebej privlačno je videti gradivo tudi s stališča frazeologije. Pisana vrsta slikovitih, v slovarjih nezastopanih frazeoloških enot odpira možnost raziskav na še povsem neobdelanem področju narečne frazeologije.

¹¹ Številka se nanaša samo na število mojih posnetkov.

BIBLIOGRAFIJA

- HAFNER, S. 1981, Dvojezičnost, temeljni problem slovenistike na Koroškem, SR 29, Ljubljana, 425—454.
- 1980/81, O problemu funkcijskih zvrsti slovenskega ljudskega jezika, JiS 26, Ljubljana, 54—61.
- 1979, Die slowenische Volkssprache in Kärnten, *Almanach '79 der österreichischen Forschung*, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien, 67—74.
- HAFNER, S. in E. PRUNČ 1980, Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten (Grundsätzliches und Allgemeines), *Slowenistische Forschungsberichte* 1, Graz.
- 1982a, Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten I, A- do B-, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, *Schriften der Balkankommission Linguistische Abteilung*, Sonderpublikation, Wien.
- 1982, Schlüssel zum »Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten«, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, *Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung*, Sonderpublikation, Wien.
- HORVAT, S. 1982/83, Dileme ob zajetju in obdelavi slovenskega narečnega leksikalnega gradiva, JiS 28, Ljubljana, 123—127.
- KARNIČAR, L. 1981, Oblikoslovne premene ženske a-jevske sklanjatve v govoru Obirja in Sel, SR 29, Ljubljana, 453—462.
- LOGAR, T. 1981, Kneža (Grafenbach, OLA 148), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim Lingvističkim Atlasom*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 201—211.
- 1981a, Potoče (Potschach; OLA 146), *Fonološki opisi...*, Sarajevo, 181—191.
- 1983/84, Slovenski dialekti — temeljni vir za rekonstrukcijo razvoja slovenskega jezika, JiS 29, Ljubljana, 285—288.
- NEWEKLOWSKY, G. 1979, Zur Erforschung der slowenischen Dialekte Kärntens, SR 27, Ljubljana, 443—450.
- 1980, Die slowenische Mundart von Ludmannsdorf (Bilčovs) in Kärnten, *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft* 6, 1—3, Klagenfurt, 103—113.
- PFANDL, H. 1981, K regionalni porazdelitvi izoleks v slovenskih narečjih na Koroškem, SR 29, Ljubljana, 449—452.
- PRIESTLY, T. 1980 oz. 1982, *k + dative in a Carinthian Slovene dialect, *Folia Slavica* (Columbus, Ohio) 4, štev. 1, 25—34.
- PRUNČ, E. 1981, Jezikoslovno anketiranje v dvojezičnih prostorih, SR 29, Ljubljana, 435—447.
- 1979, Zum Problem sprachlicher Interferenzen im bilingualen Gebiet in Kärnten, 2., izpop. izdaja, *Studia Carinthiaca Slovenica* 1, Zveza slovenskih izobražencev, Klagenfurt.
- RIGLER, J. 1979, Akcentske variante III, SR 27, Ljubljana, 365—374.
- 1981, Breznica pri St. Jakobu v Rožu (Friessnitz; OLA 147), *Fonološki opisi...*, Sarajevo, 193—200.
- 1975, O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov, SR 23, Ljubljana, 28—40.
- TOPORISIC, J. 1962, Die slowenische Dialektforschung, ZslPh 30, Heidelberg, 383—416.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Erforschung Slowenischer Mundarten in Kärnten

Im vorliegenden Forschungs- bzw. Erhebungsbericht über eigene Feldforschungen, — besonders der phonetischen und lexikalischen Erhebungen der slowenischen Mundarten im zweisprachig besiedelten Gebiet Kärntens —, werden eingangs Gegenstand und Gebiet dieser Untersuchungen vorgestellt. Es folgt eine Darstellung von Archivierungsprinzipien des gesammelten Materials, deren Methoden für das sprachwissenschaftliche Forschungsprojekt *Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten*, später umbenannt in *Isoglossen und Isolexen in den slowenischen Dialekten in Kärnten*, am Institut für Slawistik der Universität in Graz erarbeitet worden sind. Anschließend wird das in den letzten Jahrzehnten in Kärnten aufgenommene kärntnerslowenische dialektologische Tonmaterial vorgestellt. Von besonderer Bedeutung sind die soziolinguistischen Beobachtungen, die sich im Rahmen der Feldforschung machen lassen. Die Sammel- und Archivierungstätigkeit aufgrund von Tonbandaufzeichnungen und Videofilmen steht im Zeichen des Rückgangs authentischer regionaler Sprecher, mit denen der Wortschatz des bäuerlichen Alltags ausstirbt und damit die mit einzelnen Berufen, Handwerken und Ständen verbundene Terminologie. Auch die autochtonen Orts- und Flurnamen, Gewässer- und Höhenbezeichnungen verschwinden zusehends aus dem Bewußtsein der eingessenen Bevölkerung. So verlieren sich bedeutende Spuren der lebendigen mündlichen Überlieferung.

GOVORNE OBLIKE IN JEZIK V KRANJČEVEM POVOJNEM POLITIČNEM ROMANU

Miško Kranjec je v »romanih o oblasti« *Pisarna* (1949), *Pod zvezdo* (1950) in *Zemlja se z nami premika* (1956) estetsko povzel žive govorne oblike politične ljudske scene, kot jih je v tradicionalni vaški komunikacijski sistem postavila socialistična ideja in revolucija. Literariziral je objektivni komunikacijski način, obenem sta njegova narativna in dialoška beseda v epski sceni posvojili tudi publicistično, politično, ekonomsko in državnopravno leksiko.

In his "novels about power" (*Pisarna*, 1949; *Pod zvezdo*, 1950; *Zemlja se z nami premika*, 1956) Miško Kranjec made aesthetic use of the living speech forms of the political popular scene, as they were introduced into the traditional rural system of communication by the socialist idea and revolution. Kranjec fictionalized the objective manner of communication, while interspersing the language of both his narration and the dialogues in the epic scene with the vocabulary from the world of journalism, politics, economy, and public law.

Razpravljaj bom o govornih oblikah in jeziku Kranjčevih romanov, ki jih imenujem »politični«, pisatelj sam pa jih je imenoval »romani o oblasti«. Ker nas včasih strese, kadar kot raziskovalci literature moramo rabiti besedo politika, hkrati pa vemo, da roman in pesem s politično temo nista manj pesniška in umetniška kot ljubezenski roman in pesem, sem si namesto poetološkega uvoda izbral tale ekskurz:

Skoraj ni študije o Henriju Beylu-Stendhalu, ki ne navaja njegove slovite izzivajoče formule: »La politique n'a rien à voir en littérature« — politika ne spada v literaturo, v njej počí kot strel sredi koncerta. Marsikdo pa hkrati priznava, da je politično tkivo važna sestavina njegovih romanov, da je Stendhal viden politični avtor s svojim sovraštvom do tiranov, spominom na revolucijo, s kritiko meščanstva in aristokracije.

Je njegovo formulo razumeti le kot govorniško previdnost pred policijo in okusom časa, kot je svoj čas mislil Louis Aragon,¹ ali pa gre za terminološko vprašanje, ki vsebuje enega ključnih problemov Stendhalove dobe? Beseda politika je v dobi romantike imela tisti smisel in vsebino, kot jima ga je dajala meščansko-aristokratska politična praksa. Stendhal pa ni pripadal nobeni stranki, bil je neodvisen od uradne politične doktrine, bil je demokratični duh, odvisen le od ljudstva, od zgodovine. Adhezija z ljudstvom pri pisateljih prve polovice 19. stol. ni bila ravno lahka, saj ni imelo organizirane sile, na katero bi se lahko naslonili. Zato pa so tem bolj razkrivali sebično meščanstvo v smislu Prešernovega stavka: »Kranjc, ti le dobička išeš«. Tudi Stendhalov nonkonformizem je pomenil protimeščansko načelo izoliranega genija, in njegova formula, da politika ne spada v literaturo, je bila v resnici politično načelo, razkol s politiko meščansko-aristokratske oblasti.

Miško Kranjec svojih političnih romanov ni zaslanjal ne s Stendhalovo ne s kakšno drugo formulo, ki politiki jemlje pristojnost v umetniški literaturi;

¹ Jan. O. Fischer, *Politique et poésie en XIXe siècle*. La Pensée, 1961, št. 96.

ni jih zaslanjal zaradi tradicije slovenskega političnega romana in zato, ker se je že ob prvem razdoru z uradno družbo, z njeno liberalno in klerikalno doktrino lahko naslonil na ljudstvo kot bolj ali manj organizirano silo. Leta 1934—1935 je celo urejal politično tribuno te sile Ljudsko pravico, naslednjega leta pa adhezijo, zraslost z ljudstvom demonstriral z romanom *Zalesje se prebuja* (1936). Ta zraslost mu je v romanu *Do zadnjih meja* (1940) omogočila izdelati demokratični lik ljudskega poslanca, kakršnega ni več v slovenski pripovedni prozi, tudi v Kranjčevi ne. Po letu 1945 pa je lahko bolj ali manj neovirano popisoval nosilce in nasprotnike socialistične ideje.

Zdaj lahko porečemo, da je primerjava Stendhal—Kranjec zares nevzdržna, saj ne podcenjuje le estetskega kriterija, ampak lahkomišelnost zabrisuje tudi tako očitna nasprotja med njima, kot so: tam nonkonformist — tukaj po letu 1945 »konformist«, tam popolna kritika vladajoče družbene doktrine in oblasti — tukaj soglasje z vladajočo ideologijo in ljudsko oblastjo, tam psevdonimno, jezikovno aluzivno in deloma celo šifrirano pisanje — tu mestoma citati iz govorov vodilnih jugoslovanskih državnikov in pritrjevanje njihovi družbeni viziji. Toda naj so te ločnice še tako resne, je prav tako res, da sta oba spodkopavala individualistični družbeni princip in njegovo politično doktrino, da ju torej zbližuje demokratična miselnost, pa tudi politična tematika, ki ima v romanu enako pravico, kot vsaka druga; umetnost je pravična in ne priznava le »plemenitaških, privilegiranih tem«.²

Končujem digresijo o Stendhalovem streli sredi koncerta.

Kranjčevi romani o oblasti — *Pisarna*, *Pod zvezdo*, *Zemlja se z nami premika* — so zgodbe o socialistični ideji na vasi ter o njenih izraznih oblikah, kakor jih je uveljavila tudi med kmeti; so bolj ali manj stvaren zapis govornih oblik in jezikovnega stila med socialistično revolucijo prvih povojnih let. Kranjec je v njih svoj dotedanji stil naširoko odprl komunikacijskim novostim, ki jih je prinesla ideja.

Pripovedovalec v *Pisarni* (1949) pravi, da Ravenci radi »mnogo in globoko razmišljajo o vsaki stvari in pogosto kakšno pametno zinejo« in da se radi zapletajo »v dolge razprave o žandarjih in duhovnikih in sploh o oblasti«. V romanu zares dosti komentirajo pojave v jugoslovanski meščanski državi in med madžarsko okupacijo, socialistična misel pa se v njih v romanu *Pod zvezdo* že naravnost dramatično sooči z dolgo tradicijo ter njihovo premissljevsko in razpravljalno navado in voljo opazno poveča.

Da Kranjčevi kmetje »znajo govoriti«, dokazuje že stari Miha Koudila v *Pisarni*, pripovedovalec sam opozori na njegov govorniški »slog« in na trajno pripravljenost, da komu kaj pojasni. Koudilov slog večinoma ne presega vaškega kulturnega miljeja, včasih pa se mu vendarle odtuji, je preslovesen, literaren oziroma ga avtor »popravi« s svojim. V kontaminiranem, tujem slogu pozdravlja partizansko vojsko, govori o prihodu ljudske oblasti, ali pa marksistično pojasnjuje nekatere pojave. Ne gre pa prezreti, da v potujenih govornih položajih vendarle ne uporablja tujk in fraz površnih političnih aktivistov, da med premissljevalcem in pojasnjevalcem ideje ter njegovo besedo ne zija preočiten socialni prepad.

² Ivo Brnčić, *Misli o liriku*. LZ 1941. — Generacija pred zaprtimi vrati, str. 393. Ljubljana 1954.

Romana *Pod zvezdo* (1950) in *Zemlja se z nami premika* (1956) sta še izpopolnila refleksijsko in govorniško spretnost oseb. Pripovedovalec spet opozarja na njihovo zgovornost, npr. na Štefaničevo, kateremu v prvem delu romana *Pod zvezdo* odstopa celostranske monološke odseke. A ne samo njemu, še zgovornejši je spet Miha Koudila, ko refleksijo mestoma raztegne na dve, tri strani, podobni pa so mu sekretar Naci Koudila, mladinski aktivist Kološa, konservativni kmet Žbul, klerikalni pobudnik restavracije Rituper in še kdo.

In zdaj vprašujem: so Kranjčevi radogovorci in mnogopremišljevalci le posledica avtorjeve psihološke motivacije, da namreč radi razmišljajo in še rajši kakšno pametno zinejo, je zgovornost in refleksiivnost vaških oseb, je njihova duševna naravnost edini in odločilni vzrok za številne monološke in potegnjene dialoške nastope, ali pa je njihovo pripravljenost in celo zavzetost za opazno komuniciranje dodatno spodbudil tedanji javni družbeni komunikacijski sistem in so njihove pogovorne in mišljenjske oblike zato tudi odvod objektivne občevalne prakse?

Priznati velja, da so Kranjčeve »politične«
epske osebe zgovorne že v njegovih predvojnih romanih, a nič manj velja priznati, da so povojne oblike političnega dela, da je socialistična revolucija močno razmaknila romaneskni prostor za refleksije in govorne nastope epskih junakov. Konkretna objektivna tehnika javnega obnašanja političnih aktivistov, tehnika sestankov, zborovanj, govorov, molka in ploskanja, ostri idejni spopadi — vse takšno je moralo vstopiti tudi v roman. Javni monologi vaškega sekretarja Nacija in drugih oseb mestoma dramatsko vznemirjajo, drugod so narativni, so modrovanja in pridige, izzivajo in pridobivajo, razkrinkujejo in načrtujejo, včasih prehajajo v dialog z množico, ki se vključuje z vprašanji, medklici, artikuliranim pritrjevanjem in negodovanjem. Dramaturgija epskega zborovanja narekuje, da govornika za hip spodrine govorni zbor ali zborovska govorna oblika: nekdo iz množice vrže izzivajočo misel, množica pa mu odgovarja kot enotni ali kot razpršeni subjekt, dokler je kdo ne utiša in spet prikljče glavnega govornika. V živahni epski sceni govornik spretno sooča idejo in poslušalce, sedanjost z minulostjo, tradicijo s prividi novega družbenega reda. Takšne javne monologe in pluralne dialoge v romanih štejem za Kranjčev posnetek živih oblik, za tipično naslonjeno obliko, za estetsko mimezis, za prenos objektivnega komunikativnega ustroja v roman, za časovni dokument v razvoju slovenske družbe.

Refleksije oziroma notranji monologi sekretarja Nacija včasih niso le priprava na javni nastop, ampak so tudi oblika, s katero avtor posega v javnost. Ko namreč Naci razmišlja o revoluciji pa o temi kmet in socializem, je slišati tudi avtorjev glas. Njegov glas pridobiva za socializem, hkrati pa daje lekcijo »višjim«, opozarja jih, kako dramatično se socialistična misel prijema v kmet-skih dušah. Ko je avtor sredi kritičnih refleksij Nacija in drugih oseb, je njegov cilj čutiti tudi zunaj njih: duhovni in čustveni roman oseb je v takšnih refleksivnih — včasih tudi dialoških — položajih kritična univerza za krmarje in aktiviste socializma.

Estetska raven revolucijskega komunikacijskega ustroja v romanu ni enakomerna, včasih sta refleksija in dialog premalo zgoščena, odmerjena, se potegneta. Značilen primer je na koncu romana *Zemlja se z nami premika*, kjer razočarani sekretar Naci razlaga kmetu Filipiču nekdanji, sedanji in prihodnji človekov odnos do zemlje, pa skoraj ne more potešiti njegove »rado-

vednosti«, ko bi si hotel odgovoriti »na tisoč stvari«, predvsem pa dobiti zadovoljiv odgovor o vprašanju kmet in socializem. Ko pa radovednost epske osebe giblje in razgiblje še tako potegnjeni dialog, je Nacijeva pripoved o isti temi v drugačni epski sceni in zasedbi občutno razvlečena. Med večerjo se v svojem gruntarskem domu zapredava o razmerju človek in zemlja v Ameriki, v novi Jugoslaviji ter o utopiji, kako bo tehnika popolnoma izpodrinila sedanji odnos do zemlje; ob dialektiki vseh stvari se Naci odloči skoraj za futurološki sklep: »Tovarne delavcem, zemljo kmetom... vse to bo nekoč popolnoma mrtvo. Šlo bo le za delo, za ustvarjanje kruha, sploh potrebnih stvari...« Ker pa nekdanji socialistični sekretar, potem ko se iz politične arene vrne k zemlji kot lastnini, s takšno filozofijo rešuje tudi svoj etos in nazor, je njegov daljši govor tudi kritična samorefleksija in estetsko še upravičen. Ne prepriča pa več, ko isto temo nadaljuje še ob ženi v postelji. Tematično obremenjeni govor v intimnem okolju opozarja, kako pisateljeva misel v človekovi družbeni usodi vnaša sociološko količino tudi v manj primerne govorne položaje.

Da se izognemo pretiravanju: Kranjčeve epske osebe se o svoji družbeni usodi pogovarjajo tudi sproščeno, preprosto, naravno napeto, v naravnih položajih, kot so naravni tudi njihovi ljubezenski pogovori in pogovori o vsakdanjih opravilih. A že iz prvega intimnega dialoga med Nacijem in Roziko ob grobu Nacijevega otroka s prvo ženo, Rozikino sestro, iz dialoga na koncu romana Pod zvezdo je razločno videti, da se je model javnega govora zarival tudi v tradicionalni intimni realistični dialog, zarival tako, da ga je količinsko razširjal in estetsko slabil.

Iz vsega povedanega je videti, da je javni komunikacijski način v Kranjčevem romanu o oblasti vplival na sistem tradicionalnih komunikacij, in da pri tem ni moč prezreti nekaterih slabilnih estetskih posledic. Toda komu jih pripisati: literarizaciji družbenega komunikacijskega načina, ali pa pisateljevi oblikovalni nemoči? Poznamo romane z obsežnimi refleksijami in dialogi, tudi s političnimi, npr. romane Dostojevskega. A ker so v njih oblika strastnih intelektualnih dialektikov in so čustveno in mišljenjsko polifoni, so kajpada tudi individualizirani in estetsko sugestivni. Kranjčevi vaški junaki pa včasih ne vzdržijo velikega besednega zamaha, pa jim mora pomagati pripovedovalec, zaradi česar je njihov govorni način manj individualiziran in estetsko manj učinkovit.

Estetsko moten je tudi dialog, ki ima odnosnico v ekspresionistični prozi in dramatik. Junakinja se tik pred porodom namreč pogovarja z bogom; ta ji očita, da je izdala nebeškega ženina, ki se mu je zaobljubila kot nuna, zdaj pa bo rodila partijskemu sekretarju. Rozika se bogu zapriseže, da bo otroka dala krstiti. Niti dramaturgija niti logika tega dialoga ne prepričata, dialog je projekcija religiozno razboljene, patološke ženske in prav zato nazorsko in logično preveč pregleden in razčlenjen.

Socialistična revolucija pa Kranjcu ni povečala le mišljenjskih in pogovornih oblik, ampak mu je kot del svojega komunikacijskega sistema ponudila tudi nove besede. Kakor so v politični roman vstopile oblike z govorne tribune in z zborovanja, da je postal zgodovinski dokument človekovega javnega obnašanja, tako se je z javnim jezikom sinhroniziral in spojil tudi Kranjčev pripovedni jezik. Če je bil jezik njegovega poslanca v predvojnem romanu v besedju še preprost, brez tujk in časovnih krilatic, brez imen za središča oblasti in

države, če je bil le politično aluziven, se je ta ravnina v povojnih romanih občutno menjala: Kranjec je sprejel sistem jezikovnih signalov, ki so opisovali in izražali zamisel in odnose novega družbenega reda; narativna in dialoška beseda sta posvojili tudi aktualni publicistični, politični, ekonomski in državnoupravni izraz. Kranjčevi junaki, zlasti sekretar in mladinski aktivist pa tudi druge kmečke osebe rabijo besede, ki so dokument časa, pripovedni in dialogni odseki so včasih natkani z leksemi, kraticami, frazami, krilaticami politične publicistike, knjižno normirana beseda in aktualni neologizem nemoteno živita drug ob drugem.

V romanu *Pod zvezdo* pripovedovalec izrecno opozarja na junakov novi jezikovni položaj. Sekretar Kološa se vrne z mladinskega kongresa in vaški mladini govori »po Kidričevih besedah«, pripovedovalec pa zatrjuje, da te »besede v njegovih ustih niso bile mrtve...« Kološa državnika seveda ne ponavlja dobesedno, prezahtevne besede prestilizira po svoje, zato da jih približa vaškemu kodu; do vzornika se načelno ne distancira, veliki citat njegovega govora pa prikroji okolju tako, da zmanjša število programskih tujk, od državnikove leksike in stavčne dikcije ostane le toliko, da gre za tipičen primer predelanega citata. Izposoja leksike ali rabljene besede v tem primeru in tudi sicer po romanu epskim osebam ne odvzame njihove osebne barve, saj z neologizmi tudi čustvujejo, razmišljajo, izražajo del svoje družbene eksistence. Takšne besede in fraze so niti, s katerimi so romaneskne osebe čvrsto vpete v družbeni tok, v zgodovino. Kako postane ekonomska beseda osebna eksistencialija in prizadene posameznika, kot ga prizadene npr. ljubezen, pove beseda »oddaja«, »odkup«: nekaj časa je to naravnost preganjavška beseda, razraste se v pošast, ki steza svoje lovke po pokrajini, je realna in fantastična moč hkrati; osebe se je otepajo z lažjo, prikrivanjem, izdajanjem, z burnim ugovorom — v vsakem položaju jo totalno živijo.

Skoraj že nekakšen seznam gesel, krilatic, sintagem in fraz podružbljene zavesti, seznam, kot ga razpenja po vsem romanesknem tkivu, je Kranjec zbral na začetku prvega poglavja III. dela romana *Pod zvezdo*:

Fronta, Okrajni odbor OF, Ozna, AFŽ, ljudska oblast, široka ljudska oblast, široke ljudske množice, sekretar, reakcija, aktivist, teren, organ ljudske oblasti, SNOS, kulturbundovec, knojevec, Marijina družbenica, Titova klika, kraljevi komite, masa, UNRA, vojni dobičkar, kongres, kampanja, miting, teror, oportunistem, Poročevalec, Pravica, kolhoz, kulak, odredba o oddaji, rekvirirati, odkup, Naproza; »Mi smo Titovi — Tito je naš«, »bratstvo in enotnost«, »enotnost ljudskih množic«, »Naš Naci«, »Naš Koudila«, »Mi bomo gradili progo — proga bo gradila nas«, »Tovariši in tovarišice! Ravenci in Ravenke, mladinci in pionirji!«

Našteti primeri dovolj ponazarjajo, da je politično ideološki in ekonomski znakovni sistem precej preplaval literarnega, da se je med knjižne besede vsedla neliterarna jezikovna odnosnica, se vrinila v leksikalni in tudi v skladenski del besedila. Novi slovar in fraze osvetlujeta razmere, razkrivata človeka v njegovi družbeni praksi pa tudi v zasebni zapletenosti, in priznati velja, da živijo epske osebe iz panonskega blata z njima dovolj naravno: nekatere ju rabijo sovažno kot znake nevarnega sistema, druge kot znake resničnosti, ki se ji ne da izogniti, tretje zavzeto. Nihče pa se z njima ne postavlja in ne šopiri, noče učinkovati ceremonialno, tudi vaški sekretar ne, čeprav so nekatere fraze del zborovalnega ceremoniala.

Ker je Kranjec novo leksiko in frazeologijo vpletel v razumnih mejah, svojega jezika ni posuhoparil. Zvest tradiciji in svojemu stilu je v političnih romanih rabil tudi govorne oblike in besede iz folklorne tradicije, obnavljal svatovske nagovore, polne folkloriziranega krščanstva, pisal izraze gostüvanjskega običaja, kot so pozvačin, družban, posvarbica; dialektizme je rabil tudi za druge obrede ter za kmetiška orodja, poslopja, za ledinska imena in prirodo: pokopič, rešetina, po prelogih, smrdokavra, trnoska, parma, pojeta in podobno. Včasih je srečati tudi ljudsko pokrajinsko frazo, kakršna je npr. »kakor pametim« starega Mihaela Koudile. Skratka, tradicionalno in novo, kakor sta se vrasla v jeziku, živita tudi v romanih o oblasti kot samosvoja jezikovna resničnost.

Če se za konec še enkrat ozremo po govornih oblikah in jezikovni fakturi Kranjčevega povojnega političnega romana, lahko rečemo naslednje: Ob govornih oblikah je najprej možno pomisliti na kibernetično paradigmo: ker javni govor pred množico, pred zbornim omizjem pozna že Kranjčev predvojni roman, ga je v povojnem umeti že za njegov osebni, že uvajeni sistem. Tudi njegov politični junak postaja od romana Zalesje se prebuja, preko Senčka do Nacija Koudile nekakšen arhetip, ki se vrača. Toda povojna družbena inovacija je oba tudi spremenila, in sta njegov govorni ustroj in pripovedni jezik zdaj tudi odvod družbeno kulturnega vzorca, sta književna odnosnica objektivnega komunikativnega sistema. Količina jezikovnih novosti je v povojnem romanu sorazmerno številna, zaradi česar je moč naposled tudi trditi, da je povojni roman o oblasti tudi roman tistega javnega jezika, ki označuje premik produkcijskih odnosov in družbenih nazorov v Jugoslaviji.

Na Kranjčeve romane o oblasti je padla senca socrealistične poetike in ideologije. Mar so zares primerki zloglasne ždanovske doktrine?

Njihova snov je vsekakor tudi družbena zavest in praksa ter razgibanost te zavesti in prakse, socialistična misel se v njih spopada z individualistično, novo načelo svobode s tradicionalnim načelom svobode. Junaki poosebljajo ogromen zgodovinski nemir in tudi že delno preobrazbo in nastajanje novega socialnega tipa. Gre za kmečko okolje z novim socialističnim in stopnjevanim protisocialističnim nabojem, tudi za spopad med materialističnim in mističnim gledanjem na svet in življenje. Vse to je v romanih osvetljeno in tudi oživljeno na dovolj stvaren način, o čemer ne pričajo le govorne oblike in jezik, ampak tudi in še bolj intimna tragika, ki jo doživljajo nekatere osebe, posebno še vaški sekretar in obe njegovi ženi. Te osebe še zdaleč niso brezčustveni, shematični heroji, ampak mestoma naravnost pošastna živa bitja, ki se med seboj koljejo. Ko so kritiki Kranjcu ugovarjali: kakšen socialistični junak in revolucionar pa je ta razočarani, zlomljeni vaški sekretar, so mu objektivno priznavali, da ga ni izdelal po socrealistični poetiki ždanovskega izvora. Kranjčev socialističnorealistični roman je potemtakem takšen, kot sta ga na moskovskem kongresu 1934 umevala in opisovala Gorki in Buharin, zlasti še Buharin, prav nič skupnega pa nima s stalinsko-ždanovsko brezkonfliktno heroizacijo in lakirovko birokratov ali velikih in malih diktatorjev katerega koli družbene sistema.

ZUSAMMENFASSUNG

Redeformen und Sprache in Miško Kranjec politischen Roman der Nachkriegszeit

Die Obrigkeitsromane von Miško Kranjec *Pisarna* (1949), *Pod zvezdo* (1949), *Zemlja se z nami premika* (1956) sind Erzählungen über die sozialistische Idee auf dem Dorf und ihre Ausdrucksformen im Leben der Bauern; sie sind eine mehr oder weniger sachliche Niederschrift des Redestils während der sozialistischen Revolution.

Den psychologischen Unterbau bzw. die Bereitschaft zur Ausbildung von neuen Monolog- und Dialogformen motivierte Kranjec in seinem Werk *Pisarna* unter anderem auch mit der Gesprächigkeit seiner Ravenci und mit ihrem Hang zur Reflexion. Doch stellt sich bei einer Durchsicht seiner drei Romane heraus, dass ihre reflexiven und Gesprächsformen nicht nur aprioristischer Natur sind, sondern auch auf das allgemeine Kommunikationssystem zurückzuführen sind, wie es unter ihnen von der sozialistischen Revolution aufgestellt worden ist; öffentliche Monologe und Pluraldialoge bzw. in der Menge verteilte Dialoge sind Formen des gesellschaftspolitischen Kommunikationssystems, übertragen in die Welt des Romans. Der Blick auf diese angelehnten Redeformen weist auch auf die ästhetischen Folgen hin, die durch sie im Dialog des traditionellen realistischen Romans verursacht worden sind.

So wie Redeformen von der Rednertribüne und aus Versammlungen in den politischen Roman Eingang gefunden haben, was ihn heute zum geschichtlichen Dokument macht, so hat Kranjec auch seine Erzählungssprache mit Innovationen der öffentlichen Sprache synchronisiert. Wenn die Sprache seines Abgeordneten im Vorkriegsroman lexikalisch einfach ist, ohne zeitgebundene ideologische und politische Phrasen, wenn sie politisch allusiv ist, so haben das erzählende und dialoggebundene Wort in seinen Obrigkeitromanen auch den aktuellen publizistischen, wirtschaftlichen und Staatsverwaltungsausdruck als dazugehörig anerkannt; das in der Schriftsprache beheimatete Wort und der aktuelle Neologismus, die traditionelle Schriftsprache und das System von sprachlichen Signalen, die die gesellschaftlichinhaltliche Verschiebung beschreiben und ausdrücken, verfließen ungehindert ineinander.

WIRKLICHKEITSZERFALL UND SINNVORLUST BEI HUGO VON
HOFMANNSTHALS *PHILIPP LORD CHANDOS*
UND MIROSLAV KRLEŽAS *FILIP LATINOVICZ*

Hugo von Hofmannsthal (*Ein Brief*, 1902) in Miroslav Krleža (*Povratak Filipa Latinovicza*, 1932) presenetljivo podobno prikazujeta razpad resničnosti in izgubo smisla pri umetniku 20. stol. Enotnost sveta razpade v detajle, ki se brez logične in simbolične zveze pojavljajo nesmiselno, pred človekom onemijo ter izginjajo, ali pa ga ogrožajo.

Hugo von Hofmannsthal (*Ein Brief*, 1902) and Miroslav Krleža (*Povratak Filipa Latinovicza*, 1932) demonstrate in a strikingly similar way the decay of reality and the loss of meaning for the artist in the 20th century. The unity of the perceptual world falls apart, and the details, no longer having any logical or symbolic connection, appear without meaning and either do not speak to man and disappear, or threaten him.

Hugo von Hofmannsthal's berühmter *Chandos-Brief* erschien im Jahr 1902, also zu Beginn des 20. Jahrhunderts, und kann als treffender Krankheitsbericht des modernen schöpferischen Menschen angesehen werden.¹ Die Krankheit des schöpferischen Menschen besteht darin, daß ihm die Wirklichkeit zerfällt und der Sinn verlorengeht. Wohl läßt sich dieser Zerfalls- und Zersetzungsprozeß, dieser Verlust einer erahnten und erfahrenen Einheit und Ganzheit, einer *Unio mystica*, schon in der Kunst früherer Epochen nachweisen, er wird jedoch erst zu einem auffälligen Symptom für das 20. Jahrhundert, zu einer Signatur der Moderne. Während sich die weltanschauliche Krise des späten Mittelalters im Zerfall der Einheit von Mensch und Welt, von Geist und Materie, von Seele und Leib zeigt, erfaßt der moderne Wirklichkeitszerfall die sachlich-logische und symbolisch-mythische Ordnung der Dinge selbst.

Hofmannsthal's *Chandos-Brief* stellt die vielleicht grundlegendste Abhandlung zum Verständnis der modernen Kunst und Literatur dar, weil er jene Erfahrung beschreibt, die der epochalen Wende von der weltanschaulich-ganzheitlichen Wahrnehmung der *Welt* und deren Repräsentation im traditionellen Kunstwerk hin zur sinnlich-partikulären Wahrnehmung der *Wirklichkeit* und deren Repräsentation im modernen Kunstwerk vorausgeht. Es muß bezweifelt werden, daß Hofmannsthal in diesem Brief nur die »Problematik einer bestimmten Sprachverwendung an einem bestimmten Punkt seiner eigenen Entwicklung«² durchdenkt, denn in Kunst und Literatur der Jahrhundertwende wurden dieser Zerfall der Dinge und der Triumph ihres Füreinanderdaseins immer wieder thematisiert.³ Die Krise des Daseins, wie sie sich im *Chandos-Brief* ausspricht, muß als »Verlust der 'Welthaltigkeit'«⁴ der Welt

¹ Vgl. W. Jens, *Statt einer Literaturgeschichte*, Pfullingen 1962, S. 109.

² W. Mauer, *Hugo von Hofmannsthal*, München 1977, S. 119.

³ Vgl. Th. Adorno, *Ästhetische Theorie*, Frankfurt am Main 1973, S. 31.

⁴ R. Rudolph, *Kulturkritik und konservative Revolution*. Zum kulturell-politischen Denken Hofmannsthal's und seinem problemgeschichtlichen Kontext, Tübingen 1971, S. 42.

begriffen werden. Die Sinnkrise ist die Ursache, nicht die Folge der Sprachkrise.

Krležas Künstlerroman *Die Rückkehr des Filip Latinovicz (Povratek Filipa Latinovicza)* erschien im Jahr 1952. Er schildert die Rückkehr des Malers Latinovicz, der in der Welt der »westeuropäischen Städte, in der Abenddämmerung einer alten Zivilisation«⁵ seine Schaffenskraft und seinen Lebenswillen eingebüßt hat. Beides möchte er in seiner pannonischen Heimat wiedergewinnen, möchte wie ein Genesender »dort unten bei der Mutter im Weinberg von Kostanjevec einen üppigen, weinreichen, stillen Herbst verbringen«.⁶ In Kostanjevec nimmt jedoch das Verhängnis seinen Lauf. Latinovicz gerät in einen zerstörerischen Sog von Begegnungen und Ereignissen, dem er nicht widerstehen kann und der ihn schließlich physisch und psychisch vernichtet. Seine ersehnte Rückkehr aus dem Dunkel westlicher Großstädte zu den lichten Quellen des Lebens führt in den gesellschaftlichen Sumpf Pannoniens und endet im eigenen Herzen der Finsternis. Latinovicz geht als Mensch und Künstler an den zeittypischen geistig-kulturellen und gesellschaftlich-sozialen Verhältnissen und an den Dispositionen und Strukturen seines ästhetischen Bewußtseins zugrunde.

Als besonders verhängnisvoll erweist sich auch für Latinovicz die Erfahrung des Wirklichkeitszerfalls und des Sinnverlusts. Krleža hat den von Lord Chandos beschriebenen Prozeß gleichsam zum Schicksal seines Helden werden lassen, wie der folgende Vergleich zwischen Filip Latinovicz und Philipp Lord Chandos verdeutlichen soll. Dabei wird nicht die Absicht verfolgt, einen etwaigen Einfluß Hofmannsthal auf Krleža nachzuweisen — obwohl Krleža sich als profunder Kenner der deutschen Literatur auch wiederholt kritisch mit Hofmannsthal auseinandersetzt und drei Jahre vor dem Erscheinen der *Rückkehr des Filip Latinovicz* ihm eine kurze Studie widmete —, sondern der Vergleich will nur das auffallend Gemeinsame beider 'Krankheiten' nachzeichnen.

Der berühmte Dichter und Landedelmann der elisabethanischen Epoche, Philipp Lord Chandos, der jedoch den bürgerlichen ästhetischen Menschen und Künstler des 20. Jahrhunderts verkörpert, schreibt seinem Freund, dem Philosophen und Lordkanzler Francis Bacon, einen Brief, in dem er seine beängstigenden Erlebnisse schildert und »um sich bei diesem Freunde wegen des gänzlichen Verzichtes auf literarische Betätigung zu entschuldigen«.⁷

Filip Latinovicz ist zurückgekehrt, weil in ihm eine Art Zerfallsprozeß eingesetzt hatte, der seine schöpferische Kraft lähmt. Chandos und Latinovicz befinden sich also in der gleichen seelisch-geistigen Verfassung. Beide sind beängstigenden inneren Prozessen ausgesetzt und haben dadurch ihre künstlerische Produktionskraft eingebüßt.

Chandos charakterisiert zunächst einen früheren Zustand, gleichsam seine Gesundheit, bevor ihn die Ereignisse überwältigten und seine Schaffenskraft

⁵ M. Krleža, *Povratek Filipa Latinovicza*, Sabrana djela, I—XXVII, Zagreb 1953 do 1972, III, S. 36.

⁶ Ebd., S. 45.

⁷ H. v. Hofmannsthal, *Ein Brief*, Ausgewählte Werke in zwei Bänden, Frankfurt am Main 1957, II, S. 337 f.

lähmten: »Mir erschien damals in einer Art andauernder Trunkenheit das ganze Dasein als eine große Einheit: geistige und körperliche Welt schien mir keinen Gegensatz zu bilden, ebensowenig höfisches und tierisches Wesen, Kunst und Unkunst, Einsamkeit und Gesellschaft [...]; überall war ich mitten drinnen, wurde nie ein Scheinhaftes gewahrt: Oder es ahnte mit, alles wäre Gleichnis und jede Kreatur ein Schlüssel der anderen.«⁸ Was Chandos hier beschreibt, ist die Erfahrung der Welt als Einheit und Ganzheit. Kein Ding tritt dem beobachtenden und wahrnehmenden Subjekt isoliert entgegen, alles ist aufeinander bezogen, jedes Ding ist Symbol für ein anderes, und in dieser symbolischen und gleichnishaften Bezogenheit und Geordnetheit der Dinge und Erscheinungen konstituiert sich der Sinn des Einzelnen wie des Ganzen. Nur wo in der Vielheit die einheitsstiftende Ordnung der Dinge erahnt oder erfahren wird, offenbaren sich Sinn und Bedeutung. Auch in Philosophie und Wissenschaft geht es letztlich um die Darstellung des Mannigfaltigen als Einheit, wobei das Mannigfaltige entweder auf die Einheit des Grundes (Ursache) oder auf die Einheit des Ziels (Zweck) hin gedacht wird. Wenn sich auch eine systematische Bezogenheit der Vielheit auf eine Einheit nicht vollständig bestimmen und beweisen läßt, so muß doch von der menschlichen Vernunft her die systematische Einheit als notwendig vorausgesetzt und angenommen werden, »da sonst kein durchgängiger Zusammenhang empirischer Erkenntnisse zu einem Ganzen der Erfahrung stattfinden würde.«⁹

Die lähmende Krankheit des Künstlers Chandos besteht jetzt darin, daß ihm die innere einheits- und damit sinnstiftende Kraft verlorengegangen ist, sich ihm die einfachen 'irdischen' Begriffe entziehen und ihm damit die Fähigkeit zu zusammenhängendem Denken abhanden gekommen ist. Der Endzustand dieses Prozesses ist der vollständige Zerfall der Dinge in sinnlose Details, hinter denen sich die Leere des Nichts meldet. »Es zerfiel mir«, so schreibt Chandos, »alles in Teile, die Teile wieder in Teile, und nichts mehr ließ sich mit einem Begriff umspannen. Die einzelnen Worte schwammen um mich; sie gerannen zu Augen, die mich anstarrten und in die ich wieder hineinstarren muß: Wirbel sind sie, in die hinabzusehen mich schwindelt, die sich unaufhaltsam drehen und durch die hindurch man ins Leere kommt.«¹⁰ In dieser Erfahrung wird das Dasein zu einem gedankenlos dahinfließenden und beängstigenden Einerlei.

Auffallend ähnlich erfährt auch Filip Latinovicz diesen Prozeß: »Das Leben begann sich in Filip in seine Bestandteile aufzulösen: In seinem Inneren fing ein ununterbrochener, zersetzender analytischer Zerfall des Ganzen an und wurde immer beklemmender.«¹¹ Vor seinen Augen zerfällt die Wirklichkeit in sinnlose Details. Als er einmal einen jüdischen Leichenzug beobachtet, erlebt er diesen Prozeß besonders intensiv: »Alle diese Bilder stehen vor Filip als ungewöhnliche lebendige Details, ohne irgendeine einheitliche innere Kraft, die das alles zu irgendeinem Sinn oder einem Zusammenhang zu fügen ver-

⁸ Ebd., S. 340.

⁹ Kant, *Kritik der Urteilkraft*, XXXIII.

¹⁰ *Ein Brief*, S. 342 f.

¹¹ *Povratak Filipa Latinovicza*, S. 42. Zum Wirklichkeitszerfall bei Filip Latinovicz vgl. M. Engelsfeld, *Interpretacija Krležina romana 'Povratak Filipa Latinovicza'*, Zagreb 1975, S. 23 ff.

mocht hätte.«¹² Latinovicz registriert schon seit längerer Zeit, »wie alle Dinge und Eindrücke unter seinem Blick in Details zerfallen.«¹³

Wenn die Dinge und Ereignisse keinen logischen und symbolischen Zusammenhang haben, wenn sie als dissoziierte, unzusammenhängende Bilder in der Sinnlosigkeit des Disparaten auf den Menschen einstürmen, dann zeigt sich die Welt als »sinnloses Chaos.«¹⁴ Die aus ihren sinnstiftenden Bezügen heraustretenden Dinge und Ereignisse sind keine bedeutungsvollen Zeichen mehr, sie können nicht mehr 'gelesen' werden. Sie haben ihre Sprache verloren, sie sind verstummt, sie schweigen. Die Dinge sind entsprechend ihrem Material auf die Fähigkeit reduziert, akustische, optische und haptische Effekte zu verursachen.

Während Chandos hofft, eines Tages vielleicht die Sprache der stummen Dinge zu verstehen, sieht Latinovicz keinen Ausweg aus der verstummt, sinnlosen Welt. Chandos glaubt zu wissen, warum die Dinge verstummt sind. Er schreibt, er werde sich vielleicht im Grabe vor einem unbekanntem Richter in jener Sprache, in welcher die verstummten Dinge zu ihm sprächen, verantworten müssen. Das Verstummen der Welt und die neue Sprache der Dinge werden hier mit dem Verlust des religiösen Weltvertrauens in Zusammenhang gebracht. War noch zu Goethes Zeiten Gott in allen Dingen, so ist jetzt die Leere und das Nichts hinter den Dingen. Die heimliche Sprache der Dinge, in der sich in früheren Zeiten die Gottheit offenbarte, ist nicht mehr zu hören. Chandos und Latinovicz werden mit dem Nichts der Welt konfrontiert.

Während die früheren Gemälde des Filip Latinovicz noch von einer zur Einheit organisierenden Kraft bestimmt waren, zerfallen jetzt die Farben und Formen und treten nur noch in der sinnlosen Faktizität des Materials auf: »Kobalt, Dunkelgelb, Hellgrün, Blauaquamarin als Kleckse, als Flecken, als bemalte Tatsachen, und dahinter nichts.«¹⁵

Während Chandos noch die Fähigkeit besitzt, aus der ihn umgebenden »Zusammensetzung von Nichtigkeiten«¹⁶ den einen oder anderen Gegenstand auf unbegreifliche Weise auszuwählen und in göttlicher Verzückerung zu erleben, wendet sich Latinovicz ganz der Simultaneität der zerfallenden Wirklichkeit zu, bejaht den nivellierenden Wirbel und den vulkanischen Sturm, ist fasziniert von den optischen, emotionalen und geistigen Reizen und Reizvarianten, die das atomisierte Chaos bereitstellt.¹⁷

Philipp Lord Chandos und Filip Latinovicz haben ferner miteinander gemein, daß ihnen die Dinge in der Stimmung des Ekels entgegentreten, ihnen die Welt in der Stimmung des Ekels erschlossen ist. Die Dinge rufen Ekel und Abscheu hervor, weil sie entweder auf der Ebene der geistigen Erkenntnis unerreichbar geworden sind oder sich auf der Ebene der sinnlichen Wahrnehmung aggressiv verhalten. Diese beiden Erscheinungs- und Verhaltensweisen der Dinge bestimmen das unterschiedliche Ekelerlebnis bei Chandos und Latinovicz.

¹² *Povratak Filipa Latinovicza*, S. 41 f.

¹³ Ebd., S. 52.

¹⁴ Ebd., S. 70.

¹⁵ Ebd., S. 33.

¹⁶ *Ein Brief*, S. 53.

¹⁷ Vgl. *Povratak Filipa Latinovicza*, S. 182.

Chandos erfährt seine Existenz als einen Zustand äußerster Mangelhaftigkeit, der es ihm nicht mehr ermöglicht, die Dinge zu erkennen, zu benennen, in Begriffe zu fassen. Sie sind für ihn unerreichbar geworden. Er ekelt sich vor den Worten, besonders vor den »abstrakten Worten«, die ihm »im Munde wie modrige Pilze«¹⁸ zerfallen, und empfindet »Ekel vor dem eigenen Sein, dem die Erkenntnis und folglich die Selbsterfüllung abhanden gekommen ist.«¹⁹ Das negative Existenzgefühl des Lord Chandos resultiert aus der Erfahrung der Ohnmacht vor den sich entziehenden Dingen und dem dadurch hervorgerufenen Gefühl einer allgemeinen, einer umfassenden Lebensimpotenz.

Filip Latinovicz erlebt den Ekel in anderer Weise. Er ist der Aggression ekliger Dinge in ihrer überquellenden Fülle und Obszönität ausgesetzt. Die Dinge rufen Widerwillen und Abscheu hervor, weil sie ihm isoliert, auf ihr Material reduziert, in aggressiver Faktizität ins Auge springen. Sie bedrängen ihn mit der ganzen Sinnlosigkeit ihres vereinzelt, nackten Daseins. Besonders der weibliche Körper tritt ihm mit obszöner Heftigkeit entgegen. Dem jungen Filip Latinovicz stellt sich der Anblick einer nackten Frau wie folgt dar: »Ihr Bauch war unbedeckt, riesig und völlig weiß wie frisches Brot, das auf der Bäckerschaukel liegt.«²⁰ Auch das ländliche Kostanjevec, in dem Filip Latinovicz einen ruhigen Herbst zu verbringen gedachte, zeigt sich von der abstoßenden Seite. Filip wohnt unter morschen, schleimigen Dächern im gelblich stinkenden Nebel schmutziggrüner Zimmer im dreckigen Kostanjevec — »dort grunzen die Schweine, dort fault alles wie ein zertretener Ameisenhaufen.«²¹ Auch seine Wahrnehmung der ihn umgebenden Menschen ist vom Ekel bestimmt, ist vom Ekel verfremdet. Die Menschen erscheinen ihm als widerwärtige Nagetiere, Termiten, Kanzeiamisen, als warme, eigensinnige Tiere, die im Geruch ihrer eigenen Ausdünstung leben, »und während sie ihre eigene Fäulnis genießen, ist alle Fäulnis vom Nächsten für sie Gestank.«²² Filip Latinovicz ist jedoch nicht nur der optischen Aggressivität der Dinge ausgesetzt, sondern leidet auch immer stärker unter akustischen Reizen, die seine bildhaften Vorstellungen überlagern, verdrängen und zerstören. Das Rauschen der Wasserrohre, das Weinen der Wasserkräne und Gashähne, das Rasseln der Telefone, das Brummen der Kupferdrähte, das Schlagen der Türen, das Klimpern der Musikinstrumente, das Bellen der Hunde, das Singen eines Wassertropfens, das Ticken einer Uhr, der Widerhall von Menschenschritten, das Weinen einer Jazzplatte — all das erlebt er als eine »dröhnende Hölle, die infernalisch um ihn herum ertönt.«²³ Er stellt sich sogar manchmal vor, »er könnte wieder malen, wenn er nur taub wäre!«²⁴

Die existentielle Situation, in der sich Philipp Lord Chandos und Filip Latinovicz befinden, läßt sich auch mit Nietzsches Dekadenz-Begriff beschreiben. Nietzsche will mit Dekadenz nicht einen objektiven Zustand der Welt benennen, sondern analysiert und bewertet damit polemisch den geistigen und moralischen Zustand des Menschen.

¹⁸ *Ein Brief*, S. 342.

¹⁹ H. Broch, *Hofmannsthal und seine Zeit*, Frankfurt am Main 1974, S. 119.

²⁰ *Povratak Filipa Latinovicza*, S. 57.

²¹ *Ebd.*, S. 168.

²² *Ebd.*, S. 169.

²³ *Ebd.*, S. 44.

²⁴ *Ebd.*, S. 38.

Nietzsche bezeichnet sich selbst »in Fragen der *décadence*« als »die höchste Instanz, die es jetzt auf Erden gibt«,²⁵ und charakterisiert die Dekadenz als eine allgemeine Schwäche der menschlichen Vitalität in Verbindung mit morbider Geistigkeit. Beides tiff auf Chandos und Latinovicz zu. Ihre Produktivität ist erloschen, und der sich zersetzende Geist nimmt die Welt nur noch als unverständliche und sinnlose Ansammlung und Anhäufung von Dingen und Eindrücken wahr. Nach Nietzsche ist ferner für die Dekadenz typisch, »daß das Leben nicht mehr im Ganzen wohnt«, sich überall die »Anarchie der Atome«, die »Disgregation des Willens«²⁶ zeigt. Damit kann auch der seelisch-geistige Zustand von Chandos und Latinovicz charakterisiert werden. Wenn Nietzsche zudem die Dekadenz als das Heraustreten einzelner Momente aus der Totalität der Möglichkeiten, als das Heraustreten des Teils aus der Organisation des Ganzen, als den Zerfall des Ganzen zu Gunsten einzelner Teile bezeichnet, so entspricht auch dies in auffälliger Weise jener Krankheit, die Chandos und Latinovicz befallen hat. Wenn Chandos und Latinovicz die Wirklichkeit als Zerfall und Zersetzung erfahren, so würde Nietzsche jedoch nicht die Wirklichkeit analysieren, sondern das Subjekt bewerten. Nach Nietzsche sind nicht das Leben und die Wirklichkeit nichts wert, sondern der Dekadente ist nichts wert.²⁷ Wer nämlich an der Wirklichkeit leide, sei selbst eine verunglückte Wirklichkeit und leide in Wahrheit an seiner eigenen pathologischen Sensibilität, die sich Umwelteindrücken und Reizüberflutungen nicht erwehren könne.

Der Wirklichkeitszerfall und der Sinnverlust, wie Chandos und Latinovicz dies erfahren, zeigt sich besonders in jener modernen Kunst, die keinen sinnsetzenden Verbindlichkeiten (Religion, Ideologie, Weltanschauung, Idolatrie usw.) mehr verpflichtet ist. In der Malerei geht das gegenständliche Motiv verloren, die Bilder verstummen, das Subjektiv-Irrationale gelangt zur Herrschaft. Latinovicz rechnet sich zu den Fauvisten, zu jenen Wilden, die, wie auch ein Teil der Impressionisten und Expressionisten, durch die radikale Dekomposition des Zeitkontinuums und die Perpetuierung des Momentanen oft jene entfremdete Welt gestalten, die dem Nichts untersteht und in der sich das Verstummen und der Untergang der Dinge schon vollzogen haben. Was dem Betrachter dieser modernen Malerei begegnet, sind oft nur optische Reize und Reizvarianten, die sich aus den Beziehungen von Formen und Farben ergeben, deren Träger jedoch keine inhaltliche Bilderwartung mehr erfüllt. Was bleibt, ist dann in der sogenannten ungegenständlichen Malerei eine »Art Musik der Augen, die uns aus der verstummenden Sprache der modernen Bilder entgegnet.«²⁸

Das literarische Kunstwerk, in dem das Verstummen der Welt mit letzter Konsequenz dargestellt wird, ist Stéphane Mallarmés 'schweigendes Gedicht, aus lauter Weiß'. Das leere Blatt Papier ist die äußerste Möglichkeit, Stummheit und Schweigen zu artikulieren.

²⁵ F. Nietzsche, *Brief an Malwida von Meysenburg vom 18. Oktober 1888*, Werke in drei Bänden, München 1973, III, S. 1322.

²⁶ *Der Fall Wagner*, Werke II, S. 917.

²⁷ Vgl. *Götzendämmerung*, Werke II, S. 1010.

²⁸ H.-G. Gadamer, *Vom Verstummen des Bildes*. Kleine Schriften II. Interpretationen, Tübingen 1967, S. 231.

Wenn die Ganzheit und Einheit der Wirklichkeit zerfällt, dann kommt es zu jener Simultaneität der Wahrnehmung, die Theodor Däubler 1916 als den gefährlichen Reichtum des Expressionismus bezeichnete.²⁹ Der Reichtum besteht darin, daß die gleichzeitig erscheinende Vielfalt und Mannigfaltigkeit von differenten Bewußtseinsinhalten als reiche Fülle und Transparenz erfahren werden kann; die Gefahr besteht jedoch darin, daß selbst die Kunst diese reiche Fülle des Disparaten nicht mehr, auch nicht mit den Verfahren der Montage, des Ein- und Überblendens, zu einer Einheit organisieren kann. Da so der Künstler keine Welt mehr schaffen kann, hört er oft bewußt auf, Schöpfer zu sein, und bejaht mit unverhohlener Lust am Untergang das Chaos, das zu bekämpfen und zu überwinden seit den Zeiten der Griechen zu den zentralen Aufgaben der Philosophie und Kunst gehörte. Wirklichkeitszerfall und Sinnverlust bringen es mit sich, daß in der modernen Kunst, besonders in der modernen Malerei, der Wille zum Chaos Herr zu werden scheint über den Willen zum Kosmos.³⁰

Mit dem Zerfall der Wirklichkeit und dem Verlust des Sinns verschwindet auch die Vorstellung von Wahrheit als Gewißheit und Verbindlichkeit. Die aus den sachlich-logischen und symbolisch-mythischen Beziehungen heraustretenden Dinge können von keinem gesicherten Standort aus betrachtet und erkannt werden. Die zentrale Perspektive, die früher den richtigen Zugang zur Wahrheit garantierte, muß jetzt unzähligen Perspektiven weichen. Für diese multiperspektivische Verfaßtheit des Daseins fordert Nietzsche den erkenntnistheoretischen Perspektivismus als die einzige noch mögliche Methode der Wahrheits- und Sinnfindung. Im modernen profanierten Weltbild ist für Nietzsche die Welt zwar noch erkennbar, »aber sie ist anders *deutbar*, sie hat keinen Sinn hinter sich, sondern unzählige Sinne. — 'Perspektivismus'«. ³¹ Er stellt der traditionellen Erkenntnistheorie seine Perspektiven-Lehre der Affekte gegenüber: »Es gibt *nur* ein perspektivisches Sehen, *nur* ein perspektivisches 'Erkennen'; und *je mehr* Affekte wir über eine Sache zu Wort kommen lassen, *je mehr* Augen, verschiedene Augen wir uns für dieselbe Sache einzusetzen wissen, umso vollständiger wird unser 'Begriff' dieser Sache sein, unsre 'Objektivität' sein.«³²

Nietzsches erkenntnistheoretischer Perspektivismus zeigt sich in der modernen Malerei besonders im Aufsuchen und Aufzeigen der Kehrseite, des Nicht-mehr-Schönen, des Häßlichen, also jenes Aspekts, den die 'traditionelle' Wahrheit offenbar nicht erfassen konnte. Im Bereich der Dichtung setzt sich der erkenntnistheoretische Perspektivismus fort als »perspektivisches Sehen, Beschreiben und Erzählen«, ³³ als ästhetischer Perspektivismus. Diese multiperspektivische Perzeption der Wirklichkeit ist ein zentraler Aspekt der Modernität. Es sei hier nur an Anton Čechov, Henry James und Thomas Mann

²⁹ Vgl. *Simultaneität*, in: *Theorie des Expressionismus*, hg. O. F. Best, Stuttgart 1976, S. 53.

³⁰ Diesen Willen zum Chaos dokumentiert besonders eindrucksvoll die 'Philosophie' der Surrealisten (A. Breton, L. Aragon, A. Artaud u. a.).

³¹ *Aus dem Nachlaß der Achtzigerjahre*, Werke III, S. 903.

³² *Zur Genealogie der Moral*, Werke II, S. 861.

³³ P. Pütz, *Kunst und Künstlerexistenz bei Nietzsche und Thomas Mann*. Zum Problem des ästhetischen Perspektivismus in der Moderne, Bonn 1975, Einleitung (Ohne Seitenzählung).

erinnert, deren perspektivisches Sehen, Erzählen und Beschreiben jeden 'traditionellen' Sinn, jede 'traditionelle' Wahrheit im Namen der neuen Objektivität und Lebenswahrheit zum Fliehen bringen.

POVZETEK

*Razpad resničnosti in izgin smisla v Philippu lordu Chandosu
Huga von Hofmannsthalu in Filipu Latinoviczu Miroslava Krleža*

Hugo von Hofmannsthal (*Ein Brief*, 1902) in Miroslav Krleža (*Povratak Filipa Latinovicza*, 1932) presenetljivo podobno prikazujeta razpad resničnosti in izgubo smisla pri umetniku 20. stoletja. Oba umetnika, pisatelj Chandos in slikar Latinovicz, sta izgubila ustvarjalno moč, ker sta »zbolela« za resničnostjo. Ne moreta je več dojemati kot enotnost. Stvari so izstopile iz svojih logičnih in simbolno-mitskih razmerij. Človeka srečujejo zdaj v brezsmiselnosti svoje izolirane in osamljene eksistence. Poprejšnje enotnosti ni mogoče več vzpostaviti niti v umetniškem delu. Pisatelj Chandos ne more z besedami ničesar več izpovedati in s pojmi ničesar več zaobseči. Za slikarja Latinovicza so barve izgubile svoj simbolni karakter in se mu kažejo v brezsmiselnih dejanskosti materiala. Razpadajoče stvari izzivajo gnus in odpor, ker so postale na ravni duhovnega spoznanja nedosegljive, ali pa se na ravni čutnega dožemanja obnašajo agresivno.

KOSOVELOVA FAZA SLOVENSKEGA PESNIŠKEGA MODERNIZMA*

Znotraj Kosovelovega konstruktivizma — najbolj razvite faze slovenskega pesniškega modernizma dvajsetih let — delujejo poleg izrazite destrukcije tradicionalnega pesništva tudi močne integracijske težnje, ki ohranjajo stik s tradicijo, celo z romantično klasiko. Pojem »paradoksa« kot temeljnega načela njegove poetike zamejuje Kosovelov modernizem oz. avantgardizem še zmeraj v okviru obvladanih ambivalenc in v še zmeraj logična razmerja med jezikovnimi in parajezikovnimi izraznimi sredstvi.

Kosovel's constructivism—the most advanced phase of Slovene poetic modernism in the 1920s—contains besides the strongly marked destruction of the traditional poetics also strong integrating tendencies linking Kosovel's poetry to tradition, even to the Romantic classics. The concept of "paradox" as the basic principle of Kosovel's poetics restricts his modernism (avantgardism) within the limits of still well-controlled ambivalences and to still logical relationships between the linguistic and paralinguistic means of expression.

Srečko Kosovel je najpomembnejši predstavnik druge, razvite in pretežno ekspresionistične faze modernizma v slovenski poeziji.¹ Razlike in razdalje med Župančičem, kot dovolj reprezentativnim pesnikom uvodne, simbolistične faze modernizma, in Kosovelom so že na prvi pogled tako velike, da ju je skoraj težko primerjati. Župančič je s svojo privzdignjeno besedo polnih pet desetletij stal tako rekoč v središču svojega naroda kot njegov vsem viden poet in hkrati nekakšen prerok skupne usode, obrnjene iz teme v svetlobo. Kosovel je umrl v svojem triindvajsetem letu kot komajda znan pesnik, spomladi 1926 v mučnem zatišju kraške vasi, na slovenskem ozemlju, ki je bilo z italijansko državno mejo odrezano od narodnega jedra in takrat že zapisano načrtovanemu narodnemu izumrtju. Njegov pesniški opus je bil ogromen, vendar je ostal v rokopisih in zato z izjemo redkih časopisnih objav širši javnosti neznan. Literarna zgodovina pa je nato potrebovala še cela štiri desetletja, da je postopoma odkrivala in šele leta 1967 dokončno odkrila Kosovelovo poezijo. Ta se je naposled pokazala kot eden izmed izrazitih in pomembnih primerov evropskega modernizma.²

Kosovelova lirika je vse prej kot enovit pojav. Kljub temu, da je nastala v tesnem razdobju komaj nekaj let, je zelo heterogena in njene notranje razdalje so presenetljivo velike. Gre za pesnika, pri katerem je kratkost biografske poti v popolnem nesorazmerju z daljavo njegove duhovne poti. Ta zajema izkušnjo več generacij in Kosovel je lahko zaživel kot novo odkritje celo v naših 60. in 70. letih, česar o Župančiču nikakor ne bi mogli reči. V tesnem prostoru njegove lirike je na poseben, skoraj eksploziven način zbrana pravzaprav

* Odlomek iz obsežnejše neobjavljene študije.

¹ B. Paternu, Problemi ekspresionizma kot orientacijskega modela, Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1984, str. 41–68.

² *Srečko Kosovel*, Integrali '26, izbral uredil in uvodno študijo napisal Anton Ocvirk, Ljubljana 1967.

celotna duhovna in pesniška izkušnja dosedanjega 20. stol. Grmada Kosovelovih pesniških zapisov nam danes tudi ni več razsuti mozaik z mnogimi nejasnimi območji, kot je bila še pred desetletji. Vse bolj odločno se odkriva pot, na kateri lahko razberemo tako rekoč vse duhovne postaje evropskega humanizma od začetka 20. stol. do danes. Pa tudi skoraj vse temelje izrazne možnosti, ki jih je v tem času iznašla pesniška beseda. Toda v tem brezmejno odprtem in po svoje grozljivem evropskem duhovnem kozmosu bi se mladi Kosovel izgubil, če ne bi razpolagal s posebno močjo svoje identitete; to se pravi z močjo svoje osebne notranje usode in osebne besede, ki sta vsemu upesnjenemu vtisnili izrazito njegov obraz: obraz skrajno subtilnega človeka, ki sredi provincialnih nemožnosti in sredi zelo problematičnega obstoja svojega naroda zmore vsemu navkljub voditi sebe in ta svoj narod k novi zavesti. Res, k novi zavesti, kot bi dejal Joyce, le da je za razliko od Kosovela to misel izrekel takrat, ko se je odločil zapustiti svojo strašno domovino Irsko in se je dokončno osvoboditi, Kosovel pa je ostal in se svoji dal pokopati.

Kosovela najdemo naprej še v območju poznega impresionizma in simbolizma z lirskimi krajinarskimi podobami, ki so podobe osebnega razpoloženja, pravzaprav podobe pesnikove duše. V tem drobnem žanru je slovenska poezija že prej imela odlična dela, s temeljno baladno orientacijo vred. Kosovela tu ni reševala samo izvirna motivika kraškega sveta, temveč tudi izredna moč izrazne koncentracije in sugestije, ki sta zmogli ta žanr obnoviti na najvišji ravni in uspešno konkurirati tudi njegovi najboljši domači in tuji tradiciji. Tako je na primer njegova *Balada* (o brinjevki) ena izmed tistih, ki zmeraj znova pridejo tudi v najstrožje antološke izbore. Z mojstrsko lirsko baladistiko, ki je prodrla najprej, je tudi tako močno osvojil bralce, da niso bili zlepa pripravljene spremeniti svoje prvotne predstave o njem in sprejemati tudi njegove čisto drugačne obraze.

Toda v resnici je bilo tako, da ta vrsta pesnjenja pri Kosovelu ni doživela samo svojega novega vrha, ampak tudi že razkroj. Doživela ga je pod udarci nove dobe, ki je s svojimi vojnimi, socialnimi, političnimi in filozofskimi šoki razbijala suverenost subjekta in njegove lepe duše. S tem se je podirala tudi možnost upesnjevanja tenkočutnih osebnih razpoloženj, to se pravi nekih stanj lirskega subjekta, ko je le-ta še zmeraj lahko obvladal zunanji svet ali vsaj odlomke tega sveta, in sicer tako, da jim je nadel čisto svojo občutke in čisto svoje simbolne pomene, s tem pa si jih tudi posvojil in počlovečil. Kosovel je že kot otrok in od blizu doživel vojno in to je bil njegov prvi veliki pretres. drugega je doživljal v kriznih povojnih letih — civilizacijsko podivjanih, socialno bednih, politično balkaniziranih in duhovno kaotičnih. Poleg tega so se ta povojna leta v njegovem najbolj domačem okolju onstran meje iztekla v zmago militantnega fašizma. Za mladega in senzibilnega duha kultivirane vrste je bilo vse to breme neznosne teže. In res, težko bi našli poezijo, ki bi tako tenkočutno beležila prihod modernega barbarstva v Evropo 20. stol. in v njeno humanistično zavest.³ Ta proces pa se v mnogočem ujema s premikom literarnega modernizma v njegovo drugo, radikalnejšo fazo, ki se začenja onstran simbolizma in jo novejša literarna veda, kot je znano, pokriva tudi z izrazom avantgarda. Čas rahlih, obzirnih, obvladanih in lepih čustvovanj, ki so zmogla prekrivati že delujočo notranjo kaotičnost in ambivalenco, je mimo. In poslavlja

³ Npr. Slaniki, *Integrali*, str. 192.

se tudi čas humanizirane simbolike, ki je svet kljub vsemu še zmogla v umetnosti počlovečiti in ga narediti varnega. »Skozi moje srce stopa veliki slon,« pravi Kosovel o svojem novem, katastrofičnem občutju sveta.⁴ In nekje dodaja: »Joj človek s srcem, bolje da nisi!«⁵ Toda ne gre samo za romantizem srca. V času, ki prihaja, zasluti globoko praznitev, zasluti veliko »evakuacijo duha«, kot sam imenuje osrednje dogajanje svojega časa.⁶ In svet okoli sebe začuti kot povratek nazaj v »diluvijski« ali ga začuti kot »deželo evropskih divjih mačk.«⁷ To pa zanj pomeni tudi smrt poezije in njene nekdanje lepote, njene »mesečine«. Njegov moderni suženj mehanike vzklíkne: »Skrij se mesečina!«⁸ Poezija postaja anahronizem. »Rime so izgubile svojo vrednost. /Rime ne prepričujejo./ Ali si čul trenje koles?« si dopoveduje poet še zmeraj rahločutne, »baržunaste lirike«, kot je sam imenoval svojo komaj minulo poezijo, ko jo je jeseni 1925 pripravil za zbirko *Zlati čoln*, ki pa ni nikoli izšla. Od nje se je poslavljaval vse prej kot lahko. Vendar je prišel trenutek, ko jo je zagledal v njeni groteskni nemoči.

Moj črni tintnik se sprehaja
v fraku.
Kakor megla.
Vsa dežela zastrta, gluha.
Na senu leži melanholični maček.
Cvili s svojo zlato vijolino!
Da, da, da.
A A A
A A A°

Lepota je prispela do svojega zloma in pesniška beseda do svojega konca. Pesnik se je znašel v paradoksu nezdržljivega: »Jaz pojem in lajam«. Ali še ostreje: »Lajajte srca. — — — — Lajajte!«¹⁰

V položaju, ki pomeni razpad tradicionalne poetike pa tudi konec Župančičeve simbolistične faze modernizma, se je Kosovel odprl poetiki, ki je začlenjala vrsto novih možnosti. V pesmi *Ostri ritmi* ga najdemo na drugem bregu, že daleč proč od »baržunaste lirike«, pripravljenega na odprto izražanje notranje raztrganosti:

Jaz sem zlomljen lok
nekega kroga.
In sem strta figura
nekega kipa.
In zamolčano mnenje
nekoga.
Jaz sem sila, ki jo
je razklala ostrina.¹¹

Iz takega stanja je sledila formulacija nove poetike. Harmonijo je zamenjala disonanca in estetiko lepote estetika intenzitete.

⁴ Kons: xy, *Integrali*, str. 146.

⁵ Na postaji, *Integrali*, str. 178.

⁶ Evakuacija duha, *Integrali*, str. 118.

⁷ Kons x, *Integrali*, str. 153; Zandarji, n. d., str. 178.

⁸ Mrtvi človek, *Integrali*, str. 294.

⁹ Moj črni tintnik, *Integrali*, str. 133.

¹⁰ Razočaranja III, *Integrali*, str. 181; Depresija, n. d., str. 185.

¹¹ *Ostri ritmi*, *Integrali*, str. 257.

Moja pesem je eksplozija,
divja raztrganost. Disharmonija.
Moja pesem noče do vas,
ki ste po božji previdnosti, volji
mrtvi esteti, muzejski molji,
moja pesem je moj obraz.¹²

Prvo in razmeroma najbolj obsežno območje Kosovelove nove poezije lahko uvrstimo v območje ekspresionizma. Ta seveda ni brez zveze z nemškim ekspresionizmom, vendar je ohranil svojo posebnost tako v tematiki kot v slogu.¹³ Očitni so tudi sledovi futurizma, dadaizma in še posebej konstruktivizma. Slednjemu posvečajo novejša raziskovanja, spodbujena z novo aktualizacijo avantgardizma, veliko pozornost, tako da se druge strani pesnikovega obraza trenutno pomikajo v senco in skoraj pozabo. Brez dvoma je Kosovelov konstruktivizem izrazit in zanimiv pojav, ki ima svoj vrednostni in orientacijski pomen tudi v kontekstu širšega mednarodnega literarnega dogajanja po prvi svetovni vojni. A. Flaker ga odkriva kot »doslej neznano poglavje evropske pesniške avantgarde« s svojimi posebnimi lastnostmi.¹⁴ Pojav še ni do kraja raziskan, vendar dosedanja kontaktno komparativistična opazovanja kažejo, da gre za svojevrsten spoj dveh tokov konstruktivizma: likovnega, ki ga je iz weimarskega Bauhausa (Moholy-Nagy) prinesel tržaški slovenski slikar A. Černigoj in kaže tudi naprej v Rusijo (Tatlin); in pa literarnega, ki je prihajal iz zagrebškega središča zenitizma (po reviji *Zenit*, ki jo je izdajal Ljubomir Micić v letih 1921 do 1926), od koder pa vodijo sledi naprej k Ehrenburgu in Lisickem. Manj raziskana je ostala strukturalna in jezikovna stran tega Kosovelovega pesništva, ki v glavnem ne temelji več na metafori, temveč na intelektualno pa tudi emotivno napeti konstrukciji semantičnih nasprotij, lahko bi tudi rekli na montaži kontrastov. Če bi si tu pomagali z znano Jakobsonovo bipolarno delitvijo jezikovnega izražanja na metaforično in metonimično, to se pravi na selekcijo po podobnosti (>the relation of similarity<) in selekcijo po dotikanju (>the relation of contiguity<), bi ugotovili, da gre pri Kosovelovih konstruktivističnih montažah predvsem za radikalizacijo druge od obeh možnosti, za nenehno sopostavljanje in dotikanje skrajno oddaljenih reči oz. pomenskih polj.¹⁵ Druga opazna lastnost Kosovelovih *Konsov* in *Integralov*, kot je rad naslavljal ta svoja besedila, pa je tako imenovana izrazna »intermedialnost«, to se pravi uvajanje parajezikovnih ali nejezikovnih znamenj v besedilo. Včasih je to redukcija pisnega jezika v fonični ali likovni letrizem; včasih prehod k znakom in formulam iz matematike, fizike, tehnike in sestavljenih v likovne lepljenke ali kolaže; včasih pa so to že vizualizacije nečrkovnih grafičnih znakov. Naj tu zadošča en sam primer:

¹² Moja pesem, S. Kosovel, Zbrano delo (ZD) I, Ljubljana 1964, str. 229.

¹³ Prim. Gerhard Schaumann, Srečko Kosovel — Nähe und Differenz zum deutschen Expressionismus, Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1984, str. 195—203.

¹⁴ A. Flaker, Kosovelova konstruktivistička poezija i jugoslavenski kontekst, Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1984, str. 175—182.

¹⁵ R. Jakobson — M. Halle, Fundamentals of Language, Haag 1956, str. 53—82.

Kons. 5

Gnoj je zlato
 in zlato je gnoj
 oboje = 0
 $0 = \infty$
 $\infty = 0$
 $A B <$
 1, 2, 3
 Kdor nima duše
 ne potrebuje zlata
 kdor ima dušo
 ne potrebuja gnoja
 I A¹⁶

Vse te pojave skupaj lahko uvrstimo v hoteno destrukcijo pesniškega jezika, v brisanje jezika mesečine, ki so ji že futuristi napovedali smrt. Po drugi strani pa gre za izbiranje novih izraznih sredstev, ki bi bila odpornejša in ustrežnejša dobi znanstvenega mišljenja, tehnike, nasilja in revolucije.

Toda če Kosovelov konstruktivizem opazujemo natančneje, ugotovimo, da je potek destrukcije vendarle močno nadziran in zamejen. Najprej s tem, da so cone jezikovnega sporočanja še zmeraj zelo močne in semantično konstitutivne. Nato s tem, da so ta jezikovna sporočila kljub asociativni razvezanosti in kljub katahrestičnim montažam še zmeraj pomensko razvidna. Tudi zveze s parajezikovnimi ali nejezikovnimi znaki so ponavadi pomensko pregledne, bolj logične kot hermetične, tako da ne moremo govoriti o njihovi asintaksi. In končno je tudi kompozicija celote običajno strnjena, osredinjena in tektonska. Skratka, znotraj destrukcije deluje konstrukcija, znotraj dezintegracije integracija, znotraj razbitja še zmeraj klasični red stvari. Deluje na prvi pogled nevidna, toda iz globine prihajajoča pesniška tradicija, organsko prilagojena prevratniškemu konstruktivizmu 20. stol. Ta notranji dualizem naposled lahko odkrijemo tudi v neposredno izjavnem, teoretskem delu Kosovelove poetike. Ena njenih najbolj vidnih in pogostoma ponavljajočih se misli je misel o paradoksu. Paradoks postavlja Kosovel za temeljno mišljenjsko in strukturno izhodišče svoje poetike: »Paradoks je skok iz mehanike v življenje. Paradoks je živ kakor električna.«¹⁷ Geslo »Biti paradoksen!« mu je pomenilo toliko kot biti znotraj globljega pogleda v resničnost sodobnega sveta in si odpreti možnost prodora v njegove relativizme. »Relativnost dela svet lep in človeško delo veliko,« je napisal julija 1925, in »relativnost je prva stopnja do neburjstva.«¹⁸ Seveda paradoks še ni pravi absurd in njegovo relativiziranje ali njegova ambivalenca sta še zmeraj logično razvidna in v bistvu obvladana. Stilno sta še zmeraj ulovljiva v oksimoron, pod katerega res sodi znaten del Kosovelovega modernističnega izražanja, kar pa se je začelo že pri Prešernu. Tudi Kosovelovo pojmovanje disonance, ki jo prav tako kot paradoks sprejema v temelje svoje poetike, je v bistvu zadržano: »Kakor v muziki rabim disonanco, ker mi tvori ravnovesje s harmonijo, tako rabim v pesmi banalen izraz, ker mi tvori kontrast z nečim, kar je v pesmi posebnega, vzvišenega, zlatega.«¹⁹

¹⁶ Kons. 5, Integrali, str. 130.

¹⁷ Kosovelov literarni manifest iz julija 1925 *Mehanikom*, Integrali str. 102.

¹⁸ Kosovelovo pismo F. Obidovi 27. 7. 1925, ZD III, Ljubljana 1977, str. 399.

¹⁹ Kosovelovo pismo Maksu Samsovi 11. 7. 1925, ZD III, str. 555–556.

To pojmovanje disonance je drugačno kot na primer pri Stravinskem, v njegovi *Poétique musicale*, kjer disonanco sprejema kot osamosvojeno izrazno kategorijo, kot »stvar samo po sebi« in je ne postavlja v obvezno spremljavo harmonije.²⁰ Bistveno je tudi to, da z omejevanjem disharmonije Kosovel utemeljuje svojo glavno misel, namreč da pesem kljub vsemu nepesniškemu še zmeraj mora ostati pesem: »Pesem, akoravno je snovno zajeta iz najbolj rjave realnosti, mora imeti nekaj na sebi, da jo imenujemo: *pesem*.«²¹

Seveda je to upiranje destruktivnosti pesniškega jezika — upiranje, ki poteka že sredi destruktivnosti same — imelo svoje globlje idejno zaledje. To idejno zaledje ni prav nič zastrto, temveč jasno in povedano ne samo metaforično, ampak tudi z neposredno leksiko. Sredi destruktivnosti in v njihovih najbolj črnih legah, ko je »evakuacija duha« tako rekoč popolna, se zmeraj znova pojavljajo čisto nasprotno besede: *človek, srce, duh, duša, ljubezen, lepota* in podobno. Večkrat so pisane z veliko začetnico in s tem v nekem smislu mitizirane. Težko bi našli pesnika, ki bi tako od blizu dojemal človekovo izgubljenost, razpadanje in smrt, hkrati pa zmogel vse to presvetljevati z magično svetlobo ohranjene človeškosti in poezije. Prav na tem mestu se je do kraja ločil od zenitizma in nič mu ni bilo bolj tujega kot zenitistični mit balkanskega »barbarogenija«. Ne da bi odložil obup, zmore reči: »Ljubim te, človek brez cilja!«²² In kljub vsem transmisijam surovega, tayloriziranega in kaotičnega sveta zmore ostati pesnik.

V zlatem čolnu se vozim.
Iz trpljenja zajemam vse,
kar potrebujem.²³

Za njega res velja tista definicija ekspresionističnega kaosa, ki v tem pojmu razkriva dihotomijo: po eni strani razpad in zaton, po drugi luč in življenje²⁴ On vstaja in notranje ves ranjen še kar naprej tovari svoje »večerno zlato« in »srebrno mesečino« v mrak in močvirje ponorelega stoletja.²⁵ Za hip zmore celo pozabiti svojo nesrečno evropsko pamet in se po sledeh, ki jih je pustil Tagore, napotiti v zeleno modrost, mir in večnost narave, ki je onstran zgodovine.²⁶ Kosovel se tudi znotraj konstruktivizma v resnici ni odrekel poprejšnji »baržunasti« poeziji in njenemu duhovnemu zaledju. Najdemo lahko celo stihe:

Skozi pesem
sije luč duše,
svetloba besede,
ki je mavrično steklo.
Ne oživljajte mrtveca.²⁷

²⁰ Navedeno po H. Friedrich, *Die Struktur der modernen Lyrik*, 1956, str. 15.

²¹ Kosovelovo pismo Maksu Samsovi 11. 7. 1925, ZD III, str. 555.

²² Ne veter pomladni, *Integrali*, str. 258.

²³ Kaj se vznemirjate, *Integrali*, str. 161.

²⁴ Klaus D. Olof, *Zu »Chaos« als Thema des Expressionismus*, *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1984, str. 217.

²⁵ Zlata okna IV, *Integrali*, str. 261; Po srebrni mesečini, n. d., str. 278; Svetli akordi klavirja, n. d., str. 228; Jesen, n. d., str. 276.

²⁶ V zeleni Indiji, *Integrali*, str. 279; Kosovelovo pismo sestri Karmeli 20. 12. 1924, ZD III/1, str. 509.

²⁷ Kalejdoskop, *Integrali*, str. 283.

Značilno za Kosovelove konstrukcije je prav to, da »poetično« živi v tesnem kontekstu z »nepoetičnim« ali narobe. In da je temeljna zakonitost teh besedil oster kontrapunkt obojega, obrnjen v eno ali drugo smer. Ambivalenca ujeta v meje paradoksa. Čisti obup in vztrajanje hkrati. Na novi ravnini je to spet izkušnja, ki je po svoje delovala že na začetku slovenske poezije, v dnu Prešernovega opusa sploh, in najizraziteje v pesmi *Pevcu* (1838). Značilno je, da je ob stoičnem heroizmu te Prešernove pesmi, ki sprejema pekel in nebo človeške eksistence, Kosovel zapisal: »Meni zadostuje.«²⁸ Kosovelova volja in moč, ki delujeta že znotraj destrukcije in hkrati zoper njo, sta naravnost titanistični. Upiranje smrti sredi nje same je skoraj pošastno v svoji pokončnosti kljub nenehnim padcem. Radoživost je tem močnejša, čim bolj čuti ob sebi prepad nemoči. Kot so razdalje med Župančičem in Kosovelom resnično velike, je tu nekje, v globinskem vitalizmu zaznati njuno stičišče. Na tem mestu je bil stik z Župančičem in starejšo tradicijo vse do Prešerna nazaj zelo trden.

Pa tudi v globinskem zaledju Kosovelove nenavadne volje do moči in življenja lahko spet najdemo troje temeljnih kohezijskih sil, troje idealitet ali ver, ki smo jih odkrivali pri Župančiču, lahko pa bi jim sledili še daleč v preteklost, le da je njihova notranja narava zdaj drugačna. Predvsem je vse varnostno duhovno zaledje pri Kosovelu že znatno bolj gibljivo in ranljivo, podvrženo naglim prehodom iz ene možnosti v drugo, nekakšni simultanosti nasprotij pa tudi nikoli počivajoči relativizaciji. Toda nenehnim depresijam sledijo nenehna upanja, ki so še zmeraj bolj prometejska kot sizofovska. Nad vsem tem opotekanjem bi lahko postavili besede: »Ali korak ve: za sivino luč gori.«²⁹ In pa: »Človek prihaja iz srca teme.«³⁰

Prvo in najmočnejšo vizijo izhoda iz novodobne krize je Kosovel uzrl v revoluciji. Sprejel jo je za eno izmed odrešilnih tem svoje poezije. Seveda je to revolucija »optimalne projekcije«, je socialna, kulturna in etična prenovitev človeštva, tudi duhovna odrešitev iz nihilizma. »Skozi ničišče v rdeči kaos!« postane geslo in ena izmed bistvenih smeri Kosovelove poezije.³¹ Zemljevid tega iskanja je začrtan v stihih:

V rdečem kaosu prihaja
 novo človeštvo! Ljubljana spi.
 Evropa umira v rdeči luči.³²

Prav ob temi »Smrt Evrope«, ki se pojavlja večkrat in doseže svoj vrh v pesmi *Ekstaza smrti*, lahko spoznamo Kosovelovo pojmovanje evropske duhovne krize, ki se je do neke mere inspiriralo tudi ob Spenglerjevi filozofiji, vendarle se je obrnilo v čisto drugo smer. Oswald Spengler je v svojem delu *Der Untergang des Abendlandes* (1916) dal radikalno podobo krize in propada zahodnoevropske kulture, njenega humanizma, duha in duše. Ta propad se je po njegovem vzpenjal že skozi celo 19. stoletje in se v 20. izteka v svoj vrh, v dobo civilizacije, ki je kulturi nasprotna in pomeni njeno smrt. Pomeni zmago tehnike v ustvarjanju, velemesta v načinu življenja in imperializma v svetovni

²⁸ Kosovelovo pismo sestri Karmeli 20. 12. 1924, ZD III/1, str. 510.

²⁹ Jetniki II, Integrali, str. 252.

³⁰ Črni zidovi, Integrali, str. 196.

³¹ Jesen, Integrali, str. 277.

³² Ljubljana spi, Integrali, str. 191.

politiki. Pojav velja Spenglerju za nekaj neizogibnega, za del globljega biološkega ritma svetovne zgodovine, za njeno večno, morfološko lastnost, ki se ponavlja na koncu vsake kulturne dobe, iztekajoče se v svojo civilizacijsko smrt. Zato se mu zdi vsako upiranje temu zakonitemu procesu tragično in nesmiselno. Nietzschejevo načelo individualističnega in Bergsonovo načelo vesoljnega vitalizma obrača v njun poraz in svojo filozofijo konča v resigniranem predajanju. Knjigi dodaja nauk: »Če se bodo pod vplivom te knjige ljudje nove generacije obračali k tehniki namesto k liriki, k mornarici namesto k slikarstvu, k politiki namesto h kritiki spoznanja, potem bodo storili, kar želim in jim boljšega želeti ne morem.«³³ Kot se je Kosovel ob Spenglerjevi simptomatiki evropske duhovne krize pustil inspirirati, pa je v temeljni presoji stvari krenil v smer, ki je bila pasivnemu determinizmu in resigniranemu prilagajanju čisto tuja. Tudi v razmerju do socializma in moderne umetnosti, ki ju je Spengler prav tako uvrstil v cono civilizacije in duhovne smrti, je Kosovel izbral nasprotno pot. Spengler je bil resigniran že nad impresionizmom, Kosovel pa je v Picassu začutil nove duhovne moči.³⁴ Kot je nekoč mladi Župančič Nietzscheja dopolnil s socialno mislijo, tako je Spengler pri Kosovelu doživel obrat k Marxu.³⁵

Toda Kosovelova recepcija revolucije ni bila enostavna in razmeroma redke so pesmi s programsko premočrtnostjo in bi jih lahko uvrstili med spontane predhodnice socialističnega realizma. Pri vsej svoji privrženosti revoluciji je natanko čutil tudi njeno tragično stran, njen katastrofizem in njeno neizogibno valuto smrti.³⁶ Tudi revolucijo je poimenoval s paradoksom »strašen pogin in nova rast«. Prav tako mu ni tuja zavest lastnega izgorevanja in ugašanja v boju, pa tudi ne zavest osamitve.³⁷ Natanko je čutil tudi že krizo revolucije in si postavil vprašanje: »Imaš dogmatične cokle?«³⁸ Tudi njena resnica naposled ni nič dokončna in je odprta v paradoks.

Vzporedno ob revolucijski veri in brez kakšnega globljega konflikta z njo deluje v Kosovelovi poeziji tudi metafizična religioznost. Vendar jo le poredkoma zastopa Bog v tradicionalnem pomenu besede. Ponavadi prevzame njegovo mesto »Duh« ali »Kozmos« ali »veliki Prostor«, ki predstavljajo neko ne čisto določljivo vrsto modernega panteizma. To svojo religiozno odprtost označuje z besedami: »V večnost je moje srce odprto: iz Kaosa v Kozmos.«³⁹ Še več: »Povsod je Kozmos: v vsaki duši, v vsakem srcu.«⁴⁰ Pojma »integral« in »konstrukcija« dobivata po tej miselni poti posebne pomene, označene na primer v pesmi *Kalejdoskop* s stihom: »Konstruktivnost opaža / kozmos v predmetu.«⁴¹ In ko se zgrozi nad vsesplošno »evakuacijo duha«, v hipu postavi tik obnjo svoj kontrapunkt: »Duh govori v prostoru. Magično luč razseva.«⁴² S po-

³³ O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes, Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, München 1979, str. 57.

³⁴ Jetniki IV, *Integrali*, str. 254.

³⁵ Prim. Kosovelovo predavanje *Umetnost in proletarec*, ZD III/1, str. 21–30.

³⁶ Ekstaza smrti, ZD I, str. 304. Tragedija na oceanu, ZD I, str. 403.

³⁷ Rdeča raketa, *Integrali*, str. 243; Evropa umira, n. d., str. 205; Klic, n. d., str. 267; Mrtvi človek, n. d., str. 299.

³⁸ Jesenska pokrajina, *Integrali*, str. 295.

³⁹ Odprto, *Integrali*, str. 297.

⁴⁰ Smrt, *Integrali*, str. 300.

⁴¹ *Kalejdoskop*, *Integrali*, str. 282.

⁴² *Evakuacija duha*, *Integrali*, str. 118.

močjo religiozno motivirane duhovne volje in moči se upira destruktivni sveti.⁴³ Ta razsežnost je v njem morala biti elementarna, saj je zmogla priti do zelo čiste pesniške imaginacije.

Jaz sem kot oblak,
oblak, ki je nosil
večerno zlato od tam.⁴⁴

Prvinskost njegove religioznosti se kaže tudi v tem, da ob ideji revolucije ni odpadla, ampak se je z njo kot pri A. Bloku strnila v skupni globinski etos »nove religije«, v kateri meje med Kristusom in Marxom padajo. Odrešitelj sveta postaja Kristus z rdečo perjanico.⁴⁵

In vendar vsa ta religioznost ni nič statičnega, dokončnega in nepremakljivega. Luč je, ki se prižiga in ugaša. Iskanje je in iskateljstvo, kot je bilo pri Cankarju, in nikoli dokončno najdenje. To je religioznost, ki je že neskončno daleč od trdne Lutrove ali preproste Bachove vere, je do kraja ponotranjena, izgublja stik s stvarnostjo in »oddaja svojo srčno kri«, kot bi dejal Paul Zech, v sosednja območja, v umetnost in še posebej v liriko.⁴⁶ Tudi tu deluje relativizem, fluidnost in paradoks. »Leteči Holandec si ti, moj duh,« pravi Kosovel, »večno povračajoč se v pratemò.«⁴⁷ In tako pride čas, ko se sklanja v nebo, ne kot v odrešenje, ampak kot v »črno brezno vesoljstva«. Gre za religioznost, ki je do kraja ranljiva in odprta dvomu: »Ti čutiš ga in ne veruješ vanj.«⁴⁸ Tudi po tej strani je varnost samo še relativna in zmeraj znova odprta svojemu nasprotju.

In končno, ne kot poslednja rezerva, temveč kot najbolj globoka podlaga Kosovelove pokončnosti sredi porazov je njegova čisto osebna in osamljena volja do moči, moči subjekta samega. Ta eksistencialna vera deluje nenehoma in je sestavni del njegove revolucijske in religiozne volje. Toda neposredno in osamljeno prihaja na dan predvsem takrat, kadar sta obe nadosebni veri v krizi in ostaja subjekt sam, brez sleherne varnosti in strehe nad sabo.

Naš pogum je trpeti,
preboleti temò,
z novo silo živeti,
z novo lučjo.⁴⁹

Ali čisto programsko, zapisano v beležnici iz leta 1924: »Moj princip je, da stopam od poraza do poraza in preizkušam svojo moč.«⁵⁰ Takih položajev je v Kosovelovi poeziji mnogo. Na dan prihajajo v vseh mogočih oblikah, od programskih izjav do čiste imaginacije.

⁴³ Prerojenje, ZD I, str. 362.

⁴⁴ Zlata okna IV, Integrali, str. 264.

⁴⁵ Gloria in excelsis, Integrali, str. 204.

⁴⁶ Paul Zech, Die Grundbedingungen der modernen Lyrik (1913/14), Expressionismus, Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1910—1920, Stuttgart 1982, str. 641—643.

⁴⁷ Samomorilec pred zrcalom, Integrali, str. 286.

⁴⁸ Ena je groza, ID I, str. 198.

⁴⁹ Jetniki IV, Integrali, str. 254.

⁵⁰ Integrali, str. 24.

V črno jesensko noč
trepeče vranova perut
samo z vetrom.
Noč ga je zazibala v prepad.
Pada in ne pade nikoli.⁵¹

Vendar vzponi tega osamljenega poguma, ki je obkoljen od spoznanja, da je vse, prav vse zaman, v splošnem nosijo več znamenj pojmovnega izražanja.

Kadar spoznaš: vse je temno
in vendar treba živeti...
takrat, če se vzpne pogum teman
v noč vre kot temni gejziri...⁵²

Gotovo je, da je izza te osebne volje delovala tudi še misel na literaturo kot institucijo narodne obrambe in pokončnega preživetja. V beležnici iz l. 1925 najdemo zapis: »Boj za obstanek. Raison d'être. Borbenost pogoj življenja... Naša literatura mora biti silno močna, da bo vzbujala akcijo, silo velikih dejanj, ki jih naš narod mora *izoršiti*. To je njeno poslanstvo. — Ona obuja duše, ogenj mora biti, ki vžiga, požar, ki uničuje, potop, ki potaplja Evropo pred Smrtjo. Naša literatura ≡ *energetika*.«⁵³ Toda tudi tu nimamo opraviti s heroizmom zaprte vrste, temveč z odprtim, zrelativiziranim, eksistencialnim heroizmom. S takim, ki se vsak trenutek lahko zlomi v nemoč, obup in pristajanje na smrt, čeprav spet nikdar dokončno.⁵⁴

Če zdaj postavimo Kosovelovo poezijo, kot se nam je pokazala ob Župančičevi, se kljub velikanskim razlikam pokaže vrsta bistvenih podobnosti. V duhovnem jedru Kosovelove lirike v resnici še zmeraj delujejo vse tri temeljne kohezijske sile, ki smo jih našli pri Župančiču, vse tri idealitete — socialna, religiozna in subjektivistična —, ki kljub vsem prodorom novodobnih destrukcij ohranjajo v upesnjeni podobi sveta izrazite črte smisla, smeri, središča in akcije. Vsi trije varnostni sistemi se pri Kosovelu celo okrepijo. Toda hkrati se okrepijo tudi nasprotni sile, se pravi relativizacija, osebna fluidnost, ujetost v destrukcijo, ambivalenco in paradoks. Ti odmiki od Župančiča, ki je zmeraj ostal mojster harmonije, so tolikšni, da so privedli do novega načina izražanja, ustreznega novemu, dihotomičnemu in distorzicnemu videnju sveta. Glavni konstitutivni element novega idejnostilnega sistema ni več simbol, ki še zmeraj obstaja na nekem ostanku ravnotežja med subjektom in objektiviteto. To ravnotežje v ekspresionizmu, kamor sodi pretežni del Kosovelove lirike, razpada po eni strani v poduhovljeno subjektivizacijo pesniškega jezika, po drugi pa v njegovo ostro materializacijo oz. depoetizacijo. V območje slednjega sodi tudi Kosovelov konstruktivizem, ki pa v bistvu ni asintaktičen, temveč ohranja močna ekspresionistična jedra, tako da lahko govorimo le o odskokih v parajezikovne oz. v osamosvojajoče se fonične in vizualne izrazne medije. Poleg tega je ostala izrazito močna nota osebne lirizma. V navzočnosti »komorne lirike« ugotavlja Flaker celo najbolj opazno in tudi vredno posebnost Kosovelovega konstruktivizma.⁵⁶

⁵¹ Bedno življenje IV, ZD I, str. 268.

⁵² Kadar spoznaš, ZD I, str. 345.

⁵³ Integrali, str. 29.

⁵⁴ Modri konji, Integrali, str. 293; Nihilomelanholiija, n. d., str. 293.

⁵⁵ A. Flaker, n. d., str. 180.

Z vsem tem je zaznamovana druga faza slovenskega pesniškega modernizma, kot ga predstavlja Kosovel. Tudi ta faza, kot prva, je v glavnem zunaj skrajnosti, abstraktnosti in ezoterike, ker je po eni strani še zmeraj globoko zavezana ne samo socialni, temveč tudi nacionalni problematiki, po drugi pa lirskemu razmerju do sveta. Zato bi tu še zmeraj ustrežal izraz modernizem. Zavest skrajne nacionalne ogroženosti je Kosovela kljub vsej njegovi odprtosti v modernizem od časa do časa vračala nazaj k preprosti, skupni in varni besedi. V času svojih najbolj nemirnih iskanj in eksperimentov je v Mladini (1925) objavil pesem *Preproste besede*.

Ljubim jih, te preproste besede
naših kraških kmetov,
ljubim jih, o, bolj jih ljubim
od vas meščanskih poetov.⁵⁶

Posebnost Kosovelove poezije je v tem, da je z globoko senzibilnostjo odprta v vse smeri hkrati, v njej je zgoščeno tako rekoč celo stoletje. »Orehova lupina«, bi rekel Thomas Mann, v kateri je »stisnjeno veselje«. Prav v tej njeni notranji komplementarnosti in nabitosti različnega, pa vendar součinkujočega, je njena posebna semantična moč. Ta ni imela na voljo pol stoletja, da bi se razporejala skladno in po stopnjah, kot se je pri klasičnem modernistu Župančiču, ampak je morala eksplodirati na skrajno tesnem prostoru življenja, ki se je končalo pred 23. letom. Kot da bi ustvarjalni instinkt vedel, kdaj se mu zares mudi.

ZUSAMMENFASSUNG

Kosovels Phase im slowenischen dichterischen Modernismus

Srečko Kosovel (1904—1926) ist der bedeutendste Vertreter der zweiten, entwickelten und überwiegend expressionistischen Phase des Modernismus in der slowenischen Poesie. Aber innerhalb seines expressionistisch ausgerichteten Konstruktivismus wirken neben ausgeprägter Destruktion der traditionellen Dichtung auch starke Integrationstendenzen, die den Kontakt mit der Tradition und romantischer Klassik beibehalten. Der Begriff des »Paradoxes« als Grundsatz seiner Poetik und auch der Lebensphilosophie wird in Kosovels Modernismus noch immer in Grenzen der ersichtlichen und beherrschten Ambivalenz der Welt eingeschlossen so wie in noch immer bedeutungslogische Beziehungen zwischen sprachlichen und parasprachlichen Ausdrucksmitteln.

Im Ideenhinterland seines Modernismus wirken noch immer alle drei geistigen Sicherheitssysteme oder Idealitäten, die trotz aller Offenheit dem modernistischen Relativismus gegenüber eine gewisse kohäsive Festigkeit aufbewahrten. Das sind: die subjektivistische, metaphysische und gesellschaftliche Idealität, die zwar schon sehr stark relativisiert sind, jedoch immer noch mächtig. Ihre tiefere Bedingtheit sammat aus der Tradition der slowenischen Poesie schon seit Präseren, die tiefsten Gründe dafür behält sie aber in der andauernden Bedrohung der Nation und der Sprache bei, zu denen sich Kosovels Bewußtsein auf eine sehr elementare Weise verband. Diese nationale Funktion grenzte auch Kosovels Modernismus einigermaßen von Extremen ab und brachte ihn zum Traditionssynkretismus zurück.

⁵⁶ Preproste besede, ZD I, str. 26.

It is not to be understood that the following are the only conditions under which the use of the term "physician" is to be restricted. It is to be understood that the use of the term "physician" is to be restricted in all cases where the public interest requires it. The following are the conditions under which the use of the term "physician" is to be restricted:

- 1. Where the public interest requires it.
- 2. Where the public interest requires it.
- 3. Where the public interest requires it.

The following are the conditions under which the use of the term "physician" is to be restricted:

1. Where the public interest requires it.

2. Where the public interest requires it.

3. Where the public interest requires it.

4. Where the public interest requires it.

5. Where the public interest requires it.

6. Where the public interest requires it.

7. Where the public interest requires it.

8. Where the public interest requires it.

9. Where the public interest requires it.

10. Where the public interest requires it.

11. Where the public interest requires it.

12. Where the public interest requires it.

13. Where the public interest requires it.

14. Where the public interest requires it.

15. Where the public interest requires it.

16. Where the public interest requires it.

17. Where the public interest requires it.

18. Where the public interest requires it.

19. Where the public interest requires it.

20. Where the public interest requires it.

21. Where the public interest requires it.

22. Where the public interest requires it.

23. Where the public interest requires it.

24. Where the public interest requires it.

25. Where the public interest requires it.

26. Where the public interest requires it.

27. Where the public interest requires it.

28. Where the public interest requires it.

29. Where the public interest requires it.

30. Where the public interest requires it.

31. Where the public interest requires it.

32. Where the public interest requires it.

33. Where the public interest requires it.

34. Where the public interest requires it.

35. Where the public interest requires it.

36. Where the public interest requires it.

37. Where the public interest requires it.

38. Where the public interest requires it.

39. Where the public interest requires it.

40. Where the public interest requires it.

41. Where the public interest requires it.

42. Where the public interest requires it.

43. Where the public interest requires it.

44. Where the public interest requires it.

45. Where the public interest requires it.

46. Where the public interest requires it.

47. Where the public interest requires it.

48. Where the public interest requires it.

49. Where the public interest requires it.

50. Where the public interest requires it.

51. Where the public interest requires it.

52. Where the public interest requires it.

53. Where the public interest requires it.

54. Where the public interest requires it.

55. Where the public interest requires it.

56. Where the public interest requires it.

57. Where the public interest requires it.

58. Where the public interest requires it.

59. Where the public interest requires it.

60. Where the public interest requires it.

61. Where the public interest requires it.

62. Where the public interest requires it.

63. Where the public interest requires it.

64. Where the public interest requires it.

65. Where the public interest requires it.

66. Where the public interest requires it.

67. Where the public interest requires it.

68. Where the public interest requires it.

69. Where the public interest requires it.

70. Where the public interest requires it.

71. Where the public interest requires it.

72. Where the public interest requires it.

73. Where the public interest requires it.

74. Where the public interest requires it.

75. Where the public interest requires it.

76. Where the public interest requires it.

77. Where the public interest requires it.

78. Where the public interest requires it.

79. Where the public interest requires it.

80. Where the public interest requires it.

81. Where the public interest requires it.

82. Where the public interest requires it.

83. Where the public interest requires it.

84. Where the public interest requires it.

85. Where the public interest requires it.

86. Where the public interest requires it.

87. Where the public interest requires it.

88. Where the public interest requires it.

89. Where the public interest requires it.

90. Where the public interest requires it.

91. Where the public interest requires it.

92. Where the public interest requires it.

93. Where the public interest requires it.

94. Where the public interest requires it.

95. Where the public interest requires it.

96. Where the public interest requires it.

97. Where the public interest requires it.

98. Where the public interest requires it.

99. Where the public interest requires it.

100. Where the public interest requires it.

DRABOSN JAKOVA KOMEDIJA OD ZGUBLENIGA SINA

Komedija od zgubleniga sina Andreja Schusterja Drabosnjaka (1768—1825) se je ohranila v izvornem rokopisu. Pisec je svetopisemsko snov pesniško svobodno oblikoval v malce knjižno pobarvani slovenščini. Državna in cerkvena cenzura je igri nasprotovala, ker so se ji nekateri prizori zdeli »pohujšljivi«. Vendar se je igri posrečilo, da je še danes na sporedih ne le ljudskih odrov, ampak tudi radia in celo poklicnega gledališča.

The Comedy of the Prodigal Son (*Komedija od zgubleniga sina*) by Andrej Schuster Drabosnjak, the most prominent figure among the Carinthian farmer poets (*bukovniki*), has been preserved in the original manuscript. The author exploited the biblical theme with poetic license, putting it into a fresh, original rhyme of his native Rož dialect, coloring it slightly by the standard language. The censors of both the Church and State opposed the play, finding certain scenes "indecent". Yet the play is performed even today, and not only by amateur theaters; it has been staged by a professional theater and adapted for radiobroadcasting.

Koroški bukovnik Andrej Schuster, po domače Drabosnjak (1768—1825), »en poreden paup u' Korotane«, kakor se sam rad naziva, doma na Drabosinjah pri Kostanjah nad Vrbo, »tisti mož iz Korotana, ki je pesmi iz zemlje oral«, kakor ga predstavlja pesnik Oton Župančič, si je med slovenskimi ljudskimi pesniki zagotovil častno mesto predvsem kot ljudski dramatik. Kot sodobnik prvega slovenskega dramatika Antona Linharta (1756—1795) se je z njim vred trdno zapisal v zgodovino prvih začetkov slovenske dramatike, samo da je Linhart kot izobraženec živel in delal v Ljubljani, Drabosnjak pa kot preprost kmečki poet na Koroškem. Kakor je Linhart Županovo Micko in Matička po tujih predlogah priredil čisto po svoje, tako je tudi Drabosnjak po nemških predlogah samostojno obdelal več zgodb iz Svetega pisma, izluščil iz njih dramatične prizore, dejanje pa postavil na domača slovenska tla. Priredil je šest verzificiranih bibličnih iger, od katerih so se ohranile samo tri: Pasijon, Pastirska igra in Igra o izgubljenem sinu. Tri pa so se zgubile in so nam znane samo še po naslovih: Igra o Egiptovskem Jožefu (po 1. Mojzevi knjigi 37—47), Igra o Amanu in Esteri (po Esterini knjigi 2—7) in Igra o Bogatem možu po evangeljski priliki o bogatinu in ubogem Lazarju (Lk 16, 19—31). Igro o Egiptovskem Jožefu so menda igrali še leta 1869 pri Mečku v Vrbi (Kotnik 1907: 37—41; 1952a: 92; Kuret 1971: 728).

Akademik Bratko Kreft upravičeno imenuje Drabosnjaka koroškega Linharta (Kreft 1947; 1958; 1979: 193). Oba sta stala v isti dobi ob zibelki slovenskega gledališča, umetniškega in ljudskega. Niko Kuret pa pravilno opozarja na to, da je Drabosnjak s svojo dramatiko segel celo mnogo širše, čeprav ne tako visoko kakor Linhart, kajti »s svojo Pastirsko igro, ki so jo igrali koledniki, je stopil v nešteto slovenskih domov na Koroškem, s svojim Pasijonom pa je skozi sto let na predstavah od Zilje do Podjune zbiral množice slovenskih rojakov« (Kuret 1976: 70—71). Dr. France Kotnik, prvi raziskovalec Drabosnjakovega življenja in dela, ki je leta 1907 doktoriral na graški univerzi pri sla-

vistih Matiju Murku in Karlu Štreklju z disertacijo o Drabosnjaku (Kotnik 1907: 1—217), pa opozarja na to, da so Drabosnjakove igre igrale kar tri igral-ske skupine: igralci s Kostanj, iz Malošč pri Bekštanju in iz Tmारे vasi pri Lipi nad Vrbo. Mnogo vé poročati o uprizoritvah Pasijona in Pastirske igre (Kotnik 1907: 89—205; 1912: 11—17; 1913b: 157—159; 1926: 211—212; 1952b: 107, 117), o Izgubljenem sinu pa mu je samo znano, da so svetne in cerkvene oblasti imele igro za »pohujšljivo« in so zato preprečevale in prepovedovale njeno uprizarjanje. Kotnik pripominja: »Gotovo so imeli igralci sitnosti pri cenzuri in tudi pri cerkvenih oblastih radi močno realističnih scen... In morda zato nič ne slišimo o uprizoritvah te igre...« (Kotnik 1933: 274; 1952b: 119). Navaja pa pričevanje Antona Trstenjaka o tem, da so to igro uprizarjali vsaj kostanjski igralci še do leta 1892 (Trstenjak 1892: 195). Prav to igro bomo tukaj skušali vsaj v bežnih utrinkih nekoliko osvetliti iz raznih zornih kotov.

Igra o izgubljenem sinu, ki se vsebinsko naslanja na znano svetopisemsko priliko iz evangelija po Luku (Lk 15, 11—32), je še posebej zanimiva zaradi tega, ker se nam je ohranila celó v izvornem rokopisu, ki nosi Drabosnjakov svojeróčni podpis. Izvirnik pa je prišel na dan šele leta 1956, ko je dr. Niko Kuret, ki ga je že Kotnik pritegnil in navdušil za Drabosnjaka in njegovo delo, prišel na Koroško spoznavat Drabosnjakovo ožjo domovino in stikat za njegovimi rokopisi. Obiskala sva najprej Drabosnjakov dom, nato pa zavila še v Čezpolje, kjer je tedaj ob Žvanovi kmetiji še stal nekdanji oder za uprizarjanje Drabosnjakovega Pasijona, poseben skedenj z odprtim gumnom, ki so mu pravili »pinja« (iz nem. *Bühne* 'oder'). Končno sva se še ustavila v župnišću na Kostanjah, kjer sva doživela nepričakovano presenečenje. Župnik Martin Kuchler je izvelkel iz skrivnega predala kar osem rokopisnih zvezkov samih Drabosnjakovih iger. Med njimi je Kuret z večšim očesom kmalu odkril izvornik Igre o izgubljenem sinu. Ta dragoceni rokopis, ki ga je župnik Kuchler dobil od Valentina Dragašnika, p. d. Čepkovega Folta v Čezpolju, je trdo vezan zvezek v formatu 25 × 19,5 cm in obsega 146 strani; besedilo je pisano v bohoričici s črnim na tenkem papirju, na zadnji strani pa najdemo Drabosnjakov podpis, pisan v gotici z nemškim pravopisom: Andreias Schuster Oberdrabosnik. Primerjava pisave in podpisa tega rokopisa z drugim ohranjenim tekstom in lastnoročnim podpisom izpod Drabosnjakovega peresa je pokazala, da je ta rokopis res napisan in podpisan z Drabosnjakovo roko. Za preveritev pa je služila protestantska Spangenbergova postila v Juričičevem prevodu iz leta 1578, ki si jo je Drabosnjak izposodil od neznane osebe ter ob vrnitvi knjige vanjo svojeróčno zapisal tole zahvalo: »Ich Andreas Schuster Ober drabosnik H. No. 22 Lpu Savalm Sabukve Da sta Posodl m je«. Izvirnik Izgubljenega sina je leta 1965 prevzela v varstvo Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem (Kuret 1965; Zablatnik 1960; 1968; 1984: 240).

Izvirniku, žal, manjka naslovna stran, na kateri je Drabosnjak razen naslova verjetno zapisal tudi letnico nastanka tega rokopisa. Zdi se pa, da je Drabosnjak to igro napisal še pred svojim Pasijonom, torej pred letom 1818, in so jo igrali še za njegovega življenja, kar dr. Kotnik sklepa iz tega, da avtor v prologu s pripisom »na moje prijatele« očitno nagovarja svoje igralce, s katerimi je nastopal (Kotnik 1933: 274). Originalni naslov igre, ki v izvorniku manjka, pa se da rekonstruirati iz ohranjenih prepisov. Ohranila sta se dva prepisa izpod peresa istega prepisovalca, Janeza Lipiča, mlinarja v Dolah pri Vrbi, ki je bil sam neke vrste bukovnik. Prvi njegov prepis je iz leta 1877

in ima naslov: Igra do zgubljenega sina. Pisan je na celih polah v gajici in obsega 48 strani. Kotnik ga je opisal in z izvlečki predstavil v Etnologu VI (Kotnik 1933: 259—276). Hrani ga Študijska knjižnica na Ravnah med Kotnikovo narodopisno zapuščino. Drugi Lipičev prepis z naslovom Igra od zgubljeniga sina je iz leta 1878 in obsega 95 strani v formatu 25 × 19,5 cm. Pisan je s črnolom v gajici, najdemo ga pa v trdo vezanem zvezku na prvem mestu skupno s prepisom Pastirske igre. Na dan pa je prišel šele leta 1956 na Kostanjah, kjer ga je z izvirnikom in drugimi rokopisi vred skrbno čuval ter rešil izgube župnik Martin Kuchler (Kuret 1965; Zablatnik 1960; 1968; 1984: 239). Danes ga hrani Inštitut za slovensko narodopisje v Ljubljani. Poleg Lipičevih prepisov Izgubljenega sina pa se je ohranil še rokopis iz Črezpolja, po katerem je profesor Bruno Hartman priredil to igro za uprizoritev na poklicnem odru (Hartman 1970). Po naslovu Igra od zgubljeniga sina, kakor ga navaja prepisovalec Lipič, se dá sklepati, da se je naslov igre v Drabosnjakovem izvirniku, kakor domneva tudi Bratko Kreft, verjetno glasil Komedija od zgubljeniga sina. Drabosnjak namreč za igro vseskoz uporablja le oznako »Comedija«. Bratko Kreft opozarja na to, da oznaka »komedija« pri Drabosnjaku ne pomeni nič drugega kot predstavo in igro (Kreft 1979: 191). V tem smislu Drabosnjak to oznako uporablja celó za Pasijon, čigar originalni naslov se glasi Komedija od celiga grenkiga terplenja ino smerti Jezusa Kristusa našiga Gospuda.

Drabosnjak je svoji izobrazbi primerno razmeroma dobro znal slovensko in nemško. Pisati in brati se je verjetno naučil v ljudski šoli v Vrbi, ki jo je leta 1777 ustanovil učitelj Johann Schuschnitz (Apih 1903; Singer 1935). Kot bukovnik se je pozneje še sam izobraževal zlasti z branjem raznih knjig in spisov. Segal je celo po protestantskih knjigah, kakor vemo. Mnogo je prebiral Sveto pismo, kakor sam zatrjuje v uvodu k Pasijonu, kjer pravi (Pasijon, v. 21—22):

Jes sim sveto šreft dovolj prebirov
de sim se skorej tamej cuedi zirov ...

Tako se je pač bolj ob robu seznanjal s slovensko knjižno tradicijo. Sicer pa je kot bukovnik več ali manj osamljen ustvarjal brez vidnih stikov s tedanjim knjižnim snovanjem. Pisal je v bohoričici, v nekoliko požlahtnjenem narečju svojega domačega kraja.

Drabosnjakov pravopis ne ustreza vsem normam bohoričice ter pogosto ubira samovoljno pot. Kakor kaže izvirnik Izgubljenega sina, Drabosnjak pri uporabi bohoričice ne razločuje Bohoričevih razločevalnih črk za soglasnike *s* in *z* (*f*, *s*) kakor tudi ne za *š* in *ž* (*fh*, *sh*), le pred soglasnikom *t* zapiše tu pa tam tudi Bohoričev znak za *s* (*f*), sicer pa v pisavi npr. ne kaže razlike med besedami *sad* in *zad* (koroška narečna beseda za *nazaj*), *še* in *že* ipd. Posebno pozornost zbujata njegova navada, da črki *m* in *n* ob začetku besed piše dosledno samo z veliko začetnico, prav tako tudi črko *c*, ki si jo je izposodil iz latinske abecede kot znak za *k* in jo uporablja samo kot začetnico besed, tako da piše npr. *Conz* (konec), *Comedija* (komedija), *Cier* (ker), *Cna* (kor. narečna oblika za *ne*), *Cnisem* (nisem) ipd. Črko *x* si v Izgubljenem sinu izposoja samo za pisanje tuje »exempl«, medtem ko jo v Marijinem pasijonu in Svovenjem obaceju za akrostihe priteguje še posebej kot znak za *z* (npr. *Xatega dela* = zategadelj). Za akrostihe pa si je samovoljno izposodil iz tuje

abecede tudi še druge črke: *Y* kot znak za *i* in *j* (*Ynu* = inu, *Ya* = ja), *Q* kot znak za *k* in *kv* (*Qumej* = komaj, *Qvartenje* = kvartanje) in nemški *w* kot znak za *b* (*Wuei se grieha* = Boj se greha).

Jezik, v katerem Drabosnjak piše, ni tradicionalna knjižna slovenščina, marveč se po slovničnih in stilnih posebnostih kakor tudi po besedišču kaže v glavnem kot malce knjižno pobarvan rožanski govorni jezik. Drabosnjak prenaša vso živost govorne besede v pisni jezik. Ta jezik je sočen in krepak v izrazu, njegov besedni zaklad je po svoje pester in bogat, poln starosvetnih besed, oblik in rečenic, ki so se drugod med Slovenci deloma že zgubile. To so besede, kakor npr. *veča* za davek, *vigred* za pomlad, oblike kakor npr. *brater*, *oča* ipd., prastare rečenice, kakor npr. *Bueg vas primi* idr. Z druge strani pa so številne izposojenke iz nemščine z vidika sociolingvistike in kulturne zgodovine povsem naraven rezultat večstoletnega sožitja koroških Slovencev z nemškim narodom sosedom v isti deželi. Drabosnjak je zlasti v Komediji od zgubleniga sina tako imenovane »slovenizirane germanizme«, kakor pripominja Bratko Kreft, naravnost »duhovito uporabljal« (Kreft 1979: 192—193).

Nemara je prav na kratko opozoriti vsaj na nekatere značilne karantanizme Drabosnjakovega jezika. V fonetiki se pesnik glede vokala *e* pri refleksih za jat načelno drži narečnih ijekavskih oblik in piše npr. *smieh*, *grieh*, *viem* namesto *smeh*, *greh*, *vem*. S tem prilično lahko odpravlja tudi kake homonimije, kadar je po koroško treba razločevati npr. *sviet* in *svét*, se pravi, samostalnik *svét* in pridevnik *svét*, ki v knjižnem jeziku zvenita in se pišeta enako. Paralelno k ijekanju Drabosnjak načelno uporablja tudi koroško narečno diftongiziranje ozkega *ó* v dvoglasnik *ue*, tako da piše npr. *okueli*, *puele* namesto *okoli*, *polje* ipd. Tudi pri konzonantih se v pisavi ravna po narečnem izgovoru. Jezičnik *l* knjižnega jezika pred t. i. trdimi vokali *a*, *o*, *u* dosledno spreminja v bilabialno izgovorjeni glas v [ʉ], tako da piše npr. *devo*, *pvačam* namesto *delo*, *plačam* ipd. Pri deležniku na *-l* uporablja končaj na *-ov*, včasih v skrajšani obliki na *-u*, tako da npr. za glagolske oblike *plačal*, *rekel*, *plačil* piše *pvačov*, *rekov*, *vačov* oziroma *pvaču*, *reku*, *vaču*. Tipičen pojav rožanskega narečja se kaže pri Drabosnjaku v mehčanju mehkonebnika *k* pred *e* in *i*, tako da se namesto njega pojavlja *č*, npr. v oblikah *ročé* namesto *roké* (mn.), *vsaci* namesto *vsaki*, kakor tudi zamenja pripornika *h* pred *i* z glasom *š*, kar se kaže npr. v besedah *šitro*, *šiša* namesto *hitro*, *hiša*. Drabosnjak, čigar dom leži na stičišču med Rožem in Ziljo, pa uporablja poleg tipično rožanskih vmes tudi nekaj tipično ziljskih narečnih oblik, kar se zlasti kaže v uporabi soglasnika *b* namesto *v*, tako npr. piše po ziljsko *sbestú*, *dbie* namesto *zvestó*. *dve* ipd.

Z ozirom na oblikoslovje kaže še opozoriti na tele narečne posebnosti Drabosnjakovega jezika. Posebno pozornost zbuja pesnikova navada, da pri glagolih (zaradi narečnega prehoda *e* v *a*) skoraj redno uporablja navidezno drugo osebo dvojine hkrati tudi za množino, tako da pri njem npr. oblike *devejta*, *pošušejta*, *mata* lahko pomenijo tudi *delajte*, *poslušajte*, *imate*. Tu se pesnik ravna po tipični narečni navadi svojega domačega kraja. Značilno za Drabosnjaka pa je tudi še to, da pri skladnji pridevniških besed uporablja za roditeljske ednine moškega spola po mili volji vzporedno dve različni obliki. Kadar se v izražanju hoče približati knjižnemu jeziku ali pa če to zahtevata ritem verza in rima, se poslužuje knjižne končnice na *-iga*, sicer pa rad uporablja tipično rožanske strnjene oblike tegale tipa: npr. *strganá* namesto *strganiga*, *staréjša* namesto *starejšiga*. Prav tako pri sklanjatvi osebne zaimka *on* niha med

uporabo dolge oblike *njega* in strnjene oblike *nja*. Neredko se najmeta kar obe obliki druga ob drugi celó v istem verzu, kakor to npr. naravnost klasično prikazujejo tile »rajmi« iz prologa Komedije od zgubleniga sina:

Ozha bo velko vesele jemov
 Cadar bo Niega sin pershov Mov
 al brater bo sivno jesen Nania
 Cierga bo vidov veshiviga inu stergana
 Ozha bo starejsa sina svariv
 debi taku navsmilan Nabiv.

Drabosnjakovi verzi ali »rajmi« so po svoji kvaliteti, kakor je ugotovil že pesnik Oton Župančič, različne vrednosti. Nekaj jih je okornih, iz nekaterih pa se zaiskri pravi pesniški izraz, povečini so krepki in sočni, zdaj sila resni, zdaj šaljivi in zbadljivi, tu pa tam tudi prostaško robati. Nekatere rime so bolj za oko kot za uho. V izvorniku nekoliko moti pesnikova navada, da nekatere besede brez razloga po mili volji piše kratko malo skupaj, kakor npr. v zgoraj navedenih verzih: *Cierga* = ker ga, *debi* = da bi, *Nabiv* = ne biv (bil). V prepisih ta motnja odpade, ker prepisovalci pišejo besede narazen.

Besedilo Komedije od zgubleniga sina je prav tako v izvorniku kakor v prepisih v celoti ohranjeno, začinja pa se z nastopom Parolika (Parolicus), poosebljenega prologa, napovedovalca igre. Bratko Kreft domneva, da oznaka *parolicus*, ki je oblikovana po latinsko, izhaja bržkone iz italijanske besede *parola* ter potemtakem pomeni tistega, ki ima besedo, torej besednika ali govornika (Kreft 1979: 185, op. 1). Vsekakor je Drabosnjak Parolika kot besednika prevzel iz tuje predloge, pač pa mu je v svoji igri položil v usta domačo besedo z domačo vsebino, namenjeno koroškemu slovenskemu občinstvu. Takole se Parolicus »z imenom Fronc« predstavi domačim gledalcem:

Jes pridam Cvam is jemenam fronc
 jes vam bom povedov Comedije sazhetk inu Conz
 jes vas prosim Cna Meita Mene sanorza
 Noi poshusheita Comedijo do Conza ...

V izvorniku prolog obsega 6 strani, v njem Parolik napoveduje vsebino in potek komedije ter opominja gledalce, naj bodo mirni in naj se ne smeji, čeprav se jim bo marsikaj »shpasik stevo al pa mivo«, češ

Cadar Mata smieh Caku pa Nas eden govoriti ozha
 sedei samano pride sgubleniga sina ozha
 sede pride te Mvaishi sin inu Niega brater Mov
 ta Mvaishi sin bepa rad svoi diev od ozhi Mov
 debi shov shniem vtuje Noi nasnane Craje
 debi vshivlov vesiele shpile inu raje
 on bo sadijev svoiga ozhi svo truzov
 Niega brater gabo sivno puzov
 Caker shitro bo ozha Niomi div dav
 on se bo furt vtuje Craje podav
 Noi se bo seshanftvam okueli vazhov
 Noi bo vse sagnov deshe bierta Nabo pvazhov ...

Končno se Parolik obrne še na igralce ter jih spodbuja takole:

debi lih teri dobiv eno besiedo podnues
 prosim vas Cna vsemita saen ferdrus,
 devejta vashe devo blisk Noi S'bestu Naprei
 tazhes de bo Nashe Comedije en Crei
 jes to Comedijo Cnitem Naredov debi Mi Cratk zhas Meli
 al pa debi zhest odludi sheleli
 Vso zhest bomo Mi bogu dali
 Noi te exempl ludem sa pobueshenje Nali...

Od strani 7 do 146 nepaginiranega besedila avtor v sedmih prizorih predstavlja dejanje komedije. Kar je v biblični priliki o izgubljenem sinu le kratko nakazano, je v igri na široko izpeljano in razpredeno. Vrinjeni so tudi novi elementi, kakor npr. nastop Hudiča in Angelca, ki se borita za dušo izgubljenega sina. Igra kaže prvine iz raznih stoletij, začenši od 14. stoletja, ko se je pojavila najprej na Francoskem, tja mimo latinske drame v dobi humanizma do Drabosnjakove dobe, ko si je v domačem jeziku priborila pot na ljudski oder (Kotnik 1933: 259—275; Kuret 1958: 22—24). Odmev nekdanje latinske drame se vidi med drugim v tem, da Izgubljeni sin v igri pravi, da zna poleg maternega jezika tudi »latainš (latinsko). Dr. France Kotnik ugotavlja, da ima Igra o Izgubljenem sinu svoj vzrok v srednjeveških duhovnih igrah, da je ob prehodu iz srednjega veka v novi vek privzela veliko posvetnih pridevkov in da so zlasti humanisti pod vplivom in po vzorcu starorimskih Terencijevih in Plavtovih komedij igro preoblikovali v veselo burko — v komedijo o zapravljenem, razuzdanem veseljaku, ki s prevejanimi in lahkoživimi ženskami zapravi svojo dediščino in se vrne skesan kot berač domov. Igra, ki so jo tedaj igrali večinoma dijaki v latinskem jeziku, se je razvila v študentovsko komedijo. Ko si je končno utrla pot na ljudski oder, so se je z veseljem oprijeli kmečki igralci. Drabosnjak jo je našel na nemškem ljudskem odru in jo je po neznani predlogi po svoje priredil v slovenskem jeziku predvsem za svoje rojake na Koroškem. (Kotnik 1952b: 118—119; Kuret 1958: 41—45; Koruza 1973: 136—141; Zablatnik 1960: 66—67; 1984: 239—240). Bratko Kreft poudarja, da Drabosnjak tuje predloge niti ni mogel zgolj prevajati, marveč da je moral »zaviti marsikje po svoje, kolikor mogoče po domače in to ne le v jeziku oziroma v domačem narečju, marveč tudi po vsebini, stilu in humorju« (Kreft 1979: 185—186). Jože Koruza pa opozarja na zanimivo podrobnost, kako je Drabosnjak v igri lokaliziral dejanje na svoj domači kraj s tem, da »si je zamislil za izhodiščno okolje dogajanja slovensko Koroško (pač glede na dialekt), za cilj potovanja pa Italijo«. To pa da sledi iz pogovora birtove hčere z izgubljenim sinom, kajti krčmarjeva hči tam pravi, da zna laško. (Koruza 1973: 140.) V izvornem rokopisu te igre je ta prizor prikazan takole. Sin pove hčerki, koliko jezikov zna, nato pa še sam vpraša po njenem znanju jezikov, češ

Car pa shprashe an gre, dbie snam
 to latainsh inu Mojo Matarno Mam
 sedei sta Menci pokont Noi Mene posnate
 prosim poveitami Cuelko shprah pa vi snate.

Birtova hčerka pa na to pravi:

Vi shvahtni Mvadenzh glih vashko snam govoriti...

»Glih vaško znam govoriti« pomeni: Prav tako, enako kakor slovensko, znam govoriti laško. Nemška izposojenka *glih* (= gleich) pomeni namreč ravno, enako (prim. Pleteršnik s. v. *glih*, I 217).

V sebi na igre pa je na kratko tale: Oče prigovarja mlajšemu sinu, ki hoče iti v svet ter terja delež svoje dediščine, naj ostane doma. Sin pa si svojega načrta ne da izbiti iz glave, marveč si dá osedlati konja ter se v spremstvu služabnika odpravi v tuje kraje, pod drugega kralja. Služabnik mu v tujini poišče »proper taberno«, imenitno gostilno, kjer se nastanita. »Biert« (krčmar), njegova »fletna frava«, prijazna žena, in zapeljiva hči (»ščer«) ga ob razkošni jedači in pijači, ob kvartanju in veseljačenju skušajo spraviti ob vse imetje. Ponoči mu hčerka ukrade ves denar. Igra doseže svoj višek, ko Sin drugi dan zapazi, da so ga okradli. Ko jih Sin dolži kraje, vsi tajijo. Po hudem prepiru se vsi trije vržejo na Sina in zahtevajo še denarja, češ da niso še poravnani vsi računi. Ko ne more plačati, mu »birt« zapleni konja, »birtinja« in »ščer« (hči) pa ga slečeta »do čikla« (do srajce) in mu odvzameta še obleko, nato ga natepeta »is aniami velzhemi ruetami« in ga poženeta iz hiše. Sin prosi »san stergan gvant« (za kako strgano obleko). Birt ga odslovi z besedami:

Tukei jemash ti en laibzh Noi hvazhe
tak gvant se shika sanorze tazhe.

Izgubljeni sin odide kot berač in bridko toži:

Oh Cai se Mene vtujam Craji godi
de Morem Sa aimeshno prositi ludi.

Neki »purgar« se ga usmili in ga zaposli kot svinjskega pastirja. Tu pa trpi lakoto in obupuje. Prikaže se mu Hudič, mu ponuja meč in mu prigovarja, naj si vzame življenje, češ

Tukei jemash ti sedei sabvo
Noi vsemsi leben Nagvo.

Pristopi Angele in odžene Hudiča, Izgubljenemu sinu pa prijazno svetuje, naj se vrne domov k očetu in ga prosi za odpuščanje. Sin uboga in se opogumi za vrnitev. Doma ga oče prijazno sprejme z besedami:

Jes sim tabe seserza gmetn Noi vesiv
Noi tabe bom sveselam gorei vsev
Moi lubi sin tisi sgublan biv si Naidan gratov
sim tabe gmetn ti bosh spet Moi periatov.

Oče naroči v hiši veselo gostijo z godbo in petjem. Starejši sin, brat Izgubljenega sina, pride ves poten s polja domov in ves začuden vprašuje:

Cai sana Museka Noi petje se shlishi
vmoiga ozheta shishi...?

Ko zve, da se je vrnil njegov »brater« domov in da mu je oče pripravil gostijo, je silno hud in se brani iti v hišo. Oče pride ven in ga pomirja:

Moi sin Cna bodi jesen Nabratra taku
 jes tabe prosim bodi vesiev Noi sbratram lepu...
 Cna bodi ana tazha Camnitna serza
 Cier je pershva Mov tasgubлана ovza...

Starejši brat se da pomiriti in gre z očetom v hišo — z besedami:

Sedei sim pa jes gmetn debo spet snami
 sedei Copova tanter rad grem savami.

S temi besedami se igra konča. Sledi pripomba: gresta tanter, Conz te Comedije, to je en exempl tam grieshnikam.

To pripombo najdemo tudi v ohranjenih prepisih te igre, samo da so besede seveda prepisane v gajico. V izvirniku pa za to pripombo stoji še avtorjev lastnoročni podpis.

Izvirnemu rokopisu je priložen še en list, ki je tudi popisano z Drabosnjakovo roko. Neznatno je poškodovan na robih, okrnjene besede pa se dajo brez težav dopolniti. Odtrgane črke postavljam pri navajanju besedila v oklepaj. Na tem listu avtor navaja seznam prizorov (»nastopkov«) in nastopajočih oseb — takole: (ta 1. Nastopk) ozha sin. br(ater), ta 2. Nastopk sin. inu slushabnk, ta 3. Nastopk sin. slushabnk biertnja bi(ert) Noi shzher, ta 4. Nastopk biertnja. biert shzher sin. slushabnk, (t)a 5. Nastopk sin taiffel anglez pur(gar), (t)a 6. Nastopk sin taiffel angelz ozha slushabnk brater. — CONZ.

Lipič je zapisal ta seznam na zadnjo stran obeh prepisov igre. V seznamu je naštetih samo šest prizorov, čeprav je Drabosnjak v rokopisu komedijo razdelil v resnici na sedem »nastopkov«, pač pa se mu je v rokopisu pripetila napaka, da je po 5. prizoru po pomoti 6. prizor v napisu spet navedel kot »ta 5. Nastopk«, tako da napisi kažejo dvakrat peti nastop. Na 81. strani nepaginiranega izvornika je pravilno označen peti prizor z napisom »ta peti Nastopik«, na 108. strani pa se začnejo šest prizerov s temle napisom: »ta 6. Nastopk«. Na prvem mestu stoji številka 6, sicer nekoliko zabrisana, a še lahko čitljiva, zraven pa je Drabosnjak postavil — kakor v popravek — številko 5. Avtor sam je torej napačno popravil štetje prizorov. Ta pomota je iz izvornika prešla nepopravljena tudi v prepise te igre. Pomota je vidna tudi v prej omenjenem posebnem seznamu prizorov in nastopajočih oseb. Tam navedeni »(t)a 5. Nastopk« z nastopajočimi osebami »sin taiffel angelz pur(gar)« je po pravilnem štetju v resnici šesti prizor, tam navedeni »(t)a 6. Nastopk« pa je v resnici sedmi prizor, manjka pa v tem seznamu »ta peti Nastopik«, v katerem po izvorniku nastopajo »sin: biert: biertnja, hzher: slushabnk«.

K Drabosnjakovi razdelitvi komedije v sedem prizorov (»nastopkov«) pripominja Bratko Kreft, da »ta razdelitev... ni dosledna«, češ da Drabosnjak »ne označuje s posebnim opisom, kje se 'nastopk' dogaja, marveč nam ga posredno izdajajo nastopajoče osebe, vsebina in dejanje«. Kreft je komedijo po dramatski strukturi, po kraju dogajanja in vsebini smiselno razporedil v devet prizorov (Kreft 1979: 185—194).

O uprizoritvah Izgubljenega sina imamo zelo pičla poročila. Utemeljena je domneva Franceta Kotnika, da so to igro bržkone uprizarjali že v Drabosnjakovem času (Kotnik 1933: 274). Svetne in cerkvene oblasti so jo imele za »pohujšljivo« in so ji zato nasprotovale. Zanesljivo pa je poročilo Antona Trstenjaka, da so jo na Kostanjah uprizarjali vsaj še do leta 1892

(Trstenjak 1892: 195). Niko Kuret je Drabosnjakovega Izgubljenega sina po Lipičevem prepisu iz leta 1877 med obema vojnama priredil za sodobni ljudski oder in mu tedaj utrl pot tudi k Slovincem onstran državne meje (Kuret 1934). V njegovi priredbi se je Izgubljeni sin povzpел tudi na celovški radijski oder. Bruno Hartman pa mu je v najnovejši moderni priredbi po rokopisu iz Črezpolja odprl vrata celó na oder poklicnega gledališča — s predstavami v Mariboru, Celovcu in Trstu (Hartman 1970: 1—40; Predan 1970). Igralci Slovenskega prosvetnega društva »Drabosnjak« na Kostanjah pa so Izgubljenega sina leta 1980 po dolgem odmoru spet postavili na ljudski oder — in sicer prav po starem izročilu, po Drabosnjakovem izvornem besedilu, v domačem kostanjskem narečju. Šli so z njim gostovat tudi v matično Slovenijo (Zadnikar 1981; Zablatnik 1984: 240).

Tako koroški slovenski bukovník Andrej Schuster Drabosnjak — 160 let po svoji smrti — zlasti kot ljudski dramatik še vedno živi med svojim ljudstvom v svojih ljudskih igrah, v Pasijonu, v Pastirski igri in v Komediji od zgubleniga sina.

Abecedni seznam težko razumljivih narečnih besed in oblik

aimeshna — Almosen — miloščina
 an gre — es geht an — se tiče
 bepa — bi pa
 blisk — fleißig — pridno (adv.)
 Cai sana — was für eine — kakšna (kaj za ena)
 Camnitna — Camnitniga — kamnitnega
 Copova — koj pojdiva
 Crei — kraj
 Cuelko — koliko
 Cvam — k vam
 debi lih — obgleich — čeprav bi
 deshe — da še
 diev (div) — del — delež dediščine, dota
 ferdrus — Verdruß — zamera
 furt — sofort — takoj
 gmetn — srvn. gemeit — vesel
 gvant — Gewand — obleka
 jemòv — imel
 laibzh — lajbič — telovnik
 leben — Leben — življenje
 móv — domov
 mòv — jemòv — imel
 náti — pustiti
 navsmilan — neusmiljen
 pobueshenje — poboljšanje
 pokont — bekannt — znan(a)
 puzati — putzen — čistiti; oštevati
 sbestú — zvestó
 seshanstvam — z ženstvom, z ženskami
 shika se — es schickt sich — spodobi se
 shpasik — spaßig — čudno
 shpraha — Sprache — jezik
 svéselam — z veseljem
 sveta šreft — Heilige Schrift — Sveto pismo
 tazhá — takega
 tázhe — take

teri — kateri
 truzati sadiev — zahtevati delež dediščine
 vésele — veselje
 veshiv — ušiv
 zirati se — irrsinnig werden — zblazneti
 (Slovarček k besedilom iz Drabosnjakove Komedije od zgubljeniga sina)

VIRI IN LITERATURA

- Apih Josip* 1903: Die thesesianisch-josephinische Schulreform in Kärnten. Carinthia I, 100—101.
- Hartman, Bruno* 1970: Andrej Šuster Drabosnjak, Igra o Izgubljenem sinu. Po rokopisu iz Črežpolja priredil Bruno Hartman. (Dramska knjižnica 1970/3) Ljubljana. Prosvetni servis, 46 str.
- Koruza, Jože* 1973: Starejša slovenska koroška dramatika. Koroški kulturni dnevi I, Maribor, 128—150.
- Kotnik, France* 1907: Andreas Schuster-Drabosnjak. Sein Leben und Wirken. Dissertation, eingereicht an der Philosophischen Fakultät der Universität Graz, 217 str.
- 1910: Beiträge zur Volksliteratur Kärntens. 60. Programm des Staats-Obergymnasiums zu Klagenfurt, 3—12.
- 1911: Nekaj opomb o koroškem narodnem pesniku in pisatelju Andreju Schusterju Drabosnjaku. Čas, 5, 141—143.
- 1912: Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem. Dom in svet, 11—17.
- 1913a: Andrej Schuster Drabosnjak. ČZN, 10, 121—140.
- 1913b: Drabosnjakov pasijon v Štebnu pri Bekštanju leta 1911. DS, 157—159.
- 1926: O uprizoritvi Drabosnjakove božične igre pred 20 leti. Naš dom, 18, 211—212.
- 1931: Izvirni Drabosnjakov rokopis. ČZN, 27, 123—124.
- 1933: Drabosnjakov »Izgubljeni sin«. Etnolog, 5—6, Ljubljana, 259—276.
- 1941: Drabosnjakov Svovenje obace. SJ (Slovenski jezik), 4, snopič 1—4, Ljubljana, 40—54.
- 1943: Slovenske starosvetnosti. Ljubljana.
- 1949: Pri Zvrhnjem Drabosnjaku. Koledar Družbe sv. Mohorja 1950, Celje, 163—165.
- 1950: Ob 125-letnici Drabosnjakove smrti. Slovenski poročevalec, 12, Ljubljana, št. 30.
- 1952a: Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. Narodopisje Slovencev (NS), II, Ljubljana, 86—102.
- 1952b: Verske ljudske igre. NS, II, Ljubljana, 103—121.
- Kreft, Bratko* 1947: Andrej Šuster Drabosnjak, ljudski pesnik in dramatik Slovenske Koroške. Slovenski poročevalec, št. 51.
- 1958: Andrej Šuster-Drabosnjak (Ob 190-letnici rojstva). Slovenski poročevalec, 19, Ljubljana, št. 117, 5.
- 1979: Dramatska struktura Drabosnjakove »Komedije od zgubljeniga sina«. Traditiones, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, 5—6, 1976—1977, SAZU Ljubljana, razred II, 185—194.
- Kuret, Niko* 1934: Andrej Šuster-Drabosnjak, Igra o izgubljenem sinu. Priredil Niko Kuret. Kranj.
- 1958: Ljudsko gledališče pri Slovencih. Slovenski etnograf (SE), XI, Ljubljana, 11—48.
- 1965: Drabosnjakov rokopis »Izgubljenega sina«. Narodno stvaralaštvo — Folklor, Beograd, 1240.
- 1968: Pred 200 leti se je rodil Andrej Šuster Drabosnjak, »poredni paver v Karantane« (r. 6. maja 1768 — u. 22. decembra 1825). Delo (Ljubljana), 4. maja 1968, 18.
- 1971: Šuster Andrej p. d. (Zvrhnji) Drabosnjak. SBL (Slovenski biografski leksikon), III, 11. zvezek, Ljubljana, 726—728.
- 1976: Slavnostni govor ob Drabosnjakovi spominski razstavi na Zvezni gimnaziji za Slovence v Celovcu dne 14. 5. 1976. Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence, 19/1975—76, Celovec, 70—71.

- Nußbaumer, Erich* 1956: Andreas Schuster-Drabosnjak. Geistiges Kärnten. Literatur- und Geistesgeschichte des Landes, Klagenfurt, 296—297.
- Pleteršnik, Maks* 1894: Slovensko-nemški slovar. Ljubljana 1894. Reproducirani ponatis, Ljubljana 1974, I, 217.
- Predan, Vasja* 1970: Andrej Šuster-Drabosnjak, Igra o izgubljenem sinu. Sklepna premiera letošnje sezone v mariborski Drami. Delo, 12, z dne 17. junija 1970, št. 162, 5.
- Reisp, Branko* 1966: Andrej Šuster-Drabosnjak (1768—1825). Spremna študija k faksimilirani izdaji knjižice: Parodije in satirične pesmi. Ljubljana.
- Scheinigg, Janez* 1885: Knjiga pisana v koroškem narečju od leta 1811. Kres, Celovec, 424—426.
- Singer, Stefan* 1935: Kultur- und Kirchengeschichte des oberen Rosentales. Kappel, 288—289.
- Trstenjak, Anton* 1892: Slovensko gledališče. Ljubljana, 194—195.
- Zablatnik, Pavle* 1951: Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen. Dissertation, eingereicht an der Philosophischen Fakultät der Universität Graz, 1951, 565—573.
- 1958: Koroški ljudski pesnik in dramatik Andrej Schuster-Drabosnjak. I. letno poročilo Državne gimnazije za Slovence za šolsko leto 1957/58, Celovec, 15—17.
- 1960: Drabosnjakov »Izgubljeni sin«. Vera in dom (ViD), 12, Celovec, št. 4, 50—51; št. 5, 66—68.
- 1968: Andrej Schuster Drabosnjak — ljudski dramatik. Letno poročilo Državne gimnazije za Slovence, 11/1967—68, Celovec, 43—52.
- 1972: Koroški bukovnik Andrej Schuster-Drabosnjak. Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1972, 293—301.
- 1973: Koroški slovenački bukolik Andrej Šuster-Drabosnjak. Bagdala, mesečni list za književnost, umetnost i kulturu, 15, broj 173—174, 8—10.
- 1978: Koroški slovenski bukovnik Andrej Schuster Drabosnjak — Der kärntner-slovenische Volkspoet Andreas Schuster Drabosnjak. Die Brücke, Kärntner Kulturzeitschrift, 7—8, 150—165.
- 1984: Koroški slovenski bukovnik Andrej Schuster Drabosnjak (1768—1825) — Der kärntnerslovenische Volkspoet Andreas Schuster Drabosnjak. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 13, Wien 1984, 229—249.
- Zadnikar, Janez* 1981: Vrli Korošci v gosteh. Člani Slovenskega prosvetnega društva iz Kostanj nad Vrbskim jezerom gostovali v šentjakobskem gledališču z »Izgubljenim sinom«. Delo, 16. februarja 1981.
- Zwitter, Mirt* 1956: Poredni paur Andrej Šustar-Drabosnjak. (Ob 130-letnici njegove smrti). Koledar Slovenske Koroške, Celovec, 48—56.

ZUSAMMENFASSUNG

Drabosnjaks Spiel vom verlorenen Sohn

Der slowenische Bauerndichter Andreas Schuster, vulgo Drabosnjak (1768—1825) aus Oberjeserz bei Köstenberg ob Velden in Kärnten, hat sich vor allem als Dramatiker einen Namen gemacht. Als Zeitgenosse des ersten slowenischen Dramatikers Anton Linhart (1756—1795) leistete er einen beachtenswerten Beitrag zu den Erstlingsversuchen slowenischer Bühnendichtung. Er schuf 6 religiöse Volksschauspiele biblischen Inhalts, von denen sich aber nur drei allerdings in mehreren Handschriften erhalten haben: das Passionsspiel, das Hirtenspiel und das Spiel vom verlorenen Sohn.

Das Spiel vom verlorenen Sohn ist sogar in der Originalhandschrift aus der Feder des Volkspoeten auf uns gekommen. Diese wertvolle Handschrift wurde erst im Jahre 1956 im Pfarrhof in Köstenberg entdeckt, wo sie vom Pfarrer Martin Kuchler sorgsam gehütet wurde. Sie wurde von der Studienbibliothek Ravne (Slowenien) in Obhut genommen. Neben der Urschrift sind noch drei getreue Abschriften des Spiels erhalten geblieben. Das Original ist in der aus der Reformationszeit stammenden Orthographie, der sogenannten Bohoričica, verfaßt, während in den Abschriften aus dem Ende des vorigen Jahrhunderts bereits die heute übliche slowenische Schreibweise in Verwendung ist.

Das Spiel, das sich inhaltlich an das bekannte biblische Gleichnis vom verlorenen Sohn anlehnt, wurde vom Autor unter Beiziehung der Bibel offensichtlich nach einer deutschen Vorlage dichterisch frei gestaltet, in urwüchsige Reime gefaßt, in sieben Szenen gegliedert und in Bezug auf den Schauplatz der Handlung auf heimatlichen Boden gestellt. Ganz urwüchsig wirkt Drabosnjak durch seine robuste Sprache, durch die heimische Mundart, die er von der Bühne vernehmen läßt. Seine Reime klingen bald riesig ernst, bald schalkhaft und bissig, da und dort auch freimütig derb und frivol. Die staatliche und die kirchliche Zensur stand dem Bühnenstück ablehnend gegenüber, da sie einige Szenen als »ärgernerregend« empfand. Vielleicht gibt es gerade deswegen fast keine Berichte über Aufführungen dieses Spiels, von dem aber feststeht, daß es wenigstens bis zum Jahre 1892 noch über die Bühne ging. Knapp vor dem Zweiten Weltkrieg eroberte es in der modernen Fassung von Prof. Niko Kuret von neuem die Volksbühne. In der jüngsten Neuinszenierung von Prof. Bruno Hartman aber wurde das Stück 1970 sogar auf die Bühne des Berufstheaters erhoben. Im Jahre 1980 kehrte DER VERLORENE SOHN im alten Aufzug wieder auf die ursprüngliche Bühne in Köstenberg zurück, um dem Volk neuerdings nach althergebrachter Tradition in der heimischen Mundart, in Drabosnjaks Reimsprache, zu begegnen. So feiert der Kärntner Volkspoet — 160 Jahre nach seinem Tod — wieder Auferstehung und lebt fort in seinen Werken.

FIKTIVNO V PROZI VLADANA DESNICE IN DANILA KIŠA

Fiktivne predstave in življenjske konkretizacije so kot pripovedni medij vse pogostejše v prozi 20. stol. Narava in vloga takih predstav sta tesno povezani s pisateljevim filozofskim nazorom in oblikovalnim temperamentom. To se kaže v eksistencialistično pogojeni prozi Vladana Desnice in v ontološko naravnani prozi Danila Kiša.

Fictitious conceptions and real-life concretizations have been frequently used as a narrative medium in the prose of the 20th century. The nature and function of the fictitious are closely related to the writer's philosophical view and creative temperament. This can be noticed in the existentialist prose of Vladan Desnica and in the ontologically oriented prose of Danilo Kiš.

Vprašanje o razmerju med fiktivnim in resničnim v prozi sodobne hrvaške in srbske književnosti zadeva široko in komaj obvladljivo področje. V ospredje stopajo pojavne oblike, njihov nastanek in seveda vloga, v kakršni se fiktivno pojavlja. Različni tipi fiktivnosti so povezani vsaj z naslednjimi okoliščinami: motivno-sižejska narava fiktivnega, estetska namera in miselno ozadje odzivanja na življenje prek fiktivnega medija in pa uveljavljanje pisateljevega temperamenta in njegove filozofske osnove.

Ob nastopanju in vključevanju fiktivnega v pisateljevo raziskovanje resničnosti so v zgodovinskem razvoju nastajale in se uveljavljale različne oblike abstrahiranja, oddaljevanja od direktnega soodnosa med realnim in nadrealnim, irealnim, izmišljenim, izsanjanim, mitičnim. Fiktivno na ravni mitičnega je nedvomno ontogenično povezano z možnostjo in naravo človekove in ustvarjalčeve abstrakcije odmišljanja v odnosu do realnega življenja, do njegove socialne in občutenjske podlage znotraj konkretnih ontičnih določnic. Seveda se tu ne moremo spuščati v literarno arheologijo na razponu mitično, fiktivno in nadrealistično, čeprav bi bilo v ontogenezi današnjih pojavnih oblik mogoče odkrivati posamezne filogenetske prvine predvsem v kozmogoničnem pogledu in v njegovih premenah, ki privedejo do današnje fiktivnosti v literaturi, pa tudi v ontološkem pogledu, kar zadeva ontične določnice v pojavnih oblikah moderne literarne fikcije.

Da bi se gibali v mejah spoznavnega in konkretnega modernega gradiva, je treba mimo bajeslovnih prvin ostajati pri domišljijjskih manifestacijah in stvaritvah, ki so določna oblika moderne abstrakcije in ki nastajajo pogojno vzporedno z resničnim svetom, z njegovimi fizičnimi in duhovnimi pojavi. Prav iz te genetične pogojenosti je na posamezni stopnji človekove možnosti abstrahiranja nedvomno nastajala večina tipov tako snovnega mitičnega kot postopoma mišljenjsko spekulativnega odmišljanja. Kasnejše oblike domišljijjskega odmišljanja imajo načeloma podobne genetične osnove, le da se takšna abstrakcija sooblikuje ob novih človekovih izkustvih, pridobljenih ob spremenjajočih se in spremenjenih psiho-socialnih okoliščinah in ob drugačni prevladujoči kozmogoniji.¹

¹ Fiktivno kot narativni medij, ki ga avtor tu opredeljuje iz del in diskurzov dveh pisateljev, je teoretično osvetljevano v številnih študijah, npr. K. Homburger, *Istina i estetska istina*, Sarajevo 1982 (z bogato literaturo), ali G. Gabriel, *Fiktion und Wahrheit, Eine semantische Theorie der Literatur*, Stuttgart — Bad Cannstatt, 1975.

Če se obrnemo k sredini in k drugi polovici 19. stol., k obdobjem po velikih preobratih v naravoslovnih vedah, je za mitično in bajeslovno v izvirnem pogledu vse manj možnosti. Novi kopernikanski preobrat spodbuja posameznika k drugačnim in novim možnostim abstrakcije. V tem obdobju je bila znova in kljub prevladujočemu mišljenjskemu pozitivizmu ponovno premagana meja ločnica med logičnim, tj. realnim, vzročno-posledičnim in pa nadrealnim, alogičnim. Ta možnost se je odkrivala že precej pred podobnim prelomom v razvoju slogovnih formacij, ki od moderne dalje odpira pot avantgardnim modernizmom in nadrealizmu. Možnost novega abstrahiranja je le v nekaterih literaturah sprožila nastajanje t. i. nonsensov v književnosti. Nonsen se pojavlja zlasti v angleški poeziji, v proznem oblikovanju pa doživi prvo popolno uveljavitev npr. pri angleškem profesorju matematike in logike Charlesu Lutwidgeu Dodgsonu — Lewisu Carrollu (1832—1898), avtorju znamenite Alice in Wonderland (1865).

Avtomatizem nadrealističnega ustvarjalnega postopka začne uveljavljati možnosti oblikovanja brez vzročno-posledičnega načela. To načelo je bilo spoštovano tudi ob asociativnih vzgibih ustvarjanja zlasti v poeziji in se je uveljavljalo vsaj že vso drugo polovico 18. stol. Tipična arhetipska poetološka oblika asociativnega postopka z upoštevanjem primerjalnega člena (*tertium comparationis*) je med drugim npr. slovanska antiteza; primerjalni člen je njegova strukturna določnica, genetično pogojena z asociativnim postopkom.

Pred objavo Bretonovega nadrealističnega manifesta in avtomatičnega načela v ustvarjalnem postopku se je temu odločilno približeval srbski pesnik in romanopisec Miloš Crnjanski. S pesmijo Sumatra (1920) je prestopil mejo med asociativnim vzročno-posledičnim in »brezvročnim« in je jel uveljavljati svobodno asociativno pobudo v pesnjenju brez izrekanja, odkrivanja ali zgolj nakazovanja primerjalnega člena, ki po asociativni poti povezuje dva nepovezana pojva oziroma pojma. V znameniti Pojasnitvi Sumatre (1921) je postopek tudi diskurzivno razgrnil in obrazložil. S tem je v srbski književnosti dokončno odprl vrata alogičnemu. In ker je iz vojnih doživetij, ki so spočela toliko njegovih pesmi in tudi samo pesem Sumatra, nastal lirski roman Dnevnik o Čarnojeviču (1921), se tudi v tej prozi širijo asociativno sprožene ubeeditve in udejanjanja, ki med sabo niso logično povezana. Tu je zelo težko razločevati med realnim in fiktivnim, še posebej zaradi ekspresionistične slogovne zaznamovanosti romana, predvsem pa zavoljo pisateljevega neupoštevanja prvin tradicionalne literarne estetike, ki grade na logičnosti, sosledičnosti, vzročnosti in posledičnosti.

Sumatraistični, reducirani asociativni oblikovalni princip (»vse je v zvezi«), se je zlasti uveljavljal v srbski poeziji med vojnama (M. Nastasijević). Takoj po drugi vojni sta M. Pavlović in V. Popa na ta način nadaljevala avantgardne modernistične postopke, sorodne nadrealizmu, a seveda ob novih ontičnih danostih.

Odkrivanje asociativnega vzgiba v ustvarjanju poezije nas usmerja k podobnim procesom v prozi. Abstraktna imaginacija ni oprta na mitično-domišljjske predstave in odmišljanja, ampak ob novih izkustvih odpira možnost za nastajanje čiste fikcije v obsegu nadrealnega. Čeprav ima slovenska književnost stopnjevane tovrstne primere (Mencinger, Tavčar, Bartol, Javoršek itd.), se bomo tokrat ustavili pri dveh izrazitih primerih iz sodobne hrvaške in

srbske literature, čeravno so začetki tudi v teh književnostih opazni že konec 19. stol.

Potrebno je tudi pojmovno precizirati pojave in jih terminološko ustrezno poimenovati. Kaj je fiktivno v primerjavi z mitičnim? Kaj je fiktivno nasproti domišljjskemu, fantastičnemu, nadrealnemu? In kaj ima sanjsko kot oblikovalni vzgib in kot ubeseditveni medij in prvina skupnega s fiktivnim? Skupno vsem tem pojavom je, da so v resnici določne, posamezne oblike abstrakcije, odmišljanja, oddaljevanja od življenjske konkretosti in od njenih oblik, hkrati pa določne oblike posploševanja. Striktnega razločevanja med mitskim, fantastičnim in fiktivnim v današnji literarni publicistiki skoroda ni. Natančnejše opredeljevanje pojavov bi vendarle govorilo za to, da je fantastično po izvoru predvsem domišljjsko, fantazijskega izvora v smeri nadrealnega, redko potencialnega. Fiktivno v književnosti se pojavlja kot pripovedni medij in obstaja predvsem kot navidezna resničnost, ki je načeloma preverljiva in spodbuja k preverjanju ravno zaradi sugestivnega videza resničnosti. Nima pa ne mimetičnih osnov in ne mimetičnih ustreznih običnih znakov. Usmerja se k zajemanju človekovih samodejnih notranjih manifestacij in bolj k odkrivanju njihovih zunanjih posledic kot vzrokov. Tako spodbuja bralca k intenzivnemu mišljenjskemu sodelovanju. Nasproti fiktivnemu kot mediju je znanstvenofantastično v prvi vrsti domišljjska spekulacija ob modernih človekovih dognanjih in iz sodobnih psiholoških, socialnih in običnih izkustvenih pobud, ki pa v ubeseditvah nasploh in najpogosteje ne spodbujajo k preverjanju, ampak k verovanju, sprejemanju. Tudi zavoljo tega je žanr pogosto na meji paraliterarnih oblikovanj.

Vsekakor je za prepoznavanje in vrednotenje sleherne vrste in oblike abstrakcije odločilnega pomena pisateljeva fiziognomija v psihološkem, estetsko-nazorskem in filozofskem pogledu. Kajti pisatelj se prek vsakršnega oblikovanja, naj bo mitološkega, medijsko fiktivnega ali pa moderno fantazijskega značaja, identificira predvsem tudi sam.

Vprašanje je, koliko pisatelji svoj postopek in svoj soodnos sami označujejo? Kolikor smo bliže sedanjosti, več je diskurzivnih avtorskih izstopanj, več je diskurzivnih pojasnjevanj v sami literarni umetnini, zadnja desetletja tudi v posameznih opombah, post scriptumih in podobnem. Za petdeseta leta je v hrvaški književnosti vsekakor najbolj zanimiv Vladan Desnica (roj. 1905), poleg Nikola Šopa, Ranka Marinkovića, Petra Šegedina. Takrat je Desnica napisal vrsto novel in tudi roman *Pomladi Ivana Galeba* (1957) in za vse to je nosil doživetja v sebi iz tridesetih let, torej dve desetletji in celo dalj. Značilna je geneza novele *Pravda* in o njej pravi pisatelj takole: »Pravda je nastala, to su refleksije prilikom jedne tučnjave na ulici koju sam vidio kao student i koja me mnogo revoltirala. Kao student ja sam bio, mislim, u četvrtoj godini univerze i vraćao sam se tako preko Tuškanca gornjeg /.../ i tu sam vidio tu scenu. I revoltirala me je. I to su reakcije otrprilike koje sam doživio. A novelu sam napisao mnogo godina poslije rata.«²

Glede posebej značilnih pripovedi, kot so *Zgodba o fratru z zeleno brado*, *Okno*, *Spiriti*, *Solilokviji gospoda Pinka* itd., ki »imaju veze s Galebom«, dalje *Obisk v bolnišnici*, »to su sve bez veze sa realnim životom.«³ Roman *Pomladi*

² *Vladan Desnica*, *Sabrana djela*, 4, *Esejistika, kritika, pogledi*, Zagreb 1975, str. 344.

³ Prav tam, 245.

Ivana Galeba se dogaja v bolnišnici, a pisatelj ni enega samega dne prebil v bolnišnici, kot je ob tem izjavil.

To so torej nekatera sporočila, ki jih je pisatelj zapustil prek posameznih intervjuvov. A bolj značilna in svojevrsna so pojmovanja in diskurzivna pojasnjevanja v samem literarnem delu. V Zgodbi o fratru z zeleno brado takole pojasnjuje fenomen asociativnosti in odmišljanja v smeri fiktivnega: »Varaš se, prijatelju, varaš! Ovako ili onako, u snu ili na javi, kao danji posjet ili kao noćni gost — ja sam u tebi. I ti me nikad nećeš iz sebe izbaciti!«⁴

Ta »demon«, kot neodjenljivo pustolovščino asociativnosti imenuje pisatelj v Pmladil Ivana Galeba, je v senzibilnem in notranjih senzacij polnem avtorju, da zlahka prestopa, dan in noč, meje med realnim in nadrealnim, možnim. Značilen je začetek Zgodbe:

»Sasvim jednostavna priča. Tako nešto može se desiti svakome. Sve zavisi od toga da li ćemo postaviti prvi korak na taj put; a dalje — dalje već sve ide samo po sebi! — Recimo, neki čovjek, običan, sasvim prosječan čovjek kao i svi drugi, jedne noći usni (a što sve čovjeku u snu ne padne na um! i zar bi se odatle smjeli izvlačiti neki zaključci? — tà san je, bože moj, puka fantazija, u njemu nema nikakve zakonitosti, nikakve logike!)... dakle, čovjek jedne noći usni na primjer, o fratru sa zelenom bradom... Ili već bilo što drugo te vrste — nije važno, svejedno što!«⁵

Značilna pripoved Solilokvij gospoda Pinka pa se končuje: »Ne, ne! Bolje ovako. Dok je ovako, sa mnom je sve u redu.«⁶

Vprašanje je tedaj, kakšen je pisatelj namen z oblikovanjem teh in takih notranjih manifestacij in senzacij? Ali mu gre pri tem zgolj za očlovečenje možne resničnosti ali pa ima to oblikovanje poleg očlovečenja še kakšno določnejšo funkcijo? Najprej je treba pomisliti na pisateljevo apostrofiranje razširjenega prepričanja in trditve, da pisatelj, da »umjetnik tobože uvijek 'daje sebe', 'ostvaruje svoju ličnost'. Pa zašto je onda potrebno, da se igramo žmurke, da se skrivamo iza tih paravana, da pričamo tobože o drugima, da ljude gnjavimo pričom kako je dobrom Kimu jaguar rastrgao mazgu hraniteljicu na rubu prašume.«⁷

Desnica je predvsem prepričan, da mišljenje ne more biti zamejeno v realni svet. Očlovečenje nadrealnega, irealnega in podzavestnega ima pri Desnici izrazito eksistencialistični filozofski imenovalec. Želja in hotenje, težnja po odkrivanju, literarnem odkrivanju človeka ne »v lovu, marveč v mišljenju«, torej celovitega, predvsem notranjega človeka je pri Desnici ontično pogojena. V tem je smisel Desničevih ekskurzov v možno, v tem je smisel fiktivnega kot medija, torej v očlovečenju njegovih nekontroliranih notranjih manifestacij in senzacij, v odkrivanju in spoznavanju njihove personalistične pogojenosti nasproti razlagi in obravnavi na pozitivizmu pretekle ali polpretekle dobe, nasproti njegovemu odkrivanju in spoznavanju človeka, ki je za pozitivista zgolj ali predvsem *homo faber*. Desnica je vse obsežnejši: »I nije to težnja za nečim što stoji naspram našem biću, različito od njega: to je uvijek ona ista, stara žudnja za integracijom našega ja, onaj pohod zbog iskupljenja jednog dijela sebe.«⁸

⁴ V. Desnica, Zimsko ljetovanje. Pripovijesti. Pet stoljeća hrv. knjiž., Zagreb 1968, str. 349.

⁵ Prav tam, 344.

⁶ Prav tam, 358.

⁷ V. Desnica, Proljeća Ivana Galeba, Pet stoljeća hrv. knjiž., Zagreb 1977, str. 89.

Proze, ki Desnica z njimi uveljavlja tak pogled na človeka, so novele Obisk, Solilokvij gospoda Pinka, Zgodba o fratru z zeleno brado, Pravica, Pomlad v Badrovcu, Bog vse vidi, zlasti pa roman Pomladi Ivana Galeba, v katerega se nekatere prejšnje krajše proze variacijsko zlivajo v novo celoto. V Pomladih Ivana Galeba pravi junak:

»Da ja pišem knjige, u tim se knjigama ne bi dogadjalo ama baš ništa. Pričao bih i pričao što mi god na milu pamet padne, povjeravao čitaocu, iz retka u redak, sve što mi prodje mišlju i dušom. Časkao bih s njim. Ako uopće ima poezije, tad je poezija ono na šta naša misao i naša senzibilnost naidju lutajućí pustopašicom.«⁸

Eksistencialistična filozofska osnova je gotovo zajeta tudi v pisateljevem retoričnem vprašanju:

»Zar i fakat što ja u datom času doživljam, mislim, čuvstvujem, strepim, trpim, nije isto tako realan i historičan fakat kao i fakat što je u datom povijesnom momentu Cezar prešao Rubikon?«¹⁰

Jasno je torej, da gre Desnici za očlovečenje psihičnih senzacij in manifestacij, ki jih posreduje prek fiktivnega kot medija. Na eksistencialistični podlagi ima to predvsem značilnosti ontičnega tretmana, posledično pa izrazit ontološki pomen, predvsem kar zadeva človeka intelektualca 20. stol. Čeravno se nanašajo na nekatere socialne in zgodovinsko rahlo označene določnice, se ne pojavljajo v socialnokritičnem in ne v etičnem ali celo eshatološkem angažmanu, pač pa vsebujejo izrazite ontične danosti in posredno, implicitno zajeto ontološko sporočilo.

Človekova in tako tudi umetnikova misel se giblje v relativno tesnem, izkustveno zamejenem prostoru in območju vštevši asociativne in domišljjske posege onkraj meje realnega v nadrealno in irealno. Tudi pisatelj kot ustvarjalec najpogosteje ostaja vendarle pri nekaterih temeljnih temah in ponavljajočih se motivnih konkretizacijah, ko osmišlja in udejanja asociativne ekskurze. Tako je razumljivo, da se pri Desnici posamezne celote prenašajo in variacijsko ponavljajo. Na taki osnovi je mogoče pojasnjevati zveze med posameznimi novelami in romanom Pomladi Ivana Galeba, dalje tudi okoliščino, da se npr. usoda osebe iz novele Oko — dr. Furato — sklene šele v romanu Zimsko letovanje. Geneza in vloga fiktivnega kot medija sta v prozi Vladana Desnice torej dokaj jasno razložljivi. Očlovečenje psihčnih senzacij, sproženih po asociativni poti in potekajočih v skrajnje senzibilnem posamezniku, ima svoj globoki smisel v zajemanju ontične danosti in v pisateljevem ontološkem osvetljevanju človekovega *tubiti* (Daseins).

Desničevo oblikovanje je brez poudarjene ideološke poante in ima čisto filozofsko in občo humanistično poanto ter je tedaj literatura v ožjem pomenu besede; pač kakor jo pisatelj večkrat in vseskozi sam diskurzivno zagovarja, in sicer v petdesetih letih, kar je za razvoj književnosti posebej pomembno.¹¹

⁸ Prav tam, 109.

⁹ Prav tam, 88.

¹⁰ Prav tam, 76.

¹¹ Prim. *Marjeta Vasič*, Eksistencializem in literatura, Literarni leksikoni 24, Ljubljana 1984, str. 21–22, 40–44.

K temu pripomore tudi pisateljev vseskozi resnobi odnos do oblikovanja. Uveljavlja ga s stilizacijo pripovedovanja, ki je kontemplativno, poduhovljeno označljiva, obogatena z reflektivnostjo, a hkrati tudi z obsežnimi diskurzivnimi predeli, najbolj organskimi prav v romanu Pomladi Ivana Galeba. V pogovoru z literarnim zgodovinarjem Jevtom Milovićem pravi Desnica leta 1964 tudi tole: »Svaki redak je odgovornost i svaki redak naš angažira našu najveću pažnju, najveći trud... Svako poglavlje ima značaj ne samo po onom što ono kaže nego i po mjestu gdje je smješteno — poslije čega i prije čega dolazi.«¹² Ob tej priložnosti tudi pojasnjuje in specifično poantira, kako je z avtobiografskimi nasploh in kako v njegovem delu. »To je vse doživljeno. Eto u tom smislu je knjiga Proljeća Ivana Galeba autobiografska. A što se tiče fabule, pa ni zastupanih ideja, naravno, to nije autobiografsko. S nekim od tih misli se slažem, a s nekim sasvim u raskorak idem. To je ipak autonoman lik. Do izvjesne mjere svakog junaka, i onog razbojnika, i onog starca, i ono dijete, gradimo i za sebe.«¹³

Bralcu in kritiku preostaja pisateljeva stilizacija, samoidentifikacije prek nje, dalje mu ostaja navadno ugotovljiv intimni soodnos, ostaja mu notranja hierarhija kot nasledek ustvarjalnega ritma, ki je izraz pisateljevega temperamenta, ostaja mu v pomoč pri percepciji še marsikaj, kar se kot živo sproti, včasih neponovljivo odkriva.

V sodobni hrvaški književnosti je vrsta avtorjev, ki svojevrstno oblikujejo fiktivno v svoji prozi (npr. A. Šoljan, A. Majetić, D. Horvatić, P. Pavličić, G. Tribuson, V. Barbieri). Čeravno velja upoštevati precej pogost ironičnostilizacijski avtorski odnos, moremo sklepati, da se nihče med imenovanimi ne povzpne do tiste stopnje, ki jo je bil dosegel Desnica, predvsem tudi zaradi resnobe eksistencialistične osmišljenosti oblikovanega. Ravno te razsežnosti pa pri mlajših avtorjih ni oziroma zaradi samoironije ni takšnega odnosa do nje.

V sodobni srbski prozi so pojavi fiktivnega medija sicer raznovrstni, a nastajajo ob neki drugi tradiciji, namreč ob dolgoletni dominaciji zgodovinskega medija in kompleksa nacionalne zgodovine. Objektivizacija zgodovinsko možnega s fiktivnim kot medijem je zelo očitna npr. pri Andriću in pri Selimoviću, zadnjih deset let pa npr. pri D. Pekiću (*Zlato runo*), ki pa ume fiktivno nadvse spretno razvijati tudi v moderni znanstvenofantastični smeri, ne da bi zdrsnil na področje paraliterarnih žanrov, ker zajema predvsem ontično danost človeka moderne dobe (Steklina, 1983). Ta Pekićeva zmožnost se izrazito uveljavlja tudi v najnovjšem romanu, v »1999«.

Posebej zanimivo se zgodovinski medij kot fikcija pojavlja v prozah Danila Kiša (roj. 1935). Ob Desnici je bilo rečeno, da se človekove misli in predstave kljub skoraj neomejenim asociativnim pobudam, ki pa povezujejo vendarle zgolj znano z možnim, gibljejo v razmeroma zamejenem območju. To velja prav tako in še bolj tudi za Danila Kiša. Že v prozi *Grobica za Borisa Davidoviča* (1976) je izrazito nakazal, da skuša s fiktivnim kot medijem v književnosti predvsem odkrivati človekovo ontično danost in njegove položaje znotraj totalitarne zavesti neke družbe in njene piramide. In da bi ontološko

¹² *V. Desnica*, Sabrana djela, 4, str. 231.

¹³ Prav tam, 227.

kar najširše hipostaziral zajeta dejanja in utemeljil deducirano mišljenje, jih je prek zgodovinskega medija projiciral tako v daljno in bližnjo preteklost kot v polpreteklost in torej tudi v sedanost. S tem se mu posreči odkriti in dokazati stanovitne zakonitosti v razmerju med totalitarno zavestjo piramide, zgrajene na doktrini, in posameznikom, izpostavljenim takšni determiniranosti. To temeljno misel odkriva v paraboličnih »sedmih poglavjih neke skupne zgodovine« (»sedam poglavja jedne zajedničke povesti«), kot se glasi podnaslov Grobnice za Borisa Davidoviča. Znotraj teh »sedmih poglavij neke skupne zgodovine« posebej izstopajo tri zgodovinske konkretizacije delovanja totalitarne zavesti, in sicer najprej proti judovstvu, ob antisemitizmu kot zgodovinski pojavi obliki, nato pa v preteklosti in polpreteklosti v nasprotju med revolucijo in posameznikom oziroma med totalitarnostjo boljševiske doktrine in posameznikom.

Tudi Kiševe fikcije neposredno očlovečajo zajete soodnose v ontičnem obsegu. Ontološko kažejo na tragičnost človekove eksistence prav na primeru določne rasne in nato miselne pripadnosti. »Spekulativnost« fiktivnega, čeravno je oprto na zgodovinsko in s tem bolj ali manj avtentično, je tu večja in zlasti drugačna kot pri Desnici. Idejno poantiranje je namreč izrazitejše in določnejše. Bolj kot navidezna dokumentarnost fiktivnega, s čimer se delo sprošča okvirov literature v ožjem pomenu besede oziroma ustvarja zgolj tak videz, na slednje vpliva njeno miselno poantiranje, ki uveljavlja novo možnost angažiranosti literarnega dela. To je značilno že za Grobnico za Borisa Davidoviča. Še izraziteje pa se fiktivno, oprto na možno oziroma navidezno, apokrifno zgodovinsko dokumentarično, uveljavlja v novelah in kratkih prozah zbirke Enciklopedija mrtvih (1983). Motivno-fabularna slikovitost fiktivnega se tu dopolnjujejo s pisateljevo izjemno stilistično bravuroznostjo, ki sugestivnost fiktivnega kot medija stopnjuje od navideznosti do avtentičnosti. Seveda niso vse proze te zbirke odločilno označene s fiktivnostjo in tudi njena vloga ni v vseh enaka. V nekaterih fiktivno kot da prehaja v resnično, v drugih resnično dobiva videz fiktivnega. Rečemo lahko, da gre za soobstoje zgodb, ki so izoblikovane na fiktivnih, načeloma preverljivih pa nedokazljivih dokumentih, ki učinkujejo s svojim videzom resničnosti in dokumentarne opisnosti (npr. Častno je za domovino umreti, posneta po fiktivnem citiranem časopisnem članku; dalje Posmrtni časti oziroma Ogledalo neznanega, spet kot razširitev in prestilizacija fiktivnega članka iz nekega ogrskega lista).

Nekatere, pogojno jih imenujmo spekulativne konstrukcije, imajo ozadje oziroma asociativnost sprožujočo podlago v proslulem protokolu dvanajstih modrih, besedilu framazonskega izvora, spet druga mogoče v zloglasnem Mein Kampf, enem od besedil, ki so osnova totalitarne zavesti 20. stol. Res je tudi, da je Kiš izkoristil prenekatero možnost, da bi bralce posebej vpeljal v naravo svojega pripovedovanja, k njegovi povednosti. V tem pogledu je ob Enciklopediji mrtvih zlasti potrebno upoštevati pisateljev metatekstualni Post scriptum, kjer pravi: »Kad reč *divan* ne bi zahtevala svetlije boje i vedrije tonove, ova bi zbirka mogla nositi podnaslov *Zapadno-istočni divan*, sa jasnim ironičnim i parodijskim kontekstom.«¹⁴ Ključ za razumevanje apokrifne dokumentarnosti je tudi avtorjeva opomba ob noveli Simon Čudodelec:

¹⁴ Danilo Kiš, Enciklopedija mrtvih. — Djela Danila Kiša, Globus, Zagreb 1983, str. 215.

»Jedna dobronamerna eruditna osoba skrenula mi je pažnju na sličnost Simonove šizme, izložene u priči, sa jednim odlomkom iz Borisa Suvarina, pisanim 1938! Evo tog odlomka: 'Staljin i njegovi podanici uvek lažu, u svakom trenutku, u svakoj prilici; i kako uvek lažu, više i ne znaju da lažu. A kada svako laže, niko više, lažući, ne laže... Laž je prirodni element pseudo-sovjetskog društva... Skupštine, kongresi: pozorište, mizanscen. Diktatura proletarijata: golema podvala. Spontanost masa: brižljiva organizacija. Desno, levo: laž. Stahanov: laž. Stahanovizam: laž. Radost života: žalosna farsa. Novi čovek: drevna gorila. Kultura: nekultura. Genijalni vod: tupi tiranin...' Međutim, svaka je sličnost sa navedenim tekstom slučajna.«¹⁵

Sicer pa se je z vprašanji apokrifne dokumentarnosti, prestilizacij referativnih besedil in s podobnim Kiš obsežno diskurzivno ukvarjal zaradi polemičnih soočanj s srbsko literarno kritiko, z njenim akademskim delom predvsem. Med številnimi decidiranimi izjavami je zlasti povedna naslednja:

»Književni prosede primenjen u Grobnici za Borisa Davidoviča samo je jedan od vidova oneobičavanja (u formalističkom značenju te reči), na čijim je principima zasnovano svodjenje oblika čiste imaginacije na forme non-fictiona, na dokumentarno, to davanje dokumentarne forme formama čiste imaginacije (i obratno), a gde gde su neke prepoznatljive činjenice /.../ date kao parafraza jednog teksta koji se da proveriti, kako bi se uočile sličnosti i razlike, i kako bi čitalac, na osnovu toga, poverovao da su i svi ostali 'dokumenti', ili skoro svi, pravljani po istom principu.«¹⁶

Tako so torej »autentične i dokumentovane činjenice neprepoznatljivo izmešane sa apokrifnim«,¹⁷ apostorofira Kiš v Uri anatomije, ki je doslej doživela že štiri izdaje.

Kljub spogledovanju z borgesovsko maniro je pri Kišu literarno oblikovanje utemeljeno tudi na tisti motivaciji, ki smo jo odkrivali pri Desnici: obdržati bralca, da vztraja pri knjigi in branju, četudi s koncesijami tradicionalistični literarni estetiki oziroma prvinam percepcije. Desnica je v ta namen ohranjal fabulativne prvine, Kiš streže z dokumentarnostjo in njeno navidezno avtentičnostjo. Ob tem pa eden kot drugi razvijata organizem in povednost svoje proze na asociativnih in domišljajskih ter miselno reflektivnih osnovah, v čemer je poglavitno bistvo njune besedne umetnosti.

In ker so od tod izvirali nesporazumi Kiševih kritikov, domnevamo, da je z bralcem drugače, da je preprosto vzradoščeno presenečen, če mu odkrijejo, da gre le za videz avtentičnosti; saj ga je pisatelj s svojim pripovedovanjem umel prepričati. In to je za takega bralca poglavitno. Drugače pa je z akademskim literarnim kritikom in estetikom, npr. z obema iz Beograda, imenovanima v Uri anatomije, ki sta bila užaljena kot prevarana, ker sta spoznala, da tudi v velikih enciklopedijah zaman iščeta imena posameznih Kiševih navedkov. Po Kišu bi hitro sklepali, da se ob takem vprašanju moti tudi J. Lotman, ko po pisateljevih besedah o bralcu pravi: »Pisac sačinjava umetnički tekst, ali čitalac nije sposoban da ga poistoveti sa bilo kojim od onih oblika organizacije koji, za njega, čine pojam umetničkog, pa ga prima sa gledišta neumetničke formacije.«¹⁸ Toda če bomo storili kaj takega, »kao što je činio onaj nesrećni beogradski kritičar«, in bomo posegali po izvornem Lotmanu, se bomo znašli v kritiku podobni situaciji...

¹⁵ Prav tam, 215—216.

¹⁶ D. Kiš, *Cas anatomije*, Nolit, Beograd 1978, str. 119.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam, 120. Prim. J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd 1976.

Ker torej ni računati na bralca akademskega kritika, ampak na dojemljivega literarnega bralca, je v preveritev lahko še en kamen preizkušnje, roman *Psi u trgovištu* sodobnega hrvaškega pisatelja Ivana Aralica (roj. 1950).¹⁹ V prvem delu tega romana pisatelj vključuje pisma humanista Antuna Vrančića (1504—1573), sicer avtorja znamenitih latinskih epistol. Ob Araličevem delu si bralec, literarni bralec pač, želi, da bi mu zaradi kvalitetne stilizacije bila dosegljiva tudi preostala Vrančićeva pisma. In ko ugotovi, da so ta v resnici fiktivna, da jih je napisal, pravzaprav spesnil Aralica, se ne bodo nenadoma spremenila v lažni dokument, jih ne bo sprejemal »sa gledišta neumetničke formacije«, ampak bo še močneje začutil slogovno dognanost in duhovno avtentičnost renesančnega časa, kar je uspelo pričarati Aralici s temi »apokrifnimi dokumenti«. — Torej je smisel Araličevih fiktivnih pisem najprej estetičen. Z zajetim renesančnim življenjskim utripom in s humanistično poduhovljenostjo pa so zgovorno nasprotje, prav ontično označujoče nasprotje vzhodnjaški, islamski ontični danosti in imajo poleg estetičnega izrazit ontološki pomen. In tu pri Aralici se pojavlja tudi tisto temeljno, kar je skupno Desnici in Kišu glede geneze in glede vloge fiktivnega kot medija in kar sta avtorja dokaj neposredno izpovedala v diskurzivni obliki. Namreč:

»U literaturi, u beletristici, *nema izvora*. Pisac je stoga jedini autentični izvor svih priča, svih romana, a svi ostali izvori, pravi i lažni, slivaju se u taj jedan jedinstveni tok koji zadobiva ime *Dichtera*, i svi se izvori gube u njemu, kao u reci, gubeći istovremeno svoj izgled, svoj glas i svoje ime, svoju relevantnost (osim za istraživača). Kada Borhes navodi svoje izvore, on zapravo jednako mistificira i parodira.«²⁰

Tudi ko pojasnjuje asociativne pobude za ustvarjanje fiktivnega, je Kiš soroden Desnici in bistvu njegovih diskurzov o tem, in pravi:

»Navodjenje izvora jeste nekom vrstom komparacije i metafore, gde se umesto reči *kao*, i u istom značenju, šire asocijativna polja oko poredjenog predmeta i stvaraju, zahvaljujući toj lažnoj bibliografiji jedan asocijativni i *intelektualni* eho. (A ne samo emotivni, kao u realističkoj literaturi).«²¹

Uveljavljajo pa se tudi razlike v vlogi fiktivnega nasproti tisti pri Desnici, ki je izrazito eksistencialno ontološka in potemtakem literarna v ožjem pomenu besede, in pa pri Kišu, kjer je sicer tudi v vlogi ontičnega, vendar ob konkretni zgodovinski določenosti in nasproti determinirani osebnosti konkretne, večinoma totalitarne označljive zavesti. In kakšen je torej njegov intimni namen, »da se utvrdi tačen duhovni sastav jednog jedinstvenog, neponovljivog i nesvodljivog *Daseina*«, če si kot vprašanje sposodimo sicer drugače uporabljene Kiševe besede v polemični Uri anatomije. Nedvomno gre tudi Kišu za odkrivanje človekove tubiti (*Dasein*), a v mišljenjskih koordinatah predvsem totalitarne zavesti.

Nasproti tako spoznavani in označljivi zavesti in z njo determinirani ali determinaciji izpostavljeni osebnosti uveljavlja Kiš fiktivno kot medij na tak način, da tudi tu izstopa ontološki pomen. Z njegovo konkretno navezavo, z opiranjem na zgodovinske konkretnosti v okviru izkustveno možnega uve-

¹⁹ *Ivan Aralica, Psi u trgovištu, Znanje, Zagreb 1979.*

²⁰ *D. Kiš, Čas anatomije, str. 121.*

²¹ Prav tam.

ljavlja Danilo Kiš novo smer tako imenovane angažirane književnosti. Živo aktualizira sedanost v ontološkem smislu. Njen obči, univerzalni pomen pa se potrjuje s prepričljivim zgodovinskim videzom fiktivnega. Tako je Kiševo soočanje fiktivnega in resničnega, dejanskega, pa premagovanje meje ločnice med njima, tudi specifična oblika današnje angažirane književnosti. Njegov angažman posamezniki prevajajo v svoj dnevnapolitični pragmatizem in ga označujejo kot protikomunističnega, s čimer pa neutemeljeno in neupravičeno izenačujejo idejo komunizma z določno boljševiško prakso, v publicistiki in zgodovinopisju doslej najpogosteje označevano personalistično z izrazom, ki to prakso zamejuje le na določeno obdobje in z določeno osebo.

Takšna poenostavitev in vulganzacija pa je Kišu v resnici tuja. Tuja je njegovemu delu, kar se kaže vsaj na dveh ravlinah — na ciklično zgodovinskem odkrivanju pojavov totalitarne zavesti (v Grobnici za Borisa Davidoviča) in njenega poraznega delovanja na posameznika in na občestvo, in v povezoivanju tega fenomena z ontološkimi razširitvami na kozmogonijo sploh (Enciklopedija mrtvih), ko se ta pojav kaže kot imanentna spremljava človekove usode in človeške družbe sploh, kot prvina njene nikoli presežene dihotomnosti.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Fiktive in der Prosa von V. Desnica und D. Kiš

Eingangs wird festgestellt, dass die Literaturkritik und Essayistik die Begriffe mythisch (als sagenhaft), phantastisch und fiktiv allzuoft verwechselt. Es müsste unterschieden werden zwischen dem Mythischen als Sagenhaften und auch Phantastischen, für andere Richtungen des Phantastischen müssten entsprechend die Ausdrücke fiktiv für das Potentielle und Überprüfbares, ferner phantastisch für das moderne Phantastische und wissenschaftlichphantastisch als Spekulative verwendet werden.

Für die Literatur des 20. Jahrhunderts ist das Einfließen des Fiktiven in die Erzählung von besonderer Bedeutung. Der prägnanteste kroatische Erzähler ist Vladan Desnica, bei dem das Fiktive eine ontische Bedeutung hat und auf der existentiellen Gedankengrundlage des Daseins gebildet und in diesem Sinne auch selbstgenügsam ist. Das Werk von V. Desnica kann deshalb als literarisch im engeren Sinne des Wortes bezeichnet werden.

In der serbischen Literatur ist die Tradition des Fiktiven weniger stark präsent und ist auch bei Danilo Kiš durch das Historische als die vorherrschende Determinante der serbischen Prosa überhaupt bedingt. In Kišs Prosa ist das Fiktive ein wesentlicher Bestandteil des ontischen Schöpfens und der ontologischen Erforschung des Einzelnen in der Gesellschaft und gegenüber der Gesellschaft mit einem totalitären Bewusstsein, sei es dass dieses auf einen rassistischen (antisemitischen), nationalsozialistischen oder bolschewistischen Nenner zu bringen ist. Deshalb weist Kišs Prosa, insbesondere Grobnica za Borisa Davidoviča (Grabmal für Boris Davidovič) und die Prosastücke in der Sammlung Enciklopedija mrtvih (Enzyklopädie der Toten) ausgeprägte Eigenschaften der engagierten Literatur im neuen Bedeutungsumfang dieses Wortes auf.

Es muss hier noch darauf hingewiesen werden, dass sowohl Desnica als auch Kiš in den diskursiven Teilen ihrer Prosa das Phänomen des Fiktiven und seine Bedeutung behandeln.

NOVE JSI POGLEDI NA SREDN JEEVROPSKE KN JIŽEVNOSTI OKROG 1900

Avtor kritično analizira mednarodno znanstveno posvetovanje v Budimpešti l. 1983 na temo: O evropski književnosti na prelomu stoletja s posebnim ozirom na hrvaško in madžarsko književnost. Osredinja se na bistveno vprašanje posvetovanja, kako literarna veda danes slogovno opredeljuje srednjeevropske književnosti okrog l. 1900.

The article critically analyzes the international symposium which took place in Budapest in 1983 and whose topic was European literature at the turn of the 20th century with a special consideration of the Croatian and Hungarian literature. It concentrates on the main question of the symposium: how contemporary literary science defines, in terms of artistic styles, the Middle-European literatures around 1900.

Pred časom je bilo v Budimpešti mednarodno znanstveno posvetovanje na temo Über die europäische Literatur der Jahrhundertwende mit besonderer Berücksichtigung der kroatischen und der ungarischen Literatur. Referati vidnih slavistov, hungarologov, germanistov in komparativistov s tega posvetovanja so lani izšli v posebnem zborniku Neohelicon,¹ ki ga izdaja madžarska Akademija znanosti, in s tem postali dostopni vsem preučevalcem književnosti. Nas Slovence zanimajo novejši pogledi na srednjeevropske literature ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja posebej zato, ker gre za narode in njihove književnosti, s katerimi smo več stoletij živeli v skupni državi. Ne glede na močno podobne zunanje, tj. družbenozgodovinske in socialne pogoje, ki so eden pomembnih dejavnikov pri oblikovanju duhovnega življenja narodov, pa utegne biti budimpeštansko posvetovanje za nas poučno tudi z vidika same literarne vede in njene današnje metodološke naravnosti.

Seveda se najprej zastavlja vprašanje, katere književnosti imenujemo srednjeevropske oziroma kako je te književnosti opredelilo znanstveno posvetovanje? Da ne bi prišlo do nesporazumov je na to vprašanje odgovoril že prvi referent posvetovanja István Sötér, ki je v sestavku *Fin de siècle in den Donauländern* pojem Srednja Evropa poistovetil z nekdanjo Avstro-Ogrsko v mejah, v katerih je ta mnogonarodna država obstajala okrog leta 1900 pa do konca prve svetovne vojne, ko je razpadla. Glede na tako pojmovanje srednjeevropskega prostora in glede na strokovno usmerjenost referentov je mednarodno posvetovanje obravnavalo predvsem hrvaško in madžarsko književnost, deloma avstrijsko, sklicevalo se je tudi na poljsko in češko književnost, medtem ko je slovensko literaturo v razpravljanje vključil en referent, pa še ta bolj mimogrede in brez prave potrebe. Sötér in nekateri madžarski referenti so prav tako zagovarjali stališče, da je Srednja Evropa kulturološki pojem, ne politični, skratka pojem, ki označuje kulturne težnje v donavskih deželah pred letom 1918, celo skupen način življenja, pa še znotraj teh tendenc so po

¹ Neohelicon XI, 1, 1984. Acta comparationis litterarum universarum. Litterae Danubianae. Akadémiai Kiadó Budapest — John Benjamins B. V. Amsterdam. Dirigé par Miklós Szabolcsi & Györgi M. Vajda.

njihovem obstajali razločki ali odtenki razločkov, ki so značilni za kulture, zlasti za književnosti posameznih narodov. Te razlike naj bi izhajale iz okoliščine, da so bile kulture neavstrijskih narodov do srede 19. stoletja v podrejenem položaju do Dunaja, ki je bil vse dotlej usmerjevalec duhovnega življenja in posrednik zahodnoevropskega kulturnega razvoja v avstrijski monarhiji. Od srede 19. stoletja naprej pa so po mnenju madžarskega referenta donavske kulture postale Dunaju enakovreden partner. Oblikovati so začele svojo identiteto, kar se kaže na vseh področjih kulturnega snovanja, celo v arhitekturi in glasbi, kjer je bil avstrijski vpliv najmočnejši. Edina umetnost, če jo tako imenujemo, ki naj bi z madžarskega zornega kota ostala v celoti navezana na Dunaj do razpada monarhije in še dlje, naj bi bila umetna obrt secesijskega sloga. Za madžarsko pojmovanje srednjeevropske kulture je značilno tudi izključevanje te kulture iz splošno evropske oziroma zahodne kulture, saj so referati poudarjali bistveno drugačno kulturno usmeritev v Nemčiji, Franciji in Angliji na začetku našega stoletja. Nasprotno pa je ostal pojem Srednja Evropa nezamejen, neopredeljen, odprt proti vzhodu. Na posvetovanju se je pojavil celo termin Vzhodnosrednja Evropa² in vtis imamo, brez asociacije na esej Milana Kundere o tragediji Srednje Evrope, da pri tem ne gre samo za geografsko oznako. Termin Ostmitteleuropa povezuje namreč kulturnozgodovinsko oznako z implikacijo o današnji politični pripadnosti Madžarske in sosednih držav taboru tako imenovanega realnega socializma.

Če je prvi referent poskušal tematizirati pojem srednjeevropskih književnosti, je referat Viktorja Žmegača *Die Jahrhundertwende (um 1900) als literarhistorischer Begriff* napovedal metodološko usmerjenost razpravljanja o literarni umetnosti tega časa. Glede na to, da je v književnosti ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja prevladoval slogovni pluralizem, ni čudno, če se je udeležencem znanstvenega posvetovanja kot najbolj ustrežna metoda za raziskavo te umetnosti ponudila slogovna interpretacija. Iz Žmegačevega pojmovanja slogovnega pluralizma v tem času pa je razvidno, da temelji predvsem na nemškem in avstrijskem gradivu, kar seveda ni ostalo brez vpliva na zaključke, ki jih je referent napravil. Ugotovitev, da se v nemško-avstrijskem prostoru na prelomu 19. stoletja pojavljajo različne smeri od naturalizma do simbolizma hkrati, ne v časovnem zaporedju, je že dolgo znana in priznana. Trditev pa, da so tudi v Franciji nastopili novi literarni tokovi istočasno, je npr. drugačna od dognanj naše komparativistike. Naša primerjalna veda tudi drugače kot Žmegač ocenjuje pomen francoskega simbolizma in drugih novih slogov za evropsko kulturo. Dušan Pirjevec izrecno poudarja v skladu s splošno veljavnimi spoznanji evropske primerjalne vede, da sta se dekadenca, čeprav ni literarni slog, temveč posebna drža do življenja, in simbolizem rodila v Franciji in da sta odtod prodirala v druge književnosti³. Žmegač ostaja nasprotno pri mnenju, da je bila francoska književnost v tem času samo »posebno značilna«, besonders bezeichnend,⁴ in ji ne priznava spodbujevalne vloge, kaj šele prvenstva v evropskem kontekstu tega obdobja. Prav tako v Franciji, v matični domovini modernih umetniških smeri ob koncu

² Csaba Gy. Kiss, Bemerkungen zum Problem des sogenannten Generationenromans in Ostmitteleuropa (prav tam, 161—170).

³ Dušan Pirjevec, Ivan Cankar in evropska literatura. Cankarjeva založba v Ljubljani 1964, 13—14, 31—32 itd.

⁴ Neohelicon XI, 1, 1984, 25.

19. stoletja po splošnih ocenah ne vlada sinhronija literarnih slogov, kot trdi Žmegač. Novi tokovi so se tukaj v zadnjih desetletjih preteklega stoletja pojavili v kratkih, vendar opaznih intervalih, rojevali so se v znamenju diahronije,⁵ medtem ko so se zunaj francoskih meja širili skupaj, kot istočasne, čeprav raznorodne umetniške težnje. Upravičena pa je Žmegačeva zahteva po celovitem poimenovanju srednjeevropskih književnosti v obdobju slogovnega pluralizma, saj konvencionalni, že v prejšnjem stoletju iznajdeni termin »moderna« ne ustreza več stanju stvari. Od referentov ga je dosledno uporabljal le A. Flaker. In če še danes za »moderno« ne najdemo nadomestila, če se nam ne posreči izumiti novega zbirnega pojma za književnost pred devetdesetimi, sto leti in več, se nam vsiljuje zaključek, da ima sodobna znanstvena misel razvit, morda kar pretiran smisel za diferenciacijo umetniških pojavov, nemočna pa ostaja pri odkrivanju stičnih točk med literarnimi slogi, pri povzemanju njihovih skupnih elementov in podobnosti, na katerih šele lahko temelji sintetična literarnozgodovinska oznaka.

Razpravljanje o slogovnem pluralizmu znotraj »moderne« ni moglo obiti simbolizma kot najbolj vidnega literarnega sloga tega časa. Vendar je v tej zvezi značilno, da se je vprašanje simbolizma postavljalo za madžarsko, ne pa tudi za hrvaško književnost ob koncu stoletja. In oba referenta o madžarskem simbolizmu, morda je tudi to omembe vredno, sta se strinjala v svojih končnih spoznanjih, čeprav sta izhajala iz različnih izhodišč in različnih pogledov na to literarno smer. Tako je Ernő Kulcsár Szabó v predavanju *Umwertung und Sinnbildlichkeit. Veränderungen in der Paradigmatik der ungarischen Lyrik zu Beginn des Jahrhunderts* izvajal madžarski simbolizem na estetskoumetniški ravni iz francoskih zgledov, iz Baudelaira in Rimbauda, idejno miselno pa naj bi nanj vplivali Nietzschejevi filozofski nazori. Nasprotno je Mihály Szegedy-Maszák v referatu *Symbolism and Poetry in the Austro-Hungarian Monarchy* reducirjal zunanje pobude pri nastanku madžarske simbolistične književnosti na najmanjšo mero, neposreden vpliv na madžarsko literaturo pa je skoraj zanikal. French Symbolism in the strict sense of the word had very little direct influence.⁶ Evropski kontekst je upošteval zgolj toliko, kolikor je po njegovem hudo subjektivno sprejemanje tujih simbolističnih del približalo domače ustvarjalce k lastni nacionalni tradiciji in k njenemu prevrednotenju, iz katerega naj bi besedna umetnost ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja predvsem dobivala pobude. Logično je po vsem tem, če je Maszák tudi anticipacijo francoskega simbolizma odkril v nemški romantiki. Podobnosti v sklepnih zaključkih dveh različno zastavljenih obravnav madžarskega simbolizma pa se kažejo v naslednjem: Szabó je ugotovil za E. Adyja in njegove sodobnike, predvsem za M. Babitsa, deloma za A. Totha in D. Kosztolányija, da simbolizem pri njih redko obvladuje celo strukturo umetniškega dela, da sploh redko presega raven sintakse. Lirski subjekt je v delih teh ustvarjalcev še daleč od čistega esteticizma in ne more zatajiti prizadevanja po organski enotnosti, po totaliteti pesniškega sveta, niti ne more zanikati značaja doživljajsko izpovedne umetnosti. Sklepna misel M. S. Maszáka, sorodna tezi prvega referenta o simbolizmu, pa naglašja spoznanje, da je bil simbolizem na Madžarskem samo krajša faza v zgodnjem razvoju njegovih

⁵ Pirjavec, Ivan Cankar in evropska literatura 1964, 168.

⁶ Neohelicon XI, 1, 1984, 144.

ustvarjalcev, saj je pri nekaterih kmalu prešel v ekspresionizem, pri drugih pa se je vrnil k alegoričnemu načinu besednega izražanja. Povedati velja, da opisana dognanja za slovensko književnost ne predstavljajo senzacije. Tudi v našem simbolizmu odkrivamo podobne tendence, kar utemeljuje sklep, da imajo srednjeevropske književnosti tega časa iz že omenjenih razlogov marsikaj skupnega. Slovenska literarna veda je npr. večkrat opredelila specifičen značaj Cankarjevega simbolizma in poudarila, da v njem prevladujejo močne racionalne, neredko kar nesimbolistične izrazne prvine in ga razkrajajo. Za Cankarjevo zgodnjo prozo je ugotovila, da se je ta slog v njej težko prebijal v ospredje. »Povsod tam, kjer se je simbolizem poskušal uresničiti v posameznih delih pripovedi, so prispodobe navadno še močno pregledne, jasne, enopomenske. V teh primerih gre za alegorične prvine Cankarjevega sloga, ki jih je pisatelj redkokdaj, denimo v *Križevem potu*, presegel in razvil v simbolno posrednost in pomensko odprtost.«⁷ Pa tudi pozneje, v obsežnejših pripovedih, v Cankarjevih romanih se slogovna dominantna ne sklada s poetiko zahodnoevropskega simbolizma, ki je postavljala težišče na iracionalno, pojmovno neizrazljivo vsebino besede. V slov. literarni zgodovini že nekaj časa velja spoznanje, da je za Cankarja značilna »težnja po racionalizaciji simbolne govorice, približevanje alegoričnemu, ponazoritvenemu besednemu izrazu«, da simboli pri njem »niso samozadostni, sami sebi namen in cilj«, da v njegovih delih »ni mističnih simbolov, larpurlartističnih metasimbolov niti abstraktnih simbolnih podob.«⁸ Prav tako postaja v naši literarni vedi utrjeno spoznanje, kar je Maszák v svojem referatu pojmoval kot novost: »... during the war Ady developed a style showing traits which I would call Expressionistic.«⁹ Pri simbolistu Cankarju namreč že nekaj časa priznavamo, da se v njegovih zadnjih črticah, v *Podobah iz sanj*, pojavljajo prvine oziroma nastavki ekspresionističnega literarnega sloga.

Večja pozornost kot simbolizmu, če ne kar največja pozornost sploh, je bila na budimpeštanskem posvetovanju namenjena secesiji kot posebnemu literarnemu slogu, témi torej, ki se zdi preučevalcem slovenske književnosti, in verjetno ne samo njim, bolj ali manj nelegitimna ali vsaj sporna. Celotična razpravljalcev na posvetovanju je pojem, prevzet iz likovne umetnosti, vključevala v dokaj ohlapne, tudi protislovne miselne žveze, ne da bi ga poskušala natančneje opredeliti. Tako so vsi, ki so pojem uporabljali — od Hrvatov Flaker, Frangeš, Oraić, Vidan, od Madžarov Bodnár, Maszák, Szabó, Sótér, Vajda — z njim opisovali način besednega izražanja: dekorativen, kolorističen, ornamentalen ali vitičasti besedni izraz, rankenartiger Stil¹⁰. Nekateri so tak način izražanja v lingvostilističnem smislu označevali kot atributivni oziroma adjektivni, drugi so ga že na meji vsebinske estetike dojemali kot igrivega, kot patetičnega. Neenotni so si bili referenti tudi pri pojmovanju izvora in zlasti pri nacionalni značilnosti takega načina izražanja. Ali gre za avstrijsko, madžarsko, hrvaško ali za srednjeevropsko oziroma splošno evropsko secesijo? Odprta je ostala poglobljena dilema: Ali s pojmom secesija ozna-

⁷ France Bernik, Uvod v problematiko Cankarjevega romana. Simpozij o Ivanu Cankarju 1976, Slovenska matica, Ljubljana 1977, 256.

⁸ France Bernik, Roman Ivana Cankarja v luči impresionistične in simbolistične poetike. Slavistična revija 25, kongresna številka, Ljubljana 1977, 157.

⁹ Neohelicon XI, 1, 1984, 145.

¹⁰ Prav tam, 16.

čujemo literarni slog ali neko življenjsko razpoloženje, neko občutje časa, Lebensgefühl, ali vse skupaj? Kljub omenjenim nejasnostim je treba priznati, da sta se dva razpravljalca na posvetovanju prizadevala, da bi na nov način tematizirala pojem secesija, ga opredelila kot literarni slog in prilagodila znanstveno praktični uporabi. Ante Stamač je v referatu *Die Frage der Sezession in der Moderne* na primerih iz hrvaške književnosti, posebno na delih A. G. Matoša in I. Vojnovića, utemeljil štiri posebnosti secesije kot stilne formacije na prehodu iz preteklega v sedanje stoletje. Najprej gre po njegovem za motiv odhoda, slovesa, odcepitve, za motiv težnje ubežati drugam, potem za semantično prekvalifikacijo že znane metaforike in podob, dalje za uveljavitev akcentuacijsko-silabičnega verznege sistema in sonetne oblike v pesništvu in naposled za zunanjo ornamentaliko oziroma grafično oblikovanje besedila (številna ločila, vinjete, inicialke, umiki, odstavki). Drugače je poskušal secesijo kot literarni slog utemeljiti László Ónodi v referatu *Die Sezession beim jungen Hofmannsthal und Rilke bzw. Babits und Kosztolányi*, čeprav je imel pomisleke tako glede termina samega, ki ima domovinsko pravico v likovni umetnosti, kakor tudi spričo domneve, da pojem že vnaprej potrjuje vplivnost oziroma premoč avstrijske književnosti, kjer je bila secesija pač najbolj ustvarjalna in izvirna. Po Ódoniju secesija ni toliko opozicija tega sloga proti drugim literarnim slogom ob koncu 19. stoletja, kot je nazor o življenju, podoba sveta. Za to podobo sveta je značilna odcepitev oziroma umik umetnosti iz življenja (v samega sebe, v sanje, spomine, estetska stanja), in to z vsemi stiloizraznimi posebnostmi, ki so v skladu z opisanim življenjskim nazorom. To je teza, ki jo je Ódoni razvijal, ko se je skliceval na nekatera mladostna dela H. von Hofmannsthal in R. M. Rilkeja ter M. Babitsa in D. Kosztolányija. Kljub vsemu je ostalo zanj in za nas nerešeno vprašanje, nerešeno tudi v hipotetičnem smislu, kako razmejiti secesijo od drugih slogov tega časa, zlasti od impresionizma, za katerega so na mikrostrukturalni ravni značilne močno podobne oblikovalne težnje.

Mozaično podobo literarne umetnosti na stičišču 19. in 20. stoletja so dopolnila razmišljanja o avantgardi in njenem mestu v slogovnem pluralizmu prehodnega časa. Tu je bila v središču spet hrvaška književnost. Aleksandar Flaker je v svojem referatu *Zwischen Moderne und Avantgarde* izhajal iz ugotovitve, da je literatura ob koncu stoletja zapostavila družbenoanalitično in spoznavno vlogo ter dala prednost estetski funkciji besede. V tem času ima svoje začetke avantgarda in v začetni avantgardi je Flaker izpostavil dve tendenci: vdor umetnosti v vsakdanje življenje (npr. uporabna umetnost) in trivializacija umetnosti (feljton, karikatura, plakat, kabaret itd.), tj. dehierarhizacija umetnosti, ki je sicer hierarhizirani sistem vrednot. To drugo težnjo oz. neke prvine te težnje je Flaker odkril pri A. G. Matošu in jih ponazoril s podobnimi primeri iz ruske književnosti. Podobno je Dubravka Oraić zapažanja ob Matošu strnila v sintetično podobo zgodnje avantgarde na Hrvaškem in jo postavila v širši evropski kontekst. V referatu *A. G. Matoš und die Frühavantgarde* je izhajala iz protislovja, ki vlada med Matoševo eksplisitno poetiko esteticizma in njegovimi implicitnimi avantgardnimi tendencami v umetnosti, npr. v poemi *Alptraum (1907)*. Te tendence so po njenem zavirale harmoničen razvoj hrvaške secesije, kljub temu da se niso mogle sprostiti. Strinjati se kaže z njeno ugotovitvijo, da sta simbolizem in secesija na Hrvaškem in drugod približala literarno umetnost avantgardi, ker sta v načelu

in praksi zanikala realistično mimetičnost. Vprašljiva pa ostaja druga njena trditev ali kar teza, po kateri naj bi bil pravi nasprotnik avantgarde esteticizem. Če namreč esteticizem pomeni v jeziku semiotike prenos težišča od označenega k znaku in če je to, kakor ugotavlja Flaker, domnevno značilno tudi za avantgardo,¹¹ potem se avantgarda in esteticizem v bistvenem pokrivata, torej ju ne moremo razumeti kot gibanje in protigibanje. Tako bi kazalo najprej tematizirati esteticizem, razmejiti ga od secesije, zlasti pa od skrajnih oblik antimimetične umetnosti, in šele potem zarisati mesto avantgarde v literaturi prehodnega časa.

In ne samo v omenjenih referatih, tudi pri drugih udeležencih znanstvenega posvetovanja, ki jim slogovna interpretacija ni bil cilj razpravljanja, najdemo odprta vprašanja, značilna za preučevanje literarne umetnosti ob izteku 19. in na začetku našega stoletja. Kako velike so terminološke zadrege v zvezi z raziskovanjem slogovnega pluralizma in seveda tudi z razlikovanjem slogovnih smeri v tem času, kažejo domala vsi prispevki simpozija. György Bodnár je npr. v svojem sintetičnem, primerjalno zastavljenem referatu *Die geistige Orientierung der ungarischen literarischen Erneuerung am Anfang des Jahrhunderts* še uporabil slogovni kategoriji impresionizma in simbolizma, medtem ko se je Ivo Frangeš kot večina hrvaških referentov distanciral od starejših slogovnih oznak. V predavanju *Die »tote Stadt« in der kroatischen Literatur an der Jahrhundertwende* je analiziral motiv »mrtvega mesta« pri Vj. Novaku, I. Vojnoviću in A. G. Matošu, motiv, ki ima svoj zgled v simbolističnem romanu Georga Rodenbacha *Bruges-la-morte* (1892), dodati pa kaže, da bi mu vzporednice našli tudi pri ruskih simbolistih, pri V. J. Brjusovu, A. A. Bloku, Fj. Sologubu, D. S. Mereškovskem in drugih.¹² Slogovno realizacijo tega motiva v hrvaški književnosti je Frangeš nekajkrat označil s terminom secesija. Nasprotno pa se je Zdenko Škreb v sestavku *Schnitzlers Therese* sploh odpovedal vsakršnim slogovnim opisom v naslovu omenjene »kronike ženskega življenja«. Tudi referat Gáborja Bonyhaia *Anfänge einer nicht-divinatorischen Verstehenstheorie bei Leo Popper und dem jungen György Lukacs* je posegel čez slogovne dileme in se osredotočil na filozofsko hermenevtično problematiko mladega Lukacsa v zvezi z R. M. Rilkejem.

Poglaviten vtis, ki ga dobimo pri kritičnem vrednotenju budimpeštanskega posvetovanja o srednjeevropskih književnostih okrog leta 1900, je kratko rečeno, čeprav ne poenostavljeno, tale: Od starejših, preizkušenih literarno slogovnih terminov iz časa »moderne«, iz obdobja slogovnega pluralizma, je svojo vrednost in uporabnost ohranil simbolizem, s tem da si literarna veda dosledno prizadeva odkriti samosvoje pojavne oblike tega sloga v nacionalnih književnostih. Vedno manj se pojavlja termin impresionizem, in še to največkrat v atributivni obliki, kot da bi hoteli opozoriti, da gre za posebno tehniko besednega oblikovanja, ne za literarni slog, kar je navsezadnje res,

¹¹ Wenn wir den Begriff »Ästhetizismus« in dieser Bedeutung in die Sprache der Semiotik übersetzen, kommen wir zu dem Schluss, dass es sich um eine primäre Verlagerung des Schwerpunktes vom Bezeichneten auf das Bezeichnende handelt, und das ist, wie wir wissen, eine Voraussetzung, die sich auch die Avantgarde aneignet. (Prav tam, 33.)

¹² Sigrid Nolda. Symbolistischer Urbanismus. Zum Thema der Grossstadt in russischen Symbolismus. Franfurter Abhandlungen zur Slavistik. Giessen. Band 25, 18 do 24.

saj impresionizem nikoli ni bil slog v pravem pomenu. Nasprotno pa stopa kot novo pojmovani slog na prizorišče v hrvaški in madžarski literarni vedi, secesija, pojem, ki prihaja tako kot impresionizem iz likovne umetnosti in ki se v marsičem pokriva z njim oziroma se širi na njegov račun. Pri secesiji seveda ne gre le za novejši ali pomensko nabojniji termin, ampak je očitna težnja, da se poudari z njim srednjeevropska in splošno evropska pogojenost književnosti v tem času. V senci avstrijske secesije zasledimo pogosto še termin esteticizem, največkrat kot sinonim larpurlartizmu, ki prav tako ne pomeni literarnega sloga v smislu celovitega kompleksa tematike, idejnosti in oblike, temveč služi za oznako teže določljivih literarnih pojavov ali, kot smo videli, za izkonstruirano nasprotje zgodnji avantgardi. Očitno je torej, da se današnje poimenovanje slogovnih smeri v književnosti okrog leta 1900 oklepa samoza- dostnega nominalizma in oklepa se ga toliko bolj, kolikor bolj se izgublja iz zavesti zgodovinski kontekst te literature oziroma empirični stik z njo in nje- nimi pojavnimi oblikami.

ZUSAMMENFASSUNG

Neuere Ansichten über die mitteleuropäischen Literaturen der Jahrhundertwende

Der Verfasser erörtert kritisch die grundlegenden Feststellungen der internationalen wissenschaftlichen Tagung in Budapest und der Referate aus dieser Tagung, die zum Thema Über die europäische Literatur der Jahrhundertwende mit besonderer Berücksichtigung der kroatischen und der ungarischen Literatur veröffentlicht wurden. Trotz der breit abgezeichneten Problematik haben sich die Tagungsteilnehmer bei der Behandlung dieses Zeitabschnittes, in dem der Stilpluralismus vorherrscht, auf drei Hauptfragen konzentriert. Bei der Interpretation des Symbolismus versuchten sie, insbesondere seine spezifischen Formen in mitteleuropäischen Literaturen zu bestimmen. Noch grösseres Interesse als für den Symbolismus zeigten die Tagungsteilnehmer für die Sezession als besonderen literarischen Stil der Jahrhundertwende. Trotz aller ernsthaften Bemühungen für die Thematisierung dieses Begriffs, der aus der bildenden Kunst in die Literaturwissenschaft übernommen wurde, blieb die Frage einer gegenseitigen Abgrenzung von Sezession und Symbolismus und die Frage des eventuellen Überdeckens der beiden Begriffen ungeklärt. Das mosaikhafte Bild der literarischen Kunst der Jahrhundertwende wurde noch durch das Nachdenken über die Avantgarde und ihrer Stellung im Stilpluralismus jener Zeit ergänzt. Hier wäre es angezeigt, das Verhältnis von Sezession und Ästhetizismus neu zu überdenken und anschliessend die Bedeutung der Avantgarde bzw. ihrer Ansätze in der Literatur der sogenannten Moderne zu bestimmen.

KAKO MRČES NA J VE, DA VRTNICA IMENA VRTNICA ZARES JE VREDNA

(Jan Nepomucen Kamiński med Čopovimi poljskimi korespondenti)

Članek si zastavlja vprašanje, kaj je družilo Jana Nepomucena Kamiškega (1777—1855) in Matijo Čopa (1797—1835) v letih 1822—1827, ko je Čop služboval v Lvovu, in prihaja do sklepa, da se njuna misel stika na treh področjih: 1° v pojmovanju jezika kot izraza duše, 2° v rabi romanskih verzih in pesemskih oblik pri upesnjevanju univerzalnih sporočil in 3° v afirmativnem sprejemanju in preoblikovanju domačega in evropskega književnega izročila v sodobni besedni umetnosti.

The article seeks an answer to the question what made Jan Nepomucen Kamiński (1777—1855) and Matija Čop (1797—1835) close associates in the years 1822—1827, when Čop had a position in Lvov. It comes to the conclusion that their ideas were akin in three points: (i) the conception of language as the expression of the soul, (ii) the use of Romance forms of verse and poems for encoding universal messages, (iii) an affirmative acceptance and transformation of the national and European literary tradition in the contemporary literature.

1 Uvodna pojasnila in omejitve. Članek je dvakrat priložnost: 1° ob stopetdeseti obletnici smrti bi se rad oddolžil Čopovemu spominu in osvetlil vsaj del njegovega lvovskega življenja in delovanja in 2° ob prevajanju pisem Čopovih poljskih korespondentov, ki bodo ob isti priložnosti izšla v posebni knjigi, ki jo s prevajalcema Nikom Ježem in Tonetom Pretnarjem pripravlja Rozka Štefan, se je izkazalo, da je med njimi najbolj izvirna in tudi najbolj zanimiva osebnost prav Jan Nepomucen Kamiški, Čopov lvovski učitelj poljščine, »genialni gledališki ravnatelj, toda slab pesnik« (Kawyn 1948: 167; 1967: 134—135), ki se je prav ob prihodu Matije Čopa v Lvov leta 1822 »zaman prizadeval pri tamkajšnji univerzi za stolico poljskega jezika« (Lasocka 1972: 9), tik po Čopovem odhodu v Ljubljano pa doživljal krizo ob odklonilni oceni *Sonetov 1827* (Kamiński 1828; Pretnar 1985: 11). Izjemnost te osebnosti naj ilustrira sonet, katerega zadnja dva verza naslavljata tale zapis:

Komaj na gredi vrtnica vzcete
in komaj veter je njen vonj raznesel
čez travnike in polja proti lesu,
s koprive prašne svoj pogled upre

mrčes v njo in novosti čudi se;
in uka žeja se vzbudi v mrčesu,
da bi vonjavo v formulo prenesel
in lepotiji pravo dal ime.

Če reč dozdeva se očesu čedna,
v rokah zabliškajo estetski noži
in ranijo lepoto do srca,

da se osuje cvet ubogi roži.
Kako mrčes naj ve, da vrtnica
imena vrtnica zares je vredna!

Sonet je sicer po ugotovitvah poljske vede o književnosti obramba Mickiewiczove romantične pesniške umetnosti pred napadi klasicističnega kritičnega peresa Franciszka Salezyja Dmochowskega (Bruchnalski 1898: 190), vendar hkrati korespondira z »drugačnostjo« misli in ravnanja na treh temeljnih področjih, ki jim je posvečeno delo in življenje Jana Nepomucena Kamińskiego, in sicer: 1° v jezikoslovju in etimologiji, 2° v gledališču in dramski umetnosti in 3° v sonetopisju. To drugačnost zrcali tudi korespondenca avtorja samega in drugih Čopovih poljskih dopisnikov.

2 Podoba Jana Nepomucena Kamińskiego v pismih Čopovih poljskih korespondentov. V Čopovi ostalini se je ohranilo sicer samo eno pismo J. N. Kamińskiego in nekaj zgodnejših pričevanj o njem v pismih nekdanjih Čopovih učencev, vendar je kljub dejstvu, da nam niso dosegljivi Čopovi odgovori, že iz teh delcev mogoče sestaviti vsaj približno podobo o vezeh Kamiński—Čop in o drugačnosti Kamińskiego v tedanji galicijski in poljski kulturi.

2.1 Čopov pouk poljščine pri Kamińskem se po vsej verjetnosti ni omejeval samo na obvladovanje in utrjevanje slovničnih, slovarskih, pravopisnih, pravorečnih in retoričnih pravil takratne govorjene in pisane knjižne poljščine, temveč se je uresničeval bolj s pogovori o etimoloških, književnih, filozofskih in umetnostnih vprašanjih in se tako vključeval v »literarni salon, ki je odpiral vrata stanovanja J. N. Kamińskiego nedaleč od Glavnega trga s pogledom na rotovž ne samo osebnostim, kot so bile: Stanisław Przełęcki, Walenty Chłędowski, Wacław Zaleski, Józef Maksymilian Ossoliński ali Wincenty Kopystyński« (Lasocka 1972: 14), temveč — kot je razvidno iz pisem Borkowskega in Skarzyńskiego Čopu — tudi lvovskemu dijaštvu.

Prvi je pisal 5. decembra 1824 Čopu iz Przemysła v Lvov:

»Ker ste se, gospod profesor, učili poljščine pri gospodu Kamińskem, ste se nedvomno z njim tudi tesneje spoprijateljili; ne dvomim tudi, da je v Vajinih pogovorih nanesla beseda na mojo tragedijo. Prosil bi Vas, da mi sporočite, kaj meni Kamiński o moji poeziji, ali je po njegovem moja tragedija zrela za oder, ker bi jo popravljen rad v najkrajšem času poslal dobremu znancu v Varšavo.« (Borkowski 1824.)

Borkowski naslavlja Čopa zgolj kot posrednika pri »obelodanjenju« gledališkega prvenca, vendar je treba dodati, da je videl v njem tudi svetovalca v književnih in jezikovnih rečeh: 7. januarja 1825 mu je namreč poslal v branje verzno-prozno pripoved *Popotovanje iz Przemysła na Dunaj* in ga v angleškem spremnem dopisu prosil za oceno angleščine (Borkowski 1825).

2.2 Več informacij o odprtosti salona J. N. Kamińskiego in o odmevnosti njegovega književnega delovanja v poljsko-nemškem lvovskem kulturnem življenju vsebuje fragment pisma lepljenke, ki ga je 12. apr. 1828 skupaj z Michałom Scalzem Bossowskim naslovil Čopu v Ljubljano January Skarzyński:

»Znano Vam je, kako J. N. Kamińskiego zaradi *Sonetov* napadajo v Varšavi. Prepis iz Gazete Polske, ki izhaja v Varšavi, prilagam. Članek je prepisal Roman Pietrzycki in prosil, da bi se ga kdaj spomnili. H Kamińskemu večkrat zaideva z Bossowskim. Opravičuje se, ker Vam do sedaj še ni pisal — imel pa bi kaj pisati! — Bil sem pri Stropplu in prepisal, kar je iz *Sonetov* prevedel, tudi to pošiljam.« (Skarzyński 1828.)

Žal se v Čopovi ostalini nista ohranila niti prepis varšavske kritike *Sonetov* Jana Nepomucena Kamińskiego niti prepis Stropplovega nemškega prevoda njegovih izbranih sonetnih besedil.

2.3 Ohranilo pa se je pričevanje samega Kamińskiego o tem dogodku v edinem pismu, ki ga je 22. maja 1828 naslovil Čopu v Ljubljano:

»Varšava se norčuje iz mojih sonetov; počastila me je z epitetom blazneža! — Iz Varšave mi sporočajo, da je Piątkiewicz — tako imenovani Paťnik! — moj sovražnik, da je prav on ves solzen prosjačil, da me je Gazeta Warszawska odklonila, in dodajal, da sem jaz velik obrekovalec Varšave... Lvov je zame neobljudena votlina... tako imenovanih ljudi je na pretek, jaz pa iščem človeka... nisem ga še zalotil... vsi se pehajo za pehajo, za denarjem, jaz pa nimam ne enega ne drugega in sem zanje absolutna ničla!«

Odrinjenost čuti Kamiński tudi v tedanjem Lvovskem gledališkem in družabnem življenju:

»Odkar si, dragi prijatelj, odšel, pritiskajo vsak dan bolj črni oblaki na moje obzorje... Poljsko gledališče drvi v propad; občinstvo, ta stoglava pošast, je neozdravljivo bolno: hlasta za senzacijami! Njegova jetra je treba nemudoma očistiti, jaz pa, jaz pa nisem padar; o Bog, kaj se dogaja z nami! Jemljemo si pravico, da se hvalimo, da smo razsvetljeni, zares pa smo podoba Irokezo!!! Sporočam ti, da se z vsakim dnevom globlje potapljam v močvirje dolgov. Moji igralci so se že izurili neprenehoma zahtevati plačilo! Moji igralci so mi poplačali ves trud z največjo nevhvaležnostjo!!! Zdaj bi se rad pogodil za Don Karlosa; pišem ga (od časa do časa) v visoki prozi, da bi kakor koli že zadostil izvirnemu jambu, toda: ali bom končal? — zelo težko... Pred nekaj dnevi sem imel god; včasih se je na ta dan trlo pri meni bučnih gostov, zdaj pa je komaj kdo pogledal k meni! Zelo me je prizadelo! O Bog, jaz se nisem spremenil, zakaj se spreminjajo tisti, ki sem jih imel rad!!! Svet ni vreden, da bi ga imeli radi! Če bi bil mlad, bi zakričal: naj živi sebičnost, v to vzmet je Univerzum vpet!!! Verjemi mi, prijatelj, slab, zelo slab konec me čaka! Osemnajst let sem delal zastoj. Tako so garale v peklu samo še tiste Dinaide! Domovina — izrodek domišljije! sladka beseda, ampak samo beseda, ki ne bo meso postala! — poezija — sestrična himerina, denarji, denarji pa so pravi, bistveni Reali, od tod so se po vsej verjetnosti vzeli španski reali??... Jaz sem zaprt med svoje štiri stene in ves nasajen gledam v nebo, zame ni nobenega upanja več, nobena stvar me ne more dvigniti nad to puščobo, kajti lahkomišelnost mi je privezala za vrat težek kamen, ta kamen je: gledališče.«

Kljub občutju vsestranske izobčenosti preveva pismo Kamińskiego pristrčno prijateljstvo s Čopom:

»Ne misli, dragi, spoštovani prijatelj, da sem pozabil nate, ker Ti tako dolgo nisem pisal; ni še minil dan, da se ne bi spomnil nate. Če sem šel po ulici, v kateri si stanoval, ali hodil pod lipami, pod katerimi sem se tolikokrat pogovarjal s Tabo, ali ob zidovih, za katerimi je Minerva uradno doma, sem žalostno pomislil: škoda, škoda, ni ga, škoda! Kateri zli duh Ti je ukazal, da si vzljubil hribovito Ljubljano. Zakaj nisi ostal v Lvovskem kotlu? Res je: rojeni hribovci pijejo čisto nebo, Lvovskim krtom pa je dobra zasmrajena Peltwa!!!... Kako srečen bi bil, dragi prijatelj, ko bi Te lahko vsaj še enkrat videl!!! Kaj bo z mano, Ti bom še pisal; zelo rad bi delal, toda vrišč igralcev zaradi denarja mi je pobelil lase; novih dram zelo primanjkuje. Poljsko občinstvo je kot vsako. Moje delo je kakor pretrgana gledališka vstopnica!!! Zadosten vzrok imam torej, da se bojim, da bom na starost prosjačil pod kapom!!! Bodi srečen! Ne pozabi name, ne bodi jezen, ker nisem pisal... vedi, da se do Tebe nisem spremenil. Dobrohotno sprejmi moje pesmice.«

Žal se tudi *Sonet* J. N. Kamińskiego v Čopovi ostalini niso ohranili.

2.4 Občutju izobčenosti, ki je vodilo pero Jana Nepomucena Kamińskiego, ko je pisal edino pismo Matiji Čopu, ustreza sonet *Sprašuješ me, kaj delam?* — *Dušica*, ki mu Władysław Folkierski, avtor edine monografije o poljskem sonetu (Folkierski 1925: 89), pripisuje predhodništvo modernističnemu (predvsem Staffovemu) poljskemu sonetopisju:

Sprašuješ me, kaj delam? — Dušica,
prihrani si vprašanje to prekleto!
Up pijem, ki sem ga nalovil v reto:
soli je dosti, malo močnika.

Na okna, vrata trka revščina,
kar nosim v srcu, naj mi bo odvzeto:
zlata vlil nisem v pesem neizpeto,
saj poljska rima ne rodi zlata!

Živim z beraštvom dneve in noči
kot z zvesto ženo, ki le z mano spi;
da bi zaspal, o sreči govori,

gradove zna v oblake zidati,
da jih še ogenj ne upepeli
in v njih lahko si ves čas brez jedi.

3 Pogledi Jana Nepomucena Kamińskiego na jezik. Med neuspehim prizadevanjem za stolico poljskega jezika na lvovski univerzi leta 1822 (Lasocka 1972: 9) in izidom edine jezikoslovne knjige *Duša, pojmovana kot misel, beseda in znak, psihološko-etimološki poskus* iz leta 1851 se je jezikoslovna misel Jana Nepomucena Kamińskiego manifestirala v treh tiskih, ki sodijo v čas, ko je Matija Čop že zapustil Lvov. To so: sonet *Sedijo v vrsti kot na gredi vrane* iz *Sonetov* 1827 in razpravi *Ali je naš jezik filozofski in Dokazi filozofskosti našega jezika*, ki ju je leta 1830 prinesel almanah *Haliczanin* in ki sta že istega doživeli pozitivno oceno in navdušen sprejem v programskem spisu *Poljska književnost devetnajstega stoletja* Maurycyja Mochackega (Kopczyńska 1976: 111), vodilnega književnega teoretika in kritika, ki je vnesel v poljsko romantično misel vprašanje narodove kulturotvorne moči (Krzemień-Ojak 1975: 32—33), udeleženca novembrske vstaje iz leta 1830, »poljskega Robespierrea« (Štefan 1960: 165), »blaznega jasnovidca«, kot ga imenuje njegov življenjepisec (Sidorski 1977).

3.1 Zdzisława Kopczyńska je razpravo o jezikoslovnem, nazoru Kamińskiego zgovorno naslovlila z *Za kaj je Mochnacki hvalil Jana Nepomucena Kamińskiego (o filozofskosti jezika)* (Kopczyńska 1976: 111—142) in odprla dvojno perspektivo v raziskovanju jezikoslovne problematike v poljski kulturi prve polovice 19. stol.: ni samo opisala hierarhije jezikoslovnih prvin, ki jih je Kamiński povezoval v sistem, temveč je pojav Kamińskiego kot enoto odprtega sistema povezala s splošnim dogajanjem v takratni evropski in poljski misli na vseh področjih, ki se dotikajo jezika.

3.2 Osnovno jezikovno enoto ali znak — fonem v govornem in grafem v pisani podobi jezika — je Kamiński pojmoval v duhu poljskega razsvetljskega jezikoslovja (Kopczyński, Wyszmirski), vendar ga je nadgrajeval, razvijal in poglobljal s prepričanjem, da imata »glas in črka bistveno pomensko vrednost« (Kopczyńska 1976: 126). Prvič je to prepričanje izrazil v sonetu:

Sedijo v vrsti kot na gredi vrane
oblik prečudežnih učene ptice,
pojo: spoznaj nas, me smo znak resnice,
brez nas Boginja krinke z lic ne sname!

Ti jih zavračaš: prazen nič ste zame:
AA je dvojka, UUU enice,
za tabo AA, UUU glasi se
iz ust dijaških, ki so v uk ti dane.

Stoletni hrastje že v želodih spe,
iz zrn peska hribi so nastali,
a človek, ki v ponos ti je ime,

bi rad, da bi resnico črti vžgali?
Spoštuj vsebino znakov ABC,
ker pravo lice so resnici dali.

Znanstveni diskurz J. N. Kamiñskega v *Haliczaninu* eksplicira percepcijo osnovnega jezikovnega znaka in tako prihaja do definicije simbolnosti slehernega jezika:

»Vsak glas, vsak jezikovni znak je za nas živo zrno, ki ga ne luščimo z rezilom čutov, ker se bojimo, da bi nam ne umrlo v rokah, temveč tako rekoč pihamo vanj živo sapo, da bi nam oživel v pojav in kot duh spregovorilo z našim duhom... Vemo, da ni mogoče misliti drugače kot samo v znakih in zato sklepamo, da noben govor ne more biti drugačen kot samo simbolen, da je vse, kar je, samo nekaj, a vendar nekaj takega, kar se da iz — reči, zato tudi vsak znak jemljemo kot reč, in če v besedi odkrijemo več glasov, več znakov, tedaj jemljemo glavni znak, glavno prvino, za bistvo reči, druge znake ali glasove pa za opis, za definicijo reči.« (Kopczyńska 1976: 126.)

V psihološko-etimološkem poskusu *Duša, pojmovana kot misel, beseda in znak* osvetljuje Kamiñski »slovanske posebnosti« grafema:

»Znano je, da Slovani pri vsakem štetju, pri vsakem računu jemljejo za predmet prste; v njihovi zgradbi so našli bistvo štetja. Razum je pod znakom A kot združevalcem in razdruževalcem postal glas, beseda, pojem, s katerim vsako resnico zarisuje, opisuje, omejuje, zaključuje, definira in ima vedno logos v svoji terminologiji. Ta *casus instrumentalis*, to šestilo, ta krak, ki izhaja iz zgornje točke, ta racionalni A je usmerjen naprej in nazaj iz edinega ostrega temelja; že samo zato je slovanski: Zna-ju kot simbol: M kot Myšlite slovansko. — Medtem ko i kot i-z-is vse v naravi uravnava, ljubkuje in sintetično istoveti, A kot Apis, kot Tur s svojimi rogovi vse čutno, veliko, zraščeno razdvaja, loči, množi, v najvišjem pojmovanju pa spet netelesno, duhovno uteleša kot eno. Čuti nam dajejo vse kot eno-ob-enem, razum kot analitična moč pa postavlja eno k drugemu skozi drugo: po, pred, za, nad, pod drugo itd. — Eno in isto je vedno eno in isto, toda en A, isti A, je že nekaj drugega, ni več eno in isto:

$\begin{array}{c} 2 \\ \text{A} \\ 1 \quad 1 \end{array}$	človek $\begin{array}{c} \text{A} \\ \text{Peter Pavel} \end{array}$
---	---

Zgoraj je istost, spodaj razlika; spodaj eno in drugo vsako posebej, vsako na svojem mestu. — Razum za svoj namen vpisuje in briše razlike. V naravi vidimo eno ob enem, ne vidimo količine, količino nam daje samo eno ob drugem, do nje prihajamo zaradi vednosti o razlikah, zaradi zamisli štetja, računa. S tem A združujemo v našem jeziku posamezne enote narave v eno enoto razuma.« (Kamiñski, 1851: 126–127.)

3.3 Mochnackega so bolj kot posamezne etimološke in psihološke razlage jezikovnih pojavov zanimala idejna izhodišča in kulturološke sinteze v jezikoslovnih razpravah Kamińskiego: v njih se mu kaže kot

»genialni rojak, ki je tolikokrat tako globoko prodril v samo bistvo skrivnostnih in skritih pojmov v poljskem jeziku... in je lepo in s filozofskim razumevanjem našega jezika razložil človekovo razdvojenost: 'moje telo je telo, moj jaz pa je duh; jaz se vidim z duhom, gledam pa s telesom; kadar gledam, se iščem v času skozi trojno sredstvo: skozi svoj jaz, skozi sebe in skozi to, s čimer gledam: skozi moje telo (čute) ... ko gledam, iščem, kar je v meni že bilo, kar sem že videl, česar pogled sem že imel: idejo idej, Boga, v katerem sem bil, ker izhajam iz njega.' Veliko je to spoznanje Kamińskiego, kajti, kot vemo, je 'spoznanje samega sebe' triada. Najprej je misel, potem spoznanje te misli ali notranje spoznanje, razodetje (dkritje notranjega jaz) in šele potem rezultat obeh silnic: spoznanje samega sebe.« (Mochnacki 1863: 33—34.)

Sintetično sodbo o razmerju Kamiński—Mochnacki je izoblikovala Zdzisława Kopyzyńska takole:

»Jezikovna razmišljanja Kamińskiego vsebujejo pomembne formulacije, ki vzpostavljajo most med filozofijo in poezijo, opozarjajo na pesniške vire filozofskosti jezika, aktualizacijo stalne vezi med filozofskostjo jezika in pesniško ustvarjalnostjo. Težko bi si namreč predstavljali, da bi Mochnacki v svoji koncepciji pesništva in književnosti, posebno še, če upoštevamo, da je bral razprave Kamińskiego, lahko dopuščal kakšne bistvene razlike med jezikom poezije in jezikom filozofije.« (Kopczyńska 1976: 140.)

Pravilnost njene sodbe potrjuje sonet Kamińskiego o pesniškem ustvarjanju:

Resnico lepo prepozna oko,
resnico lepo tipajo dlani,
če pa občutkov v srcu ne zbudi,
nas ne navda z globoko mislijo,

zastonj si s slavo venčamo glavo.
Naj misel v ognju čustev izgori
in živo solzo kamen potoči,
oblak obriše kamnu to solzo!

Vse niti v mrežo ista roka prede:
resnica, čustvo, vednost in lepota
so si v sorodu: hčere iste vede,

če pa katera v čutnost se zamota,
kot pajek mati z umom jo preprede
in ji olajša v svet razuma pota.

4 Gledališko delo Jana Nepomucena Kamińskiego. Preden je Kamiński leta 1809 postal vodja Lvovskega poljskega gledališča, ki mu je ostal zvest do smrti, si je pridobil prenekatero gledališko skušnjo kot prevajalec in prirejevalec besedil v gledaliških skupinah D. Morawskega (1793—1794) in W. Bogusławskega (1795—1798) ter kot organizator amaterskih skupin v Lvovu in na podeželju (1800—1809), tako da je kot režiser in oblikovalec gledališkega repertoarja lahko segal tako po delih domače kot tuje dramske književnosti in ga bogatil z izvirnimi deli (Gąssowski 1985: 415).

4.1 Domače gledališko izročilo je oživil predvsem z nadaljevanjem spevoigre Wojciecha Bogusławskega *Domnevní čudež ali Krakovjani in hribovci*, ki velja za programsko gledališko delo poljskega razsvetljenstva (Štefan 1960: 137) in iz katere je v slovenščino prevedel osrednjo arijo Martin Kuralt (Ilešič 1929: 173; Pretnar 1984: 341); nadaljevanje je naslovil *Vraža ali Krakovjani in hribovci* (1816). Po Körnerju je priredil igro *Helena ali Hajdamaki na Ukrajini* (1819) ter napisal dve izvorni dramski besedili: »čarodejsko kratkočasnico« *Twardowski na Krzemionkach* (1825) in »komično kratkočasno dramsko sliko« *Čudak zaradi čudaštva ali starokopitnost in napredek* (1849).

4.2 Bolj kot z izvornim dramskim delom je po vsej verjetnosti imponiral Kamiński Čopu s svojo bogato prevodno dramsko književnostjo: iz nemščine je namreč prevajal Shakespearja: *Hamleta* (1805), *Macbetha* (1805), *Kralja Leara* (1816), pa tudi Calderona, predvsem pa je pomemben kot prevajalec Schillerjeve dramatike: prevedel je *Razbojnice* (1818), *Wilhelma Tella*, ki je v knjižni obliki izšel šele 1880, trilogijo *Wallenstein* (1834) in *Don Karlosa*, o katerem je pisal Čopu l. 1828.

4.3 O občutljivosti Kamiškega za dramatičnost dogajanja in spoznanja govori sonet *Umiram v mislih, če kdo smrt omeni*:

Umiram v mislih, če kdo smrt omeni!
Ob misli nanjo solze mi privro!
Ko stopal sam za črno bom gospo,
ki odpahnila bo zapah prsteni.

da breztelesen zginem v senci njeni,
me vzame zemlja vase z rakvijo,
kot čoln zgubi v neznano se temo?
Se bo rešilne bilke um oklenil?

Ne bo nobena iskra misli vžgala?
Noben plamenček vzplapolal svetlobe?
Bo sredi črne zemeljske trohnobe

up sleherni nemila smrt končala?
Nobene zvezde luč ne bo sijala?
In drevenim ob hladu te podobe!

5 Sonetopisje Jana Nepomucena Kamiškega. Izročilo pravi, da je Kamiński uvedel sonetopisje v romantično Galicijo s stavo: ker mu niso bili Mickiewiczovi soneti po volji, je s prijatelji stavil, da bo v dveh dneh napisal sto sonetov in vsak bo boljši od Mickiewiczovega (Bruchnalski 1898: 188–189). Stave sicer ni dobil: napisal je le okoli šestdeset sonetov in v vsakem presegel mojstra z nenavadnostjo pesniškega prisposabljanja, tako da je sočasna, predvsem romantična kritika videla v njih »parodijo« Mickiewiczovih sonetov. Klasicistično usmerjena *Gazeta Korespondenta* je v 66. številki letnika 1830 prinesla tole oceno:

»Gospod Kamiński je v svojih lvovskih sonetih pokazal našim romantikom ogledalo, v katerem bodo morali ugledati svoje obličje v pravi podobi. Ali ga niso hoteli sprejeti v svojo bratovščino ali so njegove sonete imenovali parodija sonetov gospoda Mickiewicza (glej št. 36 *Gazete Polske* iz leta 1828) ali pa jih obtožujejo šuma, zaradi katerega se ti zvrsti v glavi, nenaravnosti, pretiravanja, v čemer imajo popolnoma prav.« (Zielińska 1984: 54.)

Soneti Kamińskega niso ustrezali niti klasicistični inerciji niti romantičnim inovacijam; po svoje so namreč, »bolj z detajlom kot celoto« (Folkierski 1925: 97), širili tematsko obzorje poljskega sonetopisja s tem, da niso več »zažigali samo žrtev ljubezni, temveč tudi filozofirali, moralizirali, se spuščali na tla satire in spregovarjali celo o gramatičnih rečeh« (Bruchnalski 1898: 189); posebno pomembni so njegovi filozofski soneti, ki predstavljajo redkost v poljskem sonetopisju (Folkierski 1925: 97).

5.1 Geneza in ocena sonetov Kamińskega ter z njima povezana neproduktivnost njegovega sonetizma v poljski književnosti uvrščata v luči sodobne poljske književne vede sopotnika poljske romantike med Mickiewiczzeve epigone, ki »reproducirajo samo 'gramatično' shemo zgradbe soneta (antropomorfizacijo, povezovanje konkretnih in abstraktnih pojmov itd.)« (Zielińska 1984: 70), tako da pri njem

»lahko govorimo o konvencionalizaciji, ne pa o ponesrečenem, čeprav ambicioznem namenu pesnika, ki bi razumel bistvo romantičnega pesništva: njegove metafore uravnava poseben princip: znano je besedje (čelo, obupen, duša, solze, oko, pretakati), toda podobe, ki jih sugerira, so presenetljivo konkretne. Namesto da bi bile usmerjene v čustvo, o katerem bi rad pesnik govoril bralcu, vodijo pogosto k čudaškim vizijam, ki so zanesljivo v nasprotju z avtorjevimi namenom. Rezultat je razbitje *trenutnega smisla* že udomačenih romantičnih pesniških fraz, pri čemer pa ne prihaja do novega pomena.« (Zielińska, 1984: 55.)

5.2 Metaforičnim in gramatičnim navedkom konvencionaliziranih romantičnih vzorcev pa se upirajo metrični citati v sonetizmu Kamińskega: njegovi soneti so dosledno enajsterski in jih na ravni verzne oblikovanja lahko pojmujejo kot polemiko z Mickiewiczevimi strogo trinajsterskimi soneti v smislu njihove laške provinience. Laški enajsterec kot sonetno verzno izrazilo povezuje pesniško prakso Kamińskega s Čopovo teoretično skušnjo: Čop je namreč »že leta 1815 bral tretji del dolgovezne knjige *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit* Friedricha Bouterwecka. Očitno je že takrat napravila nanj globok vtis ugotovitev omenjenega avtorja: da se je namreč španska poezija razcvetela šele potem, ko sta Boscán in Garcilaso de la Vega uvedla sonete in druge oblike Petrarkove muze.« (Slodnjak 1984: 160.)

5.3 O pesniškem poletu svojih sonetov je v sonetni govorici izrekel sodbo sam Kamiński:

Da kramar, praviš, sem, ki kič ustvarja,
ne moreš me prišteti med poete,
saj miniaturre delam, ne portrete
in v strune srčne le moj spev udarja.

Od mene hočeš Jupitra-vladarja,
da v nežna srca vbadal bi štilete!
Ti ljubiš travnike, jaz ljubim cvete,
vihar je lep, molk lepši od viharja.

Kaj vrtnica lepo ne joče rose?
Ni drobna duhovitost božji dar?
Požele niso pesmi kritik kose,

ki jim glasov metuljih kril ni mar?
O, srečne so učenih piscev glose:
še božji ne zaneti jih požar!

5.4 Zaradi omenjenih lastnosti ne more slovenski prevod izbranih sonetov Kamiškega kljub razbohoteni izvorni (pa tudi prevodni) sonetomaniji v našem času prestopiti praga v zgradbo »cenjene svetovne klasike« v naši prevodni književnosti (kot npr. prevodi Baudelairjevih sonetov); sodi namreč že v »zgodovino« književnosti in je kot tak lahko le še ilustracija v spominjskih zapisih o Matiji Čopu.

Tudi v poljski književnosti je tem sonetom kljub volji Władysława Folkierskega, da je »treba izkopati sonete Kamiškega iz pozabe, v katero so potonili« (Folkierski, 1925: 97), v današnjem času dodeljeno mesto v »muzeju narodove klature«. Njegov prag je prestopilo samo aforistično dvostišje, ki ga je posvetil Nikolaju Koperniku:

Je ustavil sonce, svet pogнал,
rod poljski ga je svetu dal.

To dvostišje je zaradi lapidarne ubeseditve »osnovne teorije velikega znanstvenika postalo zelo popularno in prešlo — seveda anonimno — v zakladnico poljskih ljudskih pregovorov« (Tuwim 1954: 543). Anonimnost mu je vsekakor zagotovljena: leta 1972 je v Varšavi izšla antologija poljskih dramskih in lirskih del, ki so posvečena Nikolaju Koperniku; uredniki so jo naslovili s prvim verzom obravnavega dvostišja, vendar njegovega avtorja niso navedli in tudi dvostišja vanjo niso uvrstili.

6 Sklep. Kljub deljenemu sprejemu znanstvenega in leposlovnega dela Jana Nepomucena Kamiškega pri sodobnikih in mačehovski usodi njegove jezikoslovne misli in pesniških poskusov v poljski slovstveni zgodovini na eni strani ter nedvoumnemu položaju Matije Čopa med sodobniki in v slovenski kulturni zgodovini na drugi lahko sklenemo, da ju je v letih Čopovega službovanja v Lvovu združeval:

1° pogled na jezik, njegov izvor, namen in sporočilnost;

2° zavest o pomenu evropskega književnega izročila za razvoj domačega slovtva;

3° prepričanje o primernosti laškega enajsterca in sonetne forme za pesniško izpovedovanje univerzalnih snovi.

Čop je svoje poglede formuliral kot opazovalec in ocenjevalec svetovne književnosti ter teoretik domačega romantičnega gibanja, Kamiški pa je kot prevajalec posredoval najvidnejša dela evropske književnosti poljski kulturni javnosti, kot izvorni pesnik pa je bil venomer v precepu med hotenim in uresničenim, kar je izpovedal v sonetu *Kdo poljski zven v odtenke mi prelije*:

Kdo poljski zven v odtenke mi prelije,
v grmenje strašno, ki ga para strela,
v ropot, kot gora bi v prepad zgrmela,
in v sladkih ustec sladke melodije

in v ljubkovanja dražne sladkarije,
v srhljivo strast, ki z ognjem je privrela
krvava vsa iz zmajevega žrela,
in v bistri potok čiste poezije?

Iz gosli rad bi zvalil harmonijo,
ki vredna bi Apolona bilà!
Vendar je greh izzivati Boga!

Pred njim kot mnogim pevcem onemijo
mi gosli. Sibki prsti popustijo
in struna počí, preden zaigra.

ODNOSNICE

- BRUCHNALSKI, Wilhelm, 1898: »Sonety Mickiewicza w literaturze galicyjskiej w latach 1827—1828«, *Pamiętnik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza* (Lvov).
- BORKOWSKI, 1824: pismo Čopu, rkp., NUK Ljubljana.
— 1825: pismo Čopu, rkp., NUK Ljubljana.
- FOLKIERSKI, Władysław, 1925: *Sonet polski* (Krakov).
- GASSOWSKI, Szczepan, 1985: »Kamiński Jan Nepomucen«, *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny. Tom I.*, ur. Julian Krzyżanowski in Czesław Hernas z odborem (Varšava).
- ILESIČ, Fran, 1929: »Slovenački prevod jedne poljske pesme«, *Zbornik u čast Bogdana Popovića* (Beograd).
- KAMIŃSKI, Jan Nepomucen, 1828: pismo Čopu, rkp., NUK Ljubljana.
— 1851: *Dusza uważana jako myśl, słowo i znak. Psychologiczno-etymologiczne poszukiwania* (Lvov).
- KAWYN, Stefan, 1948: *Z badań nad legendą Mickiewiczowską* (Lublin).
— 1967: *Mickiewicz w oczach swoich współczesnych* (Krakov).
- KOPCZYŃSKA, Zdzisława, 1976: *Język a poezja. Studia z dziejów świadomości językowej i literackiej oświecenia i romantyzmu* (Wroclav).
- KRZEMIEN-OJAK, Krystyna, 1975: *Maurycy Mochnacki. Program kulturalny i myśl krytycznoliteracka* (Varšava).
- LASOCKA, Barbara, 1972: *Jan Nepomucen Kamiński* (Varšava).
- MOCHNACKI, Maurycy, 1863: *O literaturze polskiej wieku dziewiętnastego* (Poznanj).
- PRETNAR, Tone, 1984: »Pierwszy przekład z literatury polskiej na język słoweński w świetle procesu historycznoliterackiego«, *Slavia*, letnik 53, št. 3—4 (Praga).
— 1985: »Moje življenje je kot pretrgana gledališka vstopnica«, *Mentor*, letnik 7, št. 4 (Ljubljana).
- SIDORSKI, Dionizy, 1977: *Szalony jasnomidz czyli rzecz o Maurycym Mochnackim* (Katovice).
- SKARZYŃSKI, January, 1828: pismo Čopu, rkp., NUK Ljubljana.⁶
- SLODNJAK, Anton, 1984: *France Prešeren*, ur. France Bernik (Ljubljana).
- STEFAN, Rozka, 1960: *Poljska književnost* (Ljubljana).
- TUWIM, Julian, 1954: *Księga wierszy polskich XIX wieku. Tom I* (Varšava).
- ZIELŃSKA, Marta, 1984: *Mickiewicz i naśladowcy. Studium epigonizmu w systemie literatury romantycznej* (Varšava).

ZUSAMMENFASSUNG

Jan Nepomucen Kamiński unter den polnischen Korrespondenten von Čop

Eine Zeitspanne von fünf Jahren verbindet den Lebensweg des polnischen Dramatikers, Theatermenschen, Dichters, Übersetzers und Sprachwissenschaftlers Jan Nepomucen Kamiński (1777—1855) mit dem des slowenischen Philologen, Kritikers und literarischen Denkers Matija Čop (1797—1855), als dieser am Gymnasium und an der Universität in Lvov diente. Im Lebenslauf Jan Nepomucen Kamińskis ist diese Zeit durch zwei wichtige Ereignisse gekennzeichnet: durch das erfolglose Bemühen um den Lehrstuhl für polnische Sprache an der Universität in Lvov (1822) und durch das aufwirbelnde Geschehen seiner Sonette wegen (1827).

Die beiden Studienkollegen widmeten sich ihrer Arbeit zu, die aber auf dem kulturellen Gebiet sehr verschieden war: Čop war Lehrer, Kamiński war im Theater tätig. In ihrem Privatleben war es aber umgekehrt: Kamiński war Čops Polnischlehrer; sein Unterricht reichte aber weit über die üblichen Instruktionen und Kopierarbeiten und führte den Schüler in den literarischen Salon des Lehrers ein. Čop wurde wahrscheinlich durch Kamińskis breiten sprachlich-philosophischen Horizont imponiert, so durch die Menge seiner Übersetzungen wichtiger europäischer Theaterwerke (Shakespeare, Calderon und Schiller), die durch Vermittlung deutscher Übersetzungen zustande gekommen sind, wie auch durch Kamińskis originelle literarische Versuche, in denen der Autor sowohl die polnische als auch europäische Überlieferung berücksichtigte. Seinerseits fand Kamiński in Čop einen gebildeten und dankbaren Mitsprecher, was auch sein (einziger erhalten gebliebener) Brief an Čop aus dem Jahr 1828 bestätigt. Das Gefühl eines Geächteten, das aus diesem Brief weht, offenbart auch den Grundunterschied zwischen Kamiński und Čop, und zwar sowohl in der gleichzeitigen Aufnahme der Arbeit als auch in ihrem Schicksal im Rahmen der nationalen kulturellen Geschichte: indem Čops Situation in den beiden Sphären eindeutig ist, schwankt Kamiński zwischen begeisterter Annahme und leidenschaftlichem Ablehnen.

Trotz dieses Unterschieds und des Unterschieds in Umfang und Aufgliederung ihres Opus kann man schlußfolgern, daß die fünf Jahre unter anderem auch durch folgende gemeinsame Charakteristika gekennzeichnet sind:

- 1° Die Einstellung zur Sprache, deren Ursprung und Mitteilen
- 2° Ihr Bewußtsein in bezug auf die Bedeutung der europäischen literarischen Überlieferung für die Entwicklung der Nationalliteratur
- 3° Ihre Überzeugung von der Geeignetheit des fünf Fußigen Jambus und der Sonettform für das dichterische Ausdrücken von universalen Inhalten.

UDK 886.5.09-5:929 Kosmač C.
Helga Glušič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ GENEZE KOSMAČEVE PROZE

Pogled na začetek literarnega ustvarjanja kaže, da se je v delu Cirila Kosmača kmalu izoblikovala posebna značilnost, ki se ji tudi v kasnejših obdobjih ni izogibal: prepletanje in variiranje istih ali podobnih motivov, katerih spremembam so sledile tako oblikovne kot vsebinske predelave in dopolnitve. Enega prvih pojavov te vrste v Kosmačevem pripovedništvu obravnava tudi pričujoči prispevek.

A look at the beginning of Ciril Kosmač's authorship shows an early appearance of a specific characteristic in his work which the author would not shun even in his later periods: the intertwining and varying of identical or similar themes, the modifications of which were followed by adaptations and additions concerning form and content alike. One of the first occurrences of this in Kosmač's epics is discussed in this article.

Ker je pričujoče razmišljanje nastalo v zvezi s pripravo na izdajo Zbrana dela Cirila Kosmača, ki bo morala zaradi deloma nedostopne pisateljeve zapuščine počakati še kakšno leto do dokončne obdelave, je tukaj lahko predstavljen le drobec iz delavnice.

Fragment govori o genezi Kosmačevega ustvarjanja. Celotno Kosmačevo literarno delo je značilno po pretakanju in modificiranju podobnih motivov in literarnih oseb. Prvi literarni poskusi, ki so še danes skriti v revijah in časopisih primorskih emigrantov iz začetka tridesetih let tega stoletja, zelo vidno kažejo poglobljeno pobudo za Kosmačeva pisateljska dejanja: njegovo hotenje po izpovedi in iskanje ustreznega izraza. Prav v prvih fragmentih, v katerih se še posebej vidno kažejo dvomi in ustvarjalni poskusi v vsej svoji dramatičnosti, je mogoče videti postopno približevanje k vedno izrazitejšim in ekspresivnejšim pripovednim postopkom.

Za genezo Kosmačevega dela je na splošno dognano, da sta za njegovo ustvarjanje značilni dve pobudi: avtorjev mladostni zapor zaradi političnega delovanja in doživetje doma, domače vasi in njenih prebivalcev. Iz teh dveh pobud se v teku Kosmačevega razvoja oblikujeta dve liniji, ki se v začetku morda še ločita med seboj, kasneje pa se vedno bolj prepletata. Občutje tesnobe zaradi krivičnega zavora, odvzema svobode, nasilje nad človekovo osebnostjo na eni strani in življenjske usode ljudi iz domače doline na drugi strani — obe varianti temeljnih pisateljskih pobud doživljata metamorfoze, strukturalne spremembe in vsebinske dopolnitve. Prepletanje obeh temeljnih motivacij ostane živo v vsem Kosmačevem pripovednem ustvarjanju. Morda je razlog za zvestobo prvim pobudam in s tem prvinskimi umetniškimi dožitjem v njihovi intenziteti in doživljajski globini, morda tudi v pisateljevem poetskem konceptu, ki je čist, preprost in v estetskem pogledu naravnost v jasnost komunikacije, ob čemer pa si Kosmač vendarle še vzame pravico do relativnosti v predstavitvi resničnega sveta.

V Kosmačevi novelistiki je viden niz motivov, ki so pogosti: motiv jetniške celice, na primer, je pogost predvsem v prvi dobi njegovih fragmentarnih poskusov in v prvi zreli novelistični obliki; motiv Temnikarja, pogumnega

starca, se od novele *Obisk* razvije še v noveli *Očka Orel*, kasneje, seveda, v *Baladi o trobenti in oblaku* (in še kje). Prav tako ima svojo lastno zgodbo motiv trobente, ki ima v različnih besedilih različno pomensko funkcijo in kompozicijsko vrednost. Ponavljanje je značilno tudi za novelistično zgradbo, pri čemer lahko govorimo o svojevrstnem Kosmačevem modelu, v katerem imata v različnih variantah pomembno mesto uvod in epilog kot stalni oblikovni prvini, ter notranji pripovedovalec, torej literarna oseba, ki prvoosebno pripovedovalcu sporoča dogodke, ki niso v njegovem spoznavnem območju.

Komuniciranje obeh pripovednih postopkov pomeni posebnost Kosmačevega realizma in njegovo izrecno potrditev. Funkcija notranjega pripovedovalca je posebno močna v novelah *Obisk*, *Očka Orel* in v romanu *Pomladni dan*.

Ob vidnem principu ponavljanja najustreznejših oblik posebnega modela, v katerem je tudi jedro Kosmačevega enosmernega razvoja in celo eden izmed razlogov za njegov prezgodnji molk, pa nastane še zanimivejše vprašanje, ki ga je vredno analizirati kot ilustracijo za vsebinsko in oblikovno metamorfozo enega samega motiva v treh različnih pripovednih postopkih. To je vprašanje variiranja samega zase, spreminjanje motiva glede na njegovo ubeseditiv, na vsebinsko oziroma sporočilno vrednost in na umetniško moč izoblikovanega literarnega teksta.

Za primer naj služi eden izmed prvih zapisanih in literarno oblikovanih Kosmačevih tekstov iz najzgodnejšega obdobja njegovega ustvarjanja: motiv jetniške celice, zamreženega okna v njej in ozelenle veje pred njim. Na videz zelo droben, a vsebinsko intenziven in simbolno razsežen motiv. Kako je nastajala njegova ubeseditiv od fragmentarnega reportažnega zapisa nepodpisanega novinarja (ali avtorja), kateremu je prav tako neimenovani jetnik pripovedoval svojo zgodbo iz zapora, do izoblikovane novelistične pripovedi z zavestnim estetskim in sporočilnim vrednotenjem motiva?

1) V emigrantskem časopisu *Primorskih Slovencev in Hrvatov**, izide poročilo nepodpisanega novinarja naslednje vsebine:

>Pred kratkim je pribežal v Jugoslavijo mlad emigrant, ki je odsedel po nedolžnem devet mesecev v Gorici. Iz njegovega pripovedovanja posnemamo par zanimivosti o načinu postopanja in o položaju ujetnikov, ki jim ne morejo ničesar dokazati. Pripovedoval je: Že med potjo, ko sem se vračal iz Gorice, me je dohitel mlajši brat in me opozoril, da me doma čaka brigadir z dvema brigadirji. Podal sem se mirno domov, kjer me je brigadir popolnoma kot se spodobi in kot da bi bila največja prijatelja, povabil na stražnico zaradi neke 'malenkosti'. Čudno se mi je zdelo, da sta prišla samo zaradi malenkosti z njim še dva orožnika. Šel sem z njimi. Utaknili so me v celico in drugi dan so mi sporočili, da bom moral v Gorico, da se tam uredi ona 'malenkost'. Peljali so me na kvesturo v Gorico. Z zanimanjem sem čakal, da zvem o vzroku aretacije. Po treh urah čakanja so me začeli zasliševati. V krasnem uvodu, kjer so mi opisali vso mojo življenjsko pot, skoro od rojstva, pa prek časov, ko nas je iz svoje »velikodušnosti«
sprejela v svoje okrilje velika Italija in končno do dneva, ko sem proti tej Italiji zakrivil 'zločin', ki mi ga bo ona sicer odpustila, če ga priznam. Tu sem se skoro ustrašil. Ponudili so mi v podpis listino, kjer je bila zapisano, da sem član neke protifašistične organizacije in da sem temu in temu naročil, da tega in tega dne zažge otroški vrtec in da požene v zrak neke vojaške naprave. Navedli so mi ime nekoga, ki ga sploh nisem poznal in ki da je priznal vse omenjene obtožbe. Odklonil sem podpis in zahteval konfrontacijo z njim. Tej zahtevi je sledilo petmesečno

* Iz pripovedovanja emigranta, *Istra* 1933, št. 8/9.

čakanje v ječi. V tem času, po skoro dveh mesecih, je prišel v celico eleganten gospod — 'giudice istruttore'. Rekli so mi, da je preiskovalni sodnik iz Rima. Začel je ponovno zasliševati. Konec je bil isti kot prvič. Odšel je in kot sem pozneje zvedel, izdal nalog, da se me takoj izpusti. To pa se ni zgodilo in so mi celo sporočili, da bom šel v Rim na izredno sodišče. Vdal sem se v to. Dnevi, tedni, meseci so potekali. Skozi lino sem videl le malo neba in le če sem se vzpel do nje, sem videl tudi na dvorišče. Tu se mi je nudila večkrat grozna slika. Globoko v kletnih ječah se je spenjal na lino človek, bolj podoben smrti kot živemu bitju. S svojimi izmozganimi rokami je skušal zlomiti železne križe. Iz obraza mu je sijal grozen obup. Kaj je zakrivil ta človek, da ravna jo tako nečloveško z njim?«

Odlomek, ki ga je vredno prebrati v celoti, skupaj z jezikovnimi napakami, kaže v svojem večjem delu reportažni slog in težnjo po natančnosti opisovanja. Pri tem je vidna ironična primes v pripovedi o zaporniškem postopku. Kratki zaključni del nepodpisanega besedila vsebuje prizor intimnega doživetja in izpričuje poetičnejše občutje, zavest tragičnosti (kar se izraža v besedah: grozna slika, globoko v kletnih ječah, s svojimi izmozganimi rokami, grozen obup), kot jo kaže prizor človeka za zamreženimi okni, ko nemočno poskuša zlomiti železne križe. Pripovedovalec opazuje dogodek od zunaj, stiska zapornika je stiska neznanega človeka, s katerim deli usodo bivanja v jetniški celici. Za reportažni slog v pripovedi je značilna informativna natančnost, ki ji pripovedovalec dodaja ironiziranje in precejšnjo mero osebne ekspresije.

2) Motiv je literarno oblikovan na preprostejši način v noveli *Cerkovnik Martin**. Pripoved pod Cankarjevim vplivom poudarja simbolno vrednost motiva boja za svobodo. Usoda Cerkovnika Martina je postavljena v stvarno okolje, v katerem se ponovi zgodba bivanja v jetniški celici. Tu doživlja jetniško tesnobo prava literarna oseba, Martin, ki skozi zamreženo okno opazuje boj gosenice z ozelenelo vejo pred oknom. Boj simbolizira večno zgodbo boja življenja z življenjem. Novela ima urejeno zgradbo, dramatično fabulo, njena posebnost je precej patetični izraz v pripovednih situacijah, ki omogočajo izraziti čustveni zanos.

Pripovedni postopek kaže na zoževanje pripovedne perspektive: vse pomembnejše mesto ima detajl, v katerem pa se pripovedovalec zadovolji predvsem z informacijo, ki je, prav tako kot v reportažnem besedilu, posebej učinkovita zaradi kratkih stavkov:

»Platanini listi so orumeneli. Sedaj jih je bilo samo še pet. Špomladi jih je bilo sedem. Ni vedel, ali bi se odločil za gosenico ali za listje. Oboje je imel rad. Ni mogel doumeti, kako eno življenje uničuje drugo. No, neke poletne noči je nevihta odnesla gosenico. Martin je preštel liste in rekel: 'Zdaj jih je še pet. Ti so varni, ampak gosenice ni...'

Minilo je poletje. Vsako noč je en list odpadel. Veter jih je trgal. Stene so postale hladne. Prišla je jesen. Vsi listi so odpadli. Platanina veja je štrlela mimo okna kakor pohabljen roka brez prstov.«

V noveli je vidna zasnova Kosmačevih meditacij, razmišljanja o življenju (»Ni mogel doumeti...«), ki ga tu usmerja v spoznanje, kot ga kasneje nekoliko optimističneje izrazi v Gosenici, namreč, da »življenje žre življenje«. Tu sicer platanina veja v vetru premaga gosenico, vendar z jesenjo po naravni poti

* *Ciril Kosmač, Cerkovnik Martin, LZ 1933, 201—211.*

tudi veja izgubi liste in ostane »pohabljena roka brez prstov«. Tako tudi Martinova usoda v noveli vodi k tragičnemu koncu, njegovo delo pa nadaljujejo njegovi domači. Varianta motiva v Cerkovniku Martinu sceno jetniškega doživetja zoži v opis, v vsebini pa razširi v simbolni vrednosti človeškega boja za svobodo in za preživetje, kot se odrazi v boju med rastlino in živaljo.

3) Naslednja stopnja variiranja kaže, da za pisatelja postaja vse bolj pomembna urejenost pripovedi, njena notranja dinamika in posebej poudarjeno doživetje. V naslednji stopnji ima novela z motivom ječe, gosenice in zelenega lista vse prvine dramatične pripovedi: vzdušje pred nevihto v jetniških celicah, boj gosenice proti vetru, izginotje gosenice v viharju, zmagovita lepota zelenega lista. Tudi misel, ki jo vsebuje pripovedni sklep o radostnem, igrivem koncu novele, pripoveduje o modrosti narave, ki po nepojasneni logiki odloča o preživelem zmagovalcu. V noveli Gosenica* je Kosmač izoblikoval pripovedno jedro s podobnimi prvini kot v prejšnjem besedilu, vendar z mnogo močnejšo, predvsem vertikalno razgibano vsebino in z izrazito stilno obogatitvijo v podrobnejšem, izbrano slikovitem in dramatičnem opisu, v katerem pripovedovalec izrazi lepoto strukturo opazovanega sveta:

»Pod oknom je rasel divji kostanj. Moral je biti precej debel, star in visok, da so njegove veje segale do drugega nadstropja. V svoji rasti k soncu iz teme jetniških dvorišč je pognal mladiko mimo mojega okna. Ta mladika je bila živa, majniška v maju. Na njej pa so bili listi že zabubljeni v temnorjavih smolnatih popkih. V nekaj dneh se bodo tudi ti nasrkali sončnega soka in razgnali temnorjavi obod, kakor piščeta lupino, in se razpihnili. In razpihnili so se. Bili so majhni, svetlozeleni, podobni na pol odprtim otroškim ročicam. Okrenili so se proti soncu kakor otrok k materi. Vsako jutro je bilo v njih nekaj rosnih biserov. Ob vzhodu, ko sonca nisem videl, je v vsakem biseru zagorelo drobno sončece. Prvega maja sem ta sončeca preštel: naštel sem jih sedeminpetdeset.«

Opis goseničinega boja z nevihto, zorenje listov, ki je opisano sugestivno, poudarjajoč lepoto dogajanja, postopna graditev intimnega vzdušja v celici, predvsem pa v jetnikovem — pripovedovalčevem intimnem doživljanju dogajanja v naravi, vse je oblikovano v pripovednem loku, v katerem ne more biti več lakoničnih ugotovitev kot v Cerkovniku Martinu (»No, neke poletne noči...«), ampak obsežnejša in dramatičnejša linija barv, zvokov, misli in občutij. Pomembno dejstvo novele Gosenica je tudi to, da so vse naštete prvine pripovedovane v perspektivi prvoosebne pripovedovalca, v katerem je Kosmač v prelomnem letu svojega ustvarjalnega razvoja, v letu 1936, po razmeroma kratkotrajnem iskanju in ustvarjalnem beganju našel svoj model. S tem principom v novelistično dogajanje stopi dramatična napetost z radoživostjo in optimizmom v spopadu, občutek življenjskega zmagoslavja odrine prvotno tragičnost jetniškega motiva, modrovanje o zmagi življenja nad življenjem doseže zrelost, ki je prepričljiva v svoji sproščeni sklepni varianti.

Poetska razsežnost motiva je s simboliko in slikovitostjo pripovedi v Gosenici dobila celovito umetniško ubeseditev. Pot do nje je zanimiva in ilustrativna zaradi tega, ker so se v njej izrazile dileme, poskusi in iskanja, ki tudi kasneje v Kosmačevem ustvarjanju niso mirovali in so prav s svojo krčevitostjo in dvomi izoblikovali njegove literarne umetnine.

* *Ciril Kosmač, Gosenica, Sodobnost 1936, str. 53.*

ZUSAMMENFASSUNG

Die Genesis der Prosa von Ciril Kosmač

In dem vorliegenden Beitrag werden drei frühere Texte von Kosmač aufgegliedert, die das typische Variieren einer der Hauptthemen in der Anfangsphase seines schriftstellerischen Schaffens darstellen: die Themen aus der Gefängniszelle. Der erste Text ist eine Reportage und wurde als ein Zeitungsbericht eines nicht unterschriebenen Reporters veröffentlicht. In diesem Text wird einfach die Erzählung eines anonymen Gefangenen und dessen Erlebnisse in der Gefängniszelle weitergegeben. Die ironischen und pathetischen Elemente können trotz der objektiven Erzählungsweise erkannt werden. Die anderen zwei Texte sind literarisch; ihr Thema wird nämlich mit ausgewählten Stil- und Kompositionsmitteln geformt. Der erste Text ist wegen seiner unadäquaten Form holprig und ästhetisch nicht wirksam. Der zweite Text weist auf die Reife des Schriftstellers hin in dessen eigenem erzählerischem Ausdruck. Die objektivistische Erzählungsweise in der dritten Person wird hier durch eine viel subtilere in der ersten Person ersetzt; auf diese Weise werden Handlungsraum und der innere Handlungszuwachs dramatisch, die Pathetik wird durch Gedankenreife ersetzt und sogar durch Optimismus und Verspieltheit, welche in das gewählte Thema eine kreative Distanz einbringt. So weist dieses Thema-Variieren auf das erzählerische kreative Suchen des Schriftstellers hin in Ausdruck, Komposition und Lebensausblick.

AVTOR JEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z >...<, prevodi, pomeni itd. pa z '...':

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х х
Makedonski	ѓ ĝ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	џ dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ě	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	’ ’
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь ”
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Makedonski	ќ k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ č		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imiti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PRE JELI

Gyda Dahm Rinnan, Hva man også må vite om språk: Den kommunikative ordstillingen i russiske og norske setninger. Meddelelser, Nr. 41. Oslo: Universitetet i Oslo, Slavisk-baltisk Institutt, 1984. (2) + 34 + (3) str.

Erik Egeberg, Norsk litteratur om de slaviske og baltiske folks kultur, 1980: Materialer til en bibliografi. / Norwegian Literature on the Culture of the Slavic and Baltic Nations, 1980: Materials for a Bibliography. Meddelelser, Nr. 42. Oslo: Universitetet i Oslo, Slavisk-baltisk Institutt, 1984. 60 + (3) str.